

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmed Sâlih'in *Mühcetü'l-Ebrâr Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr*
Adlı Eseri
(İnceleme-Metin)

Emrah Zorbacı
2501221015

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğrt. Üyesi Harun KORKMAZ

İstanbul-2024

ÖZ

Mehmed Sâlih'in *Mühcetü'l-Ebrâr Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr* Adlı Eseri (İnceleme-Metin) Emrah ZORBACI

Abdurrahman-ı Câmî Türk edebiyatına etki eden Fars edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. İran ve Türk edebiyatı arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Döneminde ve takip eden yıllarda gerek tasavvufî görüşleriyle gerekse de edebi yönüyle birçok Türk şairini etkilemiştir. Onun birçok eseri tercüme ve şerh yoluyla Türkçe'ye aktarılmıştır.

Lüccetü'l-Esrâr kasîdesi Câmî'nin eserleri arasında en çok ilgi gören, tercüme ve şerhleri yapılan kasîdesidir. Bu şerhlerin en yoğun olarak yapıldığı yüzyıl XIX. yy. olmuştur.

Mehmed Sâlih el-İstanbulî'nin bu yüzyılda *Mühcetü'l-Ebrâr* namıyla klasik şerh üslubunu kullanarak yapmış olduğu bu şerh Mollâ Câmî'nin hem tassavvufî kavramlara yaklaşımını anlamak hem de edebî yetkinliğinin tesbiti için önemli bir eserdir.

Bu eserde şerhe konu olan *Lüccetü'l-Esrâr* kasîdenin şairi Mollâ Câmî ve eserleri hakkında genel bilgi verildikten sonra bu kasîdenin başka şârihler tarafından yapılmış şerhleri ve incelemeleri aktarılmıştır. Daha sonra Mehmed Sâlih tarafından yapılan *Mühcetü'l-Ebrâr* şerhi günümüz harflerine aktararak ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler; Mollâ Câmî, *Lüccetü'l-Esrâr*, Mehmed Sâlih, *Mühcetü'l-Ebrâr Şerh*, Kasîde

ABSTRACT

**Commentary of Mehmed Sâlih Called as Mühcetü'l-Ebrâr Şerh-i Lücetü'l
Esrâr (İnceleme-Metin)
Emrah ZORBACI**

Abdurrahman-ı Câmî is one of the most important poet of Persian Literature influencing Turkish Literature. He served as a bridge between Persian and Turkish Literature. He affected a lot of Turkish poets by his Sufi thinking/understanding as well as by his conception/position of literature, both in his time and in the following centuries. Many of his works were translated into Turkish via translation and commentary.

Luccetul Esrâr, is among his eulogies, is mostly commented and well-known work of him. It has many translations and exegeses. Actually, 19th century is the most remarkable time for increase in these translations and commentary works.

Mehmed Sâlih El-İstanbulî's commentary, called as *Mühcetü'l- Ebrâr*, is an valuable work to observe Mollâ Câmî's approach to Sufi understanding in addition to see his literary ability. The mentioned translation was written in the 19th century. The writer, Mehmed Sâlih El-İstanbulî, has used the classical style of translation.

In this work, after giving general information about Mollâ Câmî and his works, commentaries on his *Lücetü'l-Esrâr Eulogy* doing by other commentators are given. Then, *Mühcetü'l-Ebrâr* made by Mehmed Sâlih was examined in detail after being transferred to today's letters.

Keywords: Mollâ Câmî, *Lücetü'l-Esrâr*, Mehmed Sâlih, *Mühcetü'l-Ebrâr*, Commentary, Eulogy

ÖN SÖZ

İran klasik şairlerinin sonuncusu sayılan Mollâ Câmî, yazdığı eserlerle sadece Fars edebiyatını değil, Osmanlı coğrafyasında neşet eden Türk edebiyatını da etkilemiştir. Birçok eseri şerh ve tercüme edilmekle birlikte birçok eseri de medreselerde ders olarak okutulmuştur. *Lüccetü'l-Esrâr* kasîdesi de büyük bir ilgiye mazhar olmuştur. İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde bu kasîdenin şerh edilmesi toplumdaki teveccühün göstergesi olmuştur.

Mollâ Câmî dîvânlarından *Fatihâtü's-Şebâb*'da yer alan *Lüccetü'l-Esrâr*'a özellikle on dokuzuncu yüzyılda yoğunlaşmakla birlikte birçok şerhler ve tercümeler yapılmıştır. Tezimize konu olan *Mühcetü'l-Ebrâr* bu kasîdeye yapılan şerhlerden biridir. Bu şerh H. 1286 yılında Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn Matbaası'nda basılmıştır. Bu eserin dört adet yazma nüshası da Milli Kütüphane, Süleymâniye Yazma Eser Kütüphânesi ve Erzurum İl Halk Kütüphânesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphânesi'nde bulunmaktadır. Biz çalışmamıza kaynak olarak şârih tashihiyle basılmış olması nedeniyle matbu olan metni kabul ettik.

Eserin giriş bölümünde şerh kavramı ve ortak islam kültüründe tarihsel gelişimi hakkında bilgiler verilmiştir. Devamında ise Anadolu sahasında Türk edebiyatının oluşum ve gelişim sürecinde yer tutan önemli bazı şerh eserler kronolojik olarak verilmiştir. Bu bölümde ayrıca tez yazılırken kullanılan metot ve yaklaşımlar hakkında bilgiler aktarılmıştır.

Tezimizin birinci bölümünde, Mehmed Sâlih'in hayatı incelenmiş ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Yine bu bölümde tezimize konu olan *Mühcetü'l-Ebrâr* şerhi ve muhtelif kütüphanelerdeki yazma eserleri ele alınmıştır. Bu bölümde her şerhin yazma eseri temin edildikten sonra genel hatlarıyla tavsif edildi. *Lüccetü'l-Esrâr*'a yapılan şerhlerden biri olan Hâcibî'nin şerhi yüksek lisans çalışması olarak Burçak Bingöl tarafından yayınlandı. *Lüccetü'l-Esrâr*'ın şerhlerinin her birinin ilk beyitlerinin Latin harfleriyle bu tezde aktarıldığı için bu bölümde tekrar yer almadı.

Tezimizin ikinci bölümde Abdurrahman-ı Câmî, hayatı ve eserleri iki alt başlık olarak ele alındı. Bu bölümde Ali Asgar Hikmet, Hamit Algar ve Âsâf Hâlet Çelebi'nin eserlerinden istifade edildi. Fars literatürüne dair birincil kaynaklara ulaşmada ise Kadir Turgut ve İbrahim Allahverdiyev'in tezlerinden yararlanıldı.

İkinci bölümünde ise *Mühcetü'l-Ebrâr*'ın incelemesi yapıldı. Bu bölümde şârih tanıtıldıktan sonra eserin muhtelif nüshaları tavsif edildi. Şerhin usulü hakkında bilgi verildikten sonra şârihin şerh sırasında aktardığı âyetler, hadîsler, şiirler gibi şerh metnini zenginleştiren ve anlamı güçlendiren Farsça, Türkçe ve Arapça olarak yapılan iktibaslar verildi. Türkçe dışında söz varlıkları hem Arap alfabesiyle hem de transkript alfabesiyle dizilmiştir. Arap harfleriyle dizilen metinler dipnotlarda gösterilmiştir.

Üçüncü bölümde *Lüccetü'l-Esrâr* kasîdesine Başka şârihler tarafından yapılan tercüme ve şerhler ele alınmıştır. *Mühcetü'l-Ebrâr* dışında on üç farklı tercüme ve şerhi tespit edebildiğimiz bu bölümde Tezimize konu olan kasîdenin Türk edebiyatı içerisindeki ehemmiyeti daha iyi anlaşılmaktadır.

Dördüncü bölümde ise şerh metni transliterasyon harfleriyle Latinceye aktarılmıştır. Bu bölümde metni tam ve doğru bir şekilde çevirmekle Türkçe'ye kazandırmak öncelikli hedefimiz olmuştur. Şârihin yaptığı alıntılar tırnak içerisinde italik olarak belirtilmiştir. Metinde geçen alıntılar ikinci bölümde verildiğinden bu bölümde salt olarak çeviri metin yer almıştır.

Son olarak tezimin tamamlanmasında ve yayınlanmasında büyük destekleri olan herkese özel teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Tez konusu belirleme sürecinde sağladığı değerli katkılar için değerli dostum Dr. Göker İnan'a; Arapça bölümlerin tercümesindeki destekleri için Fazıl Ağış'a; Farsça şiirlerin transkripsiyon ve dilbilgisi açısından doğruluğunu kontrol etmedeki yardımları için Abdullah Okal'a; hadîs-i şerîf kaynaklarına ve hadîs külliyyatına ulaşma konusunda gayreti ve desteği için değerli dostum Dr. Ümit Esgin'e; tez jürisinde bulunan ve bu tezin değerlendirilmesine tenkitleri ile katkıda bulunan Doç. Dr. Müslüm Yılmaz ve Doç. Dr. Zeynep Oktay hocalarıma; manevi desteklerini daima hissettirdikleri için Dr. Hatice Altıntaş'a ve Prof. Dr. Fatih Usluer'e minnettarım.

Bu süreçte en büyük desteği ve motivasyonu sağlayan tez danışmanım Dr. Harun Korkmaz'a ise ayrıca en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Tezin tamamlanmasında büyük emeği olan ve sürecin her aşamasında yanımda olan saygıdeğer hocama sonsuz saygılarımı iletiyorum.

Yüksek lisans sürecim boyunca bana inanıp destek veren Dr. Nesibe Kablander hocama ayrıca teşekkür ve saygılarımı sunuyorum. Ve kıymetli eşim Şeyma

Zorbacı'ya, aileme ve maddi-manevi her an yanımda hissettiğim tüm sevdiklerime
teşekkür ediyorum.

İstanbul, 2024
Emrah ZORBACI

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا	a, ā, e	ض	z, ɖ
ب	b	ط	t, ɖ
پ	p	ظ	ʒ
ت	t	ع	ʿ
ث	ṯ	غ	g, ǧ
ج	c	ف	f
چ	ç	ق	k
ح	ḥ	ك	k, ñ
خ	ḫ	گ	g, ǧ
د	d	ل	l
ذ	ẓ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ü, ū, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	lā
ش	š	ی	y, i, ı, ī
ص	ṣ	ء	ʾ

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1.1. Mehmed Sâlih'in Hayatı ve Eserleri	6
1.1.1. Mehmed Sâlih'in Hayatı	6
1.1.2. Mehmed Sâlih'in Eserleri	7
1.2. Mühcetü'l-Ebrâr-Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr	8
1.2.1. Mühcetü'l-Ebrâr'ın Yazma Nüshaları	8
1.2.1.1. Lüccetü'l-Esrâr Huccetü'l-Ahrâr	8
1.2.1.2. Mühcetü'l-Ebrâr Şerhü Lüccetü'l-Esrâr	9
1.2.1.3. Mühcetü'l-Ebrâr Der-Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr	10
1.2.1.4. Mühcetü'l-Ebrâr fî Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr	11
İKİNCİ BÖLÜM	12
2. Mollâ Câmi Hayatı ve Eserleri	12
2.1. Mollâ Câmi'nin Hayatı	12
2.2. Mollâ Câmi'nin Eserleri	14
2.2.1. Nakdu'n-Nusûs fî Şerhi Nakşi'l-Fusûs	14
2.2.2. Levâyih	15
2.2.3. Levâmi	15
2.2.4. Şerh-i Kasîde-i Tâiyye	16
2.2.5. Şerh-i Rübâiyyât	16
2.2.6. Risâle-i Nâyîyye	16
2.2.7. Şerh-i Beyt-i Husrev-i Dihlevî	16
2.2.8. Sühanân-i Hâce-i Pârsâ	16
2.2.9. Eşi'atü'l-Lemeât	17
2.2.10. Risâle-i Şerâit-i Zikr	17
2.2.11. Dürretü'l-Fâhira	17

2.2.12. Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds	17
2.2.13. Şerh-i Hadîs Ebû Rezîn el-Ukaylî	18
2.2.14. Risâletün fi'l-Vücûd	18
2.2.15. Şerh-i Fusûsu'l-Hikem	18
2.2.16. Risâle-i Lâ İlâhe illallâh	19
2.2.17. Tefsîr	19
2.2.18. Dîvân	19
2.2.18.1. Fâtihatü'ş-Şebâb	19
2.2.18.2. Vâsîtatü'l-Akd	20
2.2.18.3. Hâtîmetü'l-Hayât	21
2.2.19. Mesneviyyât-i Heft Evreng	21
2.2.19.1. Silsiletü'z-Zeheb	22
2.2.19.2. Salâmân u Absâl	23
2.2.19.3. Tuhfetü'l-Ahrâr	24
2.2.19.4. Sübhatü'l-Ebrâr	24
2.2.19.5. Yûsuf ü Züleyhâ	25
2.2.19.6. Leylâ vü Mecnûn	25
2.2.19.7. Hîred-nâme-î İskenderî	26
2.2.20. Bahâristân	26
2.2.21. Risâle-i Kâfiye	27
2.2.22. Risâle-i Arûz	27
2.2.23. Risâle-i Kebîr Der-Muammâ	28
2.2.24. Risâle-i Mutavassıt Der-Muammâ	28
2.2.25. Risâle-i Sağır Der-Muammâ	28
2.2.26. Risâle-i Asğare-i Manzûm Der-Muammâ	29
2.2.27. Risâle-i Mûsîkî	29
2.2.28. Risâle-i Erkânü'l-Hacc	30
2.2.29. Çihl Hadîs	30
2.2.30. Şevâhidü'n-Nübüvve	30
2.2.31. Risâle-i Tecnîs-i Hat	31
2.2.32. Risâle-i Münşeât	31
2.2.33. El-Fevâidu'z-Ziyâiyye	31
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	33
3. Lücetü'l-Esrâr Kasîdesi ve Şerhleri	33

3.1. Kasîde-i Lücetü'l-Esrâr	33
3.2. Lücetü'l-Esrâr'a Yapılan Şerhler.....	33
3.2.1. Tuhfetü'l-Vüzerâ - Yûsuf el-Vâiz-i Kağızmanî	34
3.2.2. Şerh-i Lücetü'l-Esrâr - Hâcî	34
3.2.3. Hücetü'l-Ahrâr Şerhü Lücetü'l Ahrâr - Hâcibî.....	34
3.2.4. Şerh-i Lücetü'l-Esrâr - Mehmed Sabri Efendi	37
3.2.5. Şerh-i Kasîde-i Lücetü'l-Esrâr - Necîb b. Mehmed.....	37
3.2.6. Tercüme-i Manzûme-i Lücetü'l-Esrâr - Ahmed Râşid	37
3.2.7. Fülkü'l-Ebhâr fî Şerhi Lücetü'l-Esrâr - Abdullah Develioğlu.....	38
3.2.8. Cennet Anahtarı (Lücetü'l-Esrâr'ın Şerhi) - M. Arif Karakaya	38
3.2.9. Sırlar Denizi Lücetü'l-Esrâr - Mehmed Ali Özkan	39
3.2.10. Ahmed b. Ali Şerhi	39
3.2.11. Manzûm Tercüme-i Lücetü'l-Esrâr - Feyzî	39
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	41
3.3. Dînî kaynaklar.....	41
3.3.1. Âyetler, Hadîsler ve diğer Dînî kaynaklar	41
3.3.1.1. Âyet-i Kerîmeler	42
3.3.1.2. Hadîs-i Şerîfler	43
3.3.1.3. Diğer Dinî Kaynaklar	47
3.4. Edebî kaynaklar	48
3.4.1. Türkçe, Farsça ve Arapça Manzûmeler	48
3.4.1.1. Türkçe Şiirler	48
3.4.1.2. Farsça Şiirler	54
3.4.1.3. Arapça şiiirler	97
3.4.2. Arapça Atasözleri, Deyimler, İbareler ve Özlü Sözler	99
BEŞİNCİ BÖLÜM (METİN)	103
SONUÇ.....	257
KAYNAKÇA.....	259

KISALTMALAR LİSTESİ

age	:	Adı Geçen Eser
agmd	:	Adı Geçen Madde
agt	:	Adı Geçen Tez
bkz	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.	:	Hicri
Haz.	:	Hazırlayan
M.	:	Miladi
Ö.	:	Ölüm Tarihi
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
T.	:	Tarih
thk.	:	Tahkik
Yay.	:	Yayınları
YEK	:	Yazma Eserler Kurumu
YKY	:	Yapı Kredi Yayınları

Âsûde Meryem ve Ayşe Rânâ'ya...

GİRİŞ

Şerh, lügatlerde, açma, ayırma, yarma, bir anlatım veya kitabı açıklama, yorumlama¹, bir şeyin gizli ve müşkil olan yanlarını izah ve tefsir için söylenilen sözler ve bu yolda yazılan kitaplar² gibi anlamlara gelmektedir. Klasik lügatlerde genel olarak verilen anlam kapalılığın giderilip gizli olan şeylerin ortaya çıkarılması şeklinde ifade edilir.³ Bir metnin, başkaları daha iyi anlasın diye o metni başkalarından daha iyi anladığını düşünen kişiler tarafından açıklanması olarak da tarif edilmiştir.⁴ Daha geniş kapsamıyla ise şerh, “bir metin etrafında yapılan her türden açma, anlama, açıklama, kapalılıkları ve metnin problemlerini giderme, tahlil, düzenleme, itiraz, tenkit, tashih, ifadeleri daha vasıflı hale getirme, bölümlendirme dönemle irtibatlandırma, tamamlama” olarak ifade edilmiştir.⁵

Edebî literatürde şerh ile yakın anlam ilişkisi olan veya şerhin yerini tutan birçok kavram bulunur. Bir metni vuzuha kavuşturmak, tamamlamak eksiklerini gidermek, düzeltmek ve derinleştirmek sadedinde çalışmalar tefsir, şerh, haşiye, talikat, tafsil, tevil, izah, zeyl, tetimme, beyan, tekmile, fevâid gibi isimlerle adlandırılırken, bir metni kısaltan, özetleyen çalışmalar ise ihtisar, muhtasar, hülâsa, telhis, mülâhhas, müntehab, muktetaf şeklinde adlandırılır.⁶ Önceleri her türlü metni açıklamak için kullanılan ‘tefsir’ kelimesinin zamanla sadece *Kur’an-ı Kerim*’i açıklayan metinlere hasredilmesiyle şerh kavramı geriye kalan eserlerin açıklanması ve yorumlanması bağlamında yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır.⁷ Şerh kelimesi tefsir ile müteradif olmasına rağmen *Kur’an*’da veya diğer dinî kaynaklarda ‘*Kur’an-*

¹ **Türkçe Sözlük**, Haz: Şükrü Halûk Akalın, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2011, s.2217.

² Muallim Nâcî, **Lügat-ı Nâcî**, Haz. Ahmet Kartal, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2021, s.664., Mehmed Salâhi, **Kāmûs-ı Osmânî**, Haz. Ali Birinci, YEK, İstanbul, 2019, C. II, s.4/67.

³ M. A. Yekta Saraç, “Şerhler”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, editörler: Talat Sait Halman vd., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, C. II, s. 121.

⁴ Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, **Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, İzmir, 1994, C. VIII, s. 1-10.

⁵ İsmail Kara, **İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s.24.

⁶ İsmail Kara, **age**, s.21.

⁷ Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2011, s. 18.

ı *Kerim*'i yorumlama' anlamında kullanıldığı görülmemiştir.⁸ Fakat bazı sure ve âyetlerin özellikle tasavvufî yorumlamalarında şerh kavramı da kullanılmıştır.⁹

Şerh edilmeye ihtiyaç duyulan başlıca eserler hadîs, fıkıh gibi temel dinî eserlerin yanısıra muhtelif mevzularda kaleme alınmış dinî, tasavvufî, ilmî ve edebî eserlerden oluşmaktadır. Hz. Muhammed'in (ö. M. 632) *Kur'an*'ın bazı hükümlerini ve kelimelerini açıklaması, sahabenin hadîs-i şerîflerde anlamadığı yerleri sorması üzerine yaptığı izahlar, müşterek İslam kültüründe şerh geleneğinin ilk örnekleri olarak sayılmaktadır. *Kur'an* tefsirleri de şerh geleneğinin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Hicrî III. yüzyıldan itibaren İslamî ilimler sahasında tefsîr, hadîs, fıkıh, kelam gibi ilim dallarına, dil bilimi, belâgat, tarih, biyografi, tasavvuf ve edebiyat alanları da eklenmiş ve şerh çalışma sahası genişlemiştir.¹⁰ İslam medeniyeti geniş coğrafyalara yayıldıkça ortaya çıkan mezhepler sonucu bu mezheplerin kaynak metinleri üzerine fıkıh ve kelam gibi alanlarda yazılan şerhler yüzyıllar boyunca artarak devam etmiştir. Bu süreçte görece az olsa da İslam felsefesine dair eserler de şerh çalışmalarına konu olmuştur.¹¹

Türk edebiyatında şerh çalışmalarına Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere her üç dilden manzûm ve mensûr eserlerin kaynaklık ettiği görülmektedir. Bu eserlerin büyük bir bölümünü Arapça ve Farsça yazılmış eserler oluştururken şerhlere kaynaklık eden Türkçe metinlerin neredeyse tamamını tasavvufî içerikli manzûm eserler teşkil etmektedir.¹² Şerh literatürünü oluşturan metinler nadiren manzûm olarak şerh edilmiş olsa da büyük ölçüde mensûr olarak şerh edilmiştir.¹³ Şerh edilen Arapça mensûr eserler genellikle edebî özelliği bulunmayan fıkıh, kelam, gramer, astronomi gibi konuların işlendiği metinlerdir.

Arap edebiyatı metinlerine yapılan şerhler Farsça metinlere kıyasla Türk şerh geleneği içerisinde daha az yer tutmaktadır. *Esmâ-i Hüsnâ*, *Kırk Hadîs* ve Hz. Ali

⁸ Abdulhamit Birışık, "Tefsir", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tefsir#1> (04.02.2024).

⁹ Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2011, s. 11.

¹⁰ Sadık Yazar, **agt**, s. 33.

¹¹ Sadık Yazar, **agt**, s. 37.

¹² Sadık Yazar, **agt**, s.71

¹³ Ömür Ceylan, "şerh", **DİA**, C:XXXVIII, s.568.

Dîvânı şerhleri gibi bazı eserler dışında Arapça'dan şerh edilen metinler genel olarak bağımsız şiirlerden oluşmaktadır.¹⁴ *Kasîde-i Bürde*, *Kasîde-i Bânet Su'âd*, *Kasîde-i Münferice*, *Kasîde-i Tantarâniyye*, *Kasîde-i Hamriyye* gibi Arapça manzûmeler de Arap edebiyatından şerh edilen manzûmelerin başlıcalarıdır.

Farsça'dan Türkçe'ye tercüme yoluyla aktarılan veya şerh edilen eserler genellikle tasavvufî ve edebî eserlerden oluşmaktadır. Türkçe şerhlere kaynaklık eden Farsça metinler, çoğunlukla tasavvufî özellikleri de bulunan edebî manzûmelerdir. *Mesnevî-i Ma'nevî* başta olmak üzere, *Gülistân* ve *Bostân*, *Pendnâme*, *Mantıku't-Tayr*, *Gülşen-i Râz*, *Bahâristân* gibi Fars edebiyatının önemli eserlerinin yanı sıra Hâfız (ö. 792/1390 [?]), Örfî (ö. 999/1591), Sâib-i Tebrîzî (ö. 1087/1676 [?]), Şevket-i Buhârî (ö. 1111/1700) gibi İran edebiyatının önemli şairlerinin şiirleri Türk şerh geleneği içinde önemli yer tutmaktadır.¹⁵

Türkçe yazılmış eserlerin şerhine XX. Yüzyılın başlarına kadar çok sık rastlanmaz. Bu şerhler klasik metin şerhi metodlarından uzak dil ve gramer özelliklerine çok fazla değinilmeden muhteva üzerinden yapılan yorumlamalar şeklinde üretilir. Şerh edilen eserler genellikle mutasavvıf şairler tarafından yazılmış olup yine mutasavvıf şârihler tarafından şerh edilmiştir. Bildiğimiz kadarıyla bu bağlamda şiirleri şerh edilen ilk şair Yunus Emre'dir (ö. 720/1320 [?]). Yûnus Emre'nin 'Çıkıdım erik dalına ...' şeklinde başlayan şathiyesine ilk olarak Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 950/1543) şerh yazmıştır. Bu şiir Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694) ve İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) gibi büyük mutasavvıflar tarafından da şerh edilmiştir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (ö. 833/1430) 'Çalabım bir şar yaratmış ...' diye başlayan şiiri de birçok şârih tarafından edilmiştir. Şerh geleneği içerisinde şiirleri en çok şerh edilen şair ise Niyâzî-i Mısırî olmuştur.

Türk edebiyatında XIII. yüzyıl sonlarında ve XIV. yüzyılda Farsça Gülşehri'nin (ö. 717/1317'den sonra) *Mantıku't-Tayr*'ı ve İbrahim Tennurî'nin (ö. 887/1482) *Gülzâr-ı Manevî* eserlerinden de görüleceği üzere Farsça eserler Türkçe

¹⁴ Ömür Ceylan, **agmd**, s.568.

¹⁵ Sadık Yazar, **agt**, s.70

şerh edilmeye başlamıştır.¹⁶ XVI. yüzyılda *Mesnevî* yanısıra Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) *Gülistân* ve *Bostân*'ı gibi eserlerin de tekmîlen şerh edilmesi ile birlikte şerh çalışmaları Türk edebiyatında oldukça geniş bir yer tutmaya başlamıştır. Yine bu yüzyılda *Mahzenü'l-Esrâr*, *Pendnâme*, *Bahâristân*, *Tuhfetü'l-Ahrâr* gibi Fars edebiyatının önemli eserlerinin şerh yoluyla Türkçe'ye kazandırıldığı görülmektedir.¹⁷ XVII. yüzyılda şerh çalışmalarına, Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) *Mesnevî-i Manevî* eseri başta olmak üzere önceki yüzyıllardan tevarüs eden şerh geleneğine devam ederken yeni eserlerin de dahil olmasıyla genişlemeye devam etmiştir. XVIII. yüzyıl şerh çalışmalarının en yoğun olduğu yüzyıl olmuş ve Sâib, Örfî, Şevket-i Buharî gibi İranlı şairlerin eserleri şerh edilmiştir. Tezimize konu olan şerhe kaynaklık eden *Lüccetü'l-Esrâr* kasîdesine yapılan ilk şerhler de yine bu yüzyılda Yûsuf el Vâiz-i Kağızmanî (ö. 1750'den sonra) ve Hâcî adlı şârihler tarafından yazılmıştır.¹⁸

YÖNTEM

Tezin bölümlerini oluştururken ilk bölümde şerhe konu olan kasîdenin şarîhi Mehmed Sâlih'in hayatı ve eserlerini tafsilatlı olarak inceledik.

İkinci bölümde Mollâ Câmî'nin hayatı hakkında bilgiler verildikten sonra telif ettiği eserler ayrı ayrı incelenmiştir.

Üçüncü bölümde *Lüccetü'l-Esrâr*'a yapılan şerhler hakkında inceleme yapıldı. Bu kasîde ve buna yapılan şerhler incelendi. Yaptığımız çalışmalar neticesinde on üç adet farklı şerh tespit edildi. Bu şerh ve tercümelerin bazıları kitap olarak yayımlanmış bazıları yüksek lisans tezi olarak yayınlanmıştı. Bunların dışında kalan yazma eser kütüphanelerinde daha önce hiç çalışılmamış eserler hakkında da bilgiler aktarıldı. Eserlerin katalog bilgileri verildi ve nüsha tavsifleri yapıldı.

Dördüncü bölümde ise şerhin kaynaklarını iki başlık altında dinî ve edebî kaynaklar olarak inceledik. Bu bölümde şerh esnasında yazılan âyetler, hadîsler, sahabe ve büyük din âlimlerinin eserlerinden yapılan alıntılar dinî kaynaklar başlığı

¹⁶ Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2011, s. 42

¹⁷ Sadık Yazar, **agt**, s. 45.

¹⁸ Sadık Yazar, **agt**, s. 45.

altında ele alındı. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerden yapılan iktibaslar ise edebî kaynaklar başlığı altında toplandı. Bu başlıkta metin bölümünde transliterasyon harfleriyle yazılmış olan alıntılar kaynak eserdeki gibi arap harfleriyle dizildi. Bu alıntılar içinde Türkçe olmayan şiirler veya alıntılar Türkçe'ye tercüme edildi. Yine bu bölümde şiir olmasa bile edebî mahiyeti olduğu düşünülen atasözleri ve bazı ifadeler de ayrı bir başlık altında toplandı ve bu ifadeler de Türkçe'ye tercüme edildi.

Beşinci bölümde ise metin takrîzleri ile birlikte tamamen Türkçe transliterasyon harfleri ile Latinize edildi. Şerhin asıl metnindeki sıralamaya tabi olarak metin olduğu gibi aktarıldı. Bu sıralama şerh edilen beyit yazıldıktan sonra şârih tarafından yazılan aktarılan kelime anlamları ve gramer anlamında önemli görülen hususlar ve bazı kelimelerin kökenine dair bilgiler ve bazı tasavvufî ıstılahatı tarif için yapılan açıklamalar yazıldı. Bu bölümü takip eden bölümde ise 'Mahsûl-i beyt' başlığı altında yukarıda kelime anlamları verilmiş olan beytin izahı ve manası aktarıldı. Bu bölümde şârih metod olarak önce tam bir tercüme olmasa da bu beyti Türkçe ifade edip şerh meyanında izahatı bu aktarımdan sonra yapmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Mehmed Sâlih'in Hayatı ve Eserleri

1.1.1. Mehmed Sâlih'in Hayatı

Mehmed Sâlih, İstanbulludur. Hekîm Şabân-ı Şifâî'nin (ö. M. 1705) *Fezâil-i Âl-i Osmân* eserini ihtisar ettiği *Fezâil-i Âl-i Osmân Muhtasarı*¹⁹ eserinde babasının Çankırlı Mustafa olduğunu belirtir. Kendisini ise El-İstanbulî mahlası ile talkîb eder. *Lüccetü'l-Esrâr*'a yazdığı şerhin girişinde ise kendisinden Es-Seyyid Mehmed Sâlih olarak bahseder. Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn'da okuduğunu ve yine burada Arapça ve Farsça hocalığı yaptığını ifade eder. Daha sonra Mekteb-i İdâdî'de Arapça, Farsça ve Kavâid-i Osmâniye ve Tarih-i Osmânî dersleri verdiğini söylemektedir. Maarif-i Umûmîye Nezareti mektupçusu Nüzhet Efendi, *Lüccetü'l-Esrâr*'a yazdığı takrîzde Asâkir-i Nizâmiye-i Şahâne'de binbaşılık yaptığını bildirmektedir. Farsça'ya olan vukûfunu da bu eserle ortaya koyduğunu belirtmiştir.

Fatih'in Çarşamba semtinde bulunan Murâd Mollâ Külliyesi postnişinlerinden Şeyh el-Hac Hâfız Seyyid Mehmed Murâd Efendi'den (ö. 1848) de Farsça dersleri aldığı anlaşılmaktadır. *Lüccetü'l-Esrâr*'ın 12. beyti şerhinde Şeyh Mehmed Murâd'dan: “*Nitekim üstâd-ı büzürg-vârım Es-Seyyîd Eş-Şeyh Muhammed Murâd 'aleyhi rahmeti Rabbi'l-cevvâd te'lîf buyurmuş oldukları Kavâ'id-i Fârisîye nâmiyle benâm olan risâle-i maṭbû'alarında*”²⁰ diyerek üstadı olduğunu söyleyip kendisinden övgüyle bahsetmiştir.

Şerhe yazılan bir diğer takrîzi kaleme alan Meclis-i Kebîr-i Maarif azalarından Hâce Mecîd, Mehmed Sâlih hakkında “*üdebâ-yı asr ve urefâ-yı dehr*”den diyerek şârihin edebî yönü olduğunu vurgulamıştır. Nitekim *Lüccetü'l-Esrâr* şerhinde şerh beyanında naklettiği iktibaslardan bir beyit de Mehmed Sâlih'in kendisine aittir. Altmış birinci beytin mahsûl-i beyt bölümünde “*Li-muharririhi'l-müznibi'l-fakîr*” diyerek şu beyti derceder;

¹⁹Şa'bân-ı Şifâî b. Ahmed el-Ayâşî er-Rûmî, *Fezâil-i Âl-i Osmân*.
<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/168548> (04.02.2024).

“Eger etse cihānı pür ser-ā-ser berf-i ‘iṣyānım

Şümüs-ı rahmetiñ Yā Rab anı bir anda mahv eyler”

“*Mühcetü’l-Ebrâr Der-Şerh-i Lüccetü’l-Esrâr*²¹” isimli tezimize konu olan şerhin yazma nüshasında müstensih “El-Hâc Lutfullah” şerhin sonunda “*İşbu Lüccetü’l-Esrâr’ın mütercimi farikân-ı kirâmdan Mehmed Sâlih Paşa fi 17 Muharrem 1326 (1908) ve 7 Şubat 1323 irtihal-i alem-i cavidani eylemişlerdir. Rahimehullah paşa-yı müşarün ileyh ‘alâm-ı Arabiyyeyi Kocamustafapaşa’da izzet-nişin esâtize-i meşhûreden Hâfız Galib Efendi (ö. 1867) merhumdan kıraatle icâzet-nâme almış ve Çarşanbavî Şeyh Murâd (ö. 1847) merhumdan da Fârisî tahsîl etmiş fuzalâdan bir zât imiş. Bir aralık Fatih Câmî-i şerîfinde Bahâristân-ı Câmî okumuş idi.* ” diyerek Mehmed Sâlih’in ölüm tarihini 1908 senesi olarak belirtmiştir. Yine buradan gördüğümüz üzere Fâtih Câmî’inde Mollâ Câmî’nin Bahâristân eserini ders olarak okuduğu da anlaşılmaktadır.

Şârih hakkında *Sicill-i Osmani*, *Sicill-i Osmani Zeylleri* ve Bursalı Mehmed Tahir’in (ö. 1925) *Osmanlı Müellifleri* eserlerinde bir bilgi bulunmamaktadır.

1.1.2. Mehmed Sâlih’in Eserleri

Lüccetü’l-Esrâr şerhi yanı sıra Ali Emiri Efendi Millet Yazma Eser Kütüphânesi’nde AETrh 445 numaralı *Fezâil-i Âl-i Osmân Muhtasarı*’nı yazmıştır. Osmanlı hânedanından bahseden bu eser ilk dört halifeden sonra Osmanlı padişahlarından daha adil olan ve İslam dinine hizmet eden başka bir devlet ve hânedan bulunmadığı görüşünü savunan bu eser Şifâî Şaban Efendi’nin (ö. 1705) *Kalaide’l-ikyân fî Fezâil-i Âl-i Osman*²² eserinin muhtasarıdır. Bu eserin altmış beşinci sayfasında “*Hekîm Şifâ’î rahimehullâhın Fezâil-i Âl-i Osmân nâm tarih-i müterceminin müntehab ve muhtasar olarak vekâyî-i mühimmesini bu abd-i fakîr yani Derseâdet Mekteb-i İdâdî-i Harbî ve Mühendishâne-i Hümâyûn-ı Berrî târih hâcesi*

²¹ Mehmed Sâlih, “**Mühcet’ül-Ebrâr der Şerh-i Lüccet’ül-Esrâr**”, Süleymaniye Kütüphanesi, Arslan Kaynardağ, 197574.

²² Hekîm Şaban Şifâî, “**Fezâil-i Âl-i Osman**”, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, Arşiv No: 34 Nk 3404.

Miralay Seyyid Mehmed Sâlih İstanbulî bin Mustafâ Kengirvî tahrir eylemiştir. ” yazmaktadır. Bu eser H. 1302 (1885) senesinde yazılmıştır.

Gevher-i Sencîde adında rüşdiye-i askeriyelerde Farsça kaidelerin öğretimi için bir risâle hazırlamıştır. H. 1295 (1878) senesinde hazırlanan bu eser otuz beş sayfadan ibaret olup Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matbaası’nda basılmıştır. Mehmed Sîret ve Mehmed Hâlis ile birlikte hazırladığı bu risâlede kendi künyesini Kâimmakâm Es-Seyyid Mehmed Sâlih olarak yazmıştır.

1.2. Mühcetü’l-Ebrâr-Şerh-i Lücetü’l-Esrâr

Abdurrahman-ı Câmî’nin Emir Husrev-i Dihlevî tarafından yazılan *Deryâ-yı Ebrâr* kasîdesine nazîre olarak yazdığı yüz beyitlik *Lücetü’l-Esrâr* kasîdesinin Mehmed Sâlih el-İstanbulî tarafından yapılan şerhidir. Mehmed Sâlih bu eseri şerh etme maksadının bu kasîdenin “*fevâidini ve menâfiini bisyâr ve iksâr eylemek*” olduğunu ifade eder. Hicretin 1286 senesinde tamamlanmıştır. Sultan Abdülaziz’e (ö. 1876) ithaf edilmiştir. Bu eser yazıldıktan iki sene sonra Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn Matbaası’nda ilk defa şârihin tashîhiyle musahhah olarak basılmıştır.

Bu eserin girişinde üç adet takrîz bulunmaktadır. Sırasıyla; Maarif-i Umûmiye Nezareti mektupçusu Nüzhet Efendi ve Meclis-i Kebîr-i Maarif azalarından Hâce Mecîd’e ait iki mensûr ve Fârisî Hâcesi Refet Efendi’ye ait bir manzûm metinden oluşur. Bu bölümden sonra şerh bir mukaddime ile başlar ve son beyti de şerh ettikten sonra Mevlânâ Abdurrahman-ı Câmî ve Emir Husrev-i Dihlevî’ye (ö. 725/1325) ait hâl tercümelerini verir. Bu haliyle toplam 196 sayfadır.

Eserin muhtelif kütüphânelerde yazmaları bulunmasına rağmen bu eserin tashihini şârihin bizzat kendisi yapmış olduğundan matbu olan eser çalışmamızda kaynak olarak kullanılmıştır.

1.2.1. Mühcetü’l-Ebrâr’ın Yazma Nüshaları

Eserin yazma nüshaları ise Milli Kütüphâne’de, Erzurum İl Halk Kütüphânesi ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphânesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphânesi’nde olmak üzere dört adet tespit edilebildi.

1.2.1.1. Lücetü’l-Esrâr Hüccetü’l-Ahrâr

Milli Kütüphâne Yazmalar koleksiyonunda “06 Mil Yz A 4137” demirbaş numarasıyla kayıtlı bu eserin müellifi “Seyyid Mehmed Sâlih (1286/1869’da sağ)” ibaresiyle kayıtlı ve eserin adı ise “*Hüccetü’l-Esrâr*” olarak belirtilmektedir. Sırtı siyah bez, cilt kapakları desenli kağıt kaplı, mukavva bir cilt içerisinde. Sarı saman kağıtlı 230x170 mm ölçülerindeolan bu eserde yazı yazılan alan 185x112 mm olarak kırmızı cedveller ile belirlenmiştir. Rika hattı ile yazılmıştır. Zahriyesinde “*Lüccetü’l-Esrâr Hüccetü’l-Ahrâr*” kaydı bulunmakta ve bu iki ibarenin hemen altlarında sırasıyla “Müellifi Mollâ Câmî” ve “Mütercimi Sâlih” kayıtları bulunmaktadır. Mukaddime bölümüne ilk yaprağı bulunmadığı için ikinci sayfadan başlar. Giriş bölümü bittiği yerde bir kayıt içinde “Sat:2. V. 1967 *Vahdettin Darende*” ibaresinden bu eserin 1967 senesinde bu şahıstan satın alındığı anlaşıyor. Eserin bu bölümü bittikten sonra sayfalar yeniden numaralandırılmaya başlıyor ve ilk sayfada üst bölümde renkli çiçek motifleri bulunuyor. Orta bölümde sayfayı merkezleyecek biçimde üç ayrı kutu içerisinde alt alta sırasıyla eserin ismi “*Mühcetü’l-Ebrâr*”, Besmele-i Şerîf ve *Lüccetü’l-Esrâr*’ın ilk beyti bulunuyor. Bu kutuların atında ise sayfanın yanlarında ve altında birer küçük boşluklar kalacak şekilde çerçeve çizili alanın içinde şerhe başlıyor. Her beytin şerhinde kelimelerin anlamları ve bazı lügat kaideleri aktarıldıktan sonra büyük çerçeveyi yatay şekilde bölen yaklaşık bir satırlık bir alanda sayfayı ortalayacak şekilde “mahsûl-i beyt” ibaresi yer almaktadır. Bu bölümü akabinde yine yaklaşık iki satırlık bölümlere şerh edilen kasîdenin beyitleri iki satır halinde yazılı bulunmakta ve bu beyitler de sayfanın orta bölümünde hizalanmaktadır. Ve her beytin sağ yanında sırasıyla numaraları yazılıdır. On altıncı beytin bulunduğu sayfanın sonunda da küçük bir çiçek motifi bulunmaktadır. Bazı sayfalarda sayfayı çevreleyen çerçevenin dışında bulunan derkenara şerhe dair birkaç izahat yapılmıştır. Son beytin şerhini takiben Mollâ Câmî’nin ve Emir Husrev-i Dihlevî’nin hâl tercümeleri bulunmaktadır. Bunlarla birlikte yüz elli altıncı sayfada eser tamamlanmaktadır.

1.2.1.2. *Mühcetü’l-Ebrâr Şerhü Lüccetü’l-Esrâr*

Erzurum İl Halk Kütüphânesi’nde bulunan yazma 25 Hk 23691/1 arşiv numarasıyla ve *Mahteci’l[Mühcetü’l]-Ebrâr Şerhü Lüccetü’l-Esrâr*²³ adıyla kayıtlıdır.

²³ Katalogda yanlış kaydedilmiştir.

Yazar adı Seyyid Mehmed Sâlih (1286/1869'da sağ ibaresi bu kayıttta da bulunmaktadır. Müstensihî *Mehmed Şükrü el-Fecrî b. Receb Erzurumî* ve istinsah tarihi de 1307/1888 olarak kaydedilmiştir. Nüshanın kapağında bulunan beyaz bir etiket üzerinde “(*Lüccetü'l Esrâr*), Yazan: Seyyit Muhammet Sâlih, Yazı: Talik, Katip: M. Şükrü bin Recep, Tarih: 1207, Yaprak:270” yazılıdır. Arka kapakta ise Hâce Hâfıza ait bir beyit bulunmaktadır.²⁴ Eser ilk yaprağın hemen başında kırmızı ve yeşil renkli bir gül motifinin altına yazılan “*Mühcetü'l-Ebrâr 'alâ Lücceti'l-Esrâr*” başlığı ve hemen altında besmele ile başlar. Yaklaşık yedi sayfalık bu bölümden sonra yedi sayfalık bir boşluk olur ve on dördüncü sayfa ile şerhe başlar. Bu bölümün en başında besmele ve istiane bulunur. Ve hemen altında diktörgen şeklinde kırmızı çerçeve içinde şerh edilen kasîdenin ilk beyti yazılıdır. Şerh bölümleri de çerçevelenmiştir ve siyah renklidir. Mahsûl-i beyt bölümleri ayrı bir çerçeveyle belirtilmemiştir. Şerh esnasında izah edilen kelimeler, beyt, mısra ve nazm ibareleri ve mahsûl-i beyt ibareleri üzerleri kırmızı çizgiyle belirtilmiştir. Şerhedilen kasîdeye ait her beytin yanında numarası bulunmaktadır. Yüz altmış ikinci sayfa ile şerh biter ve takiben “*Tercüme-i Ahval-i Deryâ-yı Manevî*” başlığıyla Abdurrahman-ı Câmî ve bundan sonra “*Tercüme-i Ahvâl-i Mir Husrev-i Dihlevî*” bölümü yer alır. Yüz altmış dokuzuncu sayfa ile şerh sona erer. Burada bulunan fevâid kaydında 1307 senesi Zilkadesinde Muhammed Şükri El-Fecri Bin Receb El-Erzurumî tarafından yazıldığı belirtilmiştir. Bu bölümden sonra birer sayfada Belîğ'den bir şiir ve Ebû Ubeyd'in Kitâbü'l-Emvâl'inden bir hadîs naklettikten sonra bazı sayfaları boş bırakmıştır. Sayfa numaraları yüz seksende sonlanmaktadır. Buradan sonra sayfalar yeniden birden başlayarak numaralandırılmakta ve bu sayfalarda Mollâ Câmî'nin bir başka kasîdesi olan “*Cilau'r-Ruh*” kasîdesinin şerhi bulunmaktadır. Bu bölüm de doksan beşinci sayfada sonlanmaktadır.

1.2.1.3. *Mühcetü'l-Ebrâr Der-Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr*

Çalışmamızda tespit edebildiğimiz bir diğer yazma eser ise Süleymaniye kütüphânesinde “Arslan Kaynardağ” bölümünde bulunan 208 Demirbaş numaralı eser

²⁴ جمیلہ ایست عروس جهان ولی ہش دار

کہ این مخدرہ در عقد کس نمی آید

(Cihan gelini güzeldir, ama aklını başına topla, bu aff kızı, hiç kimsenin nikâhına girmez.)

olmuştur. Ebru kaplamalı bir kapak üzerinde “*Mühcetü'l-Ebrâr Der-Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr*” ibaresi yer almaktadır. 227x170 mm boyutlarında kare çizgili bir defterdir. Defterin ilk sayfasında Hazret-i Mevlânâ yazısı altında üç beytlik bir manzûme bulunmaktadır.²⁵ İkinci yaprakta ise kitabın temellükünü gösteren “*Mustafa Servet Bin Es-Seyyid El-Hâc Muhammed ila rahmetillâhi teala afâ Allâhu anhum*” yazısı bulunmaktadır. H. 1325 (1907) senesinde yazılmıştır. Bir sonraki sayfadan şerhin giriş bölümüyle başlar. Burada *Lüccetü'l-Esrâr*'ın tercümesi *Mühcetü'l-Ebrâr* başlığı bulunur ve hemen akabinde besmele ile başlar. Giriş bölümü biter bitmez şerhin ilk beyti bulunur ve devamında şerhe başlar. Şerhte izah edilen kelimeler ve mahsûl-i beyt bölümleri üzerinde siyah çizgi bulunur. Defter her sayfası dört kenarından siyah çizgi ile çerçeveye alınmıştır. Bu bölümler dışında kalan bölümlerde şerhe bazı ek açıklamalar yapılmıştır. Defterin her iki yaprağına sol taraftaki üzerinde olmak üzere bir numara verilmiştir ve son sayfanın numarası doksan dört olmuştur. Nüshanın sonunda *Hakkî Tırnovî Es-Seyyid El-Hac El-Hâfız Ahmet Lutfullâh Bin Es-Seyyid El-Hâfız min kütübi'l-fakîr el-muhtâc* ibaresi bulunmaktadır.

1.2.1.4. *Mühcetü'l-Ebrâr fî Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr*

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphânesi, 001803-I demirbaş numaralı bu yazma eser Hüseyin Hüsnî b. Mustafâ tarafından istinsah edilmiştir. Kırk altı varaktan oluşmaktadır. Şerh metni 1a ve 22b numaralı sayfalar arasında yer almaktadır. Eserde şerh dışında kalan sayfalarda şiirlerler, beyitler, rübâîler ve hadîs-i şerîfler gibi muhtelif kaynaklardan alıntılar da bulunmaktadır. Krem renkte filigransız kağıt üzerine siyah mürekkeple talik hatt ile yazılmıştır. Şerhi ihtisaren yazmış ve şerhe konu olan kasîdenin beyitlerini yazdıktan sonra mahsûl-i beyt bölümünden kısa bir alıntı yapmıştır. Yer yer şârihin şerh meyanında yazdığı şiirlerden örnekleri de kaydetmiştir. H. 1346 (1928) senesinde yazılmıştır.

²⁵ بقياسات عقل يوناني
نرسد كس به ذوق ایمانی
عقل خود کیست تا بمنطق رای
ره برد با جناب پاک خدای
گر بمنطق کس ولی بودی
شیخ سنت ابوعلی بودی

İKİNCİ BÖLÜM

2. Mollâ Câmî Hayatı ve Eserleri

2.1. Mollâ Câmî'nin Hayatı

Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 1492) hayatı gerek müritleri ve çevresi tarafından yazılan kaynaklar ve gerekse daha sonraki kaynaklar incelendiğinde açıkça kayıt altına alındığı görülmektedir. Fakat Türkçe kaynaklarda, ansiklopedi maddeleri ve Ali Asgar Hikmet'in (1980) *Câmî* adlı eserinin çevirisi²⁶ ve Âsâf Hâlet Çelebi'nin (ö. 1958) *Mollâ Câmî*²⁷ eseri dışında hayatı hakkında çok fazla eser bulunmamaktadır.²⁸ Ertuğrul Ökten, Câmî'nin entelektüel biyografisini, yetiştiği sosyal, kültürel ve siyasal iklimi ve Câmî'nin bu çevrelerdeki etkilerini inceleyen bir doktora tezi hazırlamıştır.²⁹

Horasan'da Câm şehrine bağlı Harcird'de doğmuştur. Adı Nûrüddîn Abdurrahman b. Nizâmüddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî'dir. Mollâ Câmî olarak tanınır.³⁰ Birinci dîvânının mukaddimesinden anlaşıldığı üzere Câm şehrine nisbetle ve Ahmed-i Nâmekî-yi Câmî'ye (ö. 1141) saygısından dolayı Câmî mahlasını almıştır.³¹

Mevlidem Câm ü reşha-i kalemem

Cür'a-i cām-ı şeyhülislāmî'st

Lā cerem der-cerīde-i eş'ār

*Bedü ma'nā taḥalluṣem Cāmî'st*³²

Câmî ilk eğitimini babası Nizâmüddîn Ahmed'den almıştır. Nizâmüddîn Ahmed'in Nizâmîye Medresesi'ne müderris olması üzerine (1420) Câmî de eğitimine

²⁶ Ali Asgar Hikmet, **Camî: Hayatı ve Eserleri**, (çeviren) M. Nuri Gençosman, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.

²⁷ Asaf Hâlet Çelebi, **Molla Câmî**, Ankara, Hece Yayınları, 2002

²⁸ Kadir Turgut, "**Molla Abdurrahman-ı Câmî, Hayatı, Eserleri ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi**", İstanbul Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2013.

²⁹ Ertuğrul İ. Ökten, *Jāmī (817-898/1414-1492): His Biography And Intellectual Influence In Herat*, The University Of Chicago, 2007.

³⁰ Ömer Okumuş, "Câmî", **DİA**, C: VII, s. 94-99.

³¹ Ömer Okumuş, **agmd**, s. 94-95.

³² Doğum yerim Câm şehri, kalemimin damlaları Şeyhülislam'ın kadehinin tortularıdır. Şüphesiz şiirlerimin sayfasında iki sebeple mahlasım Câmî'dir.

Herat'da devam etmiştir. Burada Mevlânâ Cüneyd-i Usûlî'den Arap dili ve edebiyatı eserlerini öğrendi. Ali es-Semerkindî ile Şehâbüddîn Muhammed el-Câcermî gibi âlimlerden ders aldı. Dönemin ilim merkezlerinden Semerkand'a giderek orada dokuz yıl kaldı. Burada Uluğ Bey Medresesi hocalarından Bursalı Kadızâde-i Rûmî'den (ö. 1440'tan sonra) ve Mevlânâ Fethullâh-ı Tebrîzî'den dersler aldı. Zekası, kuvvetli kavrayışı ve fikirlerini net bir şekilde beyan edebilmesi ile hayranlık uyandırdı. Çok genç yaşta iken, Herat'ın seçkin âlimleri arasına girmiş ve Şâhrûh (ö. 1447) ve Ebû Saîd (ö. 1432) zamanında Herat'ın 'beş allamesi'nden biri sayılmıştır.³³ Ali Kuşçu (ö. 1474) ile Herat'da iken görüşmüş ve onu bilgisiyle kendisine hayran bırakmıştır.³⁴

Câmî'nin tasavvufa intisabının ne zaman olduğu tam bilinmemekle beraber ilimde belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra tarikat yoluna girdiği anlaşılr.³⁵ Semerkand dönüşünde Nakşibendî şeyhlerinden Sadeddîn-i Kaşgarî'ye (ö. 1456) intisab etti. Onun vefatından sonra halefî Hâce Ubeydullah Ahrâr'a (ö. 1490) bağlandı.³⁶

Câmî 1472'de hacc vazifesi için Herat'tan ayrıldı. Hacc dönüşünde Fatih Sultan Mehmet (ö. 1481), Câmî'yi İstanbul'a davet etmek için elçilerini göndermiş, fakat elçiler Şam'a geldiğinde Câmî oradan ayrılmıştı. Halep'e ulaştığında elçilerden haberdar olan Câmî elçilerin oraya geleceğini tahmin ettiğinden Fatih'in isteğini reddetmiş olmamak için oradan ayrılıp Tebrîz'e gitti.³⁷ Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın (ö. 1478) Tebrîz'de kalmasını istemesine rağmen oradan ayrıldı. 1474 tarihinde Herat'a döndü. Bu durumu haber alan Sultan Hüseyin-i Baykara (ö. 1506) ve Ali Şîr Nevâî (ö. 1501) bundan duydukları memnuniyeti ifade eden mektuplar ve hediyeler göndermişlerdir. Burada Sultan Hüseyin-i Baykara'nın kendisi için yaptırdığı medresede Arap dili ve edebiyatı, hadîs ve tefsir dersleri okuttu. 9 Kasım 1492 Cuma günü Herat'ta vefat etti. Cenaze namazı, başta Hüseyin-i Baykara ve Ali Şîr Nevâî olmak üzere devrin bütün ileri gelenlerinin iştirakiyle kılındı, şeyhi Sadeddîn-i Kaşgarî'nin kabrinin yanına defnedildi.³⁸

³³ Z. Velidi Togan, H. Ritter, "Câmî", *İslam Ansiklopedisi*, C:III, s. 16.

³⁴ Kadir Turgut, *agt*, s. 20

³⁵ Kadir Turgut, *agt*.

³⁶ Ömer Okumuş, *agmd*, s. 94-95.

³⁷ Kadir Turgut, *agt*, s. 22.

³⁸ Ömer Okumuş, *agmd*, s. 94-95.

2.2. Mollâ Câmi'nin Eserleri

Mollâ Câmi, Fars şiirinin en büyük şairlerinin sonuncusu sayılır. Âsâf Hâlet, Mollâ Câmi'yi tarif ederken; *“İslamdan sonraki klasik İran edebiyatını tasnif edenler, epik nevide Firdevsî'ye manzûm roman tarzında Nizâmî'ye (ö. 1020), mistik şiirde Mevlânâ'ya (ö. 1273) didaktik nevide Sadî'ye (ö. 1291) ve gazelde Hâfız'a (ö. 1390) birinci planda yer verirler; Câmi'nin ise bütün bu nevilerin hepsinde üstün olduğuna ittifak ederler.”* diyerek Mollâ Câmi'den hayranlıkla bahsetmektedir. Şairliği yanı sıra dinî, edebî ve aklî ilimlere de vâkıftır. Bu müktesebâtından şiirlerinde, mesnevîlerinde faydalanmıştır. Ayrıca Sebk-i Hindî akımının ilk temsilcilerinden olduğu öne sürülür.³⁹ Câmi'nin eserleri genellikle Farssçadır. Arapça eserler de yazmıştır. Ferezdak'ın (ö. 732) bir kasîdesini nazmen Farsça'ya çevirmiş ve bu eserdeki başarısıyla Arapça'ya olan hâkimiyetini göstermiştir.⁴⁰

2.2.1. Nakdu'n-Nusûs fî Şerhi Nakşi'l-Fusûs

Arapça ve Farsça olarak sade ve akıcı bir dille yazılmıştır. Câmi, İbn Arabî'nin (ö. 1240) *Fusûsu'l-Hikem* kitabının muhtasar hali olduğunu bunun da Arabî tarafından yapıldığını söyler. Daha önce Konevî (ö. 1274), Fergânî (ö. 861) ve Cendî'nin (ö. 1292) şerhlerinden istifade ederek bu şerhi yapmıştır. Abdurrahman-ı Câmi, *“Öbür Fusûs şerhlerinin kaynağı Cendî'nin şerhidir. Bu şerhte diğer eserlerde bulunan birçok hakikat vardır”* diyerek eserin önemini ve diğer şerhler üzerindeki tesirini ifade etmiştir. Bu eserlerden faydalandığı için adını *Nakdu'n-Nusûs fî Şerhi'l-Fusûsu'l-Hikem* koyduğunu ifade eder.⁴¹

Eserin mukaddimesinde “varlık, varlık mertebeleri, lâ-taayyün, taayyün-i evvel, taayyün-i sâni, âlem-i ervah, âlem-i misâl, âlem-i şehâdet ve varlığın birliği” gibi meseleleri anlatan dokuz bölüm vardır. İlâhi hikmetler ve Hz. Adem bahsiyle

³⁹ Ömer Okumuş, **agmd**, s. 94-95.

⁴⁰ Ömer Okumuş, **agmd**, s. 94-95.

⁴¹ Süleyman Uludağ, “Cendî”, **DİA**, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 61.

başlayıp Muhammed kelimesindeki eşsiz hikmeti anlatarak bitirir.⁴² Bazı araştırmacılara göre müellifin ilk tasavvuf eseridir.⁴³

2.2.2. *Levâiyh*

Vahdet-i vücud düşüncesini layiha adını verdiği bölümlerde işlediği eserdir.⁴⁴ Mistik nazariyelerin açıklanması ve bu mealde mistik rübailerle dolu bir eserdir.⁴⁵ Bu eserin H. 870 sıralarında yani Cihan Şah'ın (ö. 1467) hüküm sürdüğü devirde yazıldığı düşünülmektedir. Hemedân şahına ithafen bir rübai de bulunmaktadır. Fakat Karakoyunlu Cihan Şah Herat'lılar arasında iyi bir ün bırakmadığından dolayı ya adı açıkça söylenmemiş veya daha sonra silinmiştir. İçerisinde bulunan otuz altı layihadan dolayı bu ismi almıştır. Eserin dili Farsça olmasına rağmen Arapça bölümler de vardır.⁴⁶

Müsecca bir dille yazılmış kısa makallelerden oluşan küçük bir eserdir. Dîbâce, münâcat, temhîd, otuz altı lâyiha ve bir zeylden oluşur. Layihaların arkasından rübailer yazmıştır. Rübâîler mensûr metni ihtiva eden anlamı güçlendirmek için yazılmıştır. *Nakdu'n-nusûs fî şerh-i Nakşi'l-fusûs'dan* yaklaşık yedi yıl sonra ellili yaşlarda yazdığı risâledir.

2.2.3. *Levâmi*

Eser, İbnü'l-Fârız'ın (ö. 1234) *Hamriyye* ismiyle bilinen meşhur Arapça kasîdesinin Farsça şerhidir. Kasîdenin her beytine 'lamia' ve hepsine birden *Levâmi* adını verir. Eserin sonunda bir rübaide telif tarihi H. 875 yılı olarak yazar.⁴⁷ Tam adı *Şerh-i Kasîde-i Mîmiyye-i Hamriyye-i Fârızıyye*'dir. *Şerh-i Mimiyye* olarak da bilinir. Câmî neden lamia kelimesini tercih ettiğini: "*Lâmia, varlık ve zevk erbâbının kalplerine inen müşâhede ve mükâşefe nurlarının aydınlıklarını anlatmaktadır. İsabetli olmanın tevfiği Allâh'tandır. Başlingiç O'ndandır, son O'nadır.*" sözleriyle ifade eder.

⁴² Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 283

⁴³ İbrahim Allahverdiyev, "*Abdurrahmân-ı Câmî ve Tasavvufî Görüşleri*", İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2009 s. 16

⁴⁴ Kadir Turgut, *agt*, s. 43

⁴⁵ Asaf Halet Çelebi, *age*, s. 63.

⁴⁶ Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 285

⁴⁷ Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 285.

2.2.4. *Şerh-i Kasîde-i Tâiyye*

İbnü'l-Fârız'ın *Kasîde-i Taiyye* olarak bilinen *Nazmu'd-Dürre* eserini okuduğunu ve mevcut Arapça, Farsça de dikkate olarak kasîdenin manalarını aşıkaretmek istediğini belirtir. Seksen altı beytin asılları verildikten sonra kelimeler ayrıca izah edilmiş, daha sonra ise rübailer ile anlam güçlendirilmiştir.

2.2.5. *Şerh-i Rübâiyyât*

Câmî'nin tasavvufî görüşlerini ifade eden rübailerini şerh etmek için yazdığı eserdir. Farsça olan rübailerini yine Farsça şerh etmiştir. Kırk dört rübaisini şerh etmiştir. Vahdet ve marifetullâh gibi tasavvufun temel meselelerini açıklar.⁴⁸ İstanbul'da 1309 yılında yayınlanmıştır. Abdurrahman Acer tarafından da *Şerh-i Rübâiyyat* adıyla yayınlanmıştır.⁴⁹

2.2.6. *Risâle-i Nâyiyye*

Şerh-i Beyteyni Mesnevî, *Neynâme* ve *Şerh-i Dü Beyt-i Mesnevî* isimleriyle de bilinir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinin ilk iki beytinin tasavvufî şerhidir. Ali Şir Nevâî'nin ısrarları üzerine kaleme alınmıştır. Ne zaman yazıldığı belirtilmemiştir. Hoca Neşet (ö. 1807) tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir.

2.2.7. *Şerh-i Beyt-i Husrev-i Dihlevî*

Emir Husrev-i Dihlevî'nin (ö. 1325) *Mir'âtu's-Sefâ* adlı kasîdesinin bir beytinin şerhidir. Telif tarihi belli değildir. Şerh edilen beytin manası şu şekildedir: “Şehadet deryâsından bir balina, ‘Lâ’ diyerek başını çıkardığı için, Nuh’a tufan zamanı teyemmüm farz kılındı.”

2.2.8. *Sühanân-i Hâce-i Pârsâ*

Hâce Muhammed Parsâ'nın (ö. 1420) sözlerinden oluşan küçük bir eserdir. Muhammed Parsâ'ya bağlılığını göstermek için yazmıştır. Arapça ve Farsça olmak üzere Hâce Parsa'ya ait hikmetli ve tasavvufî bazı sözler ve şiirler ihtiva eder. Eserin telif tarihi belli değildir.

⁴⁸ İbrahim Allahverdiyev, *agt*, s. 19

⁴⁹ Molla Câmi, *Şerh-i Rübâiyyât - Vücûd ve Vahdet-i Vücûda Dâir*, Çev. Tahirü'l-Mevlevî, Haz. Abdurrahman Acer, Litera yayıncılık, İstanbul, 2014.

2.2.9. Eşi'atü'l-Lemeât

Fahrüddîn Irâkî'nin (ö. 1289) *Lemeât* adlı eserine yapılmış bir şerhtir.⁵⁰ Eser yirmi sekiz lema'ya ayrılmış ve her biri şerh edilmiştir. Genel olarak vahdet-i vücûd, merâtibü'l-vücûd ve aşk konuları işlenmiştir. Mukaddimesinde varlık mefhumundan bahseder. Ali Şir Nevâî'nin isteği üzerine yazmıştır.

2.2.10. Risâle-i Şerâit-i Zikr

Beş sayfalık bir risâledir. *Risâle-i Tarîk-i Sûfiyân*, *Risâle Der-Tarîk-i Hâcegân*, *Risâle-i Pâs-ı Enfâs*, *Risâle-i Tarîk-i Teveccüh-i Hâcehâ*, *Risâle der-Tarîk-i Nakşibendiyye*, *Risâle-i Ser-rişte*, *Nûriyye* ve *Nakşibendiyye* isimleriyle de bilinir.⁵¹

2.2.11. Dürretü'l-Fâhira

Eser *Tahkîku Mezhebi's-Sûfiyye ve'l-Mütekellimîn ve'l-Hukemâi'l-Mütekaddimîn* olarak İstanbul'da basılmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in isteği ve Mollâ Fenârî'nin (ö. 1431) tavsiyesi üzerine yazıldığını Taşköprüzâde (ö. 1528) *Şakayîku'n-Numaniye*'de nakleder. Arapça olarak yazılan eser iki bölümden oluşur. ilk bölümde *Dürretü'l-Fâhira*'nin kendisi, ikinci bölümde Câmî tarafından yazılan haşiye vardır. Tasavvuf, kelam ve felsefeyle ilgili on bir soruya mutasavvıfların mütekellimlerin ve filozofların cevaplarını ifade etmiştir.

Câmî, bu eseri yazarken İbn Arabî'nin *Fütûhâtu'l-Mekkiyye*'si, Hemedânî'nin (ö. 1131) *Zübdetü'l-Hakâik*'i, Konevî'nin *İ'câzu'l-Beyân*'ı, Fenârî'nin *Misbâhu'l-Üns*'ü, Cürcânî'nin (ö. 1413) *Şerhu'l-Mevâkıf*'i, Taftâzânî'nin (ö. 1390) *Şerhu'l-Mekâsıd*'ı, Tûsî'nin (ö. 1274) *Şerhu'l-İşârât*'ından yararlanmıştır.⁵² Esere haşiye ve şerhler yazılmıştır. İlk haşiye Abdurrahman-ı Câmî'nin kendisi tarafından yazılmıştır. Daha sonra ise öğrencisi Lârî tarafından *Şerhü'd-Dürretü'l-Fâhire* kaleme alınmıştır.

2.2.12. Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds

⁵⁰ Süleyman Uludağ, “Câmî”, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 26-28 Mayıs 2014.

⁵¹ İbrahim Allahverdiyev, *agt*, s. 22

⁵² İbrahim Allahverdiyev, *agt*, s. 24

Abdullah Ensârî-yi Herevî'nin (ö. 1089) ve Sülemî'nin (ö. 692?) *Tabâkât-ı Sûfiyye* adlı eserlerinden istifade ederek yazılmıştır. Herevî'den sonra yaşamış sufiler de eklenerek genişletilmiştir. Ali Şir Nevâî'nin isteği üzerine yazılmıştır.

Mukaddime yaklaşık on beş sayfa tutar ve velâyet, veli, sufi, marifet gibi tasavvufî kavramlar bu bölümde izah edilmiştir. *Nefehât* büyük sufilerden 582 erkek ve 34 kadın olmak üzere 616 kişinin hâl tercümesini ele almaktadır. Eser, erkek sûfîlerden Ebû Hâşim Sûfî (ö. 733) ile başlamakta ve Şirazlı Hâfız Şemseddîn Muhammed'le (ö. 1390) sona ermektedir. Kadınlar bölümü Râbia el-Adeviyye (ö. 801) ile başlar ve İmre-i Fârisiyye ile biter.

2.2.13. Şerh-i Hadîs Ebû Rezîn el-Ukaylî

Amâ hadîsi olarak bilinen bir hadîsin bir sayfalık bir şerhidir.⁵³ Câmî diğer eserlerinde bu konuyu genişçe ele almıştır. Bu risâle de yayınlanmamıştır.⁵⁴

2.2.14. Risâletün fi'l-Vücûd

Arapça olarak yazılmıştır. İki varaktan ibaret küçük bir risâledir. Risâlede temel olarak Mutlak vücûdun aklî bir kavram olup olmadığı, Mutlak vücûdun vacib olması, tabî'i ve külli olması ve fertleri ile değil doğrudan hariçte olması gibi meselelere yer vermektedir. Soru ve cevap yöntemini kullanarak mutasavvıfların görüşlerini desteklemiş ve muhtemel itirazları açıklayıp bunları reddetmek için yazmıştır.⁵⁵

2.2.15. Şerh-i Fusûsu'l-Hikem

Câmî, *Fusûsu'l-Hikem*'i okuduğunu ve çok değerli bulduğu için bir şerh yazmak istediğini mukaddimesinde belirtir. Bunun için de kendinden önce yazılmış şerhleri gözden geçirmiş ve onları da göz önünde bulundurarak kendi eserini kaleme aldığı söylemektedir. Eserin dili Arapça'dır.⁵⁶ Câmî daha önce *Fusûsu'l-Hikem*'e

⁵³Müzekkîr Kızılkaya, "Abdurrahman Câmî'nin 'Amâ Hadisine Yazdığı Farsça Bir Şerh Ve Tercümesi: Risâle-i Şerh-i hadîs-i Ebî Rezîn El-Ukaylî", *Tokat İlmîyat Dergisi*, 2021, S. 9/2, s. 695-716.

⁵⁴İbrahim Allahverdiyev, *agt*, s. 25

⁵⁵Bilal Taşkın, "Abdurrahman el-Câmî'nin Risâle fi'l-vücûd Adlı Eserinin Tercüme, Tahlîl ve Tahkîki", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, S. 7, s. 76

⁵⁶Ömer Okumuş, *agmd*, s. 94-99.

şerh yazmış olan Konevî (ö. 1274), Kaşânî (ö. 1335), Cendî (ö. 1292 ?), Fergânî (ö. 1300) gibi isimlerden istifade etmiştir. Câmî eserinde bu isimlere atıflarda bulunmuştur.

2.2.16. *Risâle-i Lâ İlâhe İllallâh*

Şerh-i Kâfiye eserinin giriş kısmıdır. Farsça olarak yazılmıştır. İki varaktan daha az olan küçük bir risâledir. Kelime-i Tevhîd'in manasını izah etmiş ve her harfin ne manaya geldiğini açıklamıştır.

2.2.17. *Tefsîr*

Câmî'nin tamamlayamadığı tefsiridir. *Tefsîrû'l-Fâtiha*, *Tefsîrû'l-Câmî* gibi isimlendirmeler yapılmıştır.⁵⁷ Dirâyet tefsiri olmakla birlikte, rivâyetler de yer alır. Âyetleri dil özellikleri ve edebî yönden tahlil ve yeri geldikçe de tasavvufî manalarını vererek izah etmiştir. Bu tefsirin ayırt edici özelliği lügavî-edebî bir tefsir olmasıdır. Mollâ Câmî'nin Arap diline ve edebiyatına olan vukûfiyetini ispat niteliğinde bir eserdir. Mollâ Câmî aklî ve müsbet ilimlerle birlikte naklî ve dinî ilimlerde belirli bir olgunluğa eriştikten sonra bu eseri yazmaya başlamış ve maalesef daha başlarında vefat etmiş ve eserini tamamlayamamıştır.⁵⁸

2.2.18. *Dîvân*

Mollâ Câmî, mesnevîleri dışında kalan tercii-bend, terkiib-bend, gazel, kıta, rübâî, bazı kısa mesnevîler ve muammalarını üç dîvân tertibinde toplamıştır. Emir Husrev-i Dihlevî'nin tertibine uygun düşmesi ve Ali Şir Nevâî'nin isteği üzerine bunlara Câmî'nin ömründe yazıldıkları dönemlere göre isimlendirilmiştir. Birincisi diğerlerine göre daha uzun olmakla birlikte üç dîvânına da birer mukaddime yazmıştır. Ayrıca Mollâ Câmî dîvânında Fatih Sultan Mehmet'in fetihlerine dair de bir mesnevî yazmıştır. Yine II. Bayezid (ö. 1512) ile mektuplaşmalarında yazdığı bir kasîdeyi dîvânlarına eklemiştir.⁵⁹

2.2.18.1. *Fâtihatü's-Şebâb*

⁵⁷ İsam İslamoğlu, “**Molla Câmî ve Tefsirinden Fâtiha Sûresi (Edisyon Kritik)**”, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s. 24

⁵⁸ İsam İslamoğlu, **agt**, s. 33

⁵⁹ Ömer Okumuş, **agmd**, s. 94-99.

Dîvânlarının ilk bölümü olan bu eser H. 884 tarihinde derlendi. Fâtihatü's-Şebâb (İlk gençlik) ismini vermiştir. Bu bölüme ait mukaddimede Câmi, şiir sanatını ve ve şairliği zemmeden bazı âyetleri ve hadisleri aktardıktan sonra Hz. Peygamber'in şiir severliği hakkındaki rivâyetlerden bahseder. Ve şu ibareyi ekler;

“Hulâsâ ne zaman hale münasip bir söz bulsam not eder, her ne vakit zamana ve zemine uygun bir nükte hatırıma gelse kayda geçiririm. İşte bu dağınık parçalar bir mecmuada derlendi. Her türlü edebî nevileri sahifelerinde aksettiren toplu bir eser haline geldi. Bu konuda şu kıtayı söylemiştim:

-Bu dîvân bir şiir dîvânı değil, belki de Câmi, bununla kerem sahipleri âdetince bir sofraya döşemiştir.

-Onda türlü nimetlerden ne istersen bulursun. Ancak alçakların medh ve hicvine rastlayamazsın. ”

Yine Câmi dîvânını tertip etmek istediğini ve gazelleri kendine yaraşan bir sıraya koymak istediğini söyler. Yine burada mahlasını aldığı beytin yer aldığı bir manzûme aktarır;

“-Doğum yerim Câmi'dir. Kaleminin sızıntıları da Şeyhülislam'ın kadehinden damlamıştır.

-Şüphesiz şiir mecmuasında da her iki manasıyla lakabım Câmi'dir.”⁶⁰

Bu eser 1867 yılında İstanbul'da basılmıştır.⁶¹ Câmi'nin *Cilau'r-Rûh* ve tezimizin konusu olan *Lüccetü'l-Esrâr* kasîdeleri bu dîvânda yer almaktadır.

2.2.18.2. Vâsıtatü'l-Akd

İkinci dîvânı ise *Fâtihatü's-Şebâb*'tan bir yıl sonra 885'te tertip etmiştir. *Vâsıtatü'l-Akd* (Gerdanlığın orta incisi) ismini vermiştir. Bu bölüme yazdığı mukaddimede 884 hicri yılında yaşının yetmişli yaşlara yaklaştığını ve on bine yakın şiirinin toplandığını belirtir. Bunları bir dîvân altında toplayıp bunları yazmak için harcadığı zamanı telafi etmek istediğini söyler.

⁶⁰ Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 333-335

⁶¹ Asaf Halet Çelebi, *age*, s. 55

2.2.18.3. *Hâtimetü'l-Hayât*

Dîvânların sonuncusu ise son demlerine ait şiirlerden oluşan *Hâtimetü'l-Hayât* (Hayatın sonu) olmuştur. Ölümünden iki yıl önce tamamlamış ve dîvânların isimlendirmesini bu dîvânı tamamladıktan sonra vermiştir. Bu dîvânda yazdığı mukaddimede ise şiirlerini yazıldıkları zaman ve tarihe göre gençlik çağlarına rastlayan, ümit ve emellerle dolu günlerin ilhamlarına *Fâtihatü's-Şebâb*, orta yaş zamanlarında yazılan *Vâsıtatü'l-Akd* ve ömrünün son demlerinde tertibe başladığı bu esere de *Hâtimetü't-Hayât* ismini verdiğini söyler.⁶²

Câmî'nin dîvânlarında her konuda ve muhtelif bölümlerde şiirin her nevine rastlanır. Kasîdeler; tevhîd ve naatlar, medhiyeler, hikmetli şiirler ve dönemin sultanlarını öven bölümler ve mersiyeleler ihtiva eder. Mesnevîler ve Bendler ise; muhtelif konulardan oluşan küçük bir bölüm oluşturur. Gazeller; dîvânlarında temel oluşturan bölümdür. Ortalama yedi beyitlik aşıkane ve hikemane şiirlerdir. Kıtalar ise; az bir bölüm tutar. Nasihatler ve nükteler ve farklı konulardan oluşur. Rübaileri, tasavvufî ve irfani mevzuları ve aşıkane nükteleri ihtiva eder.⁶³

2.2.19. *Mesneviyyât-i Heft Evreng*

Abdurrahman-ı Câmî'nin yedi mesnevîsini bir araya getirmesi ile bunların tümüne *Heft Evreng* adını verdi. Farsça “yedi taht” anlamına gelir ve Büyük Ayı yıldız kümesinin adıdır.⁶⁴ *Silsiletü'z-zeheb*, *Salâmân u Absâl*, *Tuhfetü'l-Ahrâr*, *Sübhatü'l-Ebrâr*, *Yûsuf ü Züleyhâ*, *Leyla vü Mecnûn* ve *Hired-nâme-i İskenderî* bu mesnevîlerin isimleridir. Bu metinlerin toplandığı mesnevîyâtın Abdurrahman-ı Câmî tarafından yazıldığı düşünülen mukaddimesinde:

“Bu yedi mesnevî, *Vasıt'ta yetişen kalem kameşi ile Çin aslından gelme hokkanın evlenmesi neticesinde dünyaya gelmek bahtiyarlığına ermiş yedi kardeş gibidir. Gayb aleminden varlık alanına çıka geldiler. Gerektir ki, bunlara eski Fars lüğatinde yedi kardeş anlamına gelen ve şimal tarafından*

⁶² Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 339

⁶³ Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 340

⁶⁴ Rıza Kurtuluş, “Heft Evreng”, *DİA*, C: XVII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 157.

*doğarak kutup tarafında devreden yedi yıldız kümesinin ismini yani 'Heft Evreng' adını verelim.*⁶⁵”

Câmî, Hamse sahibi Nizâmî-i Gencevî ve Husrev-i Dihlevî'ye cevap yazmak için beş mesnevî kaleme almış daha sonra yazdığı iki mesnevîyi de ekleyerek bu eseri tamamlamıştır.⁶⁶

2.2.19.1. *Silsiletü 'z-Zeheb*

2.2.19.1.1. *Birinci Defter*

Aruz vezninin *Failâtün-Failâtün-Failün* vezniyle yaklaşık 3700 beyit olarak yazılmıştır.⁶⁷ Hüseyin-i Baykara'ya ithaf edilmiştir. Telif tarihi belirtilmemiştir. Hüseyin-i Baykara tahta çıktıktan sonra yazıldığı tahmin edilmektedir. Yüksek ahlak ve irfan ile ilgili meseleleri ele alır. Kelam ilmine dair kavramlardan kaza, kader imamlık, kıdem, alemin varlığı ve yaratılması gibi bazı meseleler ve namaz, oruç gibi şeri vazifeler de bahse konu olmuştur. Eser Ubeydullah Ahrâr'ın tavsiyesi ile nazmedilmiş olan *İtikadname* ile son bulur.⁶⁸

Bu eserin yazılması üzerine Bağdat'da şiîler galeyana gelir ve Bağdat valisi huzurunda Hanefî ve Şafî âlimlerin hakemliğiyle görüşülür ve bu eserde Hz. Ali aleyhine bir şey bulunmadığı anlaşılır. Bu iddiayı ortaya atanlar cezalandırılır. Bu konu üzerine Câmî: “*Bu eseri yazarken şiîlikle itham edileceğimden korkuyordum, şiîlerin saldıracağı hiç aklıma gelmezdi.*” demiş ve uğradığı haksızlığı dile getirmiş ve Bağdat haklına olan kırıngınlığını yazdığı bir hicviye ile göstermiştir.⁶⁹

2.2.19.1.2. *İkinci Defter:*

Bu cildin konusu aşk alemleriye aşk dersinden elde edilen gerçektir. Her bahiste ilahi aşk ve manevi aşktan bahsederek meseleler işlenmiştir. Tasavvuf erbabının başından geçen bazı hikayeler veya Kur'an'dan âyetler ve hadîslerden delil ve şahitler göstermektedir. Birinci defterle aynı vezinle yazılmış ve birinci defterin yarısı kadar yer tutmaktadır. Câmî'nin hacc yolculuğundan döndüğü tarihlerde

⁶⁵ İbrahim Allahverdiyev, **agt**, s. 32.

⁶⁶ Ali Asgar Hikmet, **age**, s. 301

⁶⁷ İbrahim Allahverdiyev, **agt**, s. 34

⁶⁸ Ali Asgar Hikmet, **age**, s. 303

⁶⁹ Kadir Turgut, **agt**, s. 22.

tamamlanmıştır. Câmî bu defteri birinci defterin bir eki olarak kabul ettiğinden bu defterde ön söz, naat ve medhiye gibi manzûmelere yer vermemiştir.⁷⁰

2.2.19.1.3. Üçüncü Defter:

Yine ilk iki defterle aynı vezinle yazılmış beş yüz beyitlik bir eserdir. O devirde Kayser-i Rum olarak anılan II. Bayezid Han'a ithaf etmiştir. Bayezid Han'dan “*İzzet ve yücelik kaynağı ve devranının şahı Sultan Bayezid*” diyerek bahsetmiştir.

Metnin içeriği, devlet idaresi ve hükümdarlık usullerine ait nasihatler ve adaleti öven sözler ve sultanlara öğütlerden ibarettir. Her bir felsefi manzûmeyi padişahlar için gerekli olan faziletlerden birine ayırmış ve bu faziletleri latif bir hikayeye süsleyerek anlatmıştır. Ne zaman tamamlandığı belli değildir. İkinci defterin H. 885 tarihinde bittiği düşünüldüğünde bu risâlenin daha sonra yazıldığı düşünülür. Mesnevîsinin sonunda şu beyit bulunur:

“*Maksad bu nükteyi tamamlamaktadır*

Hamd ve sena, yücelik ve cömertlik Allâh'a mahsustur”⁷¹

2.2.19.2. Salâmân u Absâl

Mollâ Câmî'nin, Huneyn b. İshak'ın Yunanca'dan tercüme ettiği daha sonra İbn Sînâ (ö. 1037) ve İbn Tufeyl (ö. 1185) tarafından yeniden kaleme alınan alegorik aşk hikayesine yeni unsurlar da ilave ederek mesnevî tarzında yazdığı eseridir. 1130 beyitlik bir eserdir. Aruzun “Fâilâtün-Fâilâtün-Fâilün” vezniyle yazılmıştır.⁷² *Heft Evreng*'te ikinci sırada yer almasına rağmen muhtemelen Câmî'nin yazdığı son mesnevî'dir.⁷³

Heft Evreng'teki mesnevîlerin hacim bakımından küçük olmasına rağmen en orijinallerinden biridir. Diğer mesnevîler daha önce kaleme alınmasına rağmen bu mesnevî ilk defa Câmî tarafından telif edilmiştir. Bu eser güzel ve dikkat çekici olduğu kadar alınacak dersler ve müellif tarafından eklenen bazı faydalı ilaveler, içerdiği

⁷⁰ Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 305.

⁷¹ Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 307.

⁷² Rıza Kurtuluş, “Heft Evreng”, *DİA*, C: XVII, s. 157.

⁷³ Hamit Algar, “*Abdurrahman-ı Câmî*”, çev. Abdullâh Taha Orhan-Zeyneb Hafsa Orhan, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 103.

nükte, nasihat ve hikmet ve içtimai, ahlaki ve terbiyevi düsturlar ile zenginleştirilmiştir.⁷⁴ Bu mesnevîyi Akkoyunlu Sultan Yakub Bey (ö. 1490) adına yazmıştır. Ve kitabının başında şu övgülerde bulunmuştur; “*Cihâne hükmeden o Şah Yakub Bey ululuğu önünde feleklerin kubbesi alçak kalır.*”⁷⁵

2.2.19.3. Tuhfetü'l-Ahrâr

Hür insanların hediyesi anlamına gelen bu eser, Nizâmî'nin *Mîzânu'l-Esrâr*'ına nazire olarak yazılmıştır.⁷⁶ Didaktik bir eserdir. Aruzun “Müfteilün-Failün” vezniyle yazılmıştır. 1712 beyitlik Mesnevî'nin başında ön sözünde Nizâmî ve Emir Husrev-i Dihlevî'den hürmetle bahseder. Dönemin sultanından hiç bahsetmediği için ve başlığındaki isimden dolayı bu eseri mürşidi Ubeydullah'a ithaf ettiği anlaşılır.

Yirmi makaleye ayrılmış eserde Hz. Adem'in yaratılışıyla başlayıp; saadet, namaz, zekat, hacc, aşk aç gözlülük gibi birçok bölüm ve en sonunda oğlu Ziyâeddîn'e nasihatlerle bitirir. Her makale ifade-i meram ettikten sonra, sözü bir hikaye ile bitirir.⁷⁷

2.2.19.4. Sübhatü'l-Ebrâr

Zahitlerin Tesbihi manasına gelen bu eser, *Heft Evrenğ*'in dördüncü mesnevîsidir. H. 887'de yazılmış ve *Tuhfetü'l-Ahrâr*'a nisbeten konu bütünlüğü daha fazladır. Eseri Mirza Hüseyin-i Baykara'ya ithaf etmiştir. Aruzun “Failâtün-Failâtün-Failât” vezniyle yazılmıştır. Câmî bu vezni mesnevîde kullanan ilk şairdir. Bu vezni kendisinden sonra kullan bir şair olmamıştır.

Yaklaşık 2700 beyitten oluşan bu eserde kırk tesbih tanesi dediği kavram ve pratikleri tasvirler ve temsiller yoluyla aktarmıştır.⁷⁸ “*Bu dua tesbihinin denilerinin sayısı kırka varır, her biri kalbdeki bir cehâlet düğümünü çözer.*” Bu sözden anlaşıldığı üzere yüksek ahlak ve irfana dair bahisler işlenmektedir. Didaktik özellik taşıyan bir mesnevîdir. Telif tarihi H. 887 olarak kabul edilir. Kitabın kırka ulaşan

⁷⁴ Erdoğan Uludağ, “**Vakaya Dayalı Bir Eser Olarak Lâmi Çelebi'nin Salâmân u Absâl Mesnevisi**”, Doktora Tezi, Erzurum, 1997, s. 31.

⁷⁵ Ali Asgar Hikmet, **age**, s. 307.

⁷⁶ Asaf Halet Çelebi, **age**, s. 59.

⁷⁷ Ali Asgar Hikmet, **age**, s. 315.

⁷⁸ Hamit Algar, **age**, s. 105.

bölümlerinden bazıları; kalbin hakikatini keşfetmek, söz ve şiir hakkında, Allâh'ın birliği, tasavvun şerhi, muhabbet, rıza, haya, ihlas, sema (musiki) ve oğluna ve nefesine öğütler şeklindedir.⁷⁹

2.2.19.5. *Yûsuf ü Züleyhâ*

Aşıkane bir mesnevî ve lirik bir şiirdir. Mefâilün-Mefâilün-Feilün vezniyle yazılmıştır.⁸⁰ Bu mesnevî Câmi'nin hikaye konulu mesnevîlerinin en başarılısı sayılmaktadır. Aşk mefhumunun başarılı mazmunlarla beraber hayal gücünü ortaya çıkarmasıyla başarmıştır. Nizâmî'nin *Husrev ü Şîrin* mesnevîsine cevap olarak nitelenebilir. Eseri yetmiş yaşında iken tamamlamış eserin başında ve sonunda Hüseyin-i Baykara ve Ali Şir Nevâî'yi övmüştür.

Eserin *Kur'an-ı Kerim*'in *Yûsuf Sûresi*'nden mülhem yazıldığı aşikardır. Yine de birçok detaylar Câmi tarafından kıssadan sapma olmaksızın aktarılmıştır. Eserin sonlarında Câmi, metinle bağlantısı olmaksızın oğluna öğütler verir.⁸¹ Bu nasihatleri de içeren üç manzûme ile metni tamamlamıştır. Bu manzûmelerde nefsiyle hesaplaşma ve yaşadığı çağdan şikâyetler içermektedir. Bu manzûmeleri takiben sanatlı bir medhiye ile kitabın telif tarihini ve içinde dört bin beyit bulunduğunu açıklar.⁸² Bu mesnevî Ali Nihad Tarlan (ö. 1978) tarafından *Beşinci Taht: Yûsuf ve Züleyha* ismiyle tercüme edilmiş ve bu tercüme de Günay Kut tarafından yayına hazırlanmıştır.⁸³

2.2.19.6. *Leylâ vü Mecnûn*

Aşıkane bir üslup ve heyecanlı bir ifade tarzı ile kaleme alınmıştır. “Mefûlü-Mefailün-Feûlün” kalıbıyla yazılmıştır.⁸⁴ Nizâmî ve Emir Husrev'in aynı adı taşıyan mesnevîlerine bir nazire niteliğindedir. Muhteva olarak da neredeyse aynı özelliktedir. Tevhîd, Naat, Miraciye arkasından bir aşka dair bir manzûme yer alır. Devamında kitabın sebep-i telif bölümünü yazdıktan sonra Ubeydullah Ahrâr'ı ve zamanın sultanını öven bir medhiye yazarak ana konuya geçer.

⁷⁹ Ali Asgar Hikmet, **age**, s. 318.

⁸⁰ Ali Asgar Hikmet, **age**, s. 318.

⁸¹ Hamit Algar, **age**, s. 107.

⁸² Ali Asgar Hikmet, **age**, s. 321.

⁸³ Ali Nihad Tarlan, “**Beşinci Taht: Yûsuf ve Züleyha**”, Yay. Haz. Günay Kut, Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri, Cambridge, 2003.

⁸⁴ Ali Asgar Hikmet, **age**, s. 322.

Mecazi aşktan ilahi aşka ulaşan bir hikayedir. *Yûsuf ü Züleyha*'dan kısa bir süre sonra tamamlamıştır. Câmî eserinde bazı yönleriyle haleflerinden ayrılır bu hikayede. Aşıkların tanışması Nizâmî'de olduğu gibi medresede değil Arapça aslında olduğu gibi hayvan otlatırken gerçekleşir. Nizâmî'nin aksine Câmî'nin hikayesinde Mecnun Leyla'dan önce ölür. Bu eser *Heft Evreng*'te şiirsellik bakımından en başarılı olanıdır. Câmî bu eserinde de oğluna nasihatlerde bulunmayı ihmal etmez.⁸⁵

2.2.19.7. *Hired-nâme-i İskenderî*

Heft Evreng'in son mesnevîsi olan bu eseri Câmî, H. 890 senesinde tamamlamıştır. Aruz kalıplarından "Feûlün-Feûlün-Feul" vezniyle yazılmıştır.⁸⁶ Eser mürşidi Ubeydullah Ahrâr ve Sultan Hüseyin-i Baykara'ya övgülerle başlar. Bu mesnevîde de oğluna nasihat etmeyi unutmaz. Nizâmî ve Emir Husrev'e nazire niteliğinde olan bu eser görece daha kısa olmuştur.

Yüksek ahlaka ve felsefeye dair meselelerden bahseder. Câmî bu eseri tamamladığında Nizâmî ve Emir Husrev'in ele aldığı bütün konuları işlediğini ve hamsesini bir elin beş parmağına benzeterek tamamladığını ifade eder. Burada seleflerini övmesi beklenirken her ikisinin de Nevâî'nin Çağatay diliyle yazdığı hamsenin gerisinde kaldığını şu beyitle ifade eder;

"O mucizevî şiirin yanına konulduğunda;

*Nizâmî kim olacak ki ya da Husrev!"*⁸⁷

Yine Câmî bu eserini telif etme sebebinin hikayeler nakletmek değil ahlaka dair öğütler vermek olduğunu şu sözlerle ifade eder; "*Efsane söylemek benim işim değildir, Hirednâme'yi bu yüzden seçtim. Hikmet sırlarından söz söylemek, eski hikayeler okumaktan yeğdir.*"⁸⁸

2.2.20. *Bahâristân*

⁸⁵ Hamit Algar, *age*, s. 108.

⁸⁶ Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 325.

⁸⁷ Hamit Algar, *age*, s. 109.

⁸⁸ Elif Aydınbaş, "*Molla Cami'nin Hirednâme-i İskenderî'si*", Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s. 26.

Bu eser Sadî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* isimli mesnevîsine bir nazire niteliğindedir. Eser yarı manzûm yarı mensûr olarak telif edilmiştir. Câmi bu eseri gençliğinde H. 840'da oğlu Ziyâeddîn Yûsuf için yazmış ve Sultan Hüseyin-i Baykara'ya ithaf etmiştir. Eserlerinde genel olarak Nizâmî'nin çizgisini takip eden Câmi bu eserinde Sadî'yi örnek almıştır.

Bahâristân sekiz bahçeye ayrılır. Birincisi, tasavvuf; ikincisi, ameli ahlaka; üçüncüsü, siyasete; dördüncüsü, cömertliğe; beşincisi, aşka; altıncısı, latifeye; yedincisi, şiire; sekizinci ise hayvan hikayelerine hasredilmiştir.⁸⁹ Kitabın nesir kısmı sanatlı bir dille yazılmıştır. Fıkralar ve hoş nüktelerle doludur. Şairlerin hâl tercümelerine ait bölümler ihtiva eden bölüm tarihî ve edebî bakımdan çok değerlidir.⁹⁰ Eser içerik olarak birbirine muvafık olmayan birçok mevzuyu ihtiva eder. Bazı müstehcen hikayeler ve aşk hikayeleri de bulunur. Cahil mektep hocaları, tecrübesiz doktorlar ve adi şairler hicvedilir. Bütün bu çeşitli mevzulara rağmen eserde hakim unsur mistizm olmuştur.⁹¹

Bu eser Kilisli Rıfat Bilge⁹² (ö. 1953), Nuri Gencosman⁹³ (ö. 1976) ve Yakup Kenan Necefzâde⁹⁴ tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

2.2.21. *Risâle-i Kâfiye*

On üç sayfalık risâleyi Câmi, *Muhtasar-ı Vâfi be-Kavâid-i İlm-i Kavâfi* olarak tesmiye eder. Ne zaman yazıldığı belirtilmemiştir. Kâfiye ile redifi tanımladıktan sonra kâfiye kavramıyla ilgili terminoloji bunların harekelendirilmesi, kâfiye sanatları, kâfiye türleri ve bunlara ait kusurlar ayrı bölümlerde incelenir.⁹⁵

2.2.22. *Risâle-i Arûz*

⁸⁹ Asaf Halet Çelebi, *age*, s. 61.

⁹⁰ Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 329.

⁹¹ Asaf Halet Çelebi, *age*, s. 61.

⁹² Cami, *Baharistan*, Kilisli Rıfat Bilge, İstanbul, 1970.

⁹³ Cami, *Baharistan*, Nuri Gencosman, II. Baskı, İstanbul, 1970.

⁹⁴ Cami, *Baharistan*, Yakup Kenan Necefzade, 1967.

⁹⁵ Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 281.

Kırk iki sayfalık bir risâledir. Telif tarihi belli değildir. Aruz ölçüsünün türlerini örneklerle açıklamıştır. Yazıldığı dönemden itibaren çok meşhur olmuştur. *Baharistân* ve *Resâil-i Câmî* eseri içinde basılmıştır.⁹⁶

2.2.23. *Risâle-i Kebîr Der-Muammâ*

Bir diğer adıyla *Hilye-i Hilel* olarak bilinir. Muamma sanatını kaideleri ve usulüyle açıklar. H. 856 senesinde tamamlanmıştır. Câmî'nin ilk eseri olup o devirde Herat ve Horasan padişahı olan Mirza Ebü'l-Kasım Babür'e ithaf edilmiştir. Eserdeki muammalara sıkça sultanın adını da karıştırır. Bu eseri telif sebebi Mevlânâ Şerefeddîn Ali Yezdi'nin (ö. 1454) *Hilel-i Mutarraz der-Muamma ve Lügaz* eserini ihtisar etmektir. Bu eserde Şerefeddîn'i saygıyla anar. Ve onun hatırasına hürmetle bu esere *Hilye-i Hilel* adını vermiştir.

Kitap çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Bölümlere; Efser, Teshil, Tahsil, Tekmil gibi isimler vermiştir. Câmî'nin gençlik dönemine ait bir eserdir.⁹⁷

2.2.24. *Risâle-i Mutavassıt Der-Muammâ*

Telif tarihi bilinmeyen bu eser *Risâle-i Kebîr Der-Muammâ* eserinden daha kısa ele almıştır. Ve bazı konularda farklılık arz etmektedir. İçeriğinde yer alan muammalar Sultan Hüseyin-i Baykara, Ali Şir Nevâî ve Süheylî (ö. 1513) gibi isimler adına yazılmıştır.⁹⁸

2.2.25. *Risâle-i Sağır Der-Muammâ*

Câmî'nin kaleme aldığı muamma bahsine dair küçük bir risâledir. Telif tarihi tam olarak bilinmese de içinde yer alan bir gazelden hareketle Sultan Hüseyin Mirza devrinde yazıldığı anlaşıyor. Bu bölüm eserde şöyle yer alır; “*Yolunda bir şehir halkı canlarını saçarak yüzlerini yere koydu. Uğurlu ayaklarına saçlar yerine canlar saçıldı. Kaşların tazelenmeğe yüz tutmuş bir aydır ki, parlak güneş burcunda aşikar görünür.*” Muammâ sanatını dörde ayırır ve dört ayrı sanattan bahseder; teshîlî, tahsîlî,

⁹⁶ İbrahim Allahverdiyev, *agt*, s. 48.

⁹⁷ Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 279-280.

⁹⁸ İbrahim Allahverdiyev, *agt*, s. 49.

tekmîlî ve tezyîlî. Bunların zeyillerinde de bu nevilerden bazı sanatlar daha aktarır. Her birine örnek olarak muamma sadedinde kıtalar ve beyitler aktarır.⁹⁹

2.2.26. *Risâle-i Asğare-i Manzûm Der-Muammâ*

Câmî'nin H. 890 yılında yazdığı tahmin edilen bu muammâ diğerlerine göre çok küçük olmasına rağmen muammâ sanatına dair mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Altmış sekiz beyitten müteşekkildir.¹⁰⁰

2.2.27. *Risâle-i Mûsîkî*

Câmî gençliğinde mûsîkî nazariyatı, bestecilik ve icra ile ilgilendiğini ve Ali Şîr Nevâî olduğu tahmin edilen bir dostunun isteği üzerine bu eseri yazdığını söyler. Merâgî (ö. 1435) ve Urmevî'nin (ö. 1294) eserlerinden istifade ettiği anlaşılr.¹⁰¹ Câmî'nin bu eseri müzik teorisi, diziler ve usuller hakkında genel bilgiler içerir.¹⁰² Bir mukaddime, iki bölüm ve hatimeden oluşur. Bölümlerde konuları fasıllara ayırmıştır.

Mukaddimede musikinin ortaya çıkışı hakkında bilgiler vermiştir. Musiki eserleri hakkında bazı özellikler aktarmış ve musiki terminolojisine dair kavramlar açıklanmıştır. Musiki ilmini nağmeler ve usuller olarak iki ayrı başlıkta ele alır.

İlm-i telif adını verdiği bölümde bestelerden, ses özelliklerinden, tellerin aralıklarından bahseder. Makamlar ve bunların uygulanması ile ilgili bilgiler aktarır.

Îkâ ismini verdiği usuller bölümünde ise vuruşlar ve ritmik döngüler arasındaki sürelerin açıklanması, vuruş süreleri ve vurgu yerleri belirtilmiştir.

Hatime bölümünde makam, avaze ve şubelerin etkilerinden bahseder. Her birinin insan üzerinde ayrı etkisi olduğunu ve şiir ile bestenin uygun olmasının bu etkiyi artıracaklarını ileri sürer. Bu eser Rauf Yekta Bey (ö. 1935) tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek neşredilmiştir. Osmanlıca bu tercüme Kenan Verdemir tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.¹⁰³

⁹⁹ Ali Asgar Hikmet, **age**, s. 280-281.

¹⁰⁰ İbrahim Allahverdiyev, **agt**, s. 50.

¹⁰¹ Süreyya Ağayeva, "Risale-i Musiki", **DİA**, C:XXXV, İstanbul, 2008, s. 124.

¹⁰² Ahmet Çakır, "Abdurrahman Nureddîn El-Cami'de Usuller", **EKEV Akademi Dergisi**, s. 26, 2006, s. 158.

¹⁰³ Kenan Verdemir, "**Cami'ye Ait Risale-i Musiki'nin Rauf Yekta Bey Tarafından Çevirisi**", İstanbul Teknik Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

2.2.28. *Risâle-i Erkânü'l-Hacc*

Kitâb-ı Menâsikü'l-Hacc adıyla da bilinen bu eser H. 878 yılında Bağdat'ta tamamlanmıştır. Farsça olmasına karşın yer yer Arapça bölümler de bulunur.

Hacc ve umrenin farzları, kaideleri, Medine'de Hz. Peygamber'in ve Bukay'da imamların kabirlerini ziyaret esnasında uyulması gereken kuralları anlatır. Eser başlıca şu bölümlere ayrılır; haccın faziletleri ve şartları, haccın rükünleri, haccda sakınılması gereken şeyler, haccetmenin yolları, tavaf, haccın erkânı adabı, sünnetleri ve okunacak dualar, Hz. Peygamberin türbesini ziyaretin usulü ve erkânı, Ehl-i beytin kabirlerini ziyaret. Sekiz bölümlük bu eser Câmî'nin İslam fıkına olan vukufiyetine işaret etmektedir.¹⁰⁴

2.2.29. *Çihl Hadîs*

On dokuz sayfadan oluşan eser *Erbain-i Câmî* olarak da bilinir. Hazret-i Peygamberin çok yüksek ve ince hakikatleri haiz ahlaki nasihatler içeren kırk hadîs-i şerîfi tercüme ettiği eserdir. Hz. Peygamber'in “*Ümmetimden kırk hadîs toplayıp ezberleyen onun manevi ecrini görür, Allâh onu kıyamet gününde âlim ve fakih olarak diriltir.*” mealindeki hadîsinden dolayı din âlimleri tarafından kırk hadîs yazma geleneğine uymuştur. Kırk bölümden oluşur ve her bir bölüm ayrı bir hadîs-i şerîfi tercüme mahiyetindedir. Yazılış tarihi H. 886 senesidir.¹⁰⁵

2.2.30. *Şevâhidü'n-Nübüvve*

Peygamberlik delilleri anlamına gelir. Kitabın mukaddimesinde belirttiği üzere Ali Şir Nevâî başta olmak üzere dostlarının arzusu üzerine H. 885 yılında tamamlanır. Hz. Peygamber, ashabı, evlatları, tabiin ve tebe-i tabiinden başlayarak *Nefahat*'te geçen bazı sofileri de kapsayan bir eserdir. Câmî kitabı tarikat ve hakikat erenleri yolunda yürüyenlerin itikat ve imanlarını kuvvetlendirmesi için yazdığını söyler. Kendi yazdığı ön sözünde kitaba *Şevahidü'n-Nübüvve li Takvîyeti Yakini Ehli'l-Fütüvve* olarak belirtir. Bir ön söz ve yedi bölüm ve bir son sözden müteşekkildir.

¹⁰⁴ Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 286-287.

¹⁰⁵ Ali Asgar Hikmet, *age*, s. 299.

Ön sözde resul ve nebi kavramlarını izah eder. Makalelerde sırasıyla; birinci makale, Hz. Peygamberin doğumundan önce bazı belirtiler; ikinci makale, Peygamber'in doğumundan Peygamberliğe kadar olan haller; üçüncü makale, Biset'ten Hicret'e kadar olan olaylar; dördüncü makale, Hicret'ten vefatına kadar beliren alametler; beşinci makale, vakitlerden bağımsız delaleti, vefatından sonra görülen halleri; altıncı makale, Ashâb-ı Kirâm'da ve Ehl-i Beyt'te görülen ahval; yedinci makale, tabiin ve tebe-i tabiinden ve bazı sofilerde görülen haller işlenmiştir. Son söz'de ise düşmanlara tatbik edilen cezayı konu almıştır.

Sade ve anlaşılır bir Farsça ile yazılmıştır. Arapça ve Farsça şiirler az da olsa bulunmaktadır. Hadîs ve rivâyet aktarımında Arapça daha yoğun kullanılmıştır.¹⁰⁶

2.2.31. *Risâle-i Tecnîs-i Hat*

Yazılarda yapılan cinaslar hakkında bir risâledir. Arabî lügatte kelimelerin kullanıldığı yerlere göre farklı manalar alabileceğine dair manzûm bir eserdir. Telif tarihi belî değildir.¹⁰⁷

2.2.32. *Risâle-i Münşeât*

Câmî'nin hayatı boyunca yazdığı mektupları topladığı mecmuadır. Yüzü aşkın parça bir araya gelmiştir. Bunları da beş ana bölüme ayırmıştır. İlk bölümde mürşidi Ubeydullah Ahrâr'ın dervişlerine yazdığı mektuplardır. İkinci bölümde ise Hüseyin-i Baykara'nın saray erkanına yazdığı mektuplardır. Üçüncü bölüm ise devlet büyüklerine yazdığı mektuplardır. Dördüncü bölümde Horasan ülkesi dışında yaşayan sultanlara ve ululara gönderdiği mektuplardır. Son bölümde ise bazı padişahlara, büyüklere, dostlara hitap şeklinde mektup, kıta ve recalara verilen cevaplarla birlikte bazı taziye mektupları yer almaktadır. Bu metinlerin üslup ve inşası Câmî'ye has bir özellik taşır. Bu özelliklerden biri 'icaz' diğeri de 'seci' merakıdır. Sanatlı mektuplar ve yer yer de manzûm parçalar görünür. Beşinci bölümde bazı tarihi mektuplar da yer alır. Fasih ve belîğ bir üslup kullanmıştır.¹⁰⁸

2.2.33. *El-Fevâidu'z-Ziyâiyye*

¹⁰⁶ Ali Asgar Hikmet, **age**, s. 295.

¹⁰⁷ Ali Asgar Hikmet, **age**, s. 300.

¹⁰⁸ Ali Asgar Hikmet, **age**, s. 332.

Tam adı *Fevâidü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kāfiye* olan Arapça nahvine dair bu eser İbnü'l-Hâcib el-Mâlikî'nin (ö. 1249) *Kāfiye* kitabının şerhidir. Bu eser medreselerde ve halk arasında çok meşhur olmuş ve *Mollâ Câmî* ismiyle bilinmiştir.¹⁰⁹ Kitabın son bölümünde H. 897 senesinde bitirdiğini belirtmektedir. Oğlu Ziyâeddîn Yûsuf için telif etmiş ve esere bundan naşı oğlunun ismini de eklemiştir.

¹⁰⁹ Asaf Halet Çelebi, *age*, s. 66.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Lüccetü'l-Esrâr Kasîdesi ve Şerhleri

3.1. Kasîde-i Lüccetü'l-Esrâr

Mevlânâ Abdurrahman-ı Câmî'nin, 1475 yılında aruzun “Fâilâtün-Fâilâtün-Fâilâtün-Fâilün” vezniyle yazdığı tasavvufî didaktik bir kasîdedir. Yüz beyitten oluşan bu kasîde Câmî'nin meşhur *Cilâu'r-Rûh* kasîdesinin de bulunduğu *Fâtihatü's-Şebâb* dîvânında bulunur.¹¹⁰ Emir Husrev-i Dihlevî'nin (ö. 1234) *Deryâ-yı Ebrâr* kasîdesine nazîre olarak yazmıştır. Ali Şîr Nevâî, bu kasîdenin *Deryâ-yı Ebrâr*'dan mertebeye daha yüksek ve daha faydalı olduğunu “... eğer ol *Deryâ-yı Ebrâr*'dır, bu ebr-i bahârdır ki mertebede andın bülendrak ve behrede andın fayidemendrakdur ki anıng üstige sâye salurğa yayıla alur ve basığa dürrefşânlık dağı kıla alur. ” sözleriyle belirtmiştir.¹¹¹ Yûsuf el Vaiz, *Tuhfetü'l-Vüzerâ* isimli şerhine yazdığı uzun giriş bölümünde kasîdenin ismini *Lüccetü'l-Esrâr* ve *Cümmetü'l-Ebrâr* olarak zikretmiştir.¹¹² Câmî, kasîdesinin tahallus beytinden sonra *Lüccetü'l-Esrâr*'ın yanı sıra *Hüccetü'l-Ahrâr* olarak da isimlendirmiştir.

Osmanlı döneminde bu kasîde çokça beğenilmiş; tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Esad Erbilî (ö. 1931) tarafından Fatih Câmî'inde *Hâfız Dîvânı*'yla birlikte ders olarak okutulmuştur.¹¹³ Câmî'nin eserleri arasında *Fevâidü'z-Ziyâiye*, *Baharistân* ve *Yûsuf ü Züleyhâ* eserlerinden sonra en çok şerhi ve tercümesi yapılan eser *Lüccetü'l-Esrâr* kasîdesi olmuştur.¹¹⁴

3.2. Lüccetü'l-Esrâr'a Yapılan Şerhler

¹¹⁰ Kadir Turgut, *agt*, s. 32

¹¹¹ Ahmet Kartal, *Alî Şîr Nevâî'nin Farsça Şiirleri*, bilig, Yaz/2013, s. 26, s. 151

¹¹² Sadık Yazar, *agt*, s. 632

¹¹³ Vahit Göktaş, Es'ad Efendi (1847/1931) ve Tevhîd Risâlesi'ndeki Vahdet-i Vücûd Görüşü, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)*, Yıl: 9 [2008], Sayı: 21, Ss. 427-445.

¹¹⁴ Kadir Turgut, *agt*, s. 147.

3.2.1. *Tuhfetü'l-Vüzerâ - Yûsuf el-Vâiz-i Kağızmanî*

Şârihi Erzurum'a bağlı Kağızman'dan âlim bir zat olan Yûsuf el-Vâiz'dir. Şerhine *Tuhfetü'l-Vüzerâ* adını vermiştir. Bu şerhin mukaddimesinde ayrıca *Hediyetü'l-Vâlî*, *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, *Zînetü-l Vâlî*, *Şerhu Rûznâme-i Şeyh Vefâ Yûsufî* ve *Şerhu Dîvânçe-i Ferîşteh* adlı eserlerinden bahsetmektedir.¹¹⁵ Mukaddimede *Lüccetü'l-Esrâr* ile ilgili bilgiler aktaran Yûsuf el Vâiz bu kasîdenin çok önemli olduğundan ve şerh eden ilk şârihin kendisi olduğundan bahsetmektedir.¹¹⁶ Kasîde hakkında genel bilgilerden sonra “*evvelen bahrini ve saniyen her beytinün lûgatlerini ve kavâid-i Fârisiyyesini 'et-tekrâru hasen' diyüp birbirine havâlesüz beyân idüp ve sâlisen muhteviyâtını ayân ile şerh eyledüm*” diyerek eseri kelime ve gramer yönünden inceler. Daha sonra beyitlerin anlamlarını izah etmiştir.¹¹⁷

3.2.2. *Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr - Hâcî*

Mollâ Câmî'nin bu kasîdesini hem bir eser bırakmak hem de insanların faydalanması için şerh ettiğini beyan etmiştir. Şerh metodu olarak klasik bir yöntem olarak kelime anlamlarını verip bu metinde ne maksadla yazıldığını bulacağını söyler ve daha sonra beytin anlamını topluca verir. Şârih bu bölümleri işlerken yer yer manzûmeler de kullanmıştır. Eserin üzerinde yazan H. 1243 tarihinin eserin yazıldığı mı yoksa istinsah edildiği tarih mi olduğu bilinmemektedir.¹¹⁸

3.2.3. *Hüccetü'l-Ahrâr Şerhü Lüccetü'l Ahrâr - Hâcibî*

Asıl adı Halil Hâcibî'dir (ö. 1824). Kars'ta doğduğu ve tarihi bilinmemekle beraber yine Kars'ta 1240 senesinde vefat etmiştir. Medrese eğitimi almış ve ilimle iştigal etmiştir. *Lüccetü'l-Esrâr* kasîdesi dışındaki eserleri; *Dîvân*, *Hediyetü's-Sıbyân*, *Risâle-i Fenn-i Ferâiz*, *Şerh-i Cilâu'r-Ruh*, *Şerh-i Manzûme-i Lâmi*, *Şerh-i Yûsuf ü Züleyhâ*, *Tercüme-i Târîh-i Nâdir Şah* ve *Tercüme-i Cihân-nümâ*'dır.

Hâcibî, *Lüccetü'l-Esrâr*'a yazdığı şerhine *Hüccetü'l-Ahrâr* adını vermiştir. Eserin Çorum nüshasındaki mukaddimede Sabit Mehmet Paşa'ya ithafen bir

¹¹⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, 1972, s. I: 465

¹¹⁶ Kadir Turgut, **agt**, s. 89.

¹¹⁷ Sadık Yazar, **agt**, s. 632

¹¹⁸ Sadık Yazar, **agt**, s. 633

mukaddime yazmıştır. Şerhi yaparken beyti bütün olarak değil mısra mısra incelemiş kelimelerin irabını yaptıktan sonra kelimelerin veya izafetlerin açıklamalarını yapmıştır. Arapça veya Farsça olan kelimelerin Türkçe yanı sıra Farsça ve Arapça anlamlarını da vermiştir. Fillerin izahı bahsinde ise zaman ve şahıs çekimlerini belirtmiştir. Bunları takiben beyitlerin anlamlarını ifade etmiştir. Şerh esnasında Türkçe, Arapça veya Farsça olmak üzere manzûmeler, hadîs-i şerîfler ve bazı sözler nakletmiştir.¹¹⁹

3.2.4. *Hüccetü'l-Ahrâr Şerhü Lüccetü'l-Esrâr-El-Hâc Hâfız Memiş Efendi*¹²⁰

El-Hâc Hâfız Memiş Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Künyesi Ferâğ kaydında Muhammed Sâlim bin El-Hâc Hâfız Memiş Efendi Bacacı İbrâhim Efendizâde er-Rizevî olarak yazılmıştır. Otuz iki varaktan oluşan bu eser, ilk varak boş olmak üzere bir sonraki varaktan numaralandırılmaya başlamakta ve 26/b numaralı varakta şerh sona ermektedir. Geri kalan kısımda ise *Lüccetü'l-Esrâr* manzûmesi yer almaktadır. Milli Kütüphan'de Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 06 Hk 3893/2 koleksiyon numarası ile kayıtlıdır. Numarasız ilk varığın 'a' yüzünde kırmızı mürekkeple "mukâbele şüd" yazılı, '1/a'da yine kırmızı mürekkeple "Târîh-i mübâşeret-i tahrîri Fî 4 Cemâziyelsânî sene 1282" ifadesi bulunmaktadır. Sırtı bez ve üzeri desenli kağıt kaplı ciltlidir. 235x145 mm boyutlarındadır.

Şerh '1/b' varığında kırmızı mürekkeple yazılmış "*Hüccetü'l-Ahrâr Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr*" başlığı ile başlar. Kısa bir mukaddimeden sonra aynı varakta beyitleri ayrı bir bölümde aktarmadan metni şerh etmeye başlar. Şerh ederken beyti bir bütün halinde şerh etmez. Önce mısrayı verir ve daha sonra bu mısrayı şerh eder. Şerh edeceği mısranın üstünü kırmızı çizgi ile işaretler. Şerh metni içinde kelimeleri açıklarken de kaynak metindeki ibareleri kırmızı çizgiler ile fark edilmesini sağlar. Şerh esnasında tercüme veya beyte bir anlam verme yoluna gitmez. Kelime

¹¹⁹ Burçak Bingöl, *Hâcibî ve Şerh-i Luccetu'l-Esrâr (Metin-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Kırıkkale, 2018, s. 35.

¹²⁰ El-Hâc Hâfız Memiş Efendi, *Hüccetü'l-Ahrâr Şerhü Lüccetü'l-Esrâr*, 1282. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/589227> (04.02.2024).

anlamalarını verir ve bazı kelimeler hakkında açıklamalar yapar. Bazı kelimeleri izah ederken de bazı şiirlerden iktibaslar yapmış ve bazı kelimelerde dil bilgisi kaideleri ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Şârih, bu kaideleri, dikkat çekmek istediği mısraları veya iktibasları göstermek için metnin kenarına işaret ilgili satırın hizasında derkenara "matlab, kâide ve hikâyet" gibi kırmızı mürekkeble notlar yazmıştır.

3.2.5. *Tuhfetü'l-Ebrâr fî Şerhi Lücceti'l-Esrâr ve Hücceti'l-Ahrâr* Mehmed Sabri Yetkin¹²¹

Amasya Müftüsü Abdurrahman Kâmil Yetkin'in (ö. 1941) en büyük oğlu Mehmed Sabri Yetkin (ö. 1963) tarafından 1369/1950 senesinde yazılmıştır. Şârihin adı Mecdîzâde Mehmed Sabrî b. Abdurrahman Kâmil el-Amâsî olarak kayd edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümünde 05732-002 koleksiyon numarası ile kayıtlıdır. Kapağı ebru desenli ve 66 yapraktan oluşmaktadır. 206x140 mm sayfa boyutlarındadır rika hattıyla yazılmıştır. defter kapağında köşeli parantezler içinde "*Tuhfetü'l-Ebrâr*" ve "*Fî Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr Hüccetü'l-Ahrâr*" yazılıdır. Defterin ilk beş sayfası birden beşe kadar numaralandırılmış ve burada *Lüccetü'l-Esrâr* kasidesi bulunmaktadır. Bu bölümden sonra defter yeniden birden başlayarak numaralandırılmıştır. Defter yüz yirmi dördüncü sayfada sona ermektedir. Lüccetü'l-Esrâr şerhi bu bölümde bir ile seksen altıncı sayfalar arasındadır. Kasîdeye bir mukaddime ile başlar. Bu şerhi ilk olarak H. 1350 Ramazan ayında teravîh namazlarından sahur vaktine kadar geçen sürelerde yazdığını söyler. Bu şerhi dağınık haldeki nüshalardan tebyîz ve tashîh ederek yeniden yazdığını ifade eder.

Şârih kasîdeyi şerh ederken her bir beyti ayrı ayrı şerh etmiştir. Beyitlerin üzerini kırmızı çizgiyle çizmiştir. Şerhe beyitte geçen kelimelerin anlamalarını verdiği 'müfredat' bölümüyle başlar ve burada anlamalarını verdiği kelimeleri köşeli parantez içinde belirtir. Müfredat bölümünden sonra 'tercüme' bölümünde beytin Türkçe karşılığını verir ve 'şerh' diye ayırdığı üçüncü bölümde de beyti şerh yoluna gider. Bu şerh tezimize konu olan Mehmed Sâlih'in Mühcetü'l-Ebrâr şerhiyle büyük ölçüde

¹²¹Mehmed Sabrî Yetkin, *Tuhfetü'l-Ebrâr fî Şerhi Lücceti'l-Esrâr ve Hücceti'l-Ahrâr*, 1369.
<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/351014> (04.02.2024).

benzerlikler içermektedir. Fakat cümle yapıları çok benzemesine rağmen şârih, bu eseri kendi üslubu ile ve yorumuyla bağımsız bir şerh olarak ortaya koymuştur. Şerh metnini takiben yer yer boş sayfalar ve Mehmed Akif'ten, Seyyid Şerîf Cürcânî'den, Nâilî'den, Hekîm Senâî'den, Hâfız'dan, Bağdatlı Rûhî'den, Bâkî'den ve muhtelif birçok şairden manzûmeler not etmiş bunların bazılarını Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bu manzûmelerin arasında kendisine ait şiirler de kaydetmiştir.

3.2.6. Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr - Mehmed Sabri Efendi

Amasya Kütüphânesi'nde memur olan Mehmed Sabri Efendi tarafından yapılan şerhtir. "06 Mil Yz B 1054" numaralı yazmanın kapağında Latin harfleriyle; "*Amasya Kütüphânesi memuru Mehmed Sabri Efendi'nin Farsça bir eserinin tercüme ve şerhi-1931/1349*" ibaresi bulunmaktadır. Kasîde beyitleri yazıldıktan sonra müfredat bölümünde kelimeler harekeleriyle birlikte tarif edilir. Manası verildikten sonra eş anlamlıları ve diğer dillerdeki anlamları verilir. Kelimelerdeki dilbilgisi özellikleri tarif edilir. Daha sonra tercüme bölümünde beyitler mealen çevrilirken şerh bölümünde kasd edilen manalar ve muvafık olan izahat yapılır.¹²²

3.2.7. Şerh-i Kasîde-i Lüccetü'l-Esrâr - Necîb b. Mehmed

Ordu İl Halk Kütüphânesi'nde "52 Hk 885/3" numaralı eserin 338-377 sayfaları arasında bulunan şerh H. 1325 yılında istinsah edilmiştir. Beyitlerdeki kelimelere numaralı bir şekilde yazılmıştır. Ve kelimeleri açıklarken tekrar yazmadan verilen numaralar izahat yapılmıştır. Bu bölümde de yer yer şiirler ile kelimeler örneklendirilmiştir. Mahsûl-i beyt kısmında beytin şerhi yapılır ve burada muhtelif şairlerden iktibaslar yapılmıştır.¹²³

3.2.8. Tercüme-i Manzûme-i Lüccetü'l-Esrâr - Ahmed Râşid

Erzurum Merkez Naibi (kadı vekili) Ahmed Raşid tarafından *Lüccetü'l-Esrâr*'ın manzûm bir çevirisidir.¹²⁴ Aruzun "Mefâîlün-Mefâîlün-Mefâîlün-Mefâîlün"

¹²² Burçak Bingöl, **agt**, s. 23.

¹²³ Burçak Bingöl, **agt**, s. 27.

¹²⁴ Mehmet Atalay, Câmi'nin Lüccetü'l-Esrâr Kasîdesi ve Erzurum Kadı Vekili Ahmed Râşid'in Manzûm Tercümesi, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 24, Erzurum, 2004.

kalıbıyla yazılmıştır. Bu eser Mehmet Atalay tarafından Latin harflerine çevrilerek yayınlanmıştır.

3.2.9. *Fülkü'l-Ebhâr fî Şerhi Lücceti'l-Esrâr* - Abdullah Develioğlu

Lüccetü'l-Esrâr'ın *Mecmâu'l-Ezhâr fî Şerhi Hücceti'l-Ahrâr* adıyla da bilinen şerhidir. Kayseri, Develi ilçesinde doğan bir dönem müderris, öğretmen ve daha sonra müftülük de yapan Abdullah Develioğlu (ö. 1984) tarafından 1330 yılında yazılmıştır.¹²⁵ Muhacirzade Abdullah Efendi tarafından Arapça, Farsça ve Türkçe üç kıta şeklinde manzûmelerden oluşan bir takrîz yazılmıştır.

Şerhte lûgat ve dilbilgisi açısından izahlar yaparak kelimeleri açıklamıştır. Kimi beyitlerde her kelimeyi ayrı ayrı izah ederken kimi beyitlerde manayı izah etme yoluna gitmiştir. Hâfız, Mevlânâ, Şeyh Amilî (ö. 1622) gibi şairlerin eserlerinden misaller getirmiştir. Kasîdenin beyitlerini tefilelere ayırmıştır. Beyitleri “lücce-1”, “lücce-2” olarak tasnif etmiştir. Bu beyitlerin izahını, “müfredat” bölümünde kelimelerin anlamlarını dilbilgisi özelliklerini aktararak “tercüme” ve “şerh” bölümlerinde yapmıştır.¹²⁶

3.2.10. *Cennet Anahtarı (Lüccetü'l-Esrâr'ın Şerhi)* - M. Arif Karakaya

M. Arif Karakaya tarafından mensûr olarak şerh edilen bu eser 1973 yılında “*Cennet Anahtarı (Lüccetü'l-Esrâr'ın Şerhi)* ve *Küşeykül (Keşkülçük)*” adıyla basılmıştır.¹²⁷ Kitap üç bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde *Lüccetü'l-Esrâr*'ın şerhi, ikinci bölümde Bahâüddîn Amilî'nin *Küşeykül* adlı Hz. Mehdi hakkında yazdığı kasîdenin tercümesi ve son bölümde ise çeşitli islami kaynaklardan derlenmiş, hadîs-i şerîfler, Peygamberimizin vasiyetleri, Ashâb-ı Kirâm'ın bazı halleri, filozofların bazı müsbet görüşleri ve İslam âlimlerinin bazı görüşleri aktarılmaktadır. Esere Ali Arslan bir ön söz yazmıştır.

¹²⁵ Sadık Yazar, **agt**, s. 634

¹²⁶ Burçak Bingöl, **agt**, s. 31

¹²⁷ Karakaya, M. Arif, **Cennet Anahtarı (Lüccetü'l-Esrâr'ın Şerhi (ve Küşeykül (Keşkülçük))**, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1973.

Lüccetü'l Esrâr'ın şerhine besmele ile başlayan şârih önce kasîdeyi Latin harfleriyle yazdıktan sonra Türkçe tercümesini aktarır. Tercüme yapıldıktan sonra bazı kelimelerle ne murâd edildiğini ve beytin ne anlama geldiğini ifade eder.

3.2.11. Sırlar Denizi Lüccetü'l-Esrâr - Mehmed Ali Özkan

M. Ali Özkan tarafından tercüme ve şerh edilen bu kasîde 2016 yılında “*Sırlar Denizi*” adıyla basılmıştır.¹²⁸ Eser ön sözü takiben bir girişle başlar. Bu bölümde Abdurrahman-ı Câmî'nin hayatı büyük mutasavvıflarla görüşmeleri ve Ubeydullah Ahrâr'a intisabı aktarıldıktan sonra edebî kişiliği ve eserleri ardından da vefatı ile şerhe başlar. Şerh ederken her beyite anlamıyla mutabık bir başlık verir. Beyitlerin Arap harfleriyle dizilimini verdikten sonra Latin harfleriyle transliterasyonunu ve ardından da tercümesini yapar. Şerh bölümünde ise âyetler, hadîsler, menkıbeler ve tasavvufî eserlerden alıntılarla beytin manasını izah eder.

3.2.12. Ahmed b. Ali Şerhi

Balıkesir İl Halk Kütüphânesinde “10 Dur 95/1” arşiv numaralı *Lüccetü'l-Esrâr ve Hüccetü'l-Ahrâr* isimli kayıtta beş sayfalık bir kitapçık bulunmaktadır. Küçük bir satır arası tercüme ve şerh çalışması olarak nitelendirilebilecek bir eser mahiyetindedir. Kapağı ebru kaplamalı sarı kağıt üzerine kırmızı şeritlerle çizilmiş iki sütuna *Lüccetü'l-Esrâr*'ın beyitleri yazılmıştır. Bu beyitlerin altlarına bazen kelime çevirisi şeklinde bazen bütün olacak şekilde çeviriler yazılmış ve derkenarda birçok beytin tahşiye metoduyla şerhi yapılmaya çalışılmıştır.

Bu bölümden hemen sonra “*Hâşiyetü'l-Hâdimi 'alâ Hutbeti'l-Netâyic*” başlıklı on sekiz varaklık bir mensûr metin bulunmakta ve bunun sonunda Ahmed b. Ali tarafından Rebûlevvel ayının on ikinci günü 1293 senesinde yazıldığı belirtilmiştir.

3.2.13. Manzûm Tercüme-i Lüccetü'l-Esrâr - Feyzî

İBB Atatürk Kitaplığı OE_TK_01406 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Eser mukaddimesi ile on dört sayfadan oluşmaktadır. Mukaddime ardından her beyt manzûm olark aynı vezinle tercüme edilmiştir. Mukaddimede Hâfız Hacı Hulûsî Efendi'nin bu kasîdeyi tercüme etmeye başladığı için kendisinin de bu eseri daha iyi

¹²⁸ M. Ali Özkan, *Sırlar Denizi Lüccetü'l-Esrâr*, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2016.

anlamak için tercüme etmeye başladığını ifade etmiştir. Bu eser Mehmed Öztürk tarafından makale olarak neşr edilmiştir.¹²⁹

¹²⁹ Mehmet Öztürk, Feyzî'nin Manzûm Lüccetü'l-Esrar Tercümesi, **Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature**, 2022.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Mühcetü'l-Ebrâr, Mollâ Câmi'nin *Lüccetü'l-Esrâr* kasîdesinin Mehmed Sâlih tarafından klasik şerh üslubuyla şerh edildiği eserdir. Şârihin maksadı Farsça olan bu şiiri sadece Türkçe'ye aktarmak değil her beytin ihtiva ettiği anlamları da açıklamaktır. Bunun için önce kelimelerin anlamlarını verir. Bu eserde her beyit önce kelime anlamları ve dil bilgisi kaidelerini izah edecek şekilde aktarılır. Eğer kelime Türkçe'de maruf ise kelimeyi tekrardan izah yoluna gitmez.

Câmi'nin kasîdesinde dinî, tasavvufî ve felsefi kavramlar çokça bulunduğundan bu kavramlar geldiğinde şârih sadece kelime anlamını aktarmakla kalmaz ihtiyaç sadedinde âyet-i kerîmeler veya hadîs-i şerîflerle veya bu meyanda yazılan eserlerden yapılan alıntılarla bu kavramlar izah edilir. Şerh esnasında şârih Farsça yoğun olmak üzere Arapça ve Türkçe şiirlerden yapılan iktibaslarla da ifade-i merama katkı sağlar. Kelimeler ıstılah ve gramer bakımından incelendikten sonra mahsûl-i beyt bölümünde başta basitçe beytin çevirisini yapar. Bu çeviriden sonra beyitte işlenen konunun ve kavramların önemine binaen metni kısa veya uzun bir şekilde şerheder. Bunu yaparken sıklıkla âyetlerden, hadîslerden, mesellerden, şiirlerden istişhad metodunu kullanarak alıntılar yapar. Bu bölümde yapılan bu iktibaslar yer almaktadır. Önce Kurân âyetleri ve hadîs-i şerîfler olmak üzere dinî referansı olan alıntılar sırasıyla verilecektir. Daha sonra Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler ve ardından da metinde kullanılan Arapça meseller aktarılacaktır.

Bu bölümde alıntı yapılan kaynak eserlerden tespit edebildiklerimiz ilgili bölümün hemen sonunda parantez içinde yazılacaktır. Kare parantez içinde ise üçüncü bölümde aktaracağımız metin numaralandırması ile ilgili bölümün şerh metninde bulunduğu sayfayı göstermektedir. Farsça metinlerden Türkçe'ye çevrilmiş olanların anlamları dipnotlarda şerh metnindeki haliyle birlikte verilmiştir.

3.3. Dînî kaynaklar

3.3.1. Âyetler, Hadîsler ve diğer Dînî kaynaklar

3.3.1.1. Âyet-i Kerîmeler

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ

(Peygamber size ne vermişse onu alın.) (**Haşr Sûresi, 7**) [s. 12]

نَحْنُ فَسَمَّيْنَا

(Biz paylaştırdık.) (**Zuhruf Sûresi, 32**) [s. 29]

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

(Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.) (**Bakara Sûresi, 31**) [s. 31]

أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلَّ هُمْ أَضَلُّ

(Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar.) (**A'râf Sûresi, 179**) [s. 32]

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ

(Şâyet Allâh kullarına rızık bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi.) (**Şûrâ Sûresi, 27**) [s. 54]

وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا

(Evlere kapılarından gelin.) (**Bakara Sûresi, 189**) [s. 67]

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ

(Allâh'tan korkun, Allâh size öğretiyor.) (**Bakara Sûresi, 282**) [s. 67]

رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ

(Allâhım! Ey rabbimiz! Bize gökten bize bir sofrayı indir.) (**Mâide Sûresi, 114**) [s. 73]

وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ

(Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir.) (**Câsiye Sûresi, 24**) [s. 75]

الْم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

(Elif-lâm-mîm. Bu kitap, hiç şüphe yok, sakınanlar için bir rehberdir.) (**Bakara Sûresi, 1-2**) [s. 81]

وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا

(Hep birlikte Allâh'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın.) **(Al-i İmrân Sûresi, 103) [s. 81]**

قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي

(De ki: "Ruhun ne olduğunu ancak rabbim bilir.) **(İsrâ Sûresi, 85) [s. 103]**

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ

(Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun.) **(Kalem Sûresi, 1-2) [s. 105]**

الرِّجَالِ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ

(Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar.) **(Nisâ Sûresi, 34) [s. 106]**

إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ¹³⁰

(Allâh gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez.) **(Lokmân Sûresi, 18) [s. 122]**

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

(Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.) **(Necm Sûresi, 3-4) [s. 162]**

وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا

(Ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.) **(Kehf Sûresi, 65) [s. 172]**

3.3.1.2. Hadîs-i Şerîfler

لِسَانُ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْعَرَبِيَّةُ وَالْفَارِسِيَّةُ الدَّرِّيَّةُ¹³¹

(Cennet lisanı Arapça ve Farsçadır) **[s. 4]**

¹³⁰

¹³¹ Ali el-Kârî, **el-Esrârü'l-Merfû'a fi'l-Ahâbîrî'l-Mevzû'a**, 273.

النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا¹³²

(İnsanlar uykudadır; öldüklerinde uyanırlar.) [s. 15]

فَرُغَ الشَّيْءِ يُخْبِرُ عَنْ أَصْلِهِ¹³³

(Bir şeyin dalı kökünden haber verir.) [s. 26]

تَمْشِي وَحَدَكْ ، وَتَمُوتُ وَحَدَكْ ، وَتُبْعَثُ وَحَدَكْ¹³⁴

(Tek başına yürürsün ve tek başına ölürsün ve tek başına dirilirsün.) [s. 37]

مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلَّمَ أَوْرَثَهُ اللَّهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ¹³⁵

(Kim öğrendiğiyle amel ederse Allâh onu bilmediği bir şeye varis kılar.) [s. 67]

Ey ümmet ve aşhâbım taḥkîken bu Kûr'ân'ın bir ucu Allâhu te'âlânın yedindedir. Ve bir tarafı sizin eliñizdedir. Aña muḥkem teşebbüs eyleyiñiz ki taḥkîkan siz kûr'ân ile 'amel olduğdan sonra hergiz azup dâlâlete düşmezsiñiz. Ve elbette helâk olmazsıñız.¹³⁶ [s. 81]

Kim ki Kûr'ân-ı 'Azîm'i okuyup ezber ederse ve helâlini helâl ve ḥarâmını bilüp muktezâsınca giderse Ḥaḳḳ Te'âlâ anı Kûr'ân ile cennete idhâl ve kendi ehl-i beytinden nâra müsteḥaḳ olan on kimseye şefî' irsâl eder.¹³⁷ [s. 81]

لَلَّهِمَّ ارْنِي الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ¹³⁸

(Allâhım bana şeyleri olduğu gibi göster.) [s. 96]

لَوْ لَا الْقَلَمُ لَمَاقَامُ الدِّينِ وَلَا صَلُحُ الْعِيشِ¹³⁹

¹³² Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, el-'Avâsım mine'l-Kavâsım, 13.

¹³³ Yûsî, el-Muhâdarât fî'l-Edeb ve'l-Luga, s. 131.

¹³⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdü'l-Me'âd, 3/468.

¹³⁵ Sehâvî, Fethu'l-Mugîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-'Irâkî, 1/267.

¹³⁶ Taberani, Mucemu'l-Kebîr, Tergîb ve Terhîb 1/97.

¹³⁷ Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'ân, 13/2907.

¹³⁸ İbnü'l-Cevzî, Saydû'l-hâtur, 312.

¹³⁹ Sealebî, el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, 96/5.

(Eğer kalem olmasaydı din ve dünya işleri düzgün ve doğru bir şekilde yürümezdi.)

[s. 105]

لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ تَمَلَّكَهُمْ امْرَأَةٌ¹⁴⁰

(Kadını kendilerine melîke yapan kavimler felaha ermez.) [s. 106]

Ḥaqq Te‘ālā cemī‘ şerleri bir ḥānede vaż‘ edüp anın kapusın kibr eylemişdir. [s. 122]

خَيْرُ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ مَرْيَمُ بِنْتُ إِيمَرَانَ وَ خَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ وَ فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ وَ آسِيَةُ امْرَأَةُ
فِرْعَوْنَ¹⁴¹

(Alemlerin hayırlı kadınları dördtür; İmran kızı Meryem ve Hüveylid kızı Hadice ve Muhammed kızı Fatıma ve Firavun’un hanımı Asiye’dir.) [s. 126]

اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ¹⁴²

(Müminin ferasetinden sakının, çünkü o Allâh’ın nuruyla bakar.) [s. 133]

مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ¹⁴³

(Kim bir kavme benzerse o onlardandır.) [s. 142]

طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ¹⁴⁴

(İlim talebi bütün erkek ve kadın Müslümanların üzerine farzdır.) [s. 146]

كُنْ عَالِمًا أَوْ مُتَعَلِّمًا أَوْ مُسْتَمِعًا وَلَا تَكُنِ الرَّابِعَ فَتَهْلِكَ¹⁴⁵

(Ya öğretene ol; ya öğrenene ol; ya dinleyen ol; dördüncüsü olma ki helak olma.) [s. 146]

اطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصَّيْنِ¹⁴⁶

¹⁴⁰ Buhârî, *el-Câmi‘ u’s-Sahîh*, 7099.

¹⁴¹ Müttakî, *Kenzü’l-‘Ummâl*, 34402.

¹⁴² Tirmizî, *Câmi’it-Tirmizî*, 3127.

¹⁴³ Ebû Davûd, *es-Sünen*, 4031.

¹⁴⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, 224.

¹⁴⁵ Ed-Darîmî, *es-Sünen*, 250.

¹⁴⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/489.

(İlim taleb edin Çin’de bile olsa.) [s. 146]

خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ¹⁴⁷

(İnsanların hayırlısı insanlara faydalı olandır.) [s. 147]

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ¹⁴⁸

(Ameller niyetlere göredir.) [s. 147]

إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ¹⁴⁹

(Güneş ve Ay birinin ölümü veya yaşamından dolayı tutulmaz.) [s. 154]

مَنْ آمَنَ بِالنُّجُومِ فَقَدْ كَفَرَ¹⁵⁰

(Kim yıldızlara inanırsa kâfir olmuştur.) [s. 154]

الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ أَخَذَهَا أَيُّمًا وَجَدَ¹⁵¹

(Hikmet müminin yitiğidir her nerede bulursa onu alsın.) [s. 164]

أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلَى بَابِهَا¹⁵²

(Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısı.) [s. 165]

لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاقَ¹⁵³

(Sen olmasaydın, sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım.) (Hadîs-i Kudsî) [s. 158]

أَكْبَرُ بَيَاءٍ رِدَائِي وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَازَعَ عَنِي فِي وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَدْخَلْتُهُ نَارِي¹⁵⁴

(Kibriya yani büyüklük benim elbisemdir. Azamet de benim gömleğimdir. Her kim bunların birinde benimle çekişirse onu cehenneme atarım.) (Hadîs-i Kudsî) [s. 122]

¹⁴⁷ El-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/472.

¹⁴⁸ Nesâî, *es-Sünen*, 3794.

¹⁴⁹ Ebû Davûd, *es-Sünen*, 1191.

¹⁵⁰ Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-'Ulûm*, s. 542.

¹⁵¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 4169.

¹⁵² Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, 11/51.

¹⁵³ Sâgânî, *Risâle fi'l-Ehâdissi'l-Mevzû'a*, 52.

¹⁵⁴ Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l- Mesâbih*, 5110.

3.3.1.3. Diğer Dinî Kaynaklar

يَا بَنِي آدَمَ خَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ لِأَجْلِكَ وَخَلَقْتُكَ لِأَجْلِي

(Ey Adem! Seni kendim için yarattım ve her şeyi senin için yarattım.) (Tevrat) [s. 158]

وَالْعُلَمَاءُ بِأَقْوَنَ مَا بَقِيَ الدَّهْرُ أَعْيَانُهُمْ مَفْقُودَةٌ ، وَأَمْثَالُهُمْ فِي الْقُلُوبِ مَوْجُودَةٌ¹⁵⁵

(Âlimler bâkidirler dünya durdukça gözlerden kaybolsalar da. Ve eserleri kalplerde mevcuttur.) (Hz. Ali) [s. 18]

يَا حَمْرًا يَا بَيْضًا غَرَا غَيْرِي

(Ey kırmızı [altın] ey beyaz [gümüş] bakasını aldat.) (Hz. Ali) [s. 41]

كُلُّ مَا كَانَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَهُوَ فِي فَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَكُلُّ مَا كَانَ فِي الْفَاتِحَةِ الْكِتَابِ فَهُوَ فِي بِسْمِ
اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَكُلُّ مَا كَانَ فِي بِسْمِ اللَّهِ فَهُوَ بِالْبَاءِ وَكُلُّ مَا كَانَ فِي الْبَاءِ فَهُوَ فِي نُقْطَةِ الْبَاءِ
وَ أَنَا النُّقْطَةُ تَحْتَ الْبَاءِ¹⁵⁶

(Allâh'ın Kitabı Kur'ân'da her ne varsa o Fatiha Sûresi'nde ve Fatiha Sûresi'nde her ne varsa O, Bismillâhirrahmânirrahîm'de ve Bismillâh'ta ne varsa o, 'be' harfinde ve 'be' harfinde her ne varsa o, be'nin noktasında vardır. Ve nokta 'be' harfinin altındaki noktadır.) (Hz. Ali) [s. 74]

رَجِمَ اللَّهُ امْرَأً عَرَفَ قَدْرَهُ وَلَمْ يَتَعَدَّ طَوْرَهُ¹⁵⁷

(Allâh o erkeğe rahmet etsin; Kadrini bilir ve tavırları sayılmaz.) (Hz. Ali) [s. 99]

مَنْ سَلَّ سَيْفَ الْبَغْيِ قُتِلَ بِهِ¹⁵⁸

(Kim isyan kılıcı çekerse onunla öldürülür.) (Hz. Ali) [s. 118]

ان الناس يفسدون ما يحصل لك من العبادة والطاعة ان لم يعصهم الله فعليك بالعزلة عن الناس
والاستعاذة من شر اهل هذا الزمان

¹⁵⁵ Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 50/251.

¹⁵⁶ Süleyman el-Kunduzî, *Yenabiu'l-Mevedde*, s. 69.

¹⁵⁷ Seâlibî, *el-Îcâz ve'l-Î'câz*, s. 36.

¹⁵⁸ Seâlibî, *et-Temsîl ve'l-Muhâdara*, s. 450.

(İnsanlar ibadet ve taatten kazandıklarını bozuyorsa Allâh’a isyan etmemeleri için sana düşen insanlardan uzlet ve bu zamanın ehlinin şerrinden Allâh’a sığınmaktır.)
(Muhammed Gazalî) [s. 107]

ذهب العظماء من العلماء له ان اربعة من الانبياء فى زمرة احيا الخضر والالياس و عيسا و
ادريس فى السما

(Altın azametlidir âlimlerden dört peygamber zümresinden ki gökte yaşayan Hızır ve İlyas ve İsa ve İdris’ten.) (Hayâlî Çelebî, Hâşiyetü’l-Hayâlî) [s. 137]

- كيف عرفت العلم
باربعة اشيا الاول تملقت كتملق الكلب والثانى تواضعت كتواضع الهرة والثالث صبحت كصباح الغراب
والرابع صبرت كصبر الحمار¹⁵⁹

(-İlmi nasıl öğrendin?

-Dört şeyle, birincisi; köpeklerin istemesi gibi istedim, ikincisi; Kedilerin tevazu gibi tevazu gösterdim, üçüncüsü; Karganın sabahlaması gibi sabahladım ve dördüncüsü; eşşeğin sabrı gibi sabrettim.) (İmâm-ı Âzâm) [s. 147]

3.4. Edebî kaynaklar

3.4.1. Türkçe, Farsça ve Arapça Manzûmeler

3.4.1.1. Türkçe Şiirler

Serâ-yı dîn esâsıdır şerî‘at
Tarîk-i Hâk hüdâsıdır şerî‘at
Budur ol kapu dergâh-ı Hâk‘a
Ki yoluñ ibtidâsıdır şerî‘at
Dağî bunuñla bu yol hatm olunur
Bu râhıñ intihâsıdır şerî‘ât
Cihânda çokdur envâ‘ı ‘ulûmuñ
Kamusunuñ hümâsıdır şerî‘at
Şerî‘atsız hâkîkat olur ilhâd
Hâkîkat gün ziyâsıdır şerî‘at

¹⁵⁹ Burhaneddin Zernuci, *Talimü’l-Müteallim*, s. 14.

Ḥakīkat ‘arş-ı a‘lâdır muḥakḳak
O ‘arşın istivâsıdır şerī‘at
Cemī‘-i enbiyâ vü evliyânın
Niyâzî reh-nümâsıdır şerī‘at¹⁶⁰

(Niyâzi Mısrî) [s. 14]

Sâyesün dervîş-i bî-berk ü nevâdan dūr eden
Şaklasun ârâyiş-i tâbûta naḥl-i himmetün¹⁶¹

(Mantıkî, Dîvânçe-i Mantıkî) [s. 19]

Ne ḥâl üzre öliser kişi bunda
Anuñla kopısar yarınki günde
Bu kavliñ şıdkına ey ehl-i ‘iffet
Eder *te ‘tûne efvâca*¹⁶² şehâdet¹⁶³

(Aziz Mahmud Hüdâyi) [s. 31]

Kemâl-i ḥüsn-i meşreb ‘ārī olmaḳdır ta‘arruḫdan
Riyâ ehline hem çok i‘tirâz etmek riyyâ‘dandur¹⁶⁴

(Fuzûlî, Dîvân) [s. 43]

Vech-i dildâre ben niḳâb imişim
Çehre-i yâre ben hicâb imişim
Şems-i vechi benimle setr olmuş
Ben baña ebr-i âfîtab imişim
Dîde-i dil öñünde varlık ile
Perde-i zann ü irtiyâb imişim

¹⁶⁰ Kenan Erdoğan, **Niyâzî Mısrî ve Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, g. 18.

¹⁶¹ Bilge Kaya, **XVII. Yüzyıl Dîvân Şairi Mantıkî Ahmed Efendi ve Dîvânçesi**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991, s. 135.

¹⁶² Nakıs iktibas, Nebe, 18.

¹⁶³ Ahmet Ağralı, **Aziz Mahmud Hüdâyi’nin Necâtü’l-Garîk Adlı Eseri**, Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyi Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, 321-355. s. 335.

¹⁶⁴ Fuzûlî, **Fuzûlî Dîvânı**, Haz. Kenan Akyüz-Süheyl Beken, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990, s. 173.

Ẓann ederdim ki āb-ı reyyānım
Vākıf oldum hemān serāb imişim
Her ne söylerse ‘aşk ey Hakkı
Hoş aña kâbil hitâb imişim¹⁶⁵

(İbrahim Hakkı) [s. 64]

Ne māl iledir ne sāl iledir;
Beğim ululuk kemāl iledir.¹⁶⁶

(Namık Kemal) [s. 66]

Hüner-mend olmayan mümtâz olur mu ehl-i ‘âlemden
Çemende her giyeh hem-kâdr-i verd ü yâsemîn olmaz

(_) [s. 67]

Hased-i kalb-i ‘adū lutfile olmaz zâ’ il
Sengde müzmer olan âteşe âb etmez eşer¹⁶⁷

(Vakanüvis Raşid Efendi) [s. 71]

Nāmı Rıdvân Efendi olmağla
Cennet-i ma‘nāya hâzin mi olur
Tutalım harfleri üçer olmuş
Hüner ü ‘ayb müvâzin mi olur

(İsmail Hakkı Bursevî) [s. 72]

Mûsikî hikmete dâ’ir fendir
Bilene bilmeyene rûşendir
Nice esrârı var idrâk edecek
Yer gelür sîneleri çâk edecek

¹⁶⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Dîvân**, Haz. Numan Külekçi-Turgut Karabey, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1997, s. 386.

¹⁶⁶ Namık Kemal, **Namık Kemal’in Şiirleri**, Haz. Vasfi Mahir Kocatürk, Buluş Yayınevi, Ankara, 1957, s. 83.

¹⁶⁷ Halit Biltekin, **Vakanüvis Raşid Efendi ve Dîvânı’nın Tenkitli Metni**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Annkara, 1993, s. 391.

Zîr ü bālâsı hevâdır amma
Dâ'ir olur mu hevâsız dünyâ
Hikmeti cânda revân müzmerdir
Añlamaz lutfunı ol kim kerdir
Güş kıl nağmesini mürgânîñ
İktizâ eyler ise insânîñ
Nağme bir mantık-ı rûhânîdir
Nağmeniñ lezzeti vicdânîdir
Ger hakikatle olursuñ sâmi'
Olmaz evkât-ı hayâtîñ zâyi'¹⁶⁸

(Nâbî, Hayriyye) [s. 89]

Halk içinde bundan artık 'ayb olur mu bir kişi
Kendi 'aybı var iken zıkrı ide 'ayb-ı dîgeri¹⁶⁹

(Sübha-ı Sıbyân) [s. 99]

Akta'ân seyf ü kalemdir şekalân ins ile cin
Neyyirân Ay ve Güneşdir melevân leyl ü nehâr¹⁷⁰

(Sübha-ı Sıbyân) [s. 105]

Bu 'âlem kîm gönül kaydın çekersen miñnet ü gamdür
Fenâsız 'âlemi seyr eyle bir hoşca 'âlemdür
Görüp tenhâlığı kabır içre nefret kılma ölmekden
Tarîk-i ünsi tut kim her âvuç toprak bir âdemdür¹⁷¹

(Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn) [s. 108]

Eger etse cihânı pür ser-â-ser berf-i 'işyânım

¹⁶⁸ Mahmut Kaplan, **Hayriyye-i Nâbî**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1990, s. 354.

¹⁶⁹ Bosnavî Mehmed Necib, **Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediyyetü'l-İhvân**, Haz. Atabey Kılıç, Laçın Yayınları, Kayseri, 2007, s. 120.

¹⁷⁰ Bosnavî Mehmed Necib, **Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediyyetü'l-İhvân**, Haz. Atabey Kılıç, Laçın Yayınları, Kayseri, 2007, s. 182.

¹⁷¹ Muhammet Nur Doğan, **Fuzuli: Leyla ve Mecnun**, YKY, İstanbul, 2000, s. 518.

Şümûs-ı rahmetiñ Yâ Rab anı bir anda maḥv eyler
(Mehmed Sâlih) [s. 110]

Pâk itmeğe erbâb-ı ḥaṭâ şafḥa-ı ḳalbin
İzhâr-ı kerâmet ḳılup ehl-i naẓar ammâ
Zâlimlere ızhâr-ı kerâmet eşer etmez
Ḳılmaz dil-i Fir‘avnı münevver yed-i beyzâ¹⁷²

(Fuzûlî, Hadîkatü’s-Süedâ) [s. 113]

Mürşid-i kâmil olunca nâ-yâb
Sañâ mürşid yetişür şimdi kitâb¹⁷³

(İbrahim Hakkı, Marifetnâme) [s. 113]

Hudâ ḳâdirdir eyler seng-i ḥârâdan güher peydâ¹⁷⁴

(Hüdâyî-i Kadîm) [s. 118]

‘Ayb-ı yârânı görüp ey yâr-ı cân
Eylemezseñ kimseye fâş u ‘ıyân
Müjde kim her ‘aybdan olduñ ḥalâş
Bu hüner eyler seni yâr-ı ḥavâş
‘Afv eder merd-i ḥaṭâ-püşı Hudâ
Böyledir ḳavl-i Resûl-i Müctebâ

(_) [s. 124]

Yine hem-cins bilür birbirinüñ miḳdârın¹⁷⁵

¹⁷² Fuzûlî, **Hadîkatü’s-Süedâ**, Haz. Şeyma Güngör, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 338.

¹⁷³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Marifetnme**, Ataç Yayınları, İstanbul, 2013, s. 579.

¹⁷⁴ Hakan Yekbaş, “**Hüdâyî-i Kadîm Dîvânı (Edisyon Kritik-Metin-İnceleme)**”, (2005), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 240.

¹⁷⁵ Ali Fuat Bilkan, **Nâbî Dîvânı**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993, s. 500.

(Nâbî) [s. 132]

Olma nâ-cinsîyle hergiz müşterek
Hem-nişîniñ kendi cinsinden gerek

(İsmail Hakkı Bursevî) [s. 132]

Bu'l-‘acebdir şoḥbet-i erbāb-ı dil
Kim olur meftūḥ anda bāb-ı dil
Her ne ma‘nā olsa ḥāṭırda nihān
Olur ol meclisde elbette ‘ıyān
Bunlara mekşūfdur her zışt ü ḥūb
Oldular zīrā cevāsīsü’l-ḫulūb

(_) [s. 134]

Aristo [Sikender]-seyr iseñ de sedd-i nuṭḫ et pīş-i kāmilde
Felāṭūn-ı ḥaḳīḳat-bīne naḳl-i mā-cerā olmaz [düşmez]¹⁷⁶

(Fennî) [s. 136]

Eyle bir şāḥib-derūna intisāb
Kim seni lutfundan etsün kāmyāb
Bende isti‘dād-ı himmet yok deme
Cevherimde kābiliyyet yok deme
Ḳalb-i saḥte kār eder feyz-i nazar
Şemsi gör ḥārāyı eyler la‘l-i ter

(_) [s. 137]

‘Aḳla maḡrūr olma Eflāṭūn-i vaḳt olsañ eger
Bir edīb-i kāmīli gördükde ṭıfl-ı mekteb ol¹⁷⁷

¹⁷⁶ Mîrzâzâde Mehmed Sâlim Efendi, **Tezkiretü’ş-Şuarâ**, Haz. Adnan İnce, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 563.

(Bu tezkirede şârihin iktibasından farklı olarak aktarılan kelimeler köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir.)

¹⁷⁷ **Nef’î Dîvânı**, Haz. Metin Akkuş, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s. 316.

(Nefî) [s. 139]

Hıfâdan geçdi ceyrân kanını müşg eyledi Şâ'ib
Dimen 'işyânı tâ'at küfri îmân eylemek olmaz¹⁷⁸

(Sâib-i Tebrîzî) [s. 140]

Şemşîr-i gazâ çekmeyecek nefs-i 'adûya
Şerri dökünür şehr-i vücûd içre kamûya

(İsmail Hakkı Bursevî) [s. 144]

Ola gör râh-ı Hakk'a tîr-i revân
Bir değil pîr ile sülûk-ı civân

(İsmail Hakkı Bursevî) [s. 145]

Eyleseñ tûtiye ta'lîm-i edâ-yı kelimât
Sözi insân olur ammâ özi insân olmaz¹⁷⁹

(Fuzûlî) [s. 153]

'Âlem esîr-i dest-i meşîyyet değil midir?¹⁸⁰

(Nâbî) [s. 157]

'İlm bir deryâdır ânîñ al eyü incülerini
Yohsa mümkün değil insâna göre cem'-i 'ulûm¹⁸¹

(Sünbülzâde Vehbî) [s. 164]

3.4.1.2. Farsça Şiirler

من شكر چون كنم كه همه نعمت توأم

¹⁷⁸ Sâib-i Tebrîzî, **Dîvân-ı Sâib**, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1370, s. 3438.

¹⁷⁹ Fuzûlî, **Dîvân-ı Fuzûlî**, Haz. Kenan Akyüz-Süheyl Beken, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990, s. 304

¹⁸⁰ Ali Fuat Bilkan, **Nâbî Dîvânı**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993, s. 543.

¹⁸¹ Sünbülzâde Vehbî, **Nuhbe-i Vehbî**, İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1251, s. 81.

نعمت چگونه شکر کند بر زبان خویش¹⁸²

(Senin nimetin olduğum için şükrediyorum ancak nimet nasıl kendi diliyle şükr eder ki.) [s. 3]

کوس شه خالی و بانک غلغلش درد سر است

هر که قانع شد به خشک و تر شه بحر و بر است¹⁸³

(Şahın kösü boş ve sesin gıdıklaması baş ağrısıdır. Kuruya ve yaşa kanaat eden kişi denizin ve karanın şahıdır.) (**Emir Husrev-i Dihlevî**) [s. 3]

چون ببینی ز آشنا عیبی

که به بیگانگان نگویی به

ز آن که در کیش آخر اندیشان

عیب پوشی ز عیب جویی به¹⁸⁴

(Eğer tanıdıkta bir kusur görürsen onu biganelere söyleme. Çünkü düşünenlerin inancında aybı örtmek aybı araştırmaktan daha iyidir.) (**Mollâ Câmi, Bahâristân**) [s. 5]

تو را ز کنگره عرش می‌زنند صغیر

ندانمت که در این دامگه چه افتادست¹⁸⁵

(Arş şerefesinden ıslık çalıyorlar sana, şu tuzakta başına neler geldi bilmem ki?) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 8]

ز کیوان برتر است ایوان وصلش

خوشا [آن] مرغی کو را پر و بالی ست¹⁸⁶

¹⁸² Muhammed Bakır b. Zeynelabidin b. Cafer Musevi Hansari, **Ravzatü'l-Cennât fî Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât**, thk. Esedullah İsmailiyyan, Kum, 1392, C. V, s. 307.

¹⁸³ Emîr Husrev-i Dihlevî, *Gurretü'l-Kemâl*, YEK, s. 193a. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/275332> (04.02.2024).

¹⁸⁴ Mollâ Câmi, **Bahâristân**, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, İstanbul, 1311, s. 102.

¹⁸⁵ Ferîdî, **Tercüme-i Dîvân-ı Hâfız**, Haz. Emrullah Yakut, YEK, İstanbul, 2019, C. I, s. 271.

¹⁸⁶ Mollâ Câmi, **Dîvân-ı Molla Cami**, Matbaa-i Vezirhan, İstanbul, 1284, s. 39.

(Zuhal'den daha iyidir vaslının eyvanı; kolu kanadı olan kuşa ne mutlu.) (**Mollâ Câmi**)
[s. 8]

چه غم دیوار امت را که باشد چون تو پشیمان
چه باک از موج بحر آن را که باشد نوح کشتیمان¹⁸⁷

(Senin gibi arkası olan ümmetin duvarı için ne kaygı var? Gemicisi (Nuh) olan kimseye deniz dalgasından ne korku var?) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 12]

به دریا در منافع بی شمار است
و گر خواهی سلامت بر کنار است¹⁸⁸

(Denizden faydalar çoktur, fakat selameti istersen selamet denizin içinde değil kenarındadır.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 12]

وجود تو شهری است پر نیک و بد
تو سلطان و دستور دانا خرد¹⁸⁹

(Vücudun iyiliklerle ve kötülüklerle dolu bir şehirdir. Sen bunun sultanısın ve aklın da orada bilgin bir vezirdir.) (**Sâdî, Bostân**) [s. 13]

هر چه باشد در شریعت ناپسند
درگ او هرزگ درگم ای هوشمند¹⁹⁰
ار عرشه‌ار رانگم رسپی
ار عرفی ریگبرگی بایلصا
از شریعت گر نهی بیرون قدم
در ضلالت افتی و رنج و الم¹⁹¹

(Her şey ki şeriatte beğenilmez ey akıl sahibi onun etrafında dönme. Ey oğul şeriat yolundan ayrılma. Eğer fûruatı tutarsan aslı bulursun. Eğer şeriatın dışına ayak korsan dalalete, zahmet ve eleme düşersin.) (**Ferîdüddîn Attar, Pendnâme**) [s. 13]

¹⁸⁷ Şeyh Sa'dî, **Küllîyyatı Şeyh Sadi**, Haz. Muhammed Ali Fûrûğî, Çaphane-i Muhammed Hasan İlmî, Tahran, 1334, s. 73.

¹⁸⁸ Şeyh Sa'dî, age, s. 93.

¹⁸⁹ Şeyh Sa'dî, age, s. 302.

¹⁹⁰ Ferîdüddîn Attar, **Pendname**, Bab-ı Seraskeri Matbaası, İstanbul, 1841, s. 15.

¹⁹¹ Attar, age, s. 39.

مردامن را سربسر در خواب دان
گشت بیدار آن که او رفت از جهان¹⁹²

(İnsanları baştanbaşa uykuda bil. Kişi bu dünyadan göçtüğünde uyanır.) (**Ferîdüddîn Attar, Pendnâme**) [s. 15]

نفس و شیطان زد کریم راه من
رحمتت باشد شفاعت خواه من¹⁹³

(Ey Kerim! Nefis ve şeytan benim yolumu kesti. Rahmetin benim şefaatchim olur.) (**Ferîdüddîn Attar, Pendnâme**) [s. 15]

بخل شاخی از درخت دوزخست
و آن کالخب از سگان مسلخست¹⁹⁴

(Cimrilik cehennem ağacından bir daldır. Cimri hayvan mezbaha köpeklerindendir.) (**Ferîdüddîn Attar, Pendnâme**) [s. 16]

وجود مردم دانا مثال زر طلای است
که هر کجا برود قدر و قیمتش دانند¹⁹⁵

(Âlim kimsenin vücudu yalnız altın gibidir; nereye gitse kadrini, kıymetini bilirler.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 18]

علمست حیات جاودان علما
چشمی بگشا بچشمه سار علم آ
[آن] چشمه که خورد خضر از و اب حیات
بود آتیناه من لدنا علما¹⁹⁶

(Âlimlerin ebedi hayatı ilimdir. Gözünü aç, ilim çeşmesine gel. O çeşme ki Hızır ondan ab-ı hayat içer ve ona katımızdan bir ilim verdik (âyetine mazhar) olur.) (**Mollâ Câmi, Levâmî'-i Câmi-Şerh-i Kasîde-i Hamrîye**) [s. 18]

¹⁹² Attar, age, s. 15.

¹⁹³ Attar, age, s. 4.

¹⁹⁴ Attar, age, s. 14.

¹⁹⁵ Şeyh Sa'dî, age, s. 145.

¹⁹⁶ Mollâ Câmi, **Levâmî**, Haz. Halil Karabulut, Çev. Tâhirü'l-Mevlevî, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2021, s. 85.

یکدمی بودن بمردان خدا
بهتر از صد سال بود در لقط

(Bir an Allâh dostlarıyla beraber olmak, yüz yıl takva üzere olmaktan iyidir.) (**Mollâ Câmi**) [s. 18]

خاتم ملک سلیمانست علم
جمله عالم صورت و جانست علم¹⁹⁷

(İlim, Süleyman mülkünün hâtemidir; bütün âlem cesettir, ilim candır.) (**Mevlânâ, Mesnevî**) [s. 18]

همنشین اهل معنی باش تا
هم عطا یابی و هم باشی فتی
جمله دانایان همین گفته همین
هست دانا رحمة للعالمین¹⁹⁸

(Mâna ehliyle düş kalk ki hem atâ ve ihsan elde edesin, hem de fetâ olasın.) (Bütün bilenler, ancak ve ancak bunu böyle demişlerdir: bilen âlemlere rahmettir.) (**Mevlânâ, Mesnevî**) [s. 18]

باش پیوسته جوانمرد ای اخی
زانکه نبود دوزخی مرد سخی
در رخ مرد سخی نور و صفاست
زانکه در جنت قرینش مصطفی است¹⁹⁹

(Ol hep cömert. Olmaz yeri Cehennem cömertin.) (Cömert adamın yüzü nurlu ve saftır. Ondan ki cennette Mustafa'nın yakınıdır.) (**Ferîdüddîn Attar, Pendnâme**) [s. 19]

مویست آن میان و ندانم که آن چه مویست²⁰⁰

¹⁹⁷ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Mesnevî-i Şerîf 'Manzûm Nahîf Tercümesi'**, Haz. Amil Çelebioğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1967, Defter-i evvel, s. 42.

¹⁹⁸ Mevlânâ, age, Defter-i evvel, s. 29.

¹⁹⁹ Attar, age, s. 33.

²⁰⁰ Ferîdî, age, C. I, s. 258.

(O bel kıldır ve nasıl bir kıl olduğunu bilmiyorum.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 23]

در سخاوت کوش اگر داری غنا
تا فزاید آب رویت در سخا²⁰¹

(Eğer zenginsen cömertliğe çalış ki cömertlikte yüz suyun artsın.) (**Ferîdüddîn Attar, Pendnâme**) [s. 24]

عمر برفست آفتاب تموز²⁰²

(Ömür, temmuz güneşine maruz kalan kardır.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 25]

گنج عزلت که طلسمات عجایب دارد
فتح آن در نظر رحمت درویشان است²⁰³

(İlginç tılsımları olan uzlet hazinesi dervişlerin rahmet bakışları ile açılır.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 28]

یا گنج برگیری یا در طلسم بمیری²⁰⁴

(Ya hazineyi elde edersin yahut tılsımın tesiriyle ölürsün.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 28]

جهان گرچه سراسر لاله زارست
برهنه پا مرو آنجا که خارست

(Dünya baştan sona laleazar olsa da çıplak ayakla gitme dikenli yere) (**Sâdî**) [s. 28]

بهر فراغ دل طلب گنج میکنی
آن گنج را که میطلبی گنج انزواست
خلق اژدها و صحبتشان کام اژدها
از کام اژدها بحیل رستن از دهاست²⁰⁵

²⁰¹ Attar, age, s. 22.

²⁰² Şeyh Sa'dî, age, s. 75.

²⁰³ Ferîdî, age, C. I, s. 279.

²⁰⁴ Şeyh Sa'dî, age, s. 94.

²⁰⁵ Mollâ Câmi, **Dîvân-ı Kamil-i Cami**, Tahran, Çaphane-i Piruz, 1922, s. 24.

(Gönül rahatı için hazine istiyorsun, o talep ettiğin hazine inziva köşesidir. Halk ejderha, insanlarla sohbet de ejderhanın eğlencesidir. Ejderhanın hevesinden hile ile kurtulmak akıllılıktır.) (Mollâ Câmî) [s. 29]

این قصر که بهرام درو جام گرفت
آهو بچه کرد و روبه آرام گرفت
بهرام که گور می‌گرفت می‌همه عمر
دید که چگونه گور بهرام گرفت²⁰⁶

(Behram'ın kadeh tuttuğu o sarayda bir ceylan yavrulamış, bir tilki pusuda. Ömrünce yaban eşiği avlayan Behram'ı, gördün mü nasıl avladı mezar sonunda?) (Ömer Hayyâm) [s. 30]

سیرتی کان بر وجودت غالب است
هم بر آن تصویر حشرت واجبست²⁰⁷

(Hiç şüphesiz kıyamet günü varlığına baskın olan huy ve tabiatın ile diriltileceksin.) (Mevlânâ, Mesnevî) [s. 18]

جمله اوصاف و اخلاق ای پسر
هر زمان کردد ممثل در صور
هفت دوزخ هست اخلاق بدت
هشت جنت حسن اخلاق خودت
تسوت فاصوا ی‌گلمجن‌املغ و روح
مهر و مه روحست و قلب صاف تست
خلق و کینشد بهشت و حور عین
خلق بد را دوزخ سوزان ببین
خلق نیگو خاصه انسان بود
آدمی باخلق بد حیوان شود
چون شود اخلاق و اوصاف نگو
هشت جنت خود تویی ای نیک خو

²⁰⁶ Ömer Hayyâm, *Rûbaiyat-ı Hayyâm ve Türkçe Tercümeleri*, Çev. Abdullah Cevdet, Mabaa-i Şirket-i Mürettebiye, İstanbul 1926, s. 162.

²⁰⁷ Mevlânâ, age, Defter-i düvum, s. 52.

گر بخلق بد گرفتار آمدی
هم تو دوزخ هم عذاب سرمدی
آنچه گفتم هست از عین الیقین
نی به استدلال و تقلید است این²⁰⁸

(Ey oğul! Tüm vasıflar ve huylar, her dönemde suretlere bürünür.) (Yedi cehennem senin yedi kötü huyun, sekiz cennet ise kendi güzel huylarıdır. Huri ve gılman dedikleri, tamamen senin kendi huyların ve davranışlarıdır.) (Güneş dedikleri senin ruhun, Ay dedikleri ise kalbindir.) (Güzel huy, cennet ve huri olur, kötü huy ise yanar bir cehennemdir.) (Güzel huy insana özel birşeydir, kötü huylu insan hayvandır.) (Ey güzel huylu insan! Senin huyların ve davranışın güzel oldu mu, sekiz cennet sensin.) (Kötü huya yakalanırsan, kalıcı azap da cehennem de sensin.) (Benim bu dediklerim aynelyakin ile dile getirdiğim sözlerdir, istidlâl veya taklit ile değil.) (**Esîrî, Esrâr-ı Şühûd**) [s. 32]

بشنو این نی چون حکایت می‌کند
از جداییها شکایت می‌کند²⁰⁹

(Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor.) (**Mevlânâ, Mesnevî**) [s. 33]

چیست دنیا از خدا غافل بدن
نه قماش و نقده و میزان و زن²¹⁰

(Dünya nedir? Tanrı'dan gafil olmaktır. Kumaş, para, ölçüp tartarak ticaret etmek ve kadın; dünya değildir.) (**Mevlânâ, Mesnevî**) [s. 37]

ملاس دصد و دورد دصد ام زامد ره
مامت شباحصا و لآ و لوسر رب²¹¹

²⁰⁸ Esîrî-i Lâhîcî, **Esrârü's-Şühûd**, Halet Efendi Ek/00097, YEK, 38/a. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/262716> (04.02.2024).

²⁰⁹ Mevlânâ, age, Defter-i evvel, s. 2.

²¹⁰ Mevlânâ, age, Defter-i evvel, s. 40.

²¹¹ Attar, age, s. 3.

(Her an bizden Peygamber'e, âline ve tüm ashabına bizden yüz salat ve yüz selam olsun.) (Ferîdüddîn Attar, Pendnâme) [s. 37]

با بد اندیش هم نکوئی کن
دهن سگ به لقمه دوخته به²¹²

(Kötülük düşünen kimseye iyilik yap. Çünkü köpeğin ağzının lokma ile kapatılması uygun olur.) (Sâdî, Gülistân) [s. 39]

سخن آخر به دهان میگذرد مودی را
سخنش تلخ نخواهی دهندش شیرین کن²¹³

(Fena dilli bir kimsenin sözü nihâyet onun ağzından çıkar. Acı söz istemezsen onun ağzını tatlı yapmağa çalış.) (Sâdî, Gülistân) [s. 39]

ببین تفاوت ره کز کجاست تا به کجا²¹⁴

(Aradaki aykırılığa bak, yol nerden nereye gidiyor?) (Hâfız, Dîvân) [s. 40]

ریا پیشه چو از شوق و محبت لا فدرگید
مبین جز چشمه سار کذب و بهتان چشم گریانش²¹⁵

(Riya sanatlı olan kişi Allâh sevgisinden söz edip ağlayınca, onun ağlayan gözünü, yalan ve bûhtan çeşmesinden başka bir şey olarak görme.) (Mollâ Câmi, Dîvân) [s. 42]

در سنگ خاره قطره باران اثر نکرد²¹⁶

(Yağmur damlası sert taşı etkilemez.) (Hâfız, Dîvân) [s. 43]

ای پسر هرگز مخور نان بخیل
کم نشین در عمر بر خوان بخیل
نان ممسک جمله رنجست و عنا

²¹² Şeyh Sa'dî, age, s. 104.

²¹³ Şeyh Sa'dî, age, s. 99.

²¹⁴ Ferîdî, age, C. I, s. 235.

²¹⁵ Lutfullah Vehbî, *Feyzü's-Sünûh*, Haz. Mehmet Atalay, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2001, s. 114.

²¹⁶ Ferîdî, age, C. I, s. 450.

می‌شود نان سخی جمله ضیا

تا نخواندنت بخوان کس مرو

وز پی مردار چون کرکس مرو²¹⁷

(Ey oğul! Asla cimrinin ekmeğini yeme. Ömründe cimrinin sofrasında az otur.)

(Cimrinin ekmeği insana eziyet ve yükür. Cömerdin ekmeği ise nur ve ziyadır.)

(Davet yoksa kimsenin sofrasına gitme. Murdarın arkasından akbaba gibi gitme.)

(Ferîdüddîn Attar, Pendnâme) [s. 45]

دولت از مرغ همایون طلب و سایه او

زان که با زاغ و زغن شهپر دولت نبود²¹⁸

(Devlet kuşundan ve gölgesinden iste devleti zira karga ile çaylakta devlet kuşu kanadı

olmaz.) **(Hâfız, Dîvân) [s. 45]**

نخورد شیر نیم خورده سگ

ور بمیر به سختی اندر غار

تن به بیچارگی و گرسنگی

بنه و دست پیش سفله مدار²¹⁹

(Arslanlar mağaralarda açlıktan ölürler de köpeklerin artıklarını yemezler, açlığa,

zarurete râzı ol. Bir alçağa avuç açma.) **(Sâdî, Gülistân) [s. 45]**

تاج و تخت سلطنت را خواب بینند و خیال

شب چو آسایند سر بر خشت وتن بر بوریا²²⁰

(Eğer geceleyin hasırda yatıp başlarının altına da kerpiç koyup rahatladıklarında

saltanat tacını ve tahtını rüyada ve hayallerinde görürler.) **(Mollâ Câmi, Dîvân) [s. 47]**

یا رب زدو کون بی‌نیازم گردان

وز افسر فقر سرفرازم گردان

در راه طلب محرم رازم گردان

²¹⁷ Attar, age, s. 30.

²¹⁸ Ferîdî, age, C. I, s. 607.

²¹⁹ Şeyh Sa'dî, age, s. 138.

²²⁰ Mollâ Câmi, age, s. 6.

زان ره که نه سوی تست بازم گردان²²¹

(Ya Rabbi! Beni iki cihana muhtaç etme ve başımı fakr tacı ile süsleyerek beni yücelt. Seni talep etme yolunda beni sırlara mahrem et ve sana doğru olmayan yollardan beni geri döndür.) (Ebû Saîd) [s. 47]

ای قناعت توانگرم گردان

که ورای تو هیچ نعمت نیست

کنج صبر اختیار لقمان است

هر که را صبر نیست حکمت نیست²²²

(Ey kanaat, bizi sen zengin et; çünkü senin fevkinde bir servet yoktur. Sabır hâzinesi Lokman'ın istediği bir şeydir. O hâlde sabretmeyen kişide hikmet olmaz.) (Sâdî, Gülistân) [s. 47]

هر نفسی که فرو می رود ممدّ حیاتست²²³

(Göğse giren hava hayatı uzatır.) (Sâdî, Gülistân) [s. 48]

خواهی که شوی حلال روزی

همخانه مکن عیال بسیار

دانی که در این سراچه تنگ

حاصل نشود حلال بسیار²²⁴

(Helal rızıkla yaşamak istiyorsan evinde kalabalık besleme. Bilirsin ki bu daracık dünyada helal rızık çok azdır.) (Mollâ Câmi, Bahâristân) [s. 49]

اگر خواهی سلامت در کنارست²²⁵

(Selâmeti istersen selâmet denizin içinde değil kenarındadır.) (Sâdî, Gülistân) [s. 49]

هرکس به قدر خویش گرفتار محنتی است

²²¹ Ebû Saîd Ebûlhayr, **Sühanân-ı Manzûm**, Haz. Saîd Nefîsî, Kitâbhâne-i Senâi, Tahran, 1334, s. 72.

²²² Şeyh Sa'dî, **age**, s. 133.

²²³ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 72.

²²⁴ Mollâ Câmi, **age**, s. 96.

²²⁵ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 93.

کس را نداده‌اند برات مسلمی²²⁶

(Herkesin kendi kadri kadar hüznü ve mihneti vardır. Kimseye (mihnetsizlik) hükmü vermediler.) (**Evhadüddîn-i Kirmânî**) [s. 49]

دیدى آن قهقهه کبک خرامان حافظ

که ز سر پنجه شاهین قضا غافل بود²²⁷

(Hâfız, o salına salına yürüyen keklğin kakhahasını duydun ya; Ne yazık ki kader şahininin pençesinden habersizdi!) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 49]

گر بی هنر به مال کند کبر بر حکیم

کون خرش شمار و گر گاو عنبرست²²⁸

(Hünersiz bir kimse malı sebebiyle hakîm bir zâta kibir ederse, o anber öküzü ise de sen onu eşek say.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 50]

ترا تا هست ی‌تراومهاذ در خود غنیمت دان

درشتیهای دور چرخ را کان هست سوهانش²²⁹

(Şahsında pürüzler oldukça felek çarkının zorluklarını ganimet bil zira (senin pürüzlerine o felek çarkının sert yüzü) bir zımpara/eğe olur.) (**Mollâ Câmi, Dîvân**) [s. 52]

رمز الكاسب حبيب الله شنو

از توکل در سبب کاهل مشو²³⁰

(Çalışan kimse Tanrı sevgilisidir işaretini dinle, tevekkülden dolayı esbaba teşebbüs hususunda tembel olma dedi.) (**Mevlânâ, Mesnevî**) [s. 53]

بیکاری و توکل دورست از مروت

بر دوش خلق مفکن زنه‌ار بار خود را²³¹

²²⁶ Evhadüddîn Kirmânî, **Dîvân-ı Rübâiyyat**, Haz. Ahmed Ebû Mahbûb, Tahran, 1366, s. 317.

²²⁷ Ferîdî, **age**, C. I, s. 529.

²²⁸ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 189.

²²⁹ Lutfullah Vehbî, **age**, s. 120.

²³⁰ Mevlânâ, **age**, Defter-i evvel, s. 37.

²³¹ Sâib-i Tebrîzî, **Küllîyyat-ı Sâib-i Tebrîzî**, Kitabfuruş-i Hayyam, Tahran, 1333, s. 127.

(Tevekkül edip boş boş oturmak, yiğitlikten uzak bir davranıştır. Sakın ha kendi yükünü halkın sırtına yükleme.) (Sâib-i Tebrîzî) [s. 53]

اندرون از طعام خالی دار
تا درو نور معرفت بینی
تهی از حکمتی به علت آن
که پری از طعام تا بینی²³²

(İçerini yemekten boş tut ki kalbinde marifet nurunu göresin. Burnuna kadar yemek ile dolu olduğun için vücudunda hikmete yer kalmamıştır.) (Sâdî, Gülistân) [s. 54]

با دهان خشک و چشم تر قناعت کن از آنک
هر که قانع شد به خشک و تر شه بحر و بر است²³³

(Kuru ağız, ıslak göze kanaat et zira her kim razı olursa buna, yeryüzünün şahıdır.) (Ali Şir Nevâî) [s. 54]

آنکه باشد در کف شهوت اسیر
گرچه آزادست او را بنده گیر²³⁴
آن بود ابلهترین مردمان
کز پی نفس و هوا باشد دوان²³⁵

(O ki şehvetin elinde olur. Hür de olsa esirdir.) (İnsanların ahmağı odur ki nefsin ve hevanın peşinden koşturur.) (Ferîdüddîn Attar, Pendnâme) [s. 56]

یا رب دلم از بتان سر کش برهان
وز خط خوش و عارض مهوش برهان
یعنی که جمال خویش بیرون ز همه
بنما و مرا ازین گشاگش برهان²³⁶

²³² Şeyh Sa'dî, *age*, s. 118.

²³³ Ali Şir Nevai, *Dîvân-ı Ali Şir Nevai "Fânî"*, Haz. Rükneddin Hümâyûn-ı Ferruh, Kitabhane-i İbn Sina, Tahran, 1963, s. 48.

²³⁴ Attar, *age*, s. 24.

²³⁵ Attar, *age*, s. 4.

²³⁶ Mollâ Câmi, *age*, s. 180.

(Ya Rabbi! Benim gönlümü vahşi putlara, güzel ayva tüylerine ve aya benzer yüzlerine bağlanmaktan kurtar. Yani, herşeyin tüm güzelliklerin ötesinde kendi cemalini bana göster ve beni bu keşmekeşten kurtar.) **(Mollâ Câmi)** [s. 58]

سبزه در باغ گفته اند خوش است
داند آن کس که این سخن گوید
یعنی از روی نیکوان خط سبز
دل عشاق بیشتر جوید²³⁷

(Birtakım şâirler demişler ki: Bahçe yeşilliksiz hoş olmaz. Bunu kim söylüyorsa bunu o bilir. Bunu söyleyenin maksadı şudur: Güzellerin yüzlerinde biten tâze tüyler âşıkların gönüllerini daha ziyâde celbeder.) **(Sâdî, Gülistân)** [s. 59]

نشاید هوس باختن با گلی
که هر بامدادش بود بلبل
چو خود را به هر مجلسی شمع کرد
تو دیگر چو پروانه گردش مگرد²³⁸

(Her sabah bir bülbülle beraber olan bir gül için heves beslemek doğru değildir. Her meclise mum olan bir sevgilinin etrafında mum pervane gibi dolaşıp durma.) **(Sâdî, Bostân)** [s. 59]

علت روز و شب خور است یقین
چون گذشتی نه آنت ماند نه این²³⁹

(Gece ve gündüzün sebebi güneştir mutlaka. Sen göçüp gidince ne bu kalacak ne o.) **(Hekîm Senâî)** [s. 59]

آن کس که توانگرت نمی‌گرداند
او مصلحت تو از تو بهتر داند²⁴⁰

²³⁷ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 162.

²³⁸ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 367.

²³⁹ Hekîm Senâî, **Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîatü't-Tarîka**, Ahsenü'l Mürettibîn Matbaası, 1859, s. 54.

²⁴⁰ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 139.

(Seni zengin etmiyen kimse, sana münasip olanı senden daha iyi bilir.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 60]

گر به مسکین اگر پر داشتی
تخم گنجشک از زمین برداشتی²⁴¹

(Miskin kedinin kanadı olsaydı kuşun(serçenin) nesli yeryüzünden kalkardı.) (**Sâdî, Mevâiz**) [s. 60]

سفله [هدنب] چو جاه آمد و سیم و زرش
سیلی خواهد به ضرورت سرش
تساذی میگردم ز خال و نم نیا [تفگمچن و طلافمک ی دینش ن آ]
مور همان به که نباشد پرش²⁴²

(Alçak kimse mansıp bulur; altın, gümüş sahibi olursa; çâre yok onun ensesi tokat ister. Eflâtun'un sözünü işitmedin mi? Karıncanın kanatlı olmaması hayırlıdır, demiştir.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 60]

سلوک راه عشق از خود رهایی ست
نه قطع منزل و طی مقامات
سعادت خواهی از عادت گذر کن
که ترک عادتست اصل سعادت²⁴³

(Aşk yolunda ilerlemek, kendinden vazgeçmektir, menzilleri ve makamları geçmek değildir. Saadete etmek istiyorsan, alıştığından vazgeç, asıl saadet alışkınlıktan vazgeçmektir.) (**Mollâ Câmi**) [s. 61]

رهبری جو که درین بادیه هر سوی رهیست
مرد سر گشته چه داند که کجا باید رفت²⁴⁴

²⁴¹ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 69.

²⁴² Şeyh Sa'dî, **age**, s. 139.

²⁴³ Mollâ Câmi, **age**, s. 37.

²⁴⁴ Selmân Sâvecî, **Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî**, Haz. Mansur Müşfik, Bengah-ı Matbuat-ı Safi Alişah, Tahran, 1336, s. 58.

(Kendine bir rehber ara, çünkü bu çölde her tarafa bir yol vardır. Aylak adam nereye giddeceğini ne bilsin?) (**Selmân-ı Sâvecî**) [s. 61]

هر شب‌نمی در این ره صد بحر آتشین است
دردا که این معما شرح و بیان ندارد²⁴⁵

(Bu yolda göreceğin her çiy tanesi aslında yüz ateş denizi gibidir. Ne yazık ki bu muamma açıklamaya gelmez.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 62]

تسا رایسب‌قیفر یا قشع‌هر بیاجع
دیمرد ز ریشد تشد نیا یو‌ها ش‌پیز²⁴⁶

(Yoldaş, aşk yolunun şaşılacak şeyleri çoktur. Bu çöldeki ceylandan erkek aslan bile korkup önüne katılarak kaçmıştır!) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 62]

نه هر درخت تحمل کند جفای خزان
غلام همت سروم که این قدم دارد²⁴⁷

(Her ağaç dayanamaz sonbaharın ettiği cefaya, Selvi ağacının gösterdiği çabanın kölesiyim.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 64]

ترس ای دیندار از جبار جوبیش
شرم دار از عقل نا هموار خویش²⁴⁸

(Ey dindar, kork Cabbar olan Tanrı'dan; utan eksik olan aklından.) (**Ferîdüddîn Attar**) [s. 64]

مشو با کم از خود مصاحب که عاقل
به هم صحبتی بهتر از خود گزیند
گرانی مکن با به از خود که او هم
نخواهد که با کمتر از خود نشیند²⁴⁹

²⁴⁵ Ferîdî, **age**, C. I, s. 520.

²⁴⁶ Ferîdî, **age**, C. I, s. 588.

²⁴⁷ Ferîdî, **age**, C. I, s. 478.

²⁴⁸ Ferîdüddin Attâr, **Pendnâme**, YEK, 1286, s. 46.

<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/290065> (04.02.2024).

²⁴⁹ Mollâ Câmi, **age**, s. 177.

(Kendinden daha düşük seviyede olanla hemsohbet olma, zira akıllı olan kendisinden daha iyi olanla oturup kalkar. Kendinden daha iyi olana ise kötü davranma, zira iyi olan, kendisinden daha düşük seviyede olanla oturup kalkmak istemez.) (**Mollâ Câmî**) [s. 66]

هست در این دایره لاجورد
مرتبه مرد بمقدار مرد²⁵⁰

(Bu mavi/lacivert dairede insan sayısı kadar (insan) mertebe(si) vardır.) (**Nizâmî, Mahzenü'l-Esrâr**) [s. 67]

نه هر کس سزاوار باشد به صدر
کرامت به جاه است و منزل به قدر²⁵¹

(Herkes meclisin baş köşesine layık olamaz; hürmet fazilete, rütbe değere göredir.) (**Sâdî, Bostân**) [s. 67]

ز تن دست بردار و جان را صفا ده
که آینه چشم است آینه دان را²⁵²

(Cisminle ilgilenmeyi bırak ve ruhunu temizle. Aynadan anlayan kişi, asıl aynanın gözler olduğunu bilir.) (**Sâib-i Tebrîzî**) [s. 68]

به همت جسم را همرنگ جان کن در سبکروحي
ببر زین فرش با خود این غبار عرش جولان را²⁵³

(Gayret ve himmetinle, cismini hafiflikte ruhun gibi yap. Arşa kadar yükselebilen bu tozu, bu halının üstünden kaldır.) (**Sâib-i Tebrîzî**) [s. 68]

ندهد هوشمند روشن رای
بفرمایه کارهای خطیر
بوریافاف اگر چه بافنده است

²⁵⁰ Nizâmî-i Gencevî, **Mahzenü'l-Esrâr**, Azerbaycan Bilimler Akademisi, Bakü, 1960, s. 107.

²⁵¹ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 313.

²⁵² Sâib-i Tebrîzî, **Küllîyyat-ı Sâib-i Tebrîzî**, s. 24.

²⁵³ Sâib-i Tebrîzî, **age**, s. 4.

نبردش به کارگاه حریر²⁵⁴

(Akıllı, parlak fikirli insan soysuz kimseye büyük; işler vermez. Hasır dokuyan da dokuyucudur. Fakat, onu ipek tezgâhına götüremezler.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 69]

آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است

با دوستان مروت با دشمنان مدار²⁵⁵

(İki dünyanın huzuru bağlı iki kelimeye; mürüvvet et dostlarla, geçinmeye bak düşmanla!) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 70]

غمناک نباید بود از طعن حسود ای دل

شاید که چو وایینی خیر تو در این باشد²⁵⁶

(Gönlüm! Kıskançların suçlamalarından dolayı üzülme. Alıcı gözle bakarsan, belki de hayrın bundadır.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 70]

گر حسود از فتنه آتش زد جهان را پاک نیست

آتش نمرود گلزار آمد ابراهیم²⁵⁷ ار

(Kıskanç insan dünyayı ateşe vermekten korkmasa da Nemrud'un ateşi İbrahim'e gül bahçesi oldu.) (**Mollâ Câmi**) [s. 71]

به هست و نیست مرنجان ضمیر و خوشدل باش

که نیستی است سرانجام هر کمال که هست²⁵⁸

(Vara yoğa incitme kalbini; hoşça yaşa, Her olgunluğun sonunda yokluk var nasıl olsa.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 77]

بس قامت خوش که زیر چادر باشد

چون باز کنی مادر مادر باشد²⁵⁹

²⁵⁴ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 184.

²⁵⁵ Ferîdî, **age**, C. I, s. 224.

²⁵⁶ Ferîdî, **age**, C. I, s. 625.

²⁵⁷ Mollâ Câmi, **age**, s. 24.

²⁵⁸ Ferîdî, **age**, C. I, s. 293.

²⁵⁹ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 200.

(Çarşaf altında çok güzel endamlar görünür. Fakat bir de çarşafı açınca annenin annesini görürsün.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 77]

جمال دل طلب کن نی جمال گل که چون خورشید

جمال دل شور تابان شوند آفتاب حیرانش²⁶⁰

(Gönül güzelliğini talep et, çamurun güzelliğini değil. Çünkü eğer gönül güzelliği parıldarsa, bütün ehl-i afak onun hayranı olur.) (**Mollâ Câmi, Dîvân**) [s. 77]

پاک اگر داری عمل را از ریا

شمع ایمان ترا باشد ضیا

هر کرا اندر عمل اخلاص نیست

درجهان از بندگان خاص نیست²⁶¹

(Eğer amelini riyadan temiz tutarsan senin imanının mumu parlar.) (Kim ki amelinde ihlas yoktur. Dünyada has kullardan değildir.) (**Ferîdüddîn Attar, Pendnâme**) [s. 79]

حافظ به حق قرآن کز شید و زرق بازای

باشد که گوی عیشی در این جهان توان زد²⁶²

(Hâfız, Kur'an hakkı için ikiyüzlülüğü düzeni bırak bir tarafa. Bakarsın, bu dünyada da hoşça yaşama topuna vurmak mümkün olur.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 79]

گر نبیند به روز شبیره چشم

چشمه آفتاب را چه گناه²⁶³

(Yarasa gözlü kimse gündüz görmezse güneşin ne günahı var?) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 80]

نور گیتی فروز چشمه هور

زشت باشد به چشم موشک کور²⁶⁴

²⁶⁰ Lutfullah Vehbî, **age**, s. 92.

²⁶¹ Attar, **age**, s. 6.

²⁶² Ferîdî, **age**, C. I, s. 623.

²⁶³ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 85.

²⁶⁴ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 152.

(Cihanı parlatan güneş çeşmesi, kör yarasanın gözüne çirkin görünür.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 80]

مادر از فرزند ناهموار خجلت می‌کشد

خاک سر بالا نیارد کرد از تقصیر ما²⁶⁵

(Anne, terbiyesiz ve uygunsuz davranışları olan çocuğundan utanır. İşte (annemiz olan) toprak da bizim taksiratımızdan dolayı asla başını kaldıramayacak ve hep yerlerde olacak.) (**Sâib-i Tebrîzî**) [s. 83]

زنان باردار ای مرد هشیار

اگر وقت ولادت مار زایند

از آن بهتر به نزدیک خردمند

که فرزندان ناهموار زایند²⁶⁶

(Ey akıllı adam, eğer kadınlar doğururken, yılan doğursalar, akıllılar indinde, uygunsuz çocuk doğurmadan daha iyidir.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 83]

گر جان بدهد سنگ سیه لعل نگرده

با طینت اصلی چه کند بدگهر افتاد²⁶⁷

(Kara taş la'l taşı olamaz ne yapsa etse. Ne yapsın bu tıynetle? Kötü cevherle var edilmiş bir kere.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 84]

گوهر پاک بباید که شود قابل فیض

ور نه هر سنگ و گلی لولو و مرجان نشود²⁶⁸

(Feyiz alacak adamda tertemiz cevher olmalı. Yoksa her taştan, çamurdan inci, mercan çıkar mı hiç?) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 84]

هر که گرد کوره انگشت گشت

جامه از دودش سیاه و زشت گشت²⁶⁹

²⁶⁵ Sâib-i Tebrîzî, **Mecmua-i Rengîn-i Gül Güzîde-i Eşâr-ı Sâib-i Tebrîzî**, Haz. Muhammed Kahraman, Tahran Üniversitesi İntişârât-ı İlmî, Tahran, 1358, s. 151.

²⁶⁶ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 183.

²⁶⁷ Ferîdî, **age**, C. I, s. 636.

²⁶⁸ Ferîdî, **age**, C. I, s. 562.

²⁶⁹ Attar, **age**, s. 38.

از ملامت تا بمانی در امان

باش دایم همنشین صالحان²⁷⁰

(Kim ki kömür tavırlığın etrafında döndü. Elbisesi dumandan siyah ve çirkin oldu.)
(Kınanmadan emin olmak için daima iyilerle otur.) (**Ferîdüddîn Attar, Pendnâme**)
[s. 86]

شد ز وصل غنچه خوشبو جامه باد سحر

در نیامیزی درین گلشن به اهل دل چرا²⁷¹

(Sabah rüzgarının gömleği, goncanın kokosuna büründü. Neden bu gül bahçesinde
gönül ehline karışmıyorsun?) (**Sâib-i Tebrîzî, Dîvân**) [s. 86]

دانی که چنگ و عود چه تقریر می‌کنند²⁷²

(Biliyor musun çeng ile ut neler anlatıyor.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 89]

رنج اندک را بکن غم خوارگی

ورنه بینی عجز در بیچارگی

دردسر را گر نجوید کس علاج

خوف آن باشد که بدگردد مزاج²⁷³

(Az eziyet için gam yemelisin. Yoksa hastalıkta acizlik görürsün.) (Baş ağrısına kimse
ilaç aramaz. Ondan korkulur mizacı kötüleştirir.) (**Ferîdüddîn Attar, Pendnâme**) [s.
90]

تن اگر بیمار شد بر سر میاریدم طبیب

ای عزیزان کار تن سهل است فکر دل کنید²⁷⁴

(Beden eğer hastalanırsa, getiririz bir tabib. Ey dostlar, kolaydır bedenin işi; gönlünüzü
düşünün!) (**Mollâ Câmi**) [s. 90]

گر هنرمند از اوباش جفایی بیند

²⁷⁰ Attar, **age**, s. 25.

²⁷¹ Sâib-i Tebrîzî, **age**, s. 4.

²⁷² Ferîdî, **age**, C. I, s. 453.

²⁷³ Attar, **age**, s. 17.

²⁷⁴ Mollâ Câmi, **age**, s. 72.

تا دل خویش نیازارد و در هم نشود
سنگ بد گوهر اگر کاسه‌ی زرین بشکست
قیمت سنگ نیفزاید و زر کم نشود²⁷⁵

(Hünerli bir kimse terbiyesizlerden cefa görürse gönlü incinmesin, mükedder olmasın.
Bir kötü taş bir altın kâseyi kırarsa ne taşın kıymeti artar ne de altının kıymeti eksilir.)
(Sâdî, Gülistân) [s. 93]

پاک طینت نشود عاقبت کارش بدبنبه
چون گنده شود کاغذ مصحف گردد²⁷⁶

(Tabiatı temiz olanın sonu kötü olmaz. Pamuk koparıldığında, Mushaf kağıdına dönüşür.) [s. 93]

برو از خانه گردون به در و نان مطلب
کان سیه کاسه در آخر بکشد مهمان را²⁷⁷

(Çık feleğin evinden; ekmek isteme ondan. Bu cimri ev sahibi, sonunda canından eder misafiri) (Hâfız, Dîvân) [s. 95]

خاک [ماک] از فلک مخواه و مراد از زمین مجوی
ماه از زمین مجوی و ز افق آسمان مخواه²⁷⁸

(Felekten toprak dile ama yeryüzünden murâdına kavuşmayı isteme. Ayı yeryüzünde ara ve iste ama felekten vefa umma.) (Örfî-i Şîrâzî) [s. 95]

ای صبا مشقت سپندی بر سر آتش بریز
گر بپرسد یار حال صائب دلجسته را²⁷⁹

²⁷⁵ Şeyh Sa'dî, *age*, s. 202.

²⁷⁶ <https://www.irannamag.com/en/article/فارسیهود-ادبیات-از-ههائی-نمون> (04.02.2024).

²⁷⁷ Ferîdî, *age*, C. I, s. 227.

²⁷⁸ Örfî-i Şîrâzî, *Külliyyât-ı Örfî-i Şîrâzî*, Haz. Muhammed Veliyyülhak Ensârî, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahrân, 1388, C:II, s. 341.

²⁷⁹ Sâib-i Tebrîzî, *Mücevherât-ı Sâib-i Tebrîzî*, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul, 1331, s. 11.

(Ey sabah rüzgarı, eğer sevgili zavallı Saib'in halini sorarsa ateşin üstüne bir avuç üzerlik saç.) (**Sâib-i Tebrîzî**) [s. 95]

جامه کعبه را که می بوسند
او نه از کرم پيله نامی شد
با عزیزی نشست روزی چند
لاجرم همچو گرامی شد²⁸⁰

(Kâbe'nin örtüsünü görüyorsun ki halk onu öpüyorlar. Onun meşhur olması ipek olmasından değildir.) (O örtü birkaç gün bir aziz ile beraber bulundu (yâni Kâbe duvarına yazıldı.) Bundan dolayı şüphesiz o da Kâbe gibi aziz oldu.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 96]

جان بی معنی درین تن بی خلاف
هست همچون تیغ چوبین در غلاف
تا غلاف اندر بود باقیمتست
چون برون شد سوختن را آلتست²⁸¹

(Bu cisimde mânasız can; hilâfsız, kılıf içinde tahta kılıç gibidir. Kılıfta bulundukça kıymetlidir. Çıkınca yakmaya yarar bir alet olur.) (**Mevlânâ, Mesnevî**) [s. 97]

و شمل فاء مطقت کبیر وزی مرحم رگا
که محرم بیک نقطه مجرم بود

(Allah'ın sırrına mahrem isen eğer, tek noktada bile O'ndan gafil olma ve onu unutma. Zira "mahrem" tek nokta ile "mücrim" olur.) [s. 98]

بد نفس مباحش و بد گمان باش
و ز فتنه و مگر در امان باش

(Kötü niyetli olma ancak kolay kolay da güvenme; böylece fitne ve hileden korunursun.) [s. 98]

توان شناخت به یک روز در شمایل مرد

²⁸⁰ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 182.

²⁸¹ Mevlânâ, **age**, Defter-i evvel, s. 29.

که تا کجاش رسیده است پایگاه علوم
ولی ز باطنش ایمن مباش و غره مشو
که خبث نفس نگرده به سالها معلوم²⁸²

(Bir gün içinde bir kimsenin hâl ve hareketine bakılarak ilminin derecesini anlamak mümkündür.) (Fakat kimsenin batini ahvalinden emin olma, kimseye aldanma; çünkü ahlâk kötülüğü yıllar geçer yine anlaşılamaz.) (Sâdî, *Gülistân*) [s. 98]

نبیند مدعی جز خوشتن را
که دارد پرده پندار در پیش
گرت چشم خدا بینی ببخشد
نبینی هیچ کس عاجزتر از خویش²⁸³

(Hodbin kimse, kendisinden başkasını görmez. Çünkü onun gözünün önünde gurur perdesi var.) (Eğer ona Cenabı Hakkı görecektir bir göz bağışlasalardı, kendinden âciz bir kimseyi göremezdi.) (Sâdî, *Gülistân*) [s. 99]

سخن آخر به دهان می‌گذرد مودی را
سخنش تلخ نخواهی دهنش شیرین کن²⁸⁴

(Fena dilli bir kimsenin sözü nihâyet onun ağzından çıkar. Acı söz istemezsen onun ağzını tatlı yapmağa çalış.) (Sâdî, *Gülistân*) [s. 99]

که آب چشمه حیوان درون تاریکیست²⁸⁵

(Ölümsüzlük suyu, karanlığın içindedir.) (Sâdî, *Gülistân*) [s. 104]

قلم گفتا که من شاه جهانم
که تاج و تخت را من ترجمانم
قلم غواص دریای معانی
سخن هایش همه چون در کانی²⁸⁶

²⁸² Şeyh Sa'dî, *age*, s. 200.

²⁸³ Şeyh Sa'dî, *age*, s. 112.

²⁸⁴ Şeyh Sa'dî, *age*, s. 99.

²⁸⁵ Şeyh Sa'dî, *age*, s. 93.

²⁸⁶ Ferîdüddin Attâr, *Bülbülname*, YEK, s. 1/b.

<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/198096> (04.02.2024).

(Kalem dedi ki; "Ben alemin şahıyım, taht ü tacın tercümanıyım")(Kalem, mana denizindeki dalgıçtır. Sözleri, sanki maden kapısıdır.) **(Ferîdüddîn Attar, Bülbulnâme) [s. 105]**

حذر کن ای عوان از نوحه مظلوم و اشکِ تر
که می ترسم کند کارِ دعای نوح و طوفانش²⁸⁷

(Ey yordakçılar, mazlumun ah ve figanından korkun! Korkarım ki o ah ve figan, Nuh (a. s.)'un yaptığını yapar, o gözyaşı da onun tufanının yaptığını yapar.) **(Mollâ Câmî, Dîvân) [s. 105]**

این جهان را چون زنی دان خوب روی
خویشتن آراید اندر چشم شوی²⁸⁸
مقبل آن مردی که شد زین جفت طاق
پشت بر وی کرد و دادش سه طلاق²⁸⁹
بر تو بادا ای عزیز پر هنر
کز چنین مکاره باشی بر حذر²⁹⁰

(Bu dünyayı güzel yüzlülükte kadın bil; kendini kocası önünde süsler.) (Bu çiftten ayrılan o kimse ki makbuldür. Ona sırtını döndü ve üç talakla boşadı.) (Ey hünerli aziz senin üstüne olsun. Çünkü bunun gibi hileciden uzak durasın.) **(Ferîdüddîn Attar, Pendnâme) [s. 106]**

صحبت تناکیز ار نبود نصیب
باری از هم صحبتان بد شکیب²⁹¹

(İyilerle sohbet etmek nasip olmadıysa, bari kötülerle hemsohbet olmaktan sakın.) **(Şeyh Bahâî, Nân ü Helvâ) [s. 107]**

کسی گیرد آرام دل در کنار

²⁸⁷ Lutfullah Vehbî, *age*, s. 102.

²⁸⁸ Attar, *age*, s. 28.

²⁸⁹ Attar, *age*, s. 7.

²⁹⁰ Attar, *age*, s. 29.

²⁹¹ Şeyh Bahâî, *Nân ü Helvâ*, 1268, s. 25.

که از صحبت خلق گیرد کنار²⁹²

(Gönül rahatlığını kucaklıyanlar, halka karışmaktan kaçınan kimselerdir.) (**Sâdî, Bostân**) [s. 107]

ببر ز خلق و چو عنقا قیاس کار بگیر

که صیت گوشه نشینان ز قاف تا قاف است²⁹³

(Halktan kop, durum değerlendirmesi yap anka gibi Kâf'tan Kâf'a yayılır münzevilerin sesi.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 107]

گر تو خواهی عزت دنیا و دین

عزلتی از مردم دنیا گزین

عزلت آمد گنج مقصود ای حزین

لیک گر با زهد و علم آید قرین

عزلت بی عین عین زلت است

ور بود بی زای اصل علت است²⁹⁴

(Dünya işleri ve din işlerinde izzet istiyorsan, dünya halkından uzaklaş ve “uzlet”i seç.)
(Ey hüzünlü kişi! Senin aradığın hazine ilim ve zühd ile birlikte gelen “uzlet”tir.)
(“Ayın”sız (ilimsiz) “uzlet”, “zillet”tir, “ze”siz (zühtsüz) olanı ise “illet” ve hastalıktır.) (**Şeyh Bahâî, Nân ü Helvâ**) [s. 108]

این جهان خود حبس جانهای شماست

هین روید آن سو که صحرای شماست²⁹⁵

(Zaten bu âlem sizin canlarınızın hapisînesidir; uyanın, o tarafa gidin! Zira o taraf sizin sahranız, mesire yerinizdir.) (**Mevlânâ, Mesnevî**) [s. 109]

بال بگشا و صغیر از شجر طوبی زن

حیف باشد چو تو مرغی که اسیر قفسی²⁹⁶

²⁹² Şeyh Sa'dî, **age**, s. 357.

²⁹³ Ferîdî, **age**, C. I, s. 303.

²⁹⁴ Şeyh Bahâî, **age**, s. 8.

²⁹⁵ Mevlânâ, **age**, Defter-i evvel, s. 22.

²⁹⁶ Ferîdî, **age**, C. II, s. 1240.

(Aç kanadını; tuba ağacından çal ıslığı. Yazıktır senin gibi bir kuş olursa kafes esiri.)

(Hâfız, Dîvân) [s. 109]

چون خدا خواهد که مان یاری کند

میل ما را جانب زاری کند²⁹⁷

تا نگرید ابر کی خندد چمن

تا نگرید طفل کی جوشد لبن

گفت فلیبکوا کثیرا گوش دار

تا بریزد شیر فضل کردگار²⁹⁸

ای خنک چشمی که آن گریان اوست

وی همایون دل که آن بریان اوست

آخر هر گریه آخر خنده ایست

مرد آخربین مبارک بنده ایست

هر کجا آب روان سبزه بود

هر کجا اشکی روان رحمت شود

باش چون دولاب نالان چشم تر

تا ز صحن جانت بر روید خضر

اشک خواهی رحم کن بر اشکبار

رحم خواهی بر ضعیفان رحم آر²⁹⁹

(Tanrı, yardım etmek dilerse bize yalvarmak ve münacatta bulunmak meylini verir.)

(Bulut ağlamadıkça yeşillik nasıl güler? Çocuk ağlamadıkça süt nasıl coşar?) (Kulak

ver, Çok ağlayın dedi. Ağlayın da yaratıcı Tanrı'nın ihsan sütü aksın.) (Onun için

ağlayan göz ne mübarektir. Onun aşkıyla yanıp kavrulan yürek ne mukaddestir.) (Her

ağlamanın sonu gülmeiktir. Sonunu gören adam, mübarek bir kuldur.) (Akar su

neredeysse orası yeşerir; nerede gözyaşı dökülürse oraya rahmet nazil olur.) (İnleyen

dolap gibi gözü yaşlı ol ki can meydanında yeşillikler bitsin.) (Ağlamak istersen

gözyaşı dökenlere acı. Merhamete nail olmak istersen zayıflara merhamet et!)

(Mevlânâ, Mesnevî) [s. 110]

²⁹⁷ Mevlânâ, **age**, Defter-i evvel, s. 34.

²⁹⁸ Mevlânâ, **age**, Defter-i pencum, s. 7.

²⁹⁹ Mevlânâ, **age**, Defter-i evvel, s. 34.

گریه شام و سحر شکر که ضایع نگشت

قطره باران ما گوهر یک دانه شد³⁰⁰

(Şükürler olsun! Sabah akşam ağlayışlarım boşa gitmedi. Göz yaşı yağmurumuzun damlları eşi bulunmaz inci kesildi.) (Hâfız, Dîvân) [s. 110]

زور فربت ماذت و قایب آزا ار هر چه

ماگذ شیوشت نایار آلدی ور لگ نوچه³⁰¹

(Gönlü süsleyen güzellerin gül yüzüne attığın karmakarışık bakışlardan, yüzünü pişmanlıktan döktüğün yakut gibi kanlı gözyaşlarınla parlat.) (Örfî-i Şîrâzî) [s. 110]

هیچ قفلی نیست نگشاید به آه نیمشب

مانده ای در عقده دل اینقدر حیران چرا³⁰²

(Gece yarısı edilen ah ile açılmayacak hiçbir kilit yoktur; neden bu gönül düğümünde çaresiz kalmışsın ki?) (Sâib-i Tebrîzî, Dîvân) [s. 110]

به نومیدی مده از دست خود دامن شب ها را

که از خاک سیه گل‌های رنگین می شود پیدا³⁰³

(Ümitsizlikle karanlık gecelerin eteğini bırakma, rengarenk güller ve çiçekler kara topraktan çıkar.) (Sâib-i Tebrîzî, Dîvân) [s. 110]

صوفی از پرتو می راز نهانی دانست

گوهر هر کس از این لعل توانی دانست³⁰⁴

(Sufi mey ışığından anladı gizli sırları. Sen de anlayabilirsin bu lalden herkesin cevherini.) (Hâfız, Dîvân) [s. 111]

کار پاکان را قیاس از خود مگیر

گر چه ماند در نبشتن شیر و شیر

جمله عالم زین سبب گمراه شد

³⁰⁰ Ferîdî, *age*, C. I, s. 679.

³⁰¹ Örfî-i Şîrâzî, *age*, C:II, s. 336.

³⁰² Sâib-i Tebrîzî, *Külliyyat-ı Sâib-i Tebrîzî*, s. 5.

³⁰³ Sâib-i Tebrîzî, *age*, s. 19.

³⁰⁴ Ferîdî, *age*, C. I, s. 331.

کم کسی ز ابدال حق آگاه شد

همسری با انبیا برداشتند

اولیا را همچو خود پنداشتند

قصد جنگ انبیا می داشتند

جسم دیدند آدمی پنداشتند

گفته اینک ما بشر ایشان بشر

ما و ایشان بسته خوابیم و خور³⁰⁵

(Temiz kişilerin işini kendinden kıyas tutma, gerçi yazıda (aslan mânasına gelen) şîr, (süt manasına gelen) şîre benzer.) (Bütün âlem bu sebepten yol azıttılar. Tanrı Abdallarından az kişi agâh oldu.) (Peygamberlerle beraberlik iddia ettiler (biz de onlar gibiyiz dediler); Velîleri de kendileri gibi sandılar.) (Peygamberlerle savaşa girişenler, onları cisim görüp kendileri gibi insan sanmışlardır.) (Dediler ki: İşte biz de insanız, onlar da insan. Bizde uyumaya ve yemeğe bağlıyız, onlar da.) (**Mevlânâ, Mesnevî**) [s. 113]

چو بشنوی سخن اهل دل مگو که خطاست

سخن شناس نه‌ای جان من خطا این جاست³⁰⁶

(Gönül erlerinden bir söz duydun mu, deme “hata!” Söz ustası değilsin, canım benim, yanlışın burda.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 113]

صائب مطلب روی دل از کس که درین عهد

رویی که نگردد ز کسی روی کتاب است³⁰⁷

(Sâib, kimseden gönül yüzübü göstermesini talep etme. Zira bu devirde kimseden yüz çevirmeyen tek yüz, kitap yüzüdür.) (**Sâib-i Tebrîzî, Dîvân**) [s. 114]

ظالم از شمشیر ظلم خویش کردی رخنه دار

از برای زهر خود تریاق کردد جسم مار

³⁰⁵ Mevlânâ, **age**, Defter-i evvel, s. 12.

³⁰⁶ Ferîdî, **age**, C. I, s. 407.

³⁰⁷ Sâib-i Tebrîzî, **age**, s. 280.

(Ey zalim! Kendi zulüm kılıcınla yuvanı deldin. Yılanın bedeni, kendi zehrine panzehir olmak için kullanılır.) (**Sâib-i Tebrîzî**) [s. 118]

هر سخن وقتی و هر نکته مکانی دارد³⁰⁸

(Her lafın bir zamanı, her ince sözün söylenecek yeri vardır.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 118]

قدر مجموعه گل مرغ سحر داند و بس

که نه هر کو ورقی خواند معانی دانست³⁰⁹

(Ancak bülbül bilir gül demetinin kadrini. Sanma her mürekkep yalamışın ince manaları kavrayacağımı.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 120]

آنان که خاک را به نظر کیمیا کنند

آیا بود که گوشه چشمی به ما کنند³¹⁰

(Bakışlarıyla toprağı altına dönüştürenler, Bir göz ucuyla bize de bakarlar mı acaba?) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 121]

سگ اصحاب کهف روزی چند

پی نیکان گرفت و مردم شد³¹¹

(Halbuki Ashâb-ı Kehf'in köpehi birkaç gün iyilerin arkasına düştü, insan şerefi kazandı.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 121]

جمعست خیرها همه در خانه و نیست

آن خانه را کلید بغیر از فروتنی

شرها بدین قیاس بیک خانه است جمع

وان را کلید نیست بجز نایی و منی³¹²

³⁰⁸ Ferîdî, **age**, C. I, s. 482.

³⁰⁹ Ferîdî, **age**, C. I, s. 332.

³¹⁰ Ferîdî, **age**, C. I, s. 455.

³¹¹ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 84.

³¹² Mollâ Câmi, **age**, s. 11.

(Bütün iyilikler tevazudan başka anahtarı olmayan bir evde toplanmıştır. Şerler de anahtarı benlik ve bizlik anahtarı ile açılan bir evde toplanmıştır.) (**Mollâ Câmi, Bahâristân**) [s. 122]

برگ درختان سبز پیش خداوند هوش

هر ورقی دفترست معرفت کردگار³¹³

(Akıllı olanın gözünde yeşil ağaçların her bir yaprağı, Allah'ın marifetini gösteren bir defterdir.) (**Sâdi, Dîvân**) [s. 123]

اگر نه مد بسم الله بودی تاج عنوان ها

نگشتی تا قیامت نوحه شیرازه، دیوان ها³¹⁴

(Unvanların va başlıkların tacı “Bismillah” meddi olmasaydı, kıyamet gününe kadar yeni yazılan yazılar dîvânlara dönüşmezdi.) (**Sâib-i Tebrîzî**) [s. 123]

ببنده حلقه به گوش ار نوازی برود

لطف کن لطف که بیگانه شود حلقه به گوش³¹⁵

(Para ile alınmış kulağı halkalı köleyi okşamazsan kaçır gider. Sen lutfet, lutfet ki yabancılar senin kulağı halkalı kölen olsunlar.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 123]

دریای فراوان نشود تیره به سنگ

عارف که برنجد تنک آب است هنوز³¹⁶

(Büyük denizler bir taş ile bulanmazlar. Fena bir muameleye karşı muzdarib olan ârif bir kap suya benzer.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 124]

از خدا دن خلاف دشمن و دوست

که دل هر دو در مشیبت [فرصت] اوست

گر چه تیراز کمان همی گذرد

از کمان دار ببند اهل خرد³¹⁷

³¹³ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 598.

³¹⁴ Sâib-i Tebrîzî, **age**, s. 1.

³¹⁵ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 86.

³¹⁶ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 128.

³¹⁷ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 100.

(Dostun sana iyi düşmanın ise kötü davrandığını Tanrı'dan bil, onlardan değil. Zira ikisinin de kalbi Tanrı'ya tâbidir. Ok atıldığı zaman yayın içinde girse de, âkiller oku atanın yay olmadığını görürler.) (Sâdî, *Gülistân*) [s. 124]

ظن نیکو بر بر اخوان صفا
گرچه آید ظاهر را زیشان جفا
این خیال و وهم بد چون شد پدید
صد هزاران یار را از هم برید³¹⁸

(Sâf kardeşler hakkında iki zanda bulun. Zahiren onlardan cefa bile görsen haklarında kötü düşünceye kapılma. Bu kötü hayal, bu kötü zan, meydana çıktı mı yüz binlerce dostu birbirinden ayırır.) (Mevlânâ, *Mesnevî*) [s. 125]

ز دعوی بسته گردد چون زبان معنی شود گویا
به گفتار آورد خاموشی مریم مسیحا را³¹⁹

(Dil, iddiacı konuşmalara kapandı mı, mânâlar konuşur. Meryem'in suskunluğu Îsâ'yı dile getirir.) (Sâib-i Tebrîzî) [s. 127]

یاد حق آمد غذا این روح را
محرم آمد این دل مجروح را
مومنا ذکر خدا بسیار گوی
تا بیابی در دو عالم آب روی
ذکر را اخلاص می‌باید نخست
ذکر بی اخلاص کی باشد درست
اشتقاق حق بود ذکر دلت
کوش تا این ذکر گردد حاصلت³²⁰

(Hakk'ın yadı bu ruha gıda geldi. Bu yaralı gönüle ilaç geldi.) (Ey mümin! Allâhı çok zikret. Ta ki iki alemde şeref bulasın.) (Zikre öncelikle ihlas gerekir. İhlassız zikir nasıl

³¹⁸ Mevlânâ, *age*, Defter-i pencum, s. 107.

³¹⁹ Sâib-i Tebrîzî, *age*, s. 58.

³²⁰ Attar, *age*, s. 16.

düzgün olur.) (Kalbin zikri hakkın iştıyakıdır. Çalış ki bu zikirden faydalanasın)
(Ferîdüddîn Attar, Pendnâme) [s. 128]

جام می را ای پسر با لب میار
از خدای خویش آخر شرم دار
در مکش آن آب آتش رنگ را
ترس آزان آتش که سوزد سنگ را³²¹

(Tanrı'dan utan oğlum, içki kadehini alma ağzına. O ateş rengi şarabı içme. Taşı bile yakan ateşten kork.) (Ferîdüddîn Attar, Pendnâme) [s. 130]

شرابی را که بد مستی صفاتست
حرامش دان اگر آب حیاتست
حرام از بهر آن کردندمی را
که با او باش می خور دند وی را
نشاط می خمار غم نیرزد
عروس یگشبه ماتم نیر زد
مکن مستی میان بزم او باش
که مستی میکند اسرار ها فاش³²²

(Ölümsüzlük suyu olsa bile, seni zilzurna sarhoş olan şaraptan uzak dur.) (İçkiyi haram kıldılar, çünkü içki serserilerle içilir.) (Bir gecelik düğün ömür boyu yas tutmaya değmediği gibi, içkinin verdiği geçici mutluluk, sarhoşluk etkisi kalktıktan sonraki humarlığa ve baş ağrısına değmez.) (Serseriler meclisinde sarhoşluk etme, çünkü sarhoşluk sırları ifşa eder.) (Ferîdüddîn Attar, Bülbülnâme) [s. 130]

شہپر طاوس را آخر مگسران می کنند
فخر بر عریان تنان از [شلالتنایار آ دودن وچ] [جامه رنگین مکن]³²³

³²¹ Ferîdüddin Attâr, **Pendnâme**, YEK, 1286, s. 45.

<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/290065> (04.02.2024).

³²² Ferîdüddin Attâr, **Bülbülnâme**, YEK, s. 7/a.

<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/198096> (04.02.2024).

³²³ Sâib-i Tebrîzî, **age**, s. 835.

(Tavus kuşunun o değerli tüylerini sinek kovmak için kullanıyorlar. Sakın renkli giyisilerinden dolayı çıplaklara karşı böbürlenme.) (**Sâib-i Tebrîzî**) [s. 131]

تسا فردن یا تبحصد ریپ مظعوم تسخن

دینک زارتحا سنجاذ بحاصم زاکه³²⁴

(Sohbet pirinin ilk öğüdü şudur size; uygunsuz sohbet arkadaşından uzak durun.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 132]

همه مرغان کند با جنس پرواز [زاورپ سنج ره دوخ سنج اباد دنک]

کبوتر با کبوتر باز باباز³²⁵

(Her kuş kendi cinsiyle uçar. Güvercin güvercinle; şahin şahinle.) (**Nizâmî**) [s. 132]

دل نگه دارید ای بی حاصلان

در حضور حضرت صاحب‌دلان

پیش اهل دل ادب بر باطنست

زانک دلشان بر سرایر فاطنست

پیش اهل تن ادب بر ظاهرست

که خدا زیشان نهان را ساترست³²⁶

بی ادب گفتن سخن با خاص حق

دل بمیراند سیه دارد ورق³²⁷

از خدا جوییم توفیق ادب

بی ادب محروم گشت از لطف رب³²⁸

(Ey sermayesizler, gönül sahiplerinin huzurunda gönüllerinizi koruyun.) (Fakat gönül ehillerinin yanında edep, bâtnı bir muameledir. Bâtına aittir. Zira onların gönülleri, gizli şeyleri anlar.) (Fakat gönül ehillerinin yanında edep, bâtnı bir muameledir. Bâtına aittir. Zira onların gönülleri, gizli şeyleri anlar.) (Tanrı haslarıyla edepsizce konuşmak gönlü öldürür amel defterini kapkara bir hale koyar.) (Tanrı'dan edebe

³²⁴ Ferîdî, **age**, C. I, s. 634.

³²⁵ Nizâmî-i Gencevî, **Hüsrev ü Şîrîn**, Matbaa-i Armağan, Tahran, 1313, s. 205.

³²⁶ Mevlânâ, **age**, Defter-i düvum, s. 117.

³²⁷ Mevlânâ, **age**, Defter-i düvum, s. 23.

³²⁸ Mevlânâ, **age**, Defter-i evvel, s. 5.

muvaffak olmayı dileyelim. Edebi olmayan kimse Tanrı'nın lûtfundan mahrumdur.)
(Mevlânâ, Mesnevî) [s. 133]

کلید گنج سعادت قبول اهل دل است

مباد آن که در این نکته شک و ریب کند³²⁹

(Gönül ehlince kabul görmektir saadet hazinesinin anahtarı. Bu hususta olmasın kimsenin şüphesi.) (Hâfız, Dîvân) [s. 134]

آینه سکندر جام می است بنگر

تا بر تو عرضه دارد احوال ملک دار³³⁰

(Mey kadehi İskender'in aynasıdır sana. Bak, göstereyim Dara'nın mülkünü sana.)
(Hâfız, Dîvân) [s. 136]

گر تو سنگ صخره و مرمر شوی

چون به صاحب دل رسی گوهر شوی³³¹

(Katı taş ve mermer bile olsan, gönül sahibine erişirsen cevher olursun.) (Mevlânâ, Mesnevî) [s. 137]

آب حیوان تیره گون شد خضر فرخ پی کجاست

خون چکید از شاخ گل باد بهاران را چه شد³³²

(Ölümsüzlük suyunun pınarı bulanır oldu; ayağı uğurlu Hızır nerede? Gül dalından kan damlıyor; bahar esintilerine ne oldu.) (Hâfız, Dîvân) [s. 138]

فراز و شیب این را هست بسیار

اگر در هی خضری بدست آر

(Bu yolun inişi çıkışı çoktur, bu yolda ilerlemek niyetinde isen kendine Hızır gibi bir rehber bul.) (Nâsiruddîn) [s. 139]

پیر را بگزین که بی پیر این سفر

³²⁹ Ferîdî, **age**, C. I, s. 578.

³³⁰ Ferîdî, **age**, C. I, s. 224.

³³¹ Mevlânâ, **age**, Defter-i evvel, s. 30.

³³² Ferîdî, **age**, C. I, s. 619.

هست بس پر آفت و خوف و خطر³³³

چون گرفتت پیر هین تسلیم شو

همچو موسی زیر حکم خضر رو³³⁴

(Pîri bul ki bu yolculuk, Pîrsiz pek tehlikeli, pek korkuludur, âfetlerle doludur.) (Bir Pîr ele geçirdin mi hemen teslim ol; Mûsâ gibi Hızır'ın hükmüne girip yürü.)
(Mevlânâ, Mesnevî) [s. 139]

ای هنرها گرفته بر کف دست

عیبها بر گرفته زیر بغل

تا چه خواهی خریدن ای مغرور

روز درماندگی بسیم دغل³³⁵

(Ey hünelerini avucunun ortasında tutup ayıplarını koltuğu altında saklıyan kimse! Ey ahmak! İhtiyaç gününde, herhangi bir şey lâzım olduğu zaman, geçmez akçe ile ne almak istersin?) (Sâdî, Gülistân) [s. 141]

اگر مشک خالص نداری مگوی

ورگ هست خود فاش گردد بیوی³³⁶

(Halis misk'in varsa söyleme. O misk kokusuyla kendi kendini ilan eder.) (Sâdî, Bostân) [s. 141]

ای که در بر می‌کشی پشمینه را

پاک سازاز کبر اول سینه را³³⁷

(Ey ki omuzuna aba çekersin. Önce gönlünü kibirden temizle.) (Ferîdüddîn Attar, Pendnâme) [s. 142]

کار نفس بد همه شور و شرست

جنگ با نفسک جهاد اکبرست³³⁸

³³³ Mevlânâ, **age**, Defter-i evvel, s. 116.

³³⁴ Mevlânâ, **age**, Defter-i evvel, s. 117.

³³⁵ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 112.

³³⁶ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 356.

³³⁷ Attar, **age**, s. 9.

³³⁸ Mollâ Murâd en-Nakşibendî, **Aşk Bağından Öğütler Ma Hazar (Pendnâme Şerhi)**, Haz. İbrahim Kunt, Semerkand Yayınları, 2017.

(Kötü kişinin işi fitne fesattır. Nefs ile cenk, cihad-ı ekberdir.) (Ferîdüddîn Attar) [s. 144]

شب صحبت غنیمت دان که بعد از روزگار ما
بسی گردش کند گردون بسی لیل و نهار آرد
بهار عمر خواه ای دل وگرنه این چمن هر سال
چو نسرين صد گل آرد بار و چون بلبل هزار آرد³³⁹

(Sohbet gecesini ganimet bil. Bizim devrimiz geçtikten sonra nice geceler gelir, gündüzler geçer. Felekler daha çok döner. Gönlüm! Ömrün baharını iste. Bu çayırılık zira nesrin gibi yüzlerce gül bitirir, bülbül gibi binlercesini getirir yıllarca.) (Hâfız, Dîvân) [s. 145]

جوان گوشه نشین شیرمرد راه خداست
که پیر خود نتواند ز گوشه ای برخاست³⁴⁰

(Genç iken bir köşeye çekilen, kendisini ibadete veren genç Tanrı yolunun mert arslanıdır. İhtiyara gelince zaten o köşeden kalkmaz bir hale gelmiştir.) (Sâdî, Gülistân) [s. 145]

غنیمت شمار این گرامی نفس
که بی مرغ قیمت ندارد قفس
مکن عمر ضایع به افسوس و حیف
که فرصت عزیزست و الوقت سیف³⁴¹
نگه دار فرصت که عالم دمی است
دمی پیش دانا به از عالمی است³⁴²
جوانا ره طاعت امروز گیر
که فردا جوانی نیاید ز پیر
فراغ دلت هست و نیروی تن
چو میدان فراخ است گویی بزن³⁴³

³³⁹ Ferîdî, *age*, C. I, s. 614.

³⁴⁰ Şeyh Sa'dî, *age*, s. 212.

³⁴¹ Şeyh Sa'dî, *age*, s. 391.

³⁴² Şeyh Sa'dî, *age*, s. 394.

³⁴³ Şeyh Sa'dî, *age*, s. 389.

(Bu aziz anı ganimet say. Bil ki kuşsuz kafesin değeri yoktur. Ömrünü ah ü vahla geçirme. Fırsat kıymetlidir. Ve zaman kılıç gibidir.) (Sakın fırsatı kaçırma, çünkü dünya bir tek nefesten ibarettir ve bilgin kimsenin nazarında bir nefeslik zaman bir cihandan daha kıymetlidir.) (Ey genç, ibadet yoluna bugünden gir; yarın ihtiyarlarsın ve ihtiyardan gençlik gelmez. Şimdi gönlün huzur içinde, gücün kuvvetin yerinde; şu hâlde meydan genişken bir top çel.) (**Sâdî, Bostân**) [s. 145]

ای دل شباب رفت و نچیدی گلی ز عیش
پیرانه سر مکن هنری ننگ و نام را³⁴⁴

(Gönlüm! Gitti gençlik elden. Dermedin hayattan bir demet gül. Yaşlandın artık, gösterme hüner ar namus adına.) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 145]

حالیا ای عنذلیب کهنه سال
ساز کن افغان و یک چندی بنال
چون نکردی ناله در فصل بهار
در خزان باری قضا کن زینهار³⁴⁵

(Ey yaşlı bülbül, şimdi inleme sazını akort et ve biraz inle. Madem bahar döneminde ötmedin, bari sonbaharda kaza et.) (**Şeyh Bahâî, Nân ü Helvâ**) [s. 145]

هر که علمی دارد و نبود بر آن
از طریق عقل باشد بر کران³⁴⁶

(İlmi var, ilmiyle değilse âmil, uzaklaşmıştır o akıl yolundan.) (**Ferîdüddîn Attar, Pendnâme**) [s. 147]

علم را هرگز نیابی تا نباشد خصال
خرص و افر فهم کامل جمع خاطر کل حال
شفقت استاد باید هم درس خوانی مدام
لفظ را تحقیق خوانی تا شوی مرد کمال

³⁴⁴ Ferîdî, **age**, C. I, s. 220.

³⁴⁵ Şeyh Bahâî, **age**, s. 12.

³⁴⁶ Attar, **age**, s. 19.

(Altı şey olmadan ilme asla ulaşamazsın: Ciddi hırs, konuyu iyice idrak etmek, konuya odaklanmak ve her zaman onu düşünmek, hocanın sana yol göstermesi ve çalışmak bir araya geldi mi, tamamlanmış er olursun.) [s. 147]

گفت عالم بگوش جان بشنو
ور نماند بگفتش کردار
مرد باید که گیرد اندر گوش
ور نوشته است پند بر دیوار³⁴⁷

(Âlimin işi sözüne benzemezse de sen yine onun sözünü can kulağıyla dinle, şarlatan bir kimsenin; uyu yan uyuyanı uyandırmaz, dediğine bakma, o saçma bir sözdür. İnsan duvar üzerine yazılan bir nasihati dahi kulağına küpe etmelidir.) (Sâdî, Gülistân) [s. 149]

مزن دم ز حکمت که در وقت مرگ
ارسطو دهد جان چو بیچاره کرد³⁴⁸

(Hikmetten dem vurma, ki ecel geldiğinde Aristo da gariban gibi can verir.) (Hâfız, Dîvân) [s. 151]

کسی زک علم منطق دم زند بی عشق می شاید
که بشماری بدون انتساب فصل حیوانش³⁴⁹

(Mantık ilminden aşksız dem vuranı, hiç tereddüt etmeden hayvandan sayarsan, hak etmiştir!) (Örfî-i Şîrâzî) [s. 153]

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند
تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری
همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار
شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری³⁵⁰

(Bulut, rüzgâr, Ay, Güneş ve gök, sen ilene bir lokma ekmek alasin da gafletle yemiyessin diye çalışmaktalar. Senin yolunda hepsi dönerek, dolaşarak Tanrı

³⁴⁷ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 128.

³⁴⁸ Ferîdî, **age**, C. I, s. 624.

³⁴⁹ Örfî-i Şîrâzî, **age**, C:II, s. 191.

³⁵⁰ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 72.

buyruğunu yerine getirirken, sen emre uymıyasın, insafa sığmaz.) (**Sâdî, Gülistân**) [s. 158]

مبین هیأت چرخ گردان که باشد
نجومش گهی باز غ و گاه آفل
خلیل الله آسا ز تایید فطرت
جز آیات فاطر مخوان زین هیاکل
اگر قابلی فعل خود یک طرف نه
ببین نور فاعل عیان در قوایل³⁵¹

(Dönmekte olan feleği ve gökyüzünü dikkate alma, zira onun yıldızları bazen parlar, bazem söner. Sen de Hz. İbrahim gibi bunlara bakınca yaratan Allah'ı hatırlamaktan başka birşey düşünme. Yatkınlığın ve kabiliyetin varsa, kendi fiilini bir kenara bırak ve nesnelerde onları yaratanın ışığını apaçık gör.) (**Mollâ Câmi**) [s. 158]

هیچ کس از خود قضا را رد نکرد
هر که راضی از قضا شد بد نکرد³⁵²

(Geri çeviremez kimse kaza kaderi. Razı olan kaza kadere, etmemiştir kötü.) (**Ferîdüddîn Attar, Pendnâme**) [s. 159]

چند و چند از حکمت یونانیان
حکمت ایمانیان را هم بدان³⁵³

(Ne zamana kadar Yunanların hikmetini ve felsefesini konuşacaksın? İman edenlerin de hikmetini ve felsefesini öğren.) (**Şeyh Bahâî, Nân ü Helvâ**) [s. 162]

چراغ مرده کجا شمع آفتاب کجا³⁵⁴

(Ölgün kandil nerede? Parlak güneş hani?) (**Hâfız, Dîvân**) [s. 162]

جاودان رستی اگر حب رسول و صحابه

³⁵¹ Mollâ Câmi, age, s. 17.

³⁵² Attar, age, s. 19.

³⁵³ Şeyh Bahâî, age, s. 6.

³⁵⁴ Ferîdî, age, C. I, s. 236.

بر سر نامه اعمال تو عنوان کردد³⁵⁵

(Hz. Resul ve ashabının sevgisi senin amel mektubunun başına yazıldıysa, sonsuza kadar kurtuldun.) **(Kemâl Isfahânî) [s. 163]**

علمی که ناگزیر تو باشد دان گرای
و ان را گزان گزیر بود جست و جوی مکن
وان دم که حاصل تو شود علم ناگزیر
ریغاز عمل موجب آن آرزو مکن³⁵⁶

(Senin için zaruri olan ilmin peşinden git. Kaçınman gerekeni ise arayıp durma. Zaruri olan ilme ulaştığın zaman onunla amel etmekten başka bir arzuya kapılma.) **(Mollâ Câmi, Bahâristân) [s. 164]**

خلاف پیمبر کسی ره گزید
که هرگز به منزل نخواهد رسید
مپندار سعدی که راه صفا
توان رفت جز بر پی مصطفی³⁵⁷

(Peygambere aykırı yol tutanlar hiçbir zaman bir menzile ulaşamayacaklardır. Sadî, Mustafa'nın izinde yürümeksizin safâ yolunda ilerlenemez.) **(Sâdî, Bostân) [s. 165]**

کس ندانست که منزلگه معشوق کجاست
این قدر هست که بانگ جرسی می‌آید³⁵⁸

(Sevgilinin konağı nerde? Kimse bilmedi gitti. Şu kadar var ki, bir çan sesidir, duyulmakta.) **(Hâfiz, Dîvân) [s. 166]**

امیرالمومنین این بحث می گفت
تفسیری مرد تقیقده ساملاب

(Emirülmüminin bunu konuşuyor ve hakikat elması ile inciler deliyordu.) **[s. 168]**

چنین گفت سلطان ابن حیدر

³⁵⁵ Kemâl-i Isfahânî, **Dîvân-ı Kemâl-i Isfahânî**, s. 46.

³⁵⁶ Mollâ Câmi, **age**, s. 16.

³⁵⁷ Şeyh Sa'dî, **age**, s. 218.

³⁵⁸ Ferîdî, **age**, C. I, s. 585.

حکیم افضل و خویش پیامبر
کسی را کین سخن بهتر نباید
چه گویم بر چنین نادان ابتر

(Ermîş hekîm ve Hz. Peygamber'in akrabası olan, Haydar'ın oğlu olan sultan böyle buyurmuştur. Bu sözün üstünlüğünü anlamayan aptala ben daha ne diyeyim?) [s. 169]

صفحه ی دهر بود دفتر عمر همه کس
این چنین گفت خردمند چو اندیشه گماشت
خرم آن کس که برین دفتر پاک از همه حرف
رقم خیر کشید و اثر خیر گذاشت³⁵⁹

(Herkesin ömür defteri dünyanın sayfalarıdır. Akıl sahipleri düşünceye dalınca böyle dediler. O tertemiz defterlerinde hayırlı eser ve yazılar yazanlara ne mutlu.) (Mollâ Câmi, Bahâristân) [s. 170]

ز مصحف رخ دلدار آیتی بر خوان
که آن بیان مقامات کشف کشف است³⁶⁰

(Sevgilinin yüzü mushafından bir âyet oku ki, o keşşaftaki müşkülli de halleder, haşiyesindeki müşkülli de.) (Hâfız, Dîvân) [s. 171]

عوام الناس این عارفان چه داند
طریق و حالت مستان چه داند

(Avam, bu irfandan ve sarhoşların yolunun ne olduğundam ne anlarlar?) [s. 172]

دانش آن را ستاند جان ز جان
نه ز راه دفتر و نه از زبان³⁶¹
بینی اندر دل علوم انبیا
بی کتاب و بی معید و اوستا³⁶²
بحر علمی در نمی پنهان شده

³⁵⁹ Mollâ Câmi, **age**, s. 15.

³⁶⁰ Ferîdî, **age**, C. I, s. 304

³⁶¹ Mevlânâ, **age**, Defter-i pencum, s. 43.

³⁶² Mevlânâ, **age**, Defter-i evvel, s. 135.

در سه گز تن عالمی پنهان شده³⁶³

(Can yokluk bilgisini bir candan beller. Bu bilgi ne defterden bellendir ne dilden!) (O vakit kitap, müzakereci ve üstat olmaksızın gönlünde peygamberlerin ilimlerini görür bulursun) (Bir bilgi denizisin ki bir ıslaklıkta gizlenmiş; bir âlemsin ki üç arşın boyunda bir bedene bürünmüş!) (**Mevlânâ, Mesnevî**) [s. 172]

گفت پیغمبر که هست از اتم

کاو بود هم گوهر و هم همتم

مر مرا زآن نور بیند جانشان

که من ایشان را همی بینم بدان³⁶⁴

(Peygamber ümmetimden öyleleri vardır ki onlar, benimle aynı yaratılıştadırlar, benimle aynı himmete sahiptirler. Ben onları hangi nurla görüyorsam onların canları da beni mutlaka aynı nurla görür dedi.) (**Mevlânâ, Mesnevî**) [s. 173]

مولدم جام و رشحه قلم

جرعه جام شیخ الاسلامی است

لاجرم در جریده اشعار

بدو معنی تخلصم جامی است³⁶⁵

(Doğum yerim Câm'dır. Ve kalemimin yazdıkları da Şeyhülislam Ahmed-i Câmî'nin cür'asındandır. Şiir cerîdesinde bu iki manada da Câmî mahlası ile mahlaslanmış sayılmanın zararı yok. Her iki mana da doğrudur.) (**Mollâ Câmî, Dîvân**) [s. 173]

حوادث را فلک آبستنتست هر شام که حکمت زای

که صد گونه حوادث زاید از وی پیش خرشیدش

(Felek hikmet doğuran her gecede, türlü türlü olaylara hamiledir, güneş doğmadan yüz türlü olay doğar.) (**Ebü'l-Meânî**) [s. 175]

دل از بی مرادی به فکرت مسوز

³⁶³ Mevlânâ, **age**, Defter-i pencum, s. 144.

³⁶⁴ Mevlânâ, **age**, Defter-i evvel, s. 135.

³⁶⁵ Murtazâ Mutahharî, **Hidemat-i Mütakâbil-i İslâm ve İran**, İntişârât-ı Sadrâ, Kum, 1375, s. 663.

شب آبستن است ای برادر به روز³⁶⁶

(Murâda ermedim diye düşünë düşünë kalbini yakma, kardeşim. Çünkü her gecenin gündüzü vardır.) (Sâdî, Bostân) [s. 175]

سحرم دولت بیدار به بالین آمد

گفت برخیز که آن خسرو شیرین آمد³⁶⁷

(Seher vakti uyanık bahtım baş ucuma geldi. “Kalk, kalk, Şirin Husrev’in geldi” dedi) (Hâfız, Dîvân) [s. 180]

نیست بر طبع نازکت پنهان

نکته تحفه الفقیر حقیر³⁶⁸

(Mollâ Câmi, Dîvân) [s. 181]

آتشین لعلی که تاج خسروان را زیور است

اخگری بهر خیال خام پختن در سر است³⁶⁹

(Padişahların taçlarına süs olan ateş renkli mücevher, onların boş hayallerini pişirmek için bir ateş gibidir.) (Ali Şir Nevâî) [s. 185]

3.4.1.3. Arapça şiirler

هی الدنيا اقل من القليل

و عاشقهاذل من الذليل

تصم بسحرها قوما و تعمی

فهم متحیرون بلا دلیل

(O dünya azdan azdır, ona aşık zelilden daha zelil, sihriyle bir kavmi kör ve sağır eder, Onlar delilsiz şaşkınlırlar.) [s. 37]

يقول الناس في الكسب عار

فقلت العار في ذل سوال³⁷⁰

³⁶⁶ Şeyh Sa’dî, **age**, s. 352.

³⁶⁷ Ferîdî, **age**, C. I, s. 630.

³⁶⁸ Mollâ Câmi, **age**, s. 80.

³⁶⁹ Ali Şir Nevai, **age**, s. 48.

³⁷⁰ Serahsî, **el-Mebsût, Matbaatu's-Saade**, Mısır, C. 30, s. 272.

(İnsanlar bana kazanmak utanç dediler. Ben de dilenmek utançtır dedim.) **(Hz. Ali) [s. 53]**

وما ينفع الأصل من هاشم
إذا كانت النفس من باهله³⁷¹

(İnsan kendisi cimri olursa Haşim aslından olması fayda vermez.) **(Kuteybe bin Müslim) [s. 56]**

اقبل علي النفس واستكمل فضائلها
فانت بالنقص لا بالجسم انسان³⁷²

(Nefse yönel ve onun faziletlerini tamamla, Sen eksikliğine insansın cisminle değil.)
(ebulfethbüsti) **[s. 68]**

شربنا على ذكر الحبيب مُدَامَة
سكرنا بها من قبل أن يُخلق الكرم³⁷³

(Cananın zikri üzerine şarab-ı muhabbeti içtik! Mest olduk! Fakat bağ-ı alemde henüz
üzüm çubuğu halk olamıştı.) **(İbnü'l-Fârız, Kasîde-i Hamriye) [s. 82]**

ان البطالة والكسل
احلى مذاقا من عسل
ان لم تصدقنى فسل
عمن كسل عمن كسل³⁷⁴

(İşsizlik ve tembellik tadı baldan tatlıdır. Alçak beni doğrulamazsa tembellikten.) **[s. 85]**

وخالف النفس والشيطان واعصهما
وإن هما محضاك النصح فأتهم
ولا تطع منهما خصما ولا حكما

³⁷¹ Se'alebî, *Simâru'l-Kulûb, fi'l-Mudâf ve'l-Mensûb*, Dâru'l- Meârif, Kahire, s. 119.

³⁷² Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, 1986, s. 350.

³⁷³ Musta'simî, *ed-Dürrü'l-Ferîd ve Beytü'l-Kasîd*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 2010. C. 1, s. 13.

³⁷⁴ el-Emâsî, *Ravzu'l-Ahyâr el-Müntehab min Rebîu'l-Ebrâr*, Dâru'l-Kalemü'l-Arabî, Halep, s. 844.

فَأَنْتَ تَعْرِفُ كَيْدَ الْخَصْمِ وَالْحَكْمِ³⁷⁵

(Nefsin ile şeytana ikisine de asi ol, Kabul etme sana töhmetleri nasihat etseler de Uyma nefse şeytana, hasm olsa hakem olsa, Bilirsin hasmın ve hakemin hilelerini.) **(Busîrî, Kasîde-i Bürde) [s. 129]**

لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ يَوْمًا

فَأُخْبِرَهُ بِمَا فَعَلَ الْمَشِيبُ³⁷⁶

(Birgün gençlik geri dönseydi de ona ihtiyarlığın bana neler yaptığını haber verseydim.) **(Lebîd) [s. 145]**

مَا هَذِهِ النُّجُومُ السَّوَارِي

الْعِبَادِ يَدُ أَوْ أَمَّا

يَقْضَىٰ عَلَيْهَا وَلَيْسَ تَقْتَضِي

وَمَا لَهَا فِي الْوَرَا اقْتِضَا

(Ne bu direkler gibi sıralanmış yıldız, Kullar el midir yoksa hizmetçi, Onun aleyhine hükmederim ve gerekmezdi. Ve ne ise onun lehine olan gerekenin ardındadır.) **(Ed-Dehvî) [s. 156]**

رَءَى الْمُنَجِّمُ وَالْحَكِيمُ كِلَاهُمَا

لَا تُحْشَرُ الْأَجْسَادُ قُلْتُ إِلَيْكُمَا

إِنْ صَحَّ قَوْلُكُمَا فَلَسْتُ بِخَاسِرٍ

أَوْ صَحَّ قَوْلِي فَالْخُسَارُ عَلَيْكُمَا³⁷⁷

(Müneccim ve hekim her ikisi de iddia ettiler, Cesetler haşır olmaz dediklerinde her ikisine de dedim. Eğer ikinizin sözü sahih ise hüsrana uğrayanlardan olmam. Ve eğer sözüm sahih ise ikinizin üzerine hüsrandır.) **(Ebü'l-Ala El-Meârri) [s. 169]**

3.4.2. Arapça Atasözleri, Deyimler, İbareler ve Özlü Sözler

التَّغَافُلُ مِنْ اخْلَاقِ الْكَرَامِ

³⁷⁵ Muhammed Yahyâ, **el-Bürdetü Şerhan ve İrâben ve Belâğat li-Tüllâbi'l-Meahid ve'l-Cemaât**, Dârü'l-Beyrûtî, Şâm, 1426, s. 224.

³⁷⁶ eL-Câhîz, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrût, 1423, C. III, s. 56.

³⁷⁷ İbn-Kayyım, **Medâricü'l-Sâlikîn**, Dârü İtâ'atü'l-İlm, Riyâd, 1441, C. II, s. 104.

(Görmezden gelmek kerem sahiplerinin ahlakındandır.) [s. 5]

نوم الحارس عيد اللصوص

(Bekçilerin uykusu hırsızların bayramıdır.) [s. 15]

حلي الرجال الادب و حلي النساء الذهب

(Erkeklerin süsü edeptir ve kadınların süsü altındır.) [s. 19]

كل إناء يترشح بما فيه

(Her kap içindekini sızdırır.) [s. 26]

الدنيا ما شغلك عن الله

(Dünya Allâh'tan seni meşgul etmesin.) [s. 37]

اهلك الرجال الاحمران

(İnsanlar iki kırmızıdan [et ve şarap] helak oldular.) [s. 41]

حرفة المرء كنزه

Kişinin mahareti zenginliğidir. [s. 52]

ابو العيال احق ان يحمل

(Ailenin yükü babaya müstehaktır.) [s. 53]

لا ينقص الرجل من كماله اذا حمل لعياله

(Adam ailesi için yüklendiğinde kemâlinden bir şey eksilmez.) [s. 53]

الله در من قال لكل عمل رجال

(Her bir işin erkekler için olduğunu söyleyene aşk olsun.) [s. 69]

اعط آلقوس باريها

(Yayı yontan ustaya ver.) [s. 69]

والنتاج للرأس والطحال للقدم

(Taç baş içindir, halhal ayak içindir.) [s. 69]

واحسن لمن اساء اليك

(Sana kötülük yapanlara ihsan et.) [s. 70]

السعاية قبيحة وان كانت صحيحة

(İftira, doğru da olsa çirkindir.) [s. 85]

آفت الشيء من جنسه

(Bir şeyin afeti kendi cinsindendir.) [s. 98]

المرء يطيرُ بهِمَّتِهِ كَمَا أَنَّ الطَّيْرَ يَطِيرُ بِجَنَاحِيهِ

(İnsan himmetiyle uçar, kuşun kanadıyla uçuğu gibi.) [s. 101]

لزعلاف تَلْزَعُ رَاتَخًا نَمَ

(Kim uzleti seçerse yalnız kalır.) [s. 107]

النبي هو الانسان الكامل المبعوث من عند الله الا خلقه لدعوتهم اليه و خلاصهم من لجهل و الظلمه

(Peygamber o ki; Allâh'ın katından yarattıklarına kendisine çağırılması ve ceHâlet ve karanlıktan kurtuluşları için gönderilen kamil insandır.) [s. 112]

الانسان عبيد الاحسان

(İnsan ihsanın kölesidir.) [s. 123]

الرجل جنس و المرأة جنس

(Erkek bir cinstir, kadın bir cinstir.) [s. 131]

نفسك مطيتك فارق بها

(Nefsin sana biner ve ona refakat eder.) [s. 143]

كم من عمل يتصور بصورة عمل الدنيا، ثم يصير بحسن النية من أعمال الآخرة، وكم من عمل يتصور بصورة عمل الآخرة ثم يصير من أعمال الدنيا بسوء النية

(Dünyevî bir amel olarak düşünölen nice amel hüsnüniyetle ahiret ameline dönüşür. Yine nice ameller de ahiret için yapıldığı sanılırken kötü niyetle dünyevî bir amele dönüşür.) [s. 147]

السبب هو الحبل الذى يتوصل به الى الماء ثم استعير لكل ما يتوصل به الى شى آخر

(Sebep, o iptir ki onunla suya ulaşılır sonra kınadım herkesi ki onunla başka bir şeye ulaşmaya kullandılar.) [s. 159]

ما اتخذ الله من ولي جاهل ولو اتخذ له علمه

(Allah cahili dost edinmez. Eğer cahili dost edinseydi ona öğretirdi) [s. 172]

BEŞİNCİ BÖLÜM (METİN)

Mühcetü'l-Ebrâr 'Alâ Lücceti'l-Esrâr

[2]

B'ismi'llâhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

Ḥamd ü sipās-ı bî-pāyān, āferīnende-i küngüre-i 'arş-ı berīn ve ārāyende-i ferş-i zümürdīn-i zemīn ḥazretleriniñ bār-gāh-ı mecd-i ulūhiyyet-i iktināhına ve teslīmāt-ı firāvān her bir kelām-ı aḥsen-i nizāmı ḥayret-efzā-yı fuşahā-yı 'adnān ve tāḳat-fersā-yı bülegā-yı ḳaḥṭān gül-i şad-berg-i gülistān-ı melāḥat ve bülbül-i mu'ciz-beyān-ı büstān-ı feşāḥat Efendimiz ḥazretleriniñ cebhe-sā-yı peyk-i emīn olan mübārek ravza-ı risālet-penāhına ve taḥiyyāt-ı hezārān her biri müstaḡrak-ı lücce-i 'ilm ü 'irfān olan āl-i sa'adet-nişān ve aşḥāb-ı hidāyet-'unvān ḥazerātınıñ ervāḥ-ı ṭayyībe-i pūr intibāhına ta'zīm-i bî-'add ve tekrīm-i bî-ḥadd ba'de'r-ref' ve't-taḳdīm bu türāb-ı aḳdām-ı 'ulemā ve 'urefā ḥaḳīr-i bî-vāye Biñbaş-ı Seyyid Muḥammed Şālih bu şüretle baş-ı maḳāl-i 'acz ve meskenet eder ki hengām-ı tufūletimde Mühendishāne-i Berrī-i Hümāyūna deḥāletle mekteb-i mezkūrda tadrīs olunan 'ulūm-ı mütenevvi'adan zihn-i jeng ālūde-i ḳāşırānem ihāta edebildiği mertebe bahrden bir ḳatre olarak kesb [3] ve 'yüzbaşılık' ile 'Arabī ve Fārisī ḥ'āceliğine mu'āvin naşb ve çend sene mürūrunda 'sağ kolağalık' rütbesiyle mezkūr derslere aşāleten ḥ'āce ta'yīn ve daha soñraları ḥidmet-i 'ācizānem Maḳḳa'da kā'in Mekteb-i İ'dādiyye-i Cenāb-ı Şāhāne'de Fārisī ve Ḳavā'id-i 'Osmāniyye ve Tārīḥ-i 'Osmānī derslerini tadrīse taḥvīl buyurulup biñbaşılık rütbesi daḥi iḥsān ḳılınmağla mazḥar olduğum bunca ni'am-ı celīleniñ edā-yı zerre-i teşekküründe bir misdāk:

Men şükr çün künem ki heme ni'met-i tü em

Ni'met çi güne şükr küned ber-zebān-ı ḥ ḥ'ış

'Āciz ve ḥayrān bulunduğum bāhir ve 'ayān iken 'uluvv-i fezā'il ve kemālāt-ı zātiyyesi muşannefāt-ı celīlesiyle meşhūr ve ma'lūm-ı 'ālemīyān olan Mevlānā 'Abdurrahmān el-Cāmī ḳuddise sirruhü's-sāmī ḥazretleriniñ cümle ḳaşāyid-i nefīselerinden tesbīḥ dūrri gibi şad beyti müştēmil *Lüccetü'l-Esrār* 'unvāniyle nām-dār ḳaşıde-i naḳīdeleri ki Cenāb-ı Emīr Ḥusrev-i Dihlevī 'aleyhi rahmeti Rabbi'l-ḳavīniñ ḳaşa'id-i belīğalarından kezālik yüz beyti muḥtevē ve maṭla'ı işbu:

Kūs-i şeh hālî vü bāng-i gulguleş derd-i serest

Her ki kâni' şüd be-ğuşk ü ter şeh-i baħr ü berest

beyti olan *Deryā-yı Ebrār* ile be-nām kaşide-i münîfelerine nazîre olarak inşâd buyurmuşlardır. İmdi müzâkeresi bu 'abd-i fakîre müyesser-kerde-i Rabb-i kadîr olmağın ba'zı ihvân-ı bâ-şafâ taraflarından kaşide-i mezkûreniñ ba'zı rumûz ve nikât-ı ğâmizesini hall ü keşf ile tebyîn ü tavzîh olunması hakkında vâki' olan iltimâsları üzerine bu bâbda fıkhdân-ı beďā'e-i 'âcizânemi i'tirâf ile berâber Cenâb-ı Câmî gibi bir maħdûm-ı sâminîniñ kelimât-ı hikmet-âyâtı şerhe kalkışma ceħâletden başka bir şey müntec olmayacağını bâ-beyân müteşebbiş-i ezyâl-ı i'tizâr oldukça be-tekrâr olunan ifâdât-ı [4] mübrememlerine binâ'en ve maħzâ Cenâb-ı Efşahu'l-'Arab ve'l-'Acem şalla'llâhü te'âlâ 'aleyhi ve sellem Efendimiz ħazretleriniñ "*Lisānu'l-cenneti el-'Arabîyyetü ve'l-Fārisîyyetü'd-dariyye*" ħadîs-i şerîf-i şıhhat-redîfleriyle kadri 'alâkalanan zebân-ı nezâket-beyân-ı Fārisiden istifâde edebildiğim ma'lûmât-ı cüz'iyeden ħ'âhiş-girân-ı 'ilm ü edeb olan nev-resîdegân-ı bahāristân fazl ü kemâle ħaddimce bir yâdigâr-ı 'âcizâne ve ħalef-i şâlih gibi zıkr-i bi'l-ħayra vesîle-i ħasene olması niyyet-i ħâlîşânesine ibtidâ' sırası geldikce fevâ'idini bisyâr ve menâfi'ini iksâr etmek mülâhazasıyle resîde-i nazar-ı kâşırânem olan kütüb ve resâ'ilden ba'zı kavâ'id ve fevâ'id daħi mihirden bir zerre olarak derc ve 'ilâvesiyle lisân-ı leţâfet-resân-ı Türkî üzere hemân "*Mütevekillen 'ale'llâh ve mutevessilen bi-Resûlüllâh*" tercümesine ħâme-i cünbân ve bi-minneti'l-Mennân ittifākât-ı ħaseneden olarak esmâ-ı ħüsnâdan Ġafûr ism-i mübâreki 'adedince biñ ikiyüz seksen altı sâl-i ferħunde-fâli müştemil olduğu şehir-i Ramazân-ı ğufrân-feyezânında ħarîn-i ħüsn-i ħitâm ve *Mühcetü'l-Ebrār* ile be-nām olduğdan soñra âyîn-i behîn-i bende-i dîrîn olduğu vech ile müstağrağ-ı lücce-i ihsân-ı bî-pâyânları olduğumuz ħasebiyle du'â-yı devâm-ı eyyâm-ı 'ömr-i şevketleri üzerimize lâzım olan velî-ni'met-i bi-minnetimiz pâdişâh-ı 'âlem-penâh-ı şehinşâh-ı ma'ârif-iktinâh nühbe-i sülâle-i 'Osmânî şafve-i ħândân-ı ħâkânî ferzende-i râyât-ı serverî fûrüzende-i mişkât-i dîn-i peygamberî es-sultân ibnü's-sultānu's-sultân 'Abdülazîz Ĥân İbnü's-Sultānu'l-Ġāzî Maħmûd Ĥân efendimiz ħazretleriniñ ism-i sâmi-i mülûkâneleri işbu vecîze-i nâçizeniñ sırr-ı mebâhâtine tâc-ı pür-ibtihâc kılındı. [5] İmdi işbu eser-i ħaķîrânede bi-ħasebi'l-beşeriyye zarûriyyü's-sudûr olan ħaţâ ve kuşuru müţâla'asına nigâh-endâz tenezzül buyuran zevât-ı mekârim-simâtıñ

“*Et-teğāfülü min ahlāki’l-kirām*” fehvāsınca kalem-i keremleriyle taṣḥīḥ ve zeyl-i ‘afv ü iğmāz ile setr buyurmaları ricā ve niyāz olunur.

Ve bi’llāhi’t-tevfīk
Ve hüve ni‘me’r-refīk

Çün bebīnī z’āşinā ‘aybī
Ki be bīgānegān negūyi bih
Z’ān ki der-kīş-i āḥir-endīşān
‘Ayb-pūşī zi ‘ayb-cūyī bih

[6] [7]³⁷⁸

[8]

Mühcetü’l-Ebrār

B’ismi’llāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm

1. Küngür-i eyvān-ı şeh k’ez kāḥ-ı keyvān berterest
Raḥnehā dān k’eş be-dīvār-ı ḥiṣār-ı dīnderest

‘Küngür’ kāf-ı ‘Arabiyyeniñ ḍammı ve nūnuñ sükūnu ve kāf-ı Fārisiyyeniñ ḍammı ve rā ile her şeyiñ ṭabaḳa ṭabaḳa yüksek yerine denir. Ve ḥāşşaten mināre ve ḥiṣār ḳorḳuluḡuna denir ki ‘Arabça aña ḍamm-ı şīn ve sükūn-ı rā ile şūrfe derler. Āḥirine bir hā ziyādesiyle küngüre daḡı bu ma’nāyadır. Li-Cenāb-ı Ḥāce Ḥāce Ḥāfız ḳuddise sirruh:

Tü rā zi küngüre-i ‘arş mīzenend şafır
Nedānemet ki der-īn dāmgeh çe üftādest

‘Eyvān’ ‘Arabīde hemzeniñ kesriyledir. Ammā ‘Acem feth-i hemze ile oḡur. Şaḳa ve dīvān-ḡāne ve şāḥ-nişīn ma’nālarıdır. Li-Cenāb-ı nāzım ḳuddise sirruh:

Zi keyvān berterest eyvān-ı vaşleş
Ḥoşā mürḡī ki ô rā perr ü bālīst

‘Şeh’ şāḥ lafzından muḡaffef olup bir iḳlīm üzerine fermān-fermā ve ḡākim olan zāt-ı şerīfe denir. Ve ḡüsn ü ‘āzametde fā’ikü’l-Ḳur’ān ve biḡter [9] ve büzürḡ-ter olan şey

³⁷⁸ Altı ve yedinci sayfalar metinde bir atlama olmamak üzere boştur.

ma'nāsına da gelir. Ve daḥi āhiri hā olup ve mā-ḳabli elif olan kelimāt-ı Fārisiyyeniñ elifini ḥazf etmek cā'izdir. Meşelā šāh ve cāh ve māh lafızlarında şeh ve ceh ve meh gibi. Küngürüñ eyvāna ve eyvānıñ şehe tetābu'-ı izāfātı lāmiyyedir. Ma'lūm ola ki izāfet bir ismi diğeri isme rabṭ etmekden 'ibāret olup evvelkisine muzāf ikincisine muzāfūn ileyh denilir. Ve Fāriside dā'imā muzāf mecrūr olmak ḳā'idedir. Ve izāfet üç kısım üzere olup evvelkisi izāfet-i beyāniyye, ikincisi izāfet-i lāmiyye, üçüncüsü izāfet-i zarfiyyedir. Eger muzāf ve muzāfūn ileyhiñ cinsi ya'nī muzāfūn ileyhi ve ğayrıyı şāmil ve aşlī olup muzāfūn ileyh daḥi kezālik muzāfı ve ğayrıyı şāmil bir cins olur ise izāfet-i be-ma'nā 'min' olup aña izāfet-i beyāniyye derler. 'Ḳufl-i zer' gibi muzāf olan ḳufl bir cinsdir ki muzāfūn ileyhi olan zerden ve ğayrı nesneden daḥi olur. Kezālik muzāfūn ileyh olan zerden daḥi hem ḳufl ve hem ğayrı nesne i'māl olunur. Ve daḥi izāfet-i teşbīh ki müşebbehūn bihiñ müşebbehe izāfetidir. Ya'nī bir şeyiñ teşbīhinde mübālağa ḳaşıdiyle müşebbehūn bih olan ismiñ müşebbeh olan isme izāfeti daḥi izāfet-i beyāniyyedir. Ka'be-i dil ve hümā-yı himmet ve cevāhir-i ḥikmet gibi. Ka'be gibi gönül ve hümā gibi himmet ve cevāhir gibi ḥikmet demektir. Ve eger muzāfūn ileyhe muzāfın cinsi olmaz ise izāfet-i be-ma'nā 'lām' dır ki aña izāfet-i lāmiyye derler. Kitāb-ı men ve şaḥīfe-i kitāb gibi ki temellük ve nisbet ma'nalarını işār eder. Ve eger muzāfūn ileyh muzāfıñ zarfı olur ise izāfet-i be-ma'nā 'fī' dir ki aña izāfet-i zarfiyye derler. 'Eyyām-ı selāmet' gibi ki selāmet günlerinde demektir. Ve daḥi muzāf ile muzāfūn ileyh beyninde ekşer ihtisāş-ı kāmil olup ve ba'zen li-ednā mülābese daḥi **[10]** izāfet olunur. Meşelā zamāndan baḥş eden kimesneniñ zamāñ kendüyi ḥavī olmak i'tibāriyle 'zamān-ı men' deyü mecāz-ı nefsine izāfe etdiğı gibi. Ve daḥi izāfetden ğaraż eger bir ism-i ma'rifeye muzāf olur ise ta'rīf ve nekreye muzāf olur ise taḥşış kesb eder. 'K'ez' feth-i kāf ile rez vezninde 'ki ez'den muḥaffefdir. 'Ki' kāf-ı 'Arabīniñ kesri ve hā-yı resmīyle isim ve ḥarf mābeyninde müşterekdir. İsim olduğı ḥâlde zāt-ı zeviyyü'l-'uḳūla delālet eder. 'Ki āmed' gibi ki kim geldi demektir. Ve ḥarf olduğı ḥâlde iki şeyiñ beynini rabṭ için gelir. Mübtedā ile ḥaber ve şıfatla mevşūf gibi. Bunda şıfatla mevşūfuñ beynini rabṭ etmişlerdir. 'Ez' edevāt-ı mürekebbe-i Fārisiden olup 'Arabide 'min ve 'an' ma'nāsına ḥarf-i cerrdir ki Türkide 'den' ile edā olunur. Senden ve benden gibi. Ve daḥi 'edevāt' fethayla edātıñ cem'idir ki ālet ma'nāsınadır. Cenk için seyf ve kitābet için ḳalem gibi. Ve kelimeniñ aḳsām-ı şelaşesinden isim ve fi'liñ mā'adāsı olan ḥurūf-ı me'āniyye derler ki kelimeleri yaḥud

cümleleri biri birine rabṭ edüp veyahud ma'nalarına huşuşıyet-i zā'ide vermek için isti'māl olunur. Ve 'edāt' iki kısım olup biri basīṭ ve diğeri mürekkebdir. İmdi bunlardan her biri inşā'a'llāhü te'ālā geldiği maḥallerde beyān olunur. 'Kāḥ' köşk ve kaşr ma'nāsınadır. Keyvāne izāfeti lāmiyyedir. 'Keyvān' feth-i kāfla eyvān vezninde kevākib-i seyyāreden felek-i sābi'de kā'in Zühāl yıldızına denir. 'Berter' feth-i bā ile 'Arabīde' 'alā' ve Türkīde üzere ma'nāsına olan 'ber' ḥarf-i cerri ile feth-i tā ile 'ter' edāt ism-i tafḍīlinden mürekkeb olup ziyāde yüce ve refī' ma'nāsınadır. Ve bir lafzı taḥsīn-i lafz için müştakḳāt ve meşādire daḥi dāḥil olur. 'Ber-güzīde' gibi me'ānī-i sā'iresi daḥi vardır. '-est' hemzenin fethi ve sīnin sükūniyle edāt-ı haberdır. Hüküm ve haber [11] ma'nasını ifāde eder. Türkīde kesr-i dāl ile '-dir' lafzı gibi lāḥik olduğu berter kelimesinin āhiri ḥarf-i şahīṭ olduğu için hemzesi sākıt olmuştur. 'Raḥnehā' raḥnenin cem'idir. Raḥne rānin fethi ve ḥānin sükūnu ve nūn ile gedik ve delik ve zarar ma'nalarıdır. Dīvārda ve ğayrıda olsun kılıç ve ḥançer gibi. Ḥafī olmaya ki āhirinde hā-yı resmiyye olup zī-rūḥ olmayan her bir isim cem'lenmek murād olundukda hā-yı mezkūre cem'hālinde sākıt olup edāt-ı cem' olan 'hā' lafzını getirmekle cem'lenir. Meşelā 'nükte' ve 'ğonce' lafızlarının cem'lerinde nükethā ve ğoncehā gibi bunlarda hā-yı resmiyyeyi yazmak ğalaṭdır. Velīkin 'nām' ile 'nāme'niñ ve dilsiz ma'nāsına olan 'lāl' ile 'lāle'niñ cem'leri beyninde taḥrīren fark bulunmak için ḥīn-i kitābetde hā-yı resmiyyelerin ifāsiyle nāmeḥā ve lāleḥā yazılmak erbāb-ı kalem beyninde cārī olan kā'ideye daha ziyāde muvāfıktır. Ve daḥi zī-rūḥ olan her bir isim 'elif' ve 'nūn' ile cem'lenir. 'Ārif ve rāst kelimelerinin cem'lerinde 'ārifān ve rāstān gibi. 'Dān' lafzı dānisten maşdarından tānin dāle ḳalbi ve sīnin daḥi ḥazfī ve nūnuñ fethiyle müştak olan dāned muzāri'inden ḥazf-i dāl ve sükūn-ı nūn ile me'ḥūz emr-i ḥāzırdır. Bil ve i'lem ma'nāsına. Taḥtında müstetir tü zamīr-i muḥāṭabı fā'ili ve raḥnehā mef'ūlüdür. 'K'eş' feth-i kāfla kez vezninde 'ki' edāt-ı rābıṭasıyla zamīr-i ğā'ib olan 'şīn' den mürekkebdir. Dīne muḳayyed olup şehe rāci'dir. Ve daḥi zamīr ismin yerini tutan lafızlardır. İki kısım olup bir kısmı 'zamīr-i muttaşıl' ve kısm-ı āḥarī 'zamīr-ı munfaşıl' dır. İnşā'a'llāhü te'ālā geldiği maḥallerde beyān olunur. 'Keş' bundan başka keşiden maşdarından fi'l-i emir de olur. Çek ma'nāsına. 'Dīvār' Fārisīdir; Türkīde daḥi mütē'ārifdir. Şeyḫ Sa'dī:

Çi ğam dīvār-ı ümmet rā ki [12] bāşed çün tü püştībān

Çi bāk ez mevc-i bahr ān rā ki bāşed Nūh-ı keşţibān

Evvelinde bā-yı meftūha ‘Arabīde ‘fī’ ve Türkīde ‘de’ ma‘nāsına. Zarfıyyet için harf-i cerrdir. Ma‘lūm ola ki Fārisīde bā-yı meftūha ‘Arabīde bā-yı meksūreniñ tercümesidir. Ya‘nī ‘Arabīde bā-yı meksūreniñ medlülü olan ilşāk ve kısım ve zarfıyyet ve sebebiyyet ve sâ‘ir ma‘nāya Fārisīde bā-yı meftūha delālet eder. Ve evā‘il-i müştakķāt ve meşādire dāhil olan ‘bā’ def‘-i iltiyās için da‘imā meksūr okunmak lâzımdır. ‘Hişār’ kesr-i hā ile kal‘a ma‘nāsına, ‘Arabīdir. ‘Dīn’ kesr-i dāl ile şerī‘at ve İslām ma‘nāsınadır. ‘Şerī‘at’ Allāhü te‘alāniñ ‘ibādı için meşru‘ ya‘nī dīnde tarīkat kıldığı nesnedir ki anıñ üzerine sülūk edüp giderler. Ve ol şerī‘ate vaz‘-ı ilāhī derler ki Resūlu‘llāh şallā‘llāhü ‘aleyhi ve sellem getirmiş ve anıñ vesāţatiyle müte‘ayyin olmuştur. Pes şol nesne ki kitāb ve sünnetdir. İkisi daği şer‘dir. Zīrā sünnet daği “*Ve mā atākümü’r-resūl fehuzūhu*” maзмünunda dāhildir. Ve şol ki kitāb ve sünnetden ‘alā sebīli’l-ictihād istinbāt olunmuştur. Ahkām-ı fıkhiyye gibi. Veya icmā‘-ı ‘ulemā anıñ üzerine mün‘akid olmuştur. Bu ikisi kitāb ve sünnet üzerine müteferri‘dir. Kezā fī şerh-i bend-i ‘Atţār li İsmā‘il Hāķķī kuddise sirruhümā. Dīvārīñ hişāra izāfeti lāmīyye ve hişārīñ dīne izāfeti müşebbehün bihiñ müşebbehe izāfeti kabīlindendir. ‘Der’ feth-i dāl ile zarfıyyet için harf-i cerrdir. Bunda be-dīvār lafzındaki bāniñ zarfıyyet için olduğuna karīnedir. Nitekim Şeyh Sa‘dī’niñ

Be-deryā der-menāfi‘ bī-şümārest

mısrā‘ında olduğu gibi. Bundan başka ‘der’ lafzı bāb ma‘nāsına da gelir ki kütüb ve resā‘ilde zıkr olunur. Meşelā, ‘Acem bir kitāb taşnīf eyledikde “*İn kitāb ber-heşt der*” der. Ve cins ve nev‘ ve vādī-i cebel ma‘nalarına da gelir. [13] Ve tahsīn-i lafz için ef‘āl ve meşādir-i evā‘iline idhāl olunur. ‘Der-sütüde’ gibi. Ve yırtmak ma‘nāsına olan derīden lafzından fi‘l-i emir de olur. ‘Sīn’ ve ‘tā’ edāt-ı haberdır.

Maḥşul-i beyt:

Cenāb-ı Mevlānā ‘Abdurrahman-ı Cāmī kuddise sirruhü’s-sāmī ḥazretleri dürer-i zevāhir-i dīn-i berīn ile memlū ‘ummānu’l-cevāhir ve bir sübḥa-i dürdāne gibi şad beyti müştemil olan işbu kaşīde-i nađīdelerini şerī‘at-ı beyzā-yı Muḥammediyyeye kemāl-i ta‘zīm ve inķıyād ve intimā-yı insāna müceb-i ‘izzet ve sa‘adet-i her dū-serā ve ḥilāf-ı şer‘-i şerīf hareket ise müriş-i nedāmet ve felāket-i bī-intihā olacağını ifāde ve beyān

şadedinde işbu beyt-i münîfleriyle taşdîr edüp buyururlar ki selâtin-i a'zâma mahşûş olup tabaka ve zirvesi Zühâl yıldızının kaşrı bulunan felek-i sābi'den daha bālâ-ter olan eyvân ve dîvân-hâneye rahne ve halel bil ki rahne-i mezkûr dîn-i berîn ve şer'-i güzîn hîşârındadır. Ya'nî şerî'at-ı muṭahharada beyân buyurulan evâmir-i 'aliyye-i ilâhiyyeye imtişâl ve inkiyâd etmeyüp ve nevâhîden daḥî perhîz ve ictinâb etmemekle hışn ü ḥaşîn gibi olan dînine rahne ve halel peydâ eyleyen kimseler fi'l-ḥaḳîka kendisinin şehrîstân-ı vücûdunu hedm ve tahrîbe kaşd etmiş olurlar. Hâzret-i Şeyḥ Sa'dî:

Vücûd-i tû şehrîst pür nîk ü bed
Tû sulṭân ü destûr-ı dānâ ḥired

Hâzret-i Şeyḥ 'Aṭṭâr:

Her çi bâşed der-şerî'at nâ-pesend
Gerd-i ô hergiz megerd ey hûşmend
Ey pûser me'gzâr rāh-ı şer' rā
Aşl yābî tā be-gîrî fer' rā
Ez şerî'at ger nehî bîrûn ḳadem
Der-ḳalâlet üftî vü renc ü elem

Hâzret-i Şeyḥ Mısrî:

Serâ-yı dîn esâsıdır şerî'at
Ṭarîḳ-i Ḥaḳḳ hüdâsıdır şer'iat
Budur ol ḳapu dergâh-ı Ḥaḳḳa
Ki yoluñ ibtidâsıdır [14] şerî'at
Daḥî bunuñla bu yol ḥatm olunur
Bu rāhıñ intihâsıdır şerî'ât
Cihânda çokdur envâ'ı 'ulûmuñ
Ḳamusunuñ hümâsıdır şerî'at
Şerî'atsız ḥaḳîḳat olur ilḥād
Ḥaḳîḳat gün ziyâsıdır şerî'at
Ḥaḳîḳat 'arş-ı a'lâdır muḥaḳḳaḳ
O 'arşıñ istivâsıdır şerî'at

Cemî'-i enbiyâ vü evliyânî

Niyâzî reh-nümâsıdır şerî'at

2. Çün selâmet mâned ez târâc naqd-i in hîşâr

Pâs-bân der-h'âb ü ber-her raḥne düzd-i dîgerest

‘Çün’ vâv-ı ma‘rife ile nice ve naşıl ma‘nâsına. ‘Arabîde keyfe gibi edât-ı istifhâmdır. ‘Selâmet’ sîniñ fethiyle âfât ve ekdârdan berî olmak ma‘nasınadır. ‘Mând’ mânden veyaḥud mânisten maşdarından müştak feth-i nûn fi‘l-i muzâri‘-i müfred-i gâ‘ibdir. Kalır ma‘nâsına. Ve beñzer ma‘nâsına da gelir. ‘Târâc’ yağmaya denir. ‘Naqd’ feth-i nûn ve sükûn-ı kâfla kâmilü’l-‘ayâr olan altın ve akçe ma‘nasınadır. ‘În’ kesr-i hemze ile qarîbde müsta‘mel ism-i işâret olup ‘bu’ demektir. Ve ism-i işâret kendisiyle maḥsûs olan bir şahşa yaḥud bir şeye işâret olunan lafzdır. Naqd lafzı mândîñ fâ‘ili, selâmet mef‘ûl-i şarîhi, ez târâc ğayr-ı şarîhidir. ‘Pâs-bân’ sükûn-ı sînle âsmân vezninde gecenîñ dörtde biri ma‘nâsına olan ‘pâs’ lafzı ile edât-ı ism-i fâ‘il olan ‘bân’ lafzından mürekkeb olup gece bekçisi ma‘nasınadır. ‘H’âb’ bâb vezninde uykuya denir. ‘Vâv’ bunda ma‘nâ-yı hâliyyeti ifâde eder. ‘Ber’ be-m‘anâ ‘alâ. ‘Her’ feth-i hâ ile edât-ı ḥaşrdır. ‘Düzd’ ḍamm-ı dâl ve sükûn-ı zâ ile ḥırsız ma‘nasınadır ki ‘Arabîde sâriḳ denir. Düzdîden maşdarından fi‘l-i emr de olur. Dîgere izâfeti mevşûfun şıfatınadır. [15] ‘Dîger’ dâliñ kesri ve kâf-ı ‘Acemîniñ fethiyle ğayr ve başka ma‘nasınadır. ‘Est’ bunda hest gibi vardır ma‘nasınadır.

Maḥşûl-i beyt

Bu hîşâr-ı dîniñ naqd ve metâ‘ı târâc ve yağmadan naşıl selâmet kalır. Ya‘nî kalmaz. Zîrâ ḥâfız ve ḥamîsi olan zât ber-feḥvâ-yı “*En-nâsu niyâmun feizâ mâtû intebehû*” ve Şeyḥ ‘Atṭâr:

Merdumân râ ser-be-ser der-h’âb dân

Geşt bî-dâr ânki ô reft ez cihân

Hâb-ı ğafletde olup ve ḥâlbuki ḳal‘â-i mezkûreniñ her bir raḥne ve gediginde “*Nevmü’l-ḥâris ‘ıydü’l-lüşûş*” ḥuşûşı üzere fırsat-bîn olan nefis ve şeyṭân-ı reh-zenân ve ğâret-girânı vardır.

Nefs ü şeyṭân zed kerîmâ rāh-ı men

Raḥmetet bâşed şefâ'at-ḥ'âh-ı men

3. Çist zerr-i nâb rengîn geşte ḥākī z'Āf-tāb

Her ki kerd efser zi zerr-i nâb ḥākeş ber-serest

'Çist' çi edât-ı istifhâmiyyesiyle 'est' edât-ı haberiiyesinden mürekkeb olup nedir ma'nâsına, muḳaddem-i ḥaberdır. Bu beytde su'âl ve cevâb şan'atı var. 'Çist zerr-i nâb' su'âl, 'rengîn' mâ-ba'diyle cevâbdır. 'Zer' feth-i zâ ile altun ma'nâsınadır. Muahḥar mübtedâ nâba izâfeti beyâniyyedir. 'Nâb' ḥâliş ve şâfi ma'nâsına zeriñ şıfatıdır. Ve daḥi 'şıfat' bir ismiñ ḥâl ve keyfiyyeti beyân için ol isme 'ilâve olunan lafz olup ve ol isme mevşûf denilir. 'Rengîn' kâf-ı Fârisiyye ile zengîn vezninde renkli ma'nâsına, maḥall-i medḥde isti'mâli şâyi'dir. Yâ nisbet ve nûn te'kîd-i nisbet için gelmiştir. 'Geşte' kâf-ı Fârisîniñ fethiyle geşten lafzından ism-i mef'ûldür. Olmuş ma'nâsınadır. Maḳlûb ve dönmüş ma'nâsına da gelir. 'Ḥāk' pāk vezninde toprak ma'nâsınadır. Ve selîmü'n-nefs ve mütevâzî' kimseye de ıtlâk olunur. Yâsı vahdet-i nev'iiyyedir. 'Zâ' ezden [16] muḥaffefdir. Min-i beyâniyye ma'nâsına. 'Āf-tāb' mäh-tāb vezninde bi-ḥasebi'l-lügat tāb-ı āf ma'nâsınadır ki pertev-i şems demektir. Ve bi-ḥasebi'l-ıstılâḥ şems ma'nâsınadır. Ve erbâb-ı sülûk 'indinde āf-tābdan rûḥ ve mäh-tābdan nefis murâd olunur. Güyâ ki bedende rûḥ ve nefis felekde şems ve kamer menzilesindedirler. 'Her ki' herkes kiden muḥaffefdir. Her kim ki ma'nâsına, mübtedâ. 'Kerd' feth-i kâfla kerdin maşdarından mâzî-i müfred-i gâ'ibdir, eyledi ma'nâsına. Taḥtında müstetir fâ'iliyle berâber cümlesi ḥaber-i mübtedâdır. 'Efser' berser vezninde tâc ma'nâsına olup kerd fi'liniñ mef'ûl-i şarîḥi zi zerr-i nâb gayr-ı şarîḥidir. 'Ser' feth-i sînle bâş ma'nâsınadır. Mecâzen fikir ve ḥayâl ma'nâlarına da gelir. Ḥakeşdeki zamîr sere muḳayyed olup ḥāk-i ber-sereş est taḳdîrindedir.

Maḥşûl-i beyt

Ḥâlis ve şâfi olan altun nedir. Te'sîr-i şemsden rengîn ve laṭîf olmuş bir nev' topraktır. Her kim ki zer-i ḥâlişden başına tâc eyledi ḥāk anıñ başı üzerinedir. Ya'nî kemâl-i hırs ve muḥabbetinden nâşî altunu başına tâc gibi koyan ve rızâ-yı bârî için maḥalline infāk edemiyen nâ-kesiñ toprak başına olup bu mişillü kimse elbette ḥāk-i mezelletde bî-kadr ve bî-i'tibâr kalır. Veyaḥud ḳalsun demektir. Şeyḥ 'Atṭâr:

Buḥl şâḥî ez diraḥt-ı dūzaḥ est

V'ân baḥīlek ez segān-ı maslah est

4. Ger nedāred sīm ü zer dānā menih nāmeş gedā

Der-bereş dil baḥr-i dāniş ô şeh-i baḥr ü berest

‘Ger’ kāf-ı Fārisiyyeniñ fethiyle edāt-ı şart olan egerden muḥaffefdir. Ve bir kelime āḥirine sülūkunda kār lafzı gibi edāt-ı fā’iliyyet olur. ‘Dād-ger’ gibi ki ‘ādil demektir. Ve uyuz ‘illete de denir ki ‘Arabīde cereb derler. ‘Nedāred’ dāšten maşdarından tāniñ dāle ve şının daḥi rā-yı [17] meftūḥeye idḥāliyle nefy-i müstaḳlebdir. Tutmaz ma’nāsına fi’l-i şart. ‘Sīm’ cīm vezninde gümüş ma’nāsınadır. ‘Dānā’ dān emr-i ḥāzırı āḥirine elif-i fā’iliyyet ilḥākiyle sıfat-ı müşebbehedir. ‘Alīm ve ‘allām gibi ziyāde bilici ma’nāsına olup nedārediñ fā’ili ve sīm mef’ül-i şarḥi ve zer lafzı sīm üzerine ma’tūfdur. ‘Menih’ nihāden lafzından ḥazf-ı elifle nihed muzāri’nden me’ḥūzuna emri evveline bir mīm-i nāhiyye-i meftūḥa idḥaliyle nehy-i ḥāzır olup koyma ma’nāsına, cezā-i şartdır. ‘Nām’ isim ve ad ma’nāsına. Zāmire izāfeti lāmiyye. Zīrā zamā’ire izāfet cem’ zamānda lāmiyyedir. Zāmīr dānāya rāci’dır. ‘Gedā’ kāf-ı ‘Acemīnin fethiyle sā’il ve dilenci demektir. Menih fi’liniñ nām ve gedā lafızları mef’ülleridir. ‘Ber’ feth-i bā ile göğüs ma’nāsına. Zāmire muzāfdır. Zāmīr dānāya rāci’dır. ‘Dil’ kesr-i dāl ile qalb ve vasaṭ ma’nālarınadır. ‘Baḥr’ feth-i bā ve sükūn-ı hā ile deñiz ma’nāsına, ‘Arabīdir. Dānişe izāfeti müşebbehün bihiñ müşebbeh lafzına izāfetidir. ‘Dāniş’ dān emr-i ḥāzırı āḥirine bir şin-ı mu’ceme ilḥākiyle biliş ve bilgü ma’nāsına ism-i maşdardır. Ve lakin ba’zı mevāzı’da ism-i maşdar nefis-i maşdar yerine isti’māl olunur. Pes bu maḥallde dāniş bilmek demek olur, ‘ilm gibi. Ve bu şin-i maşdariyyeniñ mā-ḳablini dā’imā meksūr okumaḳ lāzımdır. Zīrā zāmīr-i ḡā’ib-i muttaşıl olan şina iltiyās lāzım gelir ki anıñ mā-ḳabli meftūḥdur. ‘Ô’ zāmīr-i ḡā’ibi dānāya rāci’ mübtedā, şeh haberi. ‘Berr’ feth-i bā ile baḥr muḳābili. Ya’nī kara ma’nāsına, ‘Arabīdir.

Maḥşül-i beyt

Eger ‘ālim ü dānā olan kimesne altun ve gümüşe mālīk deḡil ise anıñ ismini sā’il ve dilenci koyma. Zīrā āniñ göğsünde qalbi ‘ilm ve ‘irfān deryāsı olup ve kendisi baḥr ü berriñ sultānıdır. Ya’nī a’le’l-merātib olan mertebe-i ‘ilm-i şerīfi ḥā’iz olan zevāt-ı kirāma faḳr-ı şūrilerinden [18] nāşī çeşm-i ḥaḳāretle nazar ederek isimlerini gedā ve cerrār koyma. Zīrā anlar sıfat-ı celīle-i ‘ilimle muttaşıl olduklarından ikrām ve iclāle

elyak ve ahrâdırlar. Zîrâ “El-‘ulemâ’u bâkûne mâ baqiye’d-dehrü a’yânühüm mefkûdetün ve âsârühüm fi’l-kulûbi mevcûdetü” buyurulmuşdur. Şeyh Sa’dî:

Vücûd-ı merdüm-i dānā mişāl-i zer-i tılāst
Ki her kücā ki reved qadr ü kıymeteş dānend

Nitekim mevlānā nāzım [Mollâ Cāmî] kuddise sirruh İbn Fārız hâzretleriniñ *Qasîde-i Hamriyye*’si şerhinde fezâ’il-i ‘ilm-i şerîfi beyân şirasında buyurmuşlar:

‘İlmest hayât-ı cāvidān-ı ‘ulemā
Çeşmî bükşā be-çeşme-sār-ı ‘ilm ā
[Ān] çeşme ki hured Hızr ez ü āb-ı hayāt
Büved āteynāhu min ledünnā ‘ilmā

Şeyh ‘Aṭṭār kuddise sirruh:

Yek demī būden be-merdān-ı Hudā
Bihter ez şad sāl būden der-taḳā

Mevlānā Celālü’l-millet ve’d-dīn buyurmuşlardır:

Hâtem-i mülk-i Süleymānest ‘ilm
Cümle ‘ālem şûret ü cānest ‘ilm

Velehü:

Hem-nişîn-i ehl-i ma’nā bâş tā
Hem ‘atā yābî vü hem bâşî fetā
Cümle dānāyān hemîn güfte hemîn
Hest dānā rahmeten li’l-‘ālemîn

5. Zen ne’î merdî kün ü dest-i Kerem bükşā ki zer Merd rā behr-i Kerem zen rā berā-yı ziverest

‘Zen’ feth-i zā ile ‘avret ve qarı ma’nāsınadır ki merd muḳābilidir. Ve zeden lafzından fi’l-i emir de olur, vur ma’nāsına. ‘Ne’ nūn-ı meftûḥa ve ḥā-yı resmiyye ile ḥarf-i nefydir. Āhirindeki hemze yā-yı ḥiṭābdan bedeldir, deḡilsin ma’nāsına. Zîrâ hemze ḥiṭāb içün gelmez. Yādır gelen. Zîrâ ḥā-yı resmiyyeden soñra ‘yā’ yazıldığından evvel ‘ayn biter, elif şeklinde nişān yazılır. ‘Merd’ feth-i mīmle ādem ve şecī‘ ve bahādır

ma'nâlarınadır. Yâsı maşdariyyedir. 'Kün' feth-i kâf ile eylemek ma'nâsına olan kerden maşdarından 'alâ hilâfu'l-kıyâs damm-ı kâfla müştakı olan kend [19] muzâri'inden me'hûz fi'l-i emrdir. Tahtında müstetir tü zamîri fâ'ili ve merdî lafzı mef'ûlûdür. 'Dest' feth-i dâ ile yed ve el ma'nâsınadır. Ve fâ'ide ve kudret ma'nâlarına da gelir. 'Kerem' fethateynle şehâ ve himmet ma'nâsına. 'Arabîdir. Destîñ muzâfün ileyhîdir. 'Bükşâ' damm-ı kâfla keşîden maşdarından müştak küşâd muzâri'inden me'hûz emrdir. Feth ve küşâd eyle ma'nâsına. Evvelinde olan 'bâ' te'kîd içündür. 'Ki' harf-i ta'lîl. Behr feth-i bâ ile şehir vezninde. 'Ve berây' feth-i bâ ile edât-ı illetdirler ki bir hükmün illeti olan şeyiñ evveline dâhil olurlar. 'Arabîde lâm-ı cârre mürâdifî olup ve Türkîde için ma'nâsınadırlar. 'Behr' behre gibi hisse ve naşîb ma'nâsına da gelir. 'Zîver' diğer vezninde ziynet ve esbâb-ı ziynet ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i beyt

Karı deḡilsin âdemlik eyle de cûd ve şehâ elini aç. Zîrâ altun ḡadd-i zâtında âdeme müsteḡaḡkına kerem ve iḡsân eylemek ve nisâyâ ḡıliy ve ziynet vermek içündür. Çünkü âdemiñ şeref ve ziyneti hüner ve kemâl ve edebiyle olup ḡusn ü icmâli ve sîm ü zehebiyle deḡildir. Zîrâ "*ḡıliyu'r-ricâl el-edeb ve ḡıliyü'n-nisâ ez-zeheb*" buyurmuşlardır. Şeyḡ 'Atṡâr:

Bâş peyveste civânmerd ey aḡî
Zân ki nebved düzeḡî herḡiz saḡî
Der-ruḡ-ı merd-i saḡî nûr ü şafâst
Zân ki der-cennet ḡarîneş Muṡṡafâst

[]

Sâyesün dervîş-i bî-berk ü nevâdan dûr eden
Şaḡlasun ârâyiş-i tâbûta naḡl-i himmetün

6. Kîse ḡâlî bâş behr-i rif'at-i yevmü'l-ḡisâb Sıfır çün ḡâlîst zi erḡâm-ı 'aded bâlâterest

'Kîse' 'Arabîdir. Türkîde daḡı müte'ârifdir. 'ḡâlî' tehî ve boş ma'nâsına, 'Arabîdir. 'Bâş' bâşîden lafzından emrdir. Ol ma'nâsına. [20] 'Rif'at' kesr-i râ ile rûtbe ve i'tibârı 'âlî olmak ma'nâsınadır. 'Yevmü'l-ḡisâb' terkîb-i izâfetdir. ḡisâb günü ya'nî rûz-ı

kıyâmet demektir. ‘Şıfr’ kesr-i şād ve sükûn-ı fâ ile boş ve hâlî ve hîçe işâret olan rakam noktası ma’nâlarına ‘Arabîdir. ‘Çün’ cîm-i Fârisîniñ dâmmı ve vāv-ı mechûl ile çünkü ma’nâsına, edât-ı ta’lîldir. ‘Erkâm’ feth-i hemze ile rakamıñ cem’idir. ‘Rakam’ fethateynle yazı ve hisâb için kullanılan yazı işâreti ma’nâsınadır. ‘Adede muzâfdır. ‘‘Aded’ sayı ve sayılış ma’nâsınadır. ‘Bālā’ ‘ālî ve yüce ma’nâsınadır ki pest mukâbilidir. ‘Ter’ feth-i tā ile ism-i tafđîl edâtı olup da’imā āhîr kelimeye lâhık olur. Ve yaş ma’nâsına da gelir ki kuru mukâbilidir.

Maḥşûl-i beyt

Rûz-ı kıyâmetde mertebēñ ‘ālî olmak için bu ‘âlemde iken kîseniñ derûnundakini bezl ve i’tâ eylemekle boş kîseli ol. Mısrâ’-ı şânî irsâl-ı meşel olarak değer olunmuşdur. Şöyle ki çünkü sıfır hâlîdir. Anıñ için erkâm-ı ‘adedden ziyâde ‘âlidir. Ya’nî sıfır kuvvet-i mutlakadan hülûvv ve tecerrüdü ḥasebiyle āḥād-ı sâ’ire üzerine tefavvuk eylediği gibi sen daḥi terk-i muḥabbet-i mâsivâ ile tecerrüd ihtiyâr eder iseñ rûz-ı rest-ḥîzde hisâbıñ yesîr olup āḥâr-ı nâs daha muḥâsebeleriyle meşğûl iken bi-fazlî’llâh-ı te’âlâ dâḥil-i ḥuld-i berîn olursun. Ma’lûm ola ki ‘ilm-i hisâbda beyân olunduğu vechile ḥîn-i infirâdında bir şeye delâleti olmadığı cihetle kâffe-i a’dâd üzerine tefavvuku ve tekaddümü vardır. Şöyle ki ‘adâd-ı tabî’yi hengâm-ı taḥrîrde evvelâ şıfırdan ibtidâ’ olunarak 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 şu vechile kûtb ve taḥrîr olunur. Bu daḥi ma’lûm ola ki erkâmıñ [21] ‘adede delâleti ḥasebiyle iki kuvveti olup biri mutlağa ve diğeri izâfiyyedir. Meselâ işbu ‘70’ yetmiş rakamda kâ’in sıfır yedi rakamıñ şâğ tarafında bulunmağla kendisi her ne kadar kuvvet-i mutlakasıyla bir şeye delâlet etmez ise de rakam-ı rûtbisini ḥıfz eylediğinden işbu ‘7’ yedi rakamı kuvvet-i izâfiyye kesb edüp ‘70’ yetmiş olur.

7. ‘Āşık-ı hemyân şüdî lâğar meyâneş kûn zi bezl

Hüsn-i ma’şûkân-ı ra’nâ der-meyân-ı lâğarest

‘‘Āşık’ ‘aşka giriftâr olan âdeme denir. Ve ‘‘aşk’ ifrât üzere muḥabbet eylemek ma’nâsınadır. ‘Hemyân’a izâfeti ism-i fâ’iliñ mef’ûlüne izâfetidir. ‘Hemyân’ dermân vezninde bele bağlanan uzun kîse ve kemer ma’nâsınadır. ‘Şüdî’ dâmm-ı şînle şüden maşdar-ı şazından mâzî-i müfred-i gâ’ibdir, ‘olduk’ demektir. ‘Lâğar meyân’ siyâh çeşm kabîlinden olarak ya’nî sıfatı mevşûf üzerine taḥdîm ve āḥar mevşûfdan ‘âlâmet-

i tavşif olan kesreyi hâzfla vaşf-ı terkîbî aksâmındandır, ince bellü ma'nâsına. Zâmîre izâfeti lâmiyyedir. Ma'lûm ola ki lisân-ı Fârisîde kendisinden ism-i fâ'il veya ism-i mef'ûl veya şıfat-ı müşebbehe veya hâd ism-i mensûb ma'nâsı fehm olunup vaşf-ı terkîbî denilen şıfatlar beş kısımdır. Evvelkisi; kâ'ide-i Fârisiyye üzere vâkı' olan izâfet-i beyâniyyelerde, ya'ni müşebbehün bihiñ müşebbehe olan izâfetinde muzâfîñ kesresi hâzfla olunduğda muzâf ile muzâfün ileyiñ mecmû'ı vaşf-ı terkîbî olur. Meşelâ ay gibi yüz ma'nâsına olan 'mâh-rû'. Terkîbde hâ sükûn ile okunduğda mâh-rû bir kelime hükmünde olup ay yüzlü ma'nâsınadır. Zîrâ lisân-ı Türkîde '-li' ve '-lû' edât-ı şıfat-ı müşebbehe ve edât-ı nisbetdir. İkincisi; kâ'ide-i Fârisiyyece izâfet-i lâmiyye şüretinde muzâfün ileyh muzâf üzerine [22] taqdîm olunup ve sükûn ile okunarak mecmû'ı vaşf-ı terkîbî olur. Nitekim 'bû-yı gül' 'ibâresi gülün kokusu ma'nâsına olup 'gül-bû' gül kokulu demek olur. Üçüncüsü; kâ'ide-i Fârisiyye üzere olan şıfatıñ mevşûf üzerine taqdîmiyle ve evvel şıfat sâkin okutmağla olup şıfat ile mevşûfuñ mecmû'u bir isme şıfat olur. Nitekim aydın gönül ma'nâsına olan 'dil-i rûşen' 'ibâresinde 'rûşen-dil' denildiği vakit aydın gönüllü ma'nâsına vaşf-ı terkîbî olur. Dördüncüsü; Fârisî emr-i hâzırlarınıñ mef'ûlü taqdîm olunduğda mecmû' kelimeteyn vaşf-ı terkîbî kabîlinden bir şıfat olur. 'Hikmet-âmûz', 'hurde-dân' gibi ki hikmet öğrenici ve hurde bilici ma'nalarındadır. Bunlar fi'l-aşl 'âmûz-ı hikmet' 've dâñ-ı hurde' olup hikmet öğren ve 'hurde' bil demektir. Ve 'inde'l-ba'zı ism-i fâ'il mef'ûlüne muzâf iken fâ'iliyyet 'alâmeti olan '-nde' lafzı hâzfla ve muzâfün ileyiñ üzerine taqdîm iledir. 'Âmûzende-i hikmet' ve 'dânende-i hurde' gibi. Ve beşincisi; Fârisî ism-i mef'ûlîleriyle vaşf-ı terkîbî yapılır. 'Dil-şükufte' ve 'ruh-sûde' gibi ki 'kalbi açık' ve 'yüz sürmüş' demektir. Gâhi emr-i hâzır üzerine edât-ı nefy olan 'nâ' lafzını idhâl ile vaşf-ı terkîbî olur. 'Nâ-dân-âmedîm' gibi ki câhil geldik demektir. 'Bezl' feth-i bâ ve sükûn-ı zâl ile ihsân ve i'tâ eylemek ma'nâsınadır. Kün emriniñ hemyân ve lâğar-meyân lafzları mef'ûl-i şarîhleri ve zi bezl gayr-ı şarîhidir. 'Hüsñ' damm-ı hâyyla güzelliğe denir. Ma'sûkâna izâfeti lâmiyye olup maşdarıñ fâ'ilinedir. 'Ma'sûkân' kâ'ide-i Fars üzere ma'sûkuñ cem'idir. Zîrâ ba'zen 'Arabî lafzlar Fârisî kâ'idesi üzere cem'lenir. Lakin elfâz-ı Fârisiyye 'Arabî kâ'idesi üzere cem'lenürler. Ra'nâya izâfeti beyâniyyedir. [23] Zîrâ mevşûfuñ şıfatına izâfeti cemî' zamânda beyâniyye olur. 'Ra'nâ' feth-i râ ile hamrâ vezninde feth-i hemze ile er'an kelimesiniñ cem'idir. Bön ve şalak ve ahmağ hatuna denir. Lisân-ı şu'arâda maḥbûb ve maḥbûbeyi ra'nâ ile tavşif

istirhâdan nâşî nihâl-i taze gibi temâyül i ‘tibâriyledir. ‘Der’ harf-ı zarf. ‘Miyan’ kesr-i mîmle bel ve vasaṭ ma‘nâsınadır. ‘Lāgar’ feth-i gaynla arık ve za‘îf ma‘nâsına. Der-meyânın lağara izafeti beyâniyyedir.

Maḥşûl-i beyt

‘Āşıkı olduĖuñ kîseyi derûnunda olan sîm ve zerini bezl ve ‘itâ etmekle ince belli eyle. Zîrâ ra‘nâ ve nâzik-endâm olan maḥbûbların ḥusn ve melâḥati belleriniñ inceliğindedir. Nitekim Ḥâce Ḥâfız buyurur:

Müyest ân miyân ü nedânem ki ân çi müst

8. Nîst sŭrh ez aṣl-ı gevher tenge-i zer gŭyîyâ

Behr-i dâğ-ı buḥl-kîṣân kerde sŭrh ez âzerest

‘Nîst’, ‘nî’ edât-ı nefy ile ‘est-i’ haberiiyeden mürekkeb olup yokdur ve değildir ma‘nâsına. ‘Sŭrh’ ḍamm-ı sîn ve sŭkŭn-ı râ ile kırmızı renge denir. ‘Ez’ be-ma‘nâ min. ‘Aṣl’ lŭĖatde “*mâ yebtenî ‘aleyhi’ş-şey*” ma‘nâsınadır. İṣtîlâḥda râciḥ ve ḥaḳîḳat ve delîl ve kâ‘ide-i külliyye ma‘nâlarına gelir. ‘Gevher’ kâf-ı Fârisîyle cevher vezninde zât ve ‘aḳl ve edeb ma‘nâlarıdır. Ve aḳşâm-ı cevâhirden elmas ve yaḳut ve la‘l ve zŭmrŭde denir. ‘Tenge’ feth-i tā ve sŭkŭn-ı nŭn ile aḳçeden miḳdâr-ı mu‘ayyen kesilen kıṭ‘adır ki Tŭrkîde kesr-i nŭn ile tenîke bundan me‘ḥŭzdur. Āḥirine bir hemze-i zâ‘ide ilḥâkıyle zere muzâfdır. Ma‘lŭm ola ki āḥirinde ‘hâ’ veyaḥud ‘yâ’ memdŭd olan kelimeye izâfet ḥâlinde bir hemze-i [24] zâ‘ide getirmek kâ‘ide-i Fârisiyyedendir. ‘Ḥâce-i cihân’ ve ‘şŭfî-i şâfi’ gibi. ‘Gŭyîyâ’ kâf-ı Fârisiyye ile ‘ġâlibâ’ ve ‘keennehu’ ve ‘şanki’ ma‘nâlarıdır. ‘Dâğ’ yaḳı ma‘nâsınadır. Davara ve ba‘zı cesed-i insâna vururlar. Ve nişân ve ‘alâmet ma‘nâlarına da gelir. ‘Kîṣ’ kâf-ı memdŭdenin kesri ve şîn ile millet ve mezheb ma‘nâsınadır. Semmur ve ḳaḳım kŭrk ve şimşâd ya‘nî çemşîr ağacı ma‘nâlarına da gelir. ‘Buḥl-kîṣ’ sŭkŭn-ı lâm ile buḥl mezhebli ma‘nâsına ki baḥîl ve ḥasîs demektir. Elif ve nŭn edât-ı cem‘dir. ‘Kerde’ kerdenden ism-i mef‘ŭldŭr, edilmiş ma‘nâsına. ‘Ez’ harf-i ibtidâ. ‘Āzer’ zâl-i mu‘ceme-i meftŭḥa ile âteş ma‘nâsınadır ki ‘Arabîde ‘nâr’ derler. Ve ‘aşḳdan daḥi kinâye olunur.

Maḥşûl-i beyt

Altun kıt‘ası aşıl haqıkatinden kırmızı değildir. Güyā bahıl ve nā-keslere ‘azāb etmek için āteşde kızdırılmış bir pārchadır. Çünkü altun ma‘deninden çıkardıkda taş ve toprak ve kum gibi bir takım mevādd ile maḥlūt hālinde bulunduğundan rengin olmayup soñra āteşde kal ve izābe olunarak ecnebiyyeden taḥliyye ve taşfiyye olundukda kemāl-i şafvetinden vechinde kırmızılık ve şarılık zāhir ve nümāyān olur. İşte altunun şu kırmızılığı keennehu buḥalāyı ta‘zīb ve tenkıl için āteşde taşhın olunmuş bir kıt‘a-nāriyyedir. Hekīm-i kāmiliñ birinden “*Ne maḳūle ‘aybdır ol ‘ayb ki cümle hüneler anıñla pūşide ve mestūr ola?*” deyü sū‘āl olundukda, cevābında: “*Buḥldır.*” dedi; ve “*Ne gūne hünelerdir. Ol hüneler ki cümle ‘uyūbu setr eyleye?*”, “*Seḥādır*” dedi. Şeyḥ Atṭār:

Der-seḥāvet kūş eger dārī ğınā
Tā fezāyed āb-ı rüyet ez seḥā

[25]

9. Zer büved der-ceyb mār ü meyl-i ô der-cān vebāl
La‘l-i āteş reng ber-kef der-dil-i ô aḥgerest

‘Büved’ büveden maşdarından feth-i vāv ile ‘alā ğayri’l-kıyās fi‘l-i muzāri‘-i müfred-i ğā‘ibdir, olur ma‘nāsına. Lākin bunda est gibi edāt-ı rabṭ ve ḥaberdır. ‘Der’ harf-i zarf. ‘Ceyb’ ğayb vezninde libāsda vāḳi‘ olan kīse mişillü zarf ma‘nāsına, ‘Arabīdir. ‘Mār’ yılan ve ḥayye ma‘nāsınadır. Zer mübtedā, mār ḥaberi. Mār kelimesiniñ evvelinden mübālağa kaşdıran için çü edāt-ı teşbīhi ḥazf olunmuşdur. Nitekim Şeyḥ Sa‘dīnin *Gūlistān*’da işbu;

‘Ömr berfest ü Āf-tāb-ı temmūz

mışrā‘ında ḥazf olunduğu gibi. Mār bundan başka miyār lafzından muḥāffef olup getirme ma‘nāsınadır. ‘Meyl’ feth-i mīmle gönül bir nesneye muḥabbet eylemek ve bir tarafa eğilmek ma‘nāsınadır. ‘Der’ harf-i şıla. ‘Cān’ rūḥ-i ḥayvānīdir ki ḥayātıñ aşlı ve menba‘ı olan kuvvetdir. ‘Vebāl’ feth-i vāv ile sıklet ve mazarrat ma‘nāsına, ‘Arabīdir. ‘La‘l’ bir nev‘ zī-kıymet taşdır. İzāfeti beyāniyyedir. ‘Āteş-reng’ āteş renklü ma‘nāsına, vaşf-ı terkībīdir. ‘Ber’ harf-i isti‘lā. ‘Kef’ feth-i kāf ile el ayası ve rāḥe ma‘nāsına, ‘Arabīdir. Ve yarmaḳ ma‘nāsına olan kefidan lafzından fi‘l-i emir de olur.

‘Dil’ bunda vasaṭ ma‘nāsınadır. ‘Āḥger’ hemze ve kāf-ı Fārisīnin fethalarıyla aḥter vezninde āteş koru ma‘nāsınadır. ‘Arabīde cemre denir. Ve mādde-i ‘aşk ve māye-i muḥabbetden daḥi kināye olunur. ‘Est’ be-ma‘nā hest.

Maḥşül-i beyt

Altun cebde yılandır. Ḥālbuki yılana muḥabbet eylemek cāna ziyāndır. Ve āteş renklü zī-kıymet olan la‘l el üzerindedir, amā anıñ derūnunda [26] kor ve aḥger vardır. Ya‘nī kemāl-i muḥabbetden altunu yanından ayırmayan kimse mālīñ dostu ve mālđarıñ düşmanı çok olduğunu bildiğinden şāyed tarrār ve yan kesici maḳūleleri süzüp de çarparlar deyü dā‘imā ḥavf ve endişe üzere bulunduğundan gūyā koynunda mār-ı bedkerdār var gibi bir ān ıztırābdan ḥālī olmaz. Ve parmağa takılan ḥātem-i la‘liñ daḥi vechinde zāḥir olan ḥamra ve kırmızılığı “*Küll-i inā‘i yeteraşşehu bimā fīhi*” me‘ālince derūnunda müzmer olan āteşinden bir eşer olmuş olup eşer-i mezkūr ise “*Fer‘u‘ş-şey‘i yuḥbiru an aşlihi*” feḥvāsınca hemīşe lisān-ı ḥāl ile kendisiniñ ḥaḳīkatinden şāḥib-i müfteḥirine ‘zīnhār rū-yı zībāma mağrūr ve fīrifte olup da sīne-i pūr-kīnemdeki āteş-i pūr iltihābımdan emīn olma’ deyü ḥaber vermektedir.

10. Būgzer ez vīrāne-i gītī selāmet gerçi hest

Genchā der-vey ki ber-her yek tılısm-ı dīgerest

‘Būgzer’ kāf-ı Fārisiyyeniñ ḍammı ve zāl-i mu‘cemeniñ fethiyle gūzeşten maşdarından şīniñ rāya tebdīliyle müştak olan gūzered muzāri‘inden me‘ḥūz emr-i ḥāzırdır, geç ma‘nāsına. ‘Ez’ be-ma‘nā min-i cārre. ‘Vīrān’ dīvān vezninde ḥarāb olan maḥalle denir. ‘Gītī’ye izāfeti beyāniyyedir. ‘Gītī’ kāf-ı Fārisiyyeniñ kesr ve meddiyle dūnyā ve cihān ma‘nāsınadır. ‘Gerçi’ kāf-ı Fārisiyyeniñ fethi ve rāniñ sūkūnu ve çīm-i Fārisīniñ kesriyle egerçiden muḥaffef edāt-ı şartīyye ve teslīmiyyedir, her ne kadar ma‘nāsına. Ve kāf-ı ‘Acemīniñ kesri ve rāniñ sūkūnu ve cīm-i Fārisīniñ fethiyle līkāya denir. ‘Hest’ var ma‘nāsına olan ‘hā’ ile edāt-ı ḥaber olan ‘est’ den mürekkeb olup vardır ma‘nāsına. ‘Genchā’ genciñ cem‘idir. ‘Genc’ kāf-ı ‘Acemiyyeniñ fethiyle ḥazīneye denir. ‘Vey’ zamīr-i munfaşılı ḥazi-īneye rāci‘dir. ‘Ki’ ḥarf-i beyān. [27] ‘Yek’ feth-i yā ile mebde’-i a‘dād olan vāḥid ma‘nāsınadır. ‘Tılısm’ taniñ fethi ve kesriyle münḥal olmaz ‘akd ma‘nāsınadır. Ba‘zılar demişlerdir ki musallaṭ lafzınıñ maḳlūbudur ki ikisiniñ daḥi cevheri ḳahr ve tasalluṭa delālet eder. Ve daḥi *Muḳaddime-*

i İbn-i Haldūn faşl-ı sādisi tercümesinde tahrîr ve beyân olunduğu vech üzere, ‘tılısm’ bir takım isti‘dādâtın keyfiyyetini bilmekdir ki anlarla nüfûs-ı beşeriyye yâ bi-ğayr-i mu‘ayyen veyahud umûr-ı semâviyyeden bir mu‘în ile ‘anâşırda te’şîre muhtedir olur. Bi-ğayr-ı mu‘ayyen olan sihir olup bir mu‘în-i semâvî ile olan tılısmâtdır. Bu ‘ilimler zararı mücib ve Cenâb-ı Vâcibü’l-Vücûd’dan başka bir kevkebe yahud sâ’ire teveccüh ile meşrût oldukları hasebiyle ‘inde’ş-şerâ’î memnû‘ ve metrûk ve kitâbları dahi beyne’n-nâs mefkûd gibidir. Ve dahi nüfûs-ı şehereniñ üç mertebesi olup evvelkisi; aletsiz ve mu‘insiz olarak faķat himmet ve teveccüh-i kalb ile mü’essir olanlardır ki hükemâ buña sihir tesmiyye ederler. İkincisi; mizâc-ı eflâkden yahud ‘anâşırdan veyahud havâşş-ı a‘dâddan bir mu‘în ile mü’essir olanlardır ki hükemâ buña tılısm tesmiyye ederler. Bunun rütbesi evvelkiye nisbetle dūn ve za‘îfdır. Üçüncüsü; kuvve-i mütehayyilede bir te’şîrdir ki şâhibi sâ’ir kuvâ-yı mütehayyileye kaçd ve teveccüh edüp anlarda bir nev‘ taşarruf ile kaçd etdiği hayâlât ve şuver ve evhâm anlara ilkâ eyler. Sonra bu şuver ve hayâlâtı kendi nefsinin ya‘nî rûhunun kuvve-i mü’essiresiyle nâzırınıñ his ve meşhûdı derecesine tenzîl etmekle nazar edenler anları hâricde mevcûd gibi görürler. Halbuki hâricde bir şey yokdur. Nitekim ba‘zıları hâricde bir şey olmadığı halde bostânlar ve nehirler ve kaçırılar gösterdiği hikâye olunur. Hükemâ bu kısma şu ‘ûze ve şa‘beze tesmiyye ederler ki lisân-ı Türkîde buña göz bağcılık ta‘bîr olunur. [28] Hâce Hâfız:

Genc-i ‘uzlet ki tılısmât-ı ‘acâyib dâred
Feth-i ân der-nazar-ı rahmet-i dervîşānest

Maḥşûl-i beyt

Vîrâne ve ḥarâbe gibi olan cihândan selâmet geç. Her ne kadar anda ḥazîneler var ise de nazar ve iltifât eyleme. Zîrâ anlarıñ her biri üzerinde bir nev‘ tılısm vardır ki aña zafer bulup da defâ’îne mâlik olmakda telef-i nefis gibi nice ḥaţarlar vardır. Nitekim Şeyḥ Sa‘dî buyurmuşdur:

Yâ genc ber-gîrî yâ der-tılısm be-mîrî

Fî’l-ḥaķîķa mel‘abe-i şıbyân denmeğe şâyân olan bu cihân-ı bî-beķānıñ şûret-i zâhirede ḥûb ve ra‘nâ görünen etrâf ve eknâfı nice meşâ’ib-i mütenevvi‘a ile pür ve

meşhûn olduğundan artık anların ârâyiş-i şûrîsine nazar ve iltifât eylemeyüp dâ'imâ 'âkılâne ve mütebaşsırâne hareket eylemelidir. Şeyh Sa'dî:

Cihân gerçi ser-â-ser lâlezârest
Bürehne-pâ merev âncâ ki hârest

11. Her kücâ bînî der-i gencî vü ber-der-ḥalkâ'î

Ḥalkâ mārî ḥalkâ kerde der-dehân-ı ejderest

'Kücâ' ḍamm-ı kâf ile mekândan sū'âldir ki kânde ve nerede ma'nâsına. 'Arabîde feth-i hemze ile eyne gibi. 'Bînî' bâ-yı memdûdeniñ kesriyle sînî vezninde görmek ma'nâsına olan dîden maşdarından şâz olarak müştak fi'l-i muzâri'-i müfred-i muḥâtabdır. Görürsün ma'nâsına. Ve enf ya'nî burun ma'nâsına da isim olur. 'Der' kapu ma'nâsınadır. Gencîye izâfeti lâmiyyedir. 'Gencî' bir ḥazîne demektir. 'Ḥalkâ' ḥa-yı mühmeleniñ fethi ve lâmiñ sükûniyle 'Arabîdir. Türkîde daḥi müte'arîfdir. Bînî fi'liniñ der-ve ḥalkâ lafzları mef'ûl-i şarîḥleri ve ber-der ḡayr-ı şarîḥidir. Ḥalkâ mübtedâ mārî haberi. 'Ḥalkâ kerde' ḥalkalanmış ma'nâsına haberiñ sıfatıdır. 'Dehân' emân vezninde ağız ve fem ma'nâsınadır. [29] Ejdere izâfeti lâmiyyedir. 'Ejder' leşker vezninde büyük yılan ma'nâsına ki 'Arabîde su'bân derler.

Maḥşûl-i beyt

Cenâb-ı nâzım ḡuddise sirruh işbu beyt-i münîfleriyle emvâl-i dünyeviyyeyi bir ḥazîneye ve taḥşîlinde çekilen bunca ta'b ve meşakḡkati bir büyük yılan ile muḡâbeleyle teşbîh edüp buyurlar ki; ey ḥarîş-i mâl-ı dünyâ olan kimse her nerede ki bir ḥazîne kapusu ve ol kapu üzerinde bir ḥalkâ görürsün işte ol ḥalkâ büyük ḡayye ağzında çöreklenmiş bir yılandır. Nitekim balık gibi ḡayyeniñ büyüğü küçüğünü ekl ve bel' eylediği *Ḥayâtü'l-Ḥayvân* nam kitâbda mezkûrdur. El-ḡaşıl defîne-i muḡâlsamaya mâlik olmak sevdâsına düşen dîvâne kapusundaki tılsım musallaḡa zaferyâb olamadığı şüretde ḡa'ib ve ser-gerdân olduğu gibi "*Naḡnu ḡasemnâ*" maḡbahından vaktiyle ta'yîn ve taḡşîş kılınmış olan erzâk-ı muḡadderesine ḡânî' ve râzî olmayup da ziyâdeliği ḡaydında olan kimesne daḥi nefsiñ fem-i ejderden ḡayye aḡzı gibi nice umûr-ı mühellekeye ilkâ ile yine encâmında kendisine feth-i gencîne-i murâd müyesser olmaḡla artık çekmiş olduğu renc olmadan ḡayrı bî-çâreniñ eline bir şey geḡmediḡinden üftâde-i çâh-ı nedâmet ve ḡüsrâñ olacaḡı bî-şekk ü ḡümândır. Cenâb-ı nâzım:

Behr-i ferāğ-ı dil taleb-i genc mīkūnī
Ān genc rā ki mīṭalebī kūnc-i inzivāst
Halk ejdehā vū şöhbeteş ān kām-ı ejdehā
Ez kām-ı ejdehā be-ḥiyel resten ez dehāst

12. Hırş kār-i mūr bāşed ger revī bā ān begūr

Haşv-i gūr-i ḥīştēn bīnī ki mūr bī-merest

‘Hırş’ kesr-i ḥa ile āz ya ‘ni ṭama’ ma ‘nāsınadır. ‘Kār’ iş ve şan ‘at ma ‘nasına ve kāştēn maşdarından me ‘hūz emr-i muḥāṭab da olur. [30] Toḥum ek ma ‘nāsına. Mūra izāfeti lāmiyyedir. ‘Mūr’ ḍamm-ı mīmle dūr vezninde ḳarınca ma ‘nāsınadır. ‘Bāşed’ bāşiden lafzından me ‘hūz muzāri ‘-i müfred-i gā ‘ibdir. Olur ma ‘nāsına. ‘Ger’ ḥarf-i şartdır. Cümle-i şartiyye üzerine dāḥil olur. ‘Arabīde kesr-i hemze ile ‘in-i şartiyye’ gibi. ‘Revī’ feth-i rā ile reften maşdarından ‘alā gayrī’l-ḳiyās müştak muzāri ‘-i müfred-i muḥāṭabdır. Gidersiñ ma ‘nāsına, fi ‘l-i şart. ‘Bā’ muşāḥabet içündür ki ‘ilāve olduğu isim ile bir şeyiñ berāber olduğunu ifāde eder. ‘Bā ferzendem reftē’ gibi ki oğlum ile berāber gitdim demek olur. Ve vesāṭat ve āliyyet ma ‘nāsını ifāde eyledikde ‘isti ‘āne’ ma ‘nāsına olur. ‘Bā ḳalem neviştē’ gibi ki ḳalem vesāṭetiyle yazdım demek olup ‘bā’ isti ‘āne için olmuş olur. ‘Ān’ ba ‘īde mevzū ‘ism-i işāret olup müşārün ileyhi hırşdır. ‘Gūr’ kāf-ı ‘Acemīniñ ḍammiyle ḳabir ve mezār ma ‘nāsınadır. Hem daḥi ḥimār-ı vaḥşt ma ‘nāsına da gelir. Nitekim ‘Ömer Ḥayyām’ iñ şu rübā ‘isinde vāḳi ‘ olmuşdur:

İn ḳaşr ki Behrām der-ô cām girift
Āhū beçe kerd ü rübeh ārām girift
Behrām ki gūr mīgiritfi heme ‘ömr
Dīdī ki ḳigūne gūr behrām girift

‘Haşv’ ḥānīñ fethi ve şīnīñ sūkūniyle bir şeyiñ derūnuna denir, ‘Arabīdir. ‘Ḥīştēn’ kesr-i ḥa ile nīmten vezninde maşdar şīḡası üzere ism-i cāmīd olup kendi demektir. Nitekim üstād-ı büzürg-vārım Es-Seyyīd Eş-Şeyḥ Muhammed Murād ‘aleyhirrahmeti Rabbi’l-cevvād te ‘līf buyurmuş oldukları *Ḳavā ‘id-i Fārisiyye* nāmiyle be-nām olan risāle-i maṭbū ‘alarında işbu: “*pes kūden ve ḥīştēn maşdar neyend belki dü ism-i cāmīdend ma ‘nā-yı yekī bā-lisān-ı Tūrķī şaşḳın ve ma ‘nā-yı yekī kendi*” ‘ibāresiyle beyān buyurmuşlardır. Ve daḥi ḥaşv-i gūr-i ḥīştēn tetābu ‘-ı izāfātı lāmiyyelerdir.

‘Bīnī’ görürsün ma‘nāsına cezā’ şartıdır. ‘Kī’ harf-i beyān. ‘Bī’ bā-yı memdūdeniñ kesriyle [31] edāt-ı nefydir ki ‘Arabīde ‘lā’ ve Türkīde ‘-sız’ ile ta‘bīr olunur. Meşelā bī-hadd gibi ki hādsiz demektir. ‘Mer’ her vezinde şayı ve hisāb ma‘nāsına. Ve a‘dāddan her ‘uğde ve mertebeye ıtlāk olunur. Meşelā elli ‘adede ‘yekmer’ ve yüz ‘adede ‘dümer’ ıtlāk olunduğu gibi. Nitekim işbu kaşīdeniñ doksan dokuzuncu beytinde vāki’ olmuştur. ‘Est’ be-ma‘nā hest.

Maḥşul-i beyt

Hırş ve āz, qarıncañ işidir. Eger sen hırşla qabre giderseñ derūn-ı qabriñi bī-hisāb qarınca görürsün. Hırş lafzı mūra cem‘iyyet olur. Zīrā qarınca gibi idhār-ı rızq edüp şey’-i kalīl ile ta‘ayyüş eden bir hayvān yoğ imiş. Ya‘nī hırş ve tama‘ı terk etmeyüp qarınca gibi dā‘imā cem‘ ve idhār ederseñ ba‘de’l-vefāt derūn-ı mezārıñı hem-sīretiñ olan mūrlar ile pūr ve dolu ve kendiñi daḥi şūret-i nemlede ḥaşr olmuş görürsün. Zīrā insān her ne ḥalk-ı ḥabīs ve sīret-i mezmūme üzere müteḥallik ve mecbūl olursa rūz-i kıyāmetde bir hayvān şeklinde ba‘ş olur ki ol şıfat anda gālībirdir. Nitekim Cenāb-ı ‘Azīz Maḥmūd Hüdā’ī kuddise sirruh bu ma‘nāda buyurmuşlardır:

Ne ḥāl üzre öliser kişi bunda
Anıñla qopısar yarınki günde
Bu qavliñ şıdkına ey ehl-i ‘iffet
Eder te’ tūne efvāca şehādet

Ve nitekim Ḥazret-i İbrāhīm Ḥakḳī kuddise sirruh *Ma‘rifetnāme*’lerinde buyururlar ki: *“Ehl-i ḥikmet ve ‘irfān demişlerdir ki: Rabbü’l-‘Ālemīn ḥazretleriniñ esmā-ı ḥüsnāsından bir ismi Celāl ve bir ismi Cemāl olup maḥzar-ı celālī cehennem ve maḥzar-ı cemālī cennetdir. Çünkü Ḥakḳ te‘ālā “Ve ‘alleme ādeme’l-esmā’e küllehā “buyurup bu insānıñ maḥzar-ı cemāl-ı esmā olduḡuñ duyurmuşdur. Pes Celāl ve Cemāl daḥi insānda olup her kimde [32] qanḡısı gālīb ise ‘ākābet anıñ ser-encāmı andadır. Eger insānda şıfat-ı celāl gālīb olup andan neş’et eden evşāf-ı zemīme-i hayvāne ile muttaşif olarak ve qanḡı şıfat ḥükmünde iken mevt ile bedenden ḥalāş bulursa neş’et-i sāniyye de ol şıfat şūretinde ḥaşr olup mekānı cehennem olur. “Men lā ḥasede” ḥükmünde olan zī’b ve ḡaḡab ḥükmünde olan kelb şūretini bulur. “Ülā’ike ke’l-en‘ām bel hümm aḡall” zümresinden olup ‘aḡāb-ı elīm içinde kalır. Ve eger insānda şıfat-ı cemāl gālīb*

olup andan neş'et eden evşāf-ı hamīde-i melā'ike ile muttaşif olursa ol neş'et-i şāniyyede şūret-i insāniyyede haşr olup mekānı cennet olur. Ve likā'u'llāh devletini bulur. Eger insān evşāf-ı nefs-i hayvāniyyesiyle tevkīf ederse eşnāf-ı 'azāb-ı elīm ile müte'ellim olur ki anıñ kendi hūyudur cehennem. Ve eger insān qalbini evşāf-ı behīmiyyeden tahliyye edüp ahlāk-ı ilāhiyye ile tahliyye ederse envā'-ı lezzāt-ı na'īm ile mütena'īm olur. ”

Sīretī k'ān ber-vücūdet gālibest
Hem ber-ān taşvīr haşret vācibest
Cümle-i evşāf ü ahlāk ey püser
Her zamān gerded mümessil der-şuver
Heft düzeḡ hest ahlāk-ı bedet
Heşt cennet ḡusn-i ahlāk hodet
Ḥūr ü ḡilmān cümlegī evşāf-ı tüst
Mihr ü meh rūḡest ü qalb-i şāf-ı tüst
Ḥulḡ-i nīkū şūd behişt ü ḡūr-ı 'iyn
Ḥulḡ-ı bed rā düzeḡ-i sūzān bebīn
Ḥulḡ-ı nīkū ḡāşşa-i insān büved
Ādemī bā ḡulḡ-ı bed ḡayvān şeved
Çün şeved ahlāk ü evşāfet nikū
Heşt cennet ḡod tüyī ey nīk-ḡū
Ger be ḡulḡ-ı bed giriftār āmedī
Hem tü düzeḡ hem 'azāb-ı sermedī
Ānçe ḡüftem hest ez 'ayne'l-yakīn
Nī be istidlāl ü taḡlīdest īn

[33]

13. Şūd dehān ḡırs-ı Sencer pūr velī ez ḡāk-i Merv İn sūḡan bişnev ki mervī ez dehān-i Sencerest

‘Sencer’ feth-i sīn ve sūkūn-ı nūn ile ḡancer vezinde mülūk-i Selḡūḡiyye’den bir pādīşāḡıñ ismidir. Ve ehl-i ‘aşḡ olan kimseye de denir. Dehān-ı ḡırs-ı Sencer izāfetleri beyāniyye ve lāmiyyedir. ‘Pūr’ bā-yı Fārisiyyeniñ ḡammiyle ḡolu ve keşīr

ma'nāsınadır. Ve fethiyle kanada denir. Ve periden maşdarından emr-i hâzır da olur. 'Velî' harf-i estdir. Keder 'Arabîde 'lâkin' gibi kelâm-ı müteḳaddimden mütevellid olan tevehhümü def' eder. 'Ez' be-ma'nā min. Beyāniyye ḥâkiñ merve izāfeti lâmiyyedir. 'Merv' mîmiñ fethi ve rāniñ sükûniyle Ḥorāsān'da bir şehir adıdır ki Merv Şāhcān ile meşhûrdur. Ve feth-i rā ile gitme ma'nāsına nehy-i hâzır olur. 'Sūḥan' ḍamm-ı sîn ve feth-i ḥā ile söz ve kelâm ma'nāsınadır. Ve bil'akis ya'nî sîniñ fethi ve ḥāniñ ḍammiiyle da lûgatdır. 'Bişnev' şinde ḥarekât-ı şelaşeniñ cevāziyle şenûden ve şenîden maşdarlarından me'hûz emr-i hâzırdır. Bu maḳāmda zarûret-i vezn içün şîni iskân vâcibdir. Diñle ma'nāsına. Hazret-i Mevlānā:

Bişnev ez ney çün ḥikāyet mîküned

Ez cüdāyihā şikāyet mîküned

'Ki' edāt-ı ta'lîl. 'Mervî' revî, yervîden. Ya'nî şulāşî mücaerredîñ bâb-ı şānîsi lefîf maḳrûnundan feth-i mîmle ism-i mef'ûldür. Naḳl ve ḥikāye olunmuş ma'nāsına. 'Est' ma'nāda mervî lafzına mürtebiḍdir. Dehāniñ Sencer'e izāfeti lâmiyyedir.

Maḥşûl-i beyt

Ḥorāsān melîki olan Sultān Sencer'in ağzı ḍolu oldu ammā ḥāk-i Ḥorāsān'dan ḍoldu. Bu kelāmı işit ve ḳabûl eyle. Zîrā bu kelām bir ehl-i ḥāl dehānından naḳl ve rivāyet olunmuşdur. Ve daḥi Ḥorāsān ve 'Irāḳeyn [34] vilāyetlerine ḥükm eden mülûk-i Selāçîḳe ki bunlarıñ dārü'l-mülki İsfahān ve zuhûrları dört yüz otuz iki ve inḳırāzları beş yüz ḍoksanda olup müddet-i saltanatları yüzelli sekiz senedir. Müşārûn ileyh sultān 'Sencer' daḥi Selāçîḳe'den Sultān Mu'izüddîn Sencer'dir ki beş yüz on üç senesinde taḥt-ı saltanata cülûs edüp Ğur tā'ifesiyle iki def'a yüz bin 'asker ile muḥārebe eylediyse de bi-emri'llāh Sencer münhezim olduğundan mütekeddir olup taḥtından indi ve Merv şehriniñ tekyegāhına girüp saltanatdan el çekdi. Sencer üç sene Ğur eşḳiyāsıniñ ḥabsinde ḳalarak 'azîm zahmet ve meşakḳat çeküp 'āḳıbet beş yüz elli bir senesi ramazānında firār eyledi. Lâkin gördüğü miḥen ü âlāmiñ te'sîri kendiden zā'il olmayup beşyüz elli iki Rebûlevvelinde ḳulunç marazından mevt oldu. Müddet-i 'ömrü yetmiş beş ve müddet-i saltanatı kırk senedir. Hîn-i vefâtında Ḥorāsān üzerine hemşîre-zādesi Maḥmûd'u istiḥlāf etmişdir. Buranıñ tafaşşulu *Müneccimbaşı Tārîḥi* 'ndedir.

14. Ma‘ni-i zer ütrük âmed muḳbîlî k’ô nüzd-i tü Z’imtişâl-i emr-i zer der-terk-i dünyâ Bū Zerest

‘Ma‘nā’ kelime ve kelāmın medlûlüne denir. Ve izāsına elfaz vaz‘ olunan şüret-i zihniyyeden ‘ibāretidir. Bir hemze-i za‘id ilhâkiyle zer kelimesine muzâfdır. ‘Zer’ kelimesi feth-i zâ ile kelām-ı ‘Arabda ütrük ma‘nāsına fi‘l-i emrdir ki anıñ māzî ve maşdarı ve ism-i fā‘il ve ism-mef‘ûlü yokdur. Faḳaṭ fi‘l-i emr ile muzâri‘ olur. ‘Ütrük’ ḍamm-ı hemze ile bāb-ı evvelden emr-i ḥāzır olup ferāḡat eyle demekdir. ‘Āmed’ âmeden maşdar-ı şāzından māzîdir. Geldi ma‘nāsına. ‘Muḳbîl’ ḍamm-ı mīm ve kesr-i bā ile iḳbālden. Ya‘nî if‘āl bābından ism-i fā‘il olarak baht ve iḳbāl şāhibi olan âdeme denir. Yāsı vahdet içündür. ‘Ḳū’ ḍamm-ı kāfla mevḳî‘-i [35] istifhāmda ‘çî şüd’ ve ‘kücā refṭ’ ma‘nāsınadır ki Türkîde ḳanı nice oldu ve ḳande gitdi ile ta‘bîr olunur. Ve cādde-i ‘azîme ya‘nî ulu ve işlek yol ma‘nāsına gelir. Ḍar yola edat-ı taşḡîr ile ḳūçe denir. ‘Nüzd’ feth-i nûn ve sükûn-ı zâ ile nezdîk mürâdifidir ki yakîn ve ḳarîb ma‘nāsınadır. ‘Tü’ ‘Arabîde ente mişillü zamîr-i müfred-i muḥāṭabdır ki sen demekdir. ‘İmtişâl’ ifti‘âl bābından muvāfaḳat ve inḳıyād etmek ma‘nāsına maşdardır. Emre izāfeti maşdarıñ mef‘ûlunedir. ‘Emr’ hemzenin fethi ve mīmîn sükûniyle buyruk ve buyurmak ma‘nāsınadır. Zere izāfeti maşdarıñ fā‘ilinedir. ‘Terk’ tānıñ fethiyle bırakmak ve vazgeçmek ma‘nāsınadır. Dünyāya izāfeti maşdarıñ mef‘ûlunedir. ‘Dünyā’ kelimesi ednā lafzının mü’ennesidir. Bu ‘āleme dünyā ıtlâḳı âḥirete nisbetle akreb olduğuna mebnîdir. ‘Bū Zer’ zālîñ fethiyle aşḡāb-ı kirāmdan Cündeb İbn Cünāde El-Ġıfārî raḍīya‘anhü’l-bārî ḥāzretleridir. ‘Bū’ ebūdan taḥfîf olunmuşdur. Peder ve baba ma‘nāsınadır. ‘Arab bir ma‘nāda mübālaḡa eylese yā ‘eb’ ile veyā ‘ümm’ ile ta‘bîr eder. Meşelâ ebü’l-fesād ve ümmü’l-ḡabā’iş ve bü’l-‘aceb ve bü’l-heves ve bü’l-fuzûldür. Güyâ fesād ve ḡabā’iş ve ‘aceb ve heves ve fuzûl andan tevellüd etmişdir. Zîrâ bu ma‘nāya keşret-i melābise ve şiddet-i ittişālî vardır. Ḥafî buyurulmaya ki şahş-ı mu‘ayyenîñ zātını idrāke vaz‘ olunan kelime ‘eb’ ve ‘ibn’ ile maşdar olur ise ‘künye’ ve maşdar olmayup medḥ ve zemmi de şāmil olmaz ise ‘ism’ ve medḥ veyaḥud zemmi ifāde eder ise ‘laḡab’ denir. Bu maḡalde ‘zer’ den murād ḥurde-i ḳarınca olacaḳdır. Zîrâ müşārün ileyh ḥāzretleri ḡuşuşan ferzendelerinin cüşşeleri be-ḡāyet şaḡîr ve ḳaşîr idiler.

Maḡşûl-i beyt

Zer kelimesiniñ ma'nası 'Arabîde ütrük ya'nî terk ve ferâgat et demek [36] geldi. Seniñ yanıñda kanı bir muķbil ki zer emrine imtişâlden içün muħabbet-i dünyâyı terk eylemişdir. Ya'nî dünyâyı terk eyleyen muķbil aşhâb-ı kirâm-ı zevil-ihtirâmdan Ebû Zer Ğıfârî hazretleridir. Ya'nî Fârisîde altun ma'nâsına olan zer lafzı 'Arabîde terk ve ferâgat kıl ma'nâsına emr olmağla işbu emre imtişâlen terk-i dünyâ eyleyen Hazret-i Ebû Zer Ğıfârî rağıya'anhü'l-bârîdir. Ve daħı müşârün ileyh hazretleri sâbıkîn-i ile'l-İslâm'dan olup İslâm'a gelenleriñ beşincisi olmuşdur. Aña bir 'ulemâ ve zühhâddan bir zât-ı sûtude-sıfât olmağla senede 'aţâyâsı dörtüyz dînâra bâliğ olup bir şey idhâr etmezlerdi. Otuz iki târîhinde irtihâl-ı dâr-ı beķâ buyurmuşdur. 'Bedî'a' Hazret-i Şiddîķ-ı Ekber rağıya'llâhü te'âlâ 'anh irtihâl-i dâr-ı 'uķbâ buyurduķdan soñra Hazret-i Ebû Zer Şâm'a naķl edüp Hazret-i 'Osmân rağıya'llâhü 'anh'ıñ zamân-ı hilâfetine kadar orada ikâmet etmişdi. Müşârün ileyh hazretleri 'âlim ve 'âmil ve emr-i dînde lâ'imiñ levminden korkmaz bir zât olduğundan hâkim-i Şâm bulunan zâtıñ ba'zı harekâtına ta'rîz buyurduķlarına hâkim-i müşârün ileyh gücenüp haķlarında Hazret-i 'Osmân'a şikâyetnâme takdîmiyle Ebû Zer hazretlerini Rebeze nâm maħalle nefy etdirmişdi. Yanlarında haremîyle ferzendinden başka kimsesi olmadığından hîn-i vefâtında anlara beni ba'de'l-vefât ğasil ve tekfîn edüp yol üzerine bırakıp ibtidâ zuhûr eden kimseye beni ta'rîf edesiz deyü vaşıyyet eyledikde anlar daħı vaşıyyetleri üzere 'amel edüp cenâzesini ba'de'l-ğasl ve't-tekfîn yol üzerine getirdiler. Meğer kibâr-ı şahâbe-i güzînden 'Abdullâh İbn Mes'ûd rağıya'llâhü 'anh 'Irâķ'dan 'umre kaşdıyle Mekke-i mükerreremeye gelir iken ittifâken ol günde müşârün ileyhiñ cenâzesi olduğı maħalle gelüp keyfiyyeti sū'âl edüp vukû'-ı hâli oğlu ile hareminden istimâ' eylediğinde İbn-i Mes'ûd hazretleri [37] girye vü zârî eyleyerek; Şadeķa Resûlü'llâh "*Temşî vahdüke ve temûte vahdüke ve teba's vahdüke*" diyerek hemân refikâsiyle berâber hayvânlarından nüzûl ve nemâzını edâ edüp orada tevdî'-i hâk-i mağfîret buyurmuşlar, rahmetu'llâhi 'aleyh. Ve daħı qalbi muħabbet-i dünyâdan hâlî olan kimseye ğınâ-yı zâhirî râh-ı Haķķ'da mâni' olmaz. Nitekim Hazret-i Mevlânâ kuddise sirruh buyururlar:

Çîst dünyâ ez Hudâ ğâfil būden

Nî kumâş ü nukre vü ferzend ü zen

Ve yine bu mazmûnda "*Ed-Dünya mâ şegaleke 'ani'llâh*" buyurulmuşdur.

Hiye'd-dünyâ eķall mine'l-ķalîl

Ve ‘aşıkühā ezellü mine’z-zelīl
Teşimmu bi-sihruhā kavmen vet‘amī
Fehime mütehayyirün bi-lā-delīl

Cenāb-ı nāzımın ‘azīz-i müşārün ileyhi taḥşīş-i bi’z-zikr buyurmaları zer ve Ebū Zer kelimelerinde cinās olduğu içündür. Yoḥsa kāffe-i āşhāb-ı Resūlu’llāh ḥazerātının nezd-i şerīflerinde sīm ü zer ḥāk ü mederle berāber belki daha kemter idüğü ve simyā ol yār-ı ğār-ı seyyidü’l-beşer Ḥazret-i Şiddīk-i Ekber efendimiz bi’l-cümle mā-meleklerini rāh-ı Ḥudāda bezl ve infāk buyurdukları ve nice nice menākıb-ı celīleleri kütüb-i siyer ve ḥuşūşan menākıb-ı çehār-ı yārda mufaşşalan taḥrīr ve beyān olunmuşdur.

Her dem ez mā şad dūrūd ü sad selām
Ber-Resūl ü āl ü aşhābeş temām

15. Zer bedih ve’z fuḥş-ı evlādu’z-zinā rā leb be-bend Dīde bāşī kufl-i zer ez behr-i ferc-i esterest

‘Be-dih’ bā ḥarf-i te’kīd. ‘Dih’ dāden veyaḥud kesr-i dāl ile diḥiden maşdarından müştak olan dihed muzāri’inden me’ḥūz fi’l-i emrdir, ver ma’nāsına. Zer mef’ūl-i şarīhidir. ‘Vāv’ ‘āṭife. ‘Fuḥş’ fānıñ ḍammı ve ḥānıñ sükūniyle ḥaddi mütecāviz ‘azīmü’l-kubḥ olan kul ve fi’l ma’nāsınadır. ‘Evlādu’z-zinā’ terkīb-i izāfī, ‘Arabīdir. Zinā [38] çocukları demektir ki ‘piç’ ta’bīr olunur. ‘Rā’ taḥşīş içündür. ‘Leb’ heb vezninde ḡudāk ma’nāsınadır, be-bendiñ mef’ūlüdür. ‘Be-bend’ bisten veyaḥud bendiden maşdarından me’ḥūz emr-i muḥātabdır, bağla ma’nāsına. ‘Dīde’ dīden maşdarından müştak māzī-i muḳayyeddir. Ve çeşm gibi göz ma’nāsına da isim olur. Ve daḥi ma’lūm ola ki māzī iki nev’ üzerine olup nev’-i evveli ‘māzī-i muṭlaḳ’ ve nev’-i şānisi ‘māzī-i muḳayyed’ dir. Māzī-i muṭlaḳ şol māzīdir ki anıñ ma’nası kurb ve bu’d ve tavassuṭdan bir şey ile muḳayyed olmaya. Ve buña māzī-i şühūdī daḥi derler ki mütekellimin re’yü’l-‘ayn gördüğünü veyaḥud görmüş gibi bildiğini ḥaber veren şīgadır. Ve māzī-i muḳayyed üç nev’ olup evvelkisi ‘māzī-i muḳayyed-i bi’l-kurb’, ikincisi ‘māzī-i muḳayyed-i bi’l-bu’d’, üçüncüsü ‘māzī-i muḳayyed-i bi’t-tavassuṭ’dur. İmdi māzī-i muḳayyed-i bi’l-kurb şol māzīdir ki māzī-i muṭlaḳın āhiri meftūḥ kılınup ve ol fetḥaya ‘alāmet bir hā-yı resmiyye ziyāde kılınır. Ve buña ‘māzī-

i naklı' dağı derler ki mütekellimiñ semā' ile bildiğini beyān eden şīğadır. 'Hānde' gibi ki okumuş ma'nāsınadır. Ve māzī-i muḳayyed-i bi'l-bu'd şol māzīdir ki māzī-i muṭlaḳın evveline bir 'mī' lafzı ziyāde kılınır. Ve buña 'hikāye 'an ḥālū'l-māzī' dağı derler. 'Mīhūned' gibi ki okudu idi ma'nāsınadır. Ve māzī-i muḳayyed-i bi't-tavassuṭ şol māzīdir ki māzī-i muḳayyed-i bi'l-bu'duñ āhirine bir hā-yı resmiyye ziyāde kılınır. Ve buña 'hikāye-i māzī-i naklı' dağı derler. 'Mīhānde' gibi ki okumuş idi ma'nāsınadır. 'Ḳufl' ḳāfın ḳammı ve fānıñ sūkūniyle kilid ma'nāsına, 'Arabīdir. Zere izāfeti beyāniyye. 'Ferc' fānıñ [39] fethi ve rānıñ sūkūnuyla insānıñ 'avret yerine ıtlāḳ olunur. Giderek ḥātunuñ ḳablinde aġleb olmuşdur. Ve feth-i rā ile inşirāḥ ve şādmānī ma'nāsınadır. Estere izāfeti lāmiyyedir. 'Ester' feth-i hemze ile dester vezninde dābbe-i ma'rūfedir ki ḳatır ta'bīr olunur. 'Arabīde baġl denir. Ve cāme içinde olan astāre dağı denir ki cāmeniñ iç yüzüdür.

Maḥşūl-i beyt

Altun ver de kelām-ı fuḥşdan veled-i zinālarıñ aġzını ḳapa. Zīrā görmüş olursun ki altun kilid ḳatırın ferci içündür. Ya'nī cins olan ḳısrāġıñ fercini hem-cinsi olmayan ḥayvānıñ muḳārrebinden muḥāfaza için aġniyā altun kilīd ile bend eyledikleri gibi sen dağı kendi nāmūsunu ḥıfz ve viḳāye için şıfat-ı nemīme-i zemīme ile muttaşif olan eşḥās-ı rezīleye sīm ü zer i'tāsiyle anıñ dehānını bend edüp zebān-ı pūr-ziyānından ḥalāş olasıñ. Nitekim Şeyḫ Sa'dī, *Gūlistān*'ında buyurur:

Bā bed endīş hem nikūyi kün
Dehen-i seg be-lokma devīḥte be

Velehü:

Sūḥan āḥir be-dehen mīgüzered mūzī rā
Sūḥaneş telḫ ne-ḥāhī deheleş şīrīn kün

Ve dađı si'āyet ve nemīmet ya'nī ḳovuculuk aḥlāḳ-ı rezīleden pek büyük bir ma'şiyet olduğundan bunuñla me'lūf olanlarıñ dārū'n-na'īmden maḥrūm ve teb'īd kılınacakları ḥadīş-i şaḥīḥde vārid olmuşdur.

16. Gerçi ḥoş bāşed zer ibrā kün ki ḥod ibrāst tāc

Behr-i İbrāhīm ü zer na'leyn-i pā-yı Āzerest

‘Gerçi’ her ne kadar. ‘Hoş’ hūb ve güzel ma’nāsındır. ‘İbrā’ kesr-i hemze ile if’āl bābından maşdardır, ba’īd eylemek ma’nāsına. Ve hasteyi sağ ve dürüst eylemek ma’nāsına da gelir. ‘Hod’ hā-yı mu’cemeniñ dammı ve vāv-ı mechūl ile şūd vezninde. Bunda te’kīd içündür. Ve zāt ve nefis ve āşinā ma’nālarına da gelir. ‘Tāc’ selāṭīn-i sālifenīñ başlarına [40] giydikleri mücevherli kisveye denir. Cem’i kesr-i tā ile tīcāndır. ‘Est’ ma’nāda tāc lafzına mürtebiṭdir. ‘İbrāhīm’ Cenāb-ı Halīlū’r-Raḥmān ‘alā nebīyyinā ve ‘aleyhi’s-selām ḥazretlerinin ism-i şerīfleridir. ‘Na’līn’ kelimesine olan yā nisbet ve nūn te’kīd-i nisbet de olabilir. Yahūd feth-i lām ile na’līñ tesniyyesi olarak iki papuc demek de olabilir. Türkīde nālīn dedikleri na’līñ muḥarrefidir. Ve zer mübtedāsının haberidir. ‘Pāy’ yāy vezninde ayak ma’nāsındır. Kuvvet ve kudret ma’nāsına da gelir. ‘Āzer’ hemze-i memdūdeniñ ve zānīñ fethiyle İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmın ‘amuceleriniñ ismidir. Ve pederleriniñ ismi Tārah’dır. Şāriḥ-i Kāmūs der ki Āzer’e eb ıtlāķı ‘ādet-i ‘Arab üzere cārī olmuştur. Na’līn-i pāy-ı Āzer izāfetleri lāmiyyedirler.

Maḥşūl-i beyt

Her ne kadar altun hoş ve iyi ise de sen anı kendiñden ba’īd et. Zīrā ibrā lafzı İbrāhīm kelimesi için tāc olup zer lafzı daḥi āzer lafzının ayağınıñ na’līnidir. Ya’nī ‘Arabīde ba’īd kalmak ma’nāsına olan ibrā lafzını Ḥazret-i Halīlū’llāh’ın ism-i şerīfleri olan İbrāhīm kelimesiniñ cüz’-i evveli vāķi’ olmağla kānehü mübārek başlarınıñ tācı müşābehesinde olmuş olur. Ve Fārisīde altun ma’nāsına olan zer lafzı ise Ḥazret-i Halīlū’r-Raḥmān’ın ‘ammīleriniñ ismi olan Āzer kelimesiniñ cüz’-i ahīri vāķi’ olmağla gūyā kadem-i nuḥūst-i tev’eminiñ na’līni maḳāmında bulunmuş olduğundan şāyān-ı i’tibār değildir. El-ḥāşıl efser-i ser-i sa’ādet Ḥazret-i İbrāhīm ile na’līn-i pāy-ı Āzer-i bed-tırāş miyānında fark ‘azīm olduğu ezherü mine’ş-şemsdir.

Be-bīn tefāvūt-i reh k’ez kücāst tā be-kücā

Ve daḥi *Tercüme-i İbn-i Zeydūn*’da mezkūrdur ki Me’mūn Ḥalīfe’niñ kātibi [41] olup belāğat ve feşāḥat ve ḥikmetde ‘aşrının vaḥīdi olan Sehl İbn Hārūn altunu bu vechile zemm edüp altun elden ele intikāl eder bir metā’-ı bī-vefādır. Ve altunuñ ‘Arabīde ismi zehab olmağla zehāb gitmek ma’nāsına olup isminde şe’amet vardır. Ve altun ekşeriya le’im ve ḥasīs olanlara gidüp eşḥiyāyı terk eder. Ve kendüyi ḥıfz ve ḥarāset edenlere

mekr ve āşüb peydā etmeden hālī değildir. Ve İblīs ‘aleyhi’l-la’neniñ insānı sayd eylediği dāmlardan bir dāmdır. Ve lisān-ı ‘Arabīde altunuñ bir ismi daħi aħmer olup “*Ehleke’r-ricāl el-aħmerān*” meşel olmuştur gerçi aħmerāndan murād laħm ve ħamrdır. Lākin lafz-ı aħmer altuna daħi ıtlāk olunur demiştir, intihā. Ve daħi bir gün cenāb-ı emīrū’l-mū’minīn ‘Alī kerrema’llāhü vechehü zamān-ı ħilāfetlerinde ħizāne-i beytū’l-māle girüp cem’iyyet-i sīm ü zeri gördüklerinde “*Yā ħamrā yā beyzā ġarrā ġayrī*” buyurmuşlardır. Ya’nī ey zer-i zerd-i ruhsār ve ey nekrā-ı nā-temām-ı ‘ayyār-ı cilve-i dil-rübā ve ‘işve-i ‘uķūbet-fezā ile ġayra ġurūr veriñiz demektir.

17. Ez riyā’-pīşe mecū ħācet ki cūdeş ‘ārizest

Mīve key āred dıraħt-ı ħuşk k’ez bārān tereset

‘Riyā’-pīşe’ riyā’ şıfatlı ya’nī mūrā’ī demektir. ‘Mecū’ ħamm-ı cīm ile cūsten maşdarından me’ħūz isteme ma’nāsına nehy-i ħāzırdır. Evvelindeki mīm-i meftūħa edāt-ı nehydir. ‘Ĥācet’ cīmiñ fethiyle kişiniñ muħtāc olduđu şeye denir. Fārisīde bāyeste ve Türkīde gereklü ta’bīr olunur. ‘Cūd’ civānmerdlik eylemek ma’nāsınadır. Żamīr riyā’-pīşeye rāci’dir. ‘Āriz’ kesr-i rā ile ‘ivāz ve bedel cihetiyle verilen ‘ātiyyeye denir, ‘Arabīdir. Ve Fārisīde yañaħ ma’nāsınadır. Cūd mübtedā ‘āriz ħaberdir. ‘Mīve’ mīmiñ kesriyle yemiş ma’nāsına ki ‘Arabīde şemere [42] ve fākihe derler. ‘Key’ kāfiñ fethiyle istifhām içündür. Kaçan ve naşıl ma’nāsına. İnkār mevki’inde irād olunur. Ve yaķıya daħi ıtlāk olunur. Ve pādişāh-ı a’zam ma’nāsına da gelir. Ve ‘Arabīde fi’l-i muzāri’i naşb eden ħurūf-ı erba’adan biridir. ‘Āred’ feth-i vāv ile āverden maşdarından ħazf-ı vāv ile fi’l-i muzāri’-i müfred-i ġā’ibdir, getirir ma’nāsına. Vāv ile āverd de cā’izdir. ‘Dıraħt’ dāliñ kesri ve rāniñ fethiyle ağaç ve şecer ma’nāsınadır. Ĥuşke izāfeti beyāniyyedir. Āred fi’liniñ dıraħt fā’ili ve mīve mef’ūlüdür. ‘Ĥuşk’ ħāniñ ħammı ve şīnin sūkūniyle kuru ve yābis ma’nāsınadır. Ve nā-kes ve baħīle ve dūrüşť tabī’atlü olan ādeme daħi derler. ‘K’ez’ ki edāt-ı rābıt şıfat ve ez be-ma’nā min. ‘Bārān’ yağmur ve maţar ma’nāsınadır. Ve bāridenden emr-i ħāzır olan bār lafzınıñ āħirine bir elif ve nūn ziyādesiyle şıfat-ı müşebbehe de olur. ‘Ter’ feth-i tā ile yāş ma’nāsınadır ki kuru müteķābilidir. Ve ‘alā tarīķū’l-kināye murdār ve mülevveş ve fāsık kimseye de ıtlāk olunur.

Maħşūl-i beyt

Riyā' şıfatlıdan ya'nī mūrā'ī olan kimseden hācet taleb eyleme. Zīrā anıñ cūd ve seḥāsı zātī olmayup bir 'ivaż ve ğaraż taḥtındadır. Naşıl mīve getirir bir kuru ağaç ki yağmurdan yaş ola. Ya'nī içerisi kurumuş olan ağacıñ üzeri yağmurdan kesb etmiş olduğu ruṭūbetle tazelenüp de mīve-dār olması ḥadd-i imkānda olmadığı gibi cūd-ı ṭabī'isi olmayup ancak ḥalk kendisine seḥī desinler deyü taşannu'la ızhār-ı seḥāvet eyleyen koca mūrā'īniñ daḥi rızā-yı bārī içün bir kimesneye ḥayr ve menfa'ati olması 'adīmü'l-imkāndır. Ez *Cilā'ü'r-rūḥ*-ı nāzım:

Riyā'-pīşe çü ez şevk u muḥabbet lāfed ü giryed

Mebīn cüz' çeşme-sār-ı kız ü bühtān çeşm-i giryāneş

El-ḥāşıl riyā'-kārīñ [43] cūd-ı 'arız-beste-i firīfte olarak ḥuşūl-ı ḥacet içün dökülen āb-rūlar ve edilen ricā ve niyāzlar:

Der-seng-i ḥāre kaṭre-i bārān eşer ne-kerd

manṭūkunca anıñ kalb-i sengīnine 'adem-i te'sīrinden nāşī bī-hūde yere şarf olunmuş olur. Ve daḥi ḥaḳīkat rüyā görmek manāsına olan ru'yetden müştakdır. Ya'nī kişi ṭā'ātını pinḥān etmeyüp ḥalka irā'e edüp göstermekdir ki ol 'ibādetiñ āşārından kendüye ba'zı ta'zīm ve medḥ ü şenā gibi temeddüḥāt-ı keşīre ḥāşıl ola. Fuzūlī raḥimehu'llāh:

Kemāl-i ḥüsn-i meşreb 'ārī olmakdır ta'arrużdan

Riyā' ehline hem çok i'tirāz etmek riyā'dandır

18. Leb neyālāyend ehl-i himmet ez ḥ'ān-ı ḥasān

Der-ḥur-i dendān-i encüm girde-i māh ü ḥurest

'Neyālāyend' bulaşdırmak ma'nāsına olan ālūden masdarından vāv ḥazf olunup yerine bir 'elif' ve 'yā' getirilmekle nefy-ī istiḳbāl-i cem'-i ğā'ibdir, bulaşdırmazlar ma'nāsına. Aşlı medd-i hemze ile ālāyend kelimesidir. Evveline nūn-ı nāfīyye dāḥil olmağla hemzesi yāya kalb olunmuştur. Ve daḥi evvelinde hemze olan kelimāt-ı Fārisiyyeye bā-yı zā'ide veyaḥud bā-yı emr veyaḥud mīm-i nehy ve nūn-ı nefy dāḥil olduğu vakitte hemze-i mezbūre yā-yı taḥtāniyye munkalebe olur, meşelā be-yāmūḥt veya ne-yāmūḥt ve be-yāmūz kelimelerinde hemze yāya munkaleb olduğu gibi. 'Ehl' mensūb ve müte'allik ve akrabā ve māhir ve üstād ma'nālarıdır. 'Himmet' hānıñ

kesri ve fethiyle bir huşuşuñ fi'le çıkarılmasını zamîrde kaçd ile sa'y etmek ma'nâsınadır. Ehliñ muzâfün ileyhidir. 'H'ân' nân vezninde sofrâ ma'nâsına. Dergâh olur ki zîkr-i maḥall ve irâde-i hâl edüp mecâzen ta'âm murâd ederler. Burada olduğu gibi bundan başka h'ândenden fi'l-i emr de olur, oku ma'nâsına. 'Hasân' hasîñ cem'idir. 'Has' h'ânîñ fethiyle [44] nâ-kes ve bed-gevher ma'nâsınadır. Ve yabanî ot ve çör-çöp ve kühistânda neş'et etmiş eşhas ma'nâlarına da gelir. Neyâlâyend fi'liniñ ehl-i himmet fâ'ili ve leb mef'ûl-i şarḥi ve ez h'ân ğayr-ı şarḥidir. 'Der-hûr' dâliñ fethî ve rânîñ sükûnu ve hâ-yı mu'cemeniñ ḍammı ve vâv-ı mechûl ve râ ile lâyıḳ ve sezâvâr ve münâsib ma'nâsınadır. 'Dendân' feth-i dâl ile ḥandân vezninde diş ma'nâsınadır ki 'Arabîde kesr-i sîn ile 'sin' denir. Otuz ikidir ki yigirmi sekizi ḥurûf-ı 'Arabîyye ve dördü ḥurûf-ı 'Acemîyye muḳâbelesindedir. 'Encüm' hemzeniñ fethi ve nûnuñ sükûnu ve cîmiñ ḍammı ile necmiñ cem'idir. Necm nûnuñ fethi ve cîmiñ sükûniyle yıldız ma'nâsınadır. Fârisîde aḥter ve seyyâre denir. 'Girde' kâf-ı Fârisîyyeniñ kesri ve rânîñ sükûnu ve dâliñ fethiyle bir nev' yufḳa etmek ma'nâsınadır. Bundan başka değirmi olan nesneye de derler. Mâha izâfeti beyâniyyedir. 'Mâh' neyyir-i aşğardır ki aydır. 'Arabîde kamer denir. Maḥalli felek-i evveldir. Şehr mürâdifidir ki seneniñ on iki ḥişşesinden bir ḥişşesine denir. 'Hûr' ḍamm-ı hâ ile şems ma'nâsınadır. Ve yemek ma'nâsına olan ḥorden maşdarından fi'l-i emr de olur. 'Der-hûr-i dendân-i encüm' tetâbı'-ı izâfâtı mecâzen lâmiyyelerdir. 'Der-hûr' mübtedâ 'kerde' haberidir.

Maḥşûl-i beyt

Ehl-i himmet olan kimse denî ve nâ-kes olan kimselerin sofrasında bulunan ta'âmlarından ekl eylemek şöyle ḡursun dudaklarını bile bulaşdırmazlar. Mısrâ'-ı şânîyi irsâl-i meşel olarak buyurmuşlardır. Zîrâ görmez misin ki yıldızların dişleriniñ lâyıḳı ancak Şems ve Kamer'in çöreğidir. Hâşıl-ı ma'nâ edânî ve esâfil sofralarına bilâ-da'vet zübâb-âsâ varup ḳonmaḡdan kemâl-i hâzer üzere olup ammâ Hâtem [Hâtem-i Tâî] gibi meşhûr 'âlim olan bir zât-ı şehâvet-nihâdiñ ni'am-ı bî-itminândan ekl ve tenâvül eylemek 'ayn-ı şifâdır. [45] Şeyḥ 'Atṭâr:

Ey püser hergiz meḡor nân-ı baḡl
Kem nişîn der-'ömr ber-h'ân-ı baḡl

Nān-ı mümsik cümle rencest ü 'inā
Mīşevd nān-ı sehī nūr ü ziyā
Tā neh'ānendet beh'ān-ı kes merev
V'ez pey-i murdār çün kerkes merū

H'āce Hāfız:

Devlet ez mürğ-ı hümāyūn taleb ü sāye-i ô
Z'ān ki bā zāğ u zağan şehper-i devlet nebüved

Şeyh Sa'dī:

Neḥored şīr nīm-ḥürde-i seg
V'er be-sahtī bemired ender gār
Ten be bī-çāregī vü güresnegī
Benih ü dest pīş-i sifle medār

Ma'lūm ola ki aḡsām-ı 'ālem ıtlāk olunan ecsām-ı Şems ve Kāmer ve kevākib mişillü bir tāqım ecrāma ıtlāk olunur ki ecrām-ı mezkūra kevākib-i şābite ve seyyāreye ve kıyruḡlu yıldızlara tāksīm olunmuşdur. Kevākib-i şābite deyü şol yıldızlara ıtlāk olunur ki semāda müte'allıḡ oldukları mevḡı'lerini dā'imā hıfz ve vıḡāye edüp kendilerine maḡşuş olan ziyā ile muzī olurlar. Ve kevākib-i mezkūreden her birerlerine birer şems gibi nazar olunabilüp ḡattā bütün dünyāyı ziyā-dār eden şems daḡı şümüs-ı mezkūreden biridir derler. Ve 'kevākib-i seyyāre' deyü şol bir kevkebe ıtlāk olunur ki onların ḡadd-i zātında ziyāsı olmayup ṡab'an siyāh cisimler ise de şemsden ve kevākib-i şābiteden ıktibās-ı nūr ve ḡarāret edüp şemsiñ ve kevākib-i şābiteniñ etṡrafında devrān ederler. Ve Cenāb-ı nāzım'ın daḡı:

Derḡor-i dendān-i encüm girde-i māh ü ḡurest

mışrā'ında encümden murād-ı 'ālīleri Allāhü a'lem kevākib-i seyyāre olup kevākib-i şābite deḡildir. Çünki her bir kevkeb-i şābit şems mişillü nāriyye bir 'ālem müstaḡil olup ya'nī şems kendi etṡrafında devrān eden birbirleriyle eb'ād-ı muḡtelifede kā'in kevākib-i seyyāreyi izā'e ve taşḡin eylediḡi mişillü her bir kevkeb-i şābit etṡrafında daḡı kevkeb-i seyyāre mevcūd olarak kevkeb-i şābit anlara merkez olmaḡla anları [46] izā'e ve tesḡin eder. Ve kıyruḡlu yıldızlar daḡı kevākib-i seyyāreden olarak ḡareketleriyle şemsiñ etṡrafında bir kıṡ'a nāḡış-ı tūlānī resm edüp ekşer ḡālde kıyruḡ ve saç mişillü

ziyā neşretmeleriyle ‘kevākib-i zenebiyye’ ve ‘kevākib-i şa‘riyye’ tesmiye olunmuşlardır. Bu bahşin tafşilini murād eden hey’et kitāblarına mürāca‘atla izāhāt-ı maṭlūbe hāşıl eder.

19. Tāmi‘ān ez behr-i tu‘me pīş-i her ḥas ser nihend

Kāni‘ān rā ḥande ber-şāh ü vezīr-i kişverest

‘Tāmi‘ān’ tāmi‘iñ cem‘idir, ḥarīşler demektir. ‘Tu‘me’ ḍamm-ı tā ile gürfe vezninde yiyecek nesneye denir. ‘Pīş’ bā-yı Fārisiyyeniñ kesriyle öñ ve ilerü ma‘nāsınadır. Ve ‘ākil ve mutafaṭṭın ve māzī ve müstaḳbel ma‘nalarına da gelir. Ḥas bu maḳāmda be-ma‘nā baḥīl ve fūrū-māye. ‘Nihend’ nihādenden müştak fi‘l-i muzāri‘-i cem‘-i ḡā‘ibdir. Qorlar ma‘nāsınadır. Tāmi‘ān fā‘ili ve ser mef‘ül-i şarḥi, ez behr-i tu‘me ḡayr-ı şarḥi ve pīş zarfıdır. ‘Kāni‘ān rā’ kāni‘leriñ demektir, çünkü rā taḥşış içündür. ‘Ḥande’ ḥāniñ fethiyle ḥandan maşdarından müştak olduğuna nazaran ism-i mef‘ül şīḡası üzere veyahud ḥandiden maşdarından müştak olduğuna göre fi‘l-i emr şīḡası üzerine bir hā-yı resmiyye ziyādesiyle ism-i maşdar olup dıḥk ve gülme ma‘nasınadır. ‘Vezīr’ emīr vezninde ḥavāşş-ı pādşāhiden düstūr-ı a‘zam ve şāhib-i mihr-i mufahḥam olan zāt-ı ‘alī-ḳadre denir. Ve daḡi *Müneccimbaşı Tārīḫi*’nde meşūrdur ki Devlet-i İslām’da ibtidā vezīr lafzı ḥulefā-yı ‘Abbāsiyyeden yüz otuz iki senesinde birinci ḫalīfe olan Ebu’l-‘Abbās El-Saffāḥ’iñ vezīri Ebū Seleme Ḥafşa İbn-i Süleymān’a ıtlāk olunmuşdur. Ve bu lafzın iştikākında ihtilāf olunup kimi der ki mu‘āvenet ma‘nāsına olan muvāzere lafzından [47] ve kimi ḥaml ma‘nāsına olan kesr-i vāv ile vizāretten yahud naḳl ma‘nāsına olan vezrden müştakdır. Gūyā ki vezīr sultān tarafından mütekeffil-i taḥammül-i ḥaml ve şakl olduğu için ıtlāk olunmuş ola. Ve kimi daḡi der ki fethateynle vezer lafzından müştakdır ki vezir metā‘ib ve mehālikden ḫalkıñ ilticā etdikleri daḡa derler. Sultān daḡi vezīre i‘timād ettiği için ıtlāk olunmuşdur, intihā. Kişvere izāfeti lāmiyyedir. ‘Kişver’ kesr-i kāf ile mihter vezninde iḳlīm ma‘nāsınadır ki yedi ḥişşe i‘tibār olunan kürre-i arzdan bir ḥişşedir. Ve daḡi ḳudemā-yı ḥükemā kürre-i arzı ihtilāf-ı leyl ü nehār i‘tibāriyle ḥaṭṭ-ı istivādan taḳdīr ile yedi iḳlīme taḳşim eylemişlerdir. Ve müte‘aḫḫirīn-i coḡrāfiyyin yedinci iḳlīmden daha uzak olan maḥalleriñ mesken olduğunu bilüp altmış yedi ‘arzına varınca taḳşim ederek yiḡirmi

dört iklīm ta'yīn etdiler. Buranın tafşīlātını isteyenler daħi kütüb-i cedīde-i coğrāfya müṭāla'asiyle ma'lūmāt-ı kāmile alabilirler.

Maḥşūl-i beyt

Ḥarīş ve ṭama'kār olanlar yiyecekden içün her denī ve nā-kesiñ öñünde baş qorlar. Ya'nī ızhār-ı tezellül ile ser-fürū ederler. Erzāk-ı muḳadderesine rāzī ve ḳānī' olanlarıñ ise şāh ve vezīr üzerine ḥandesı vardır. Nitekim nāzım ḳuddise sirruh dīger bir ḳaşıdelerinde buyururlar:

Tāc ü taht-ı saltanat rā ḥ'āb bīnend ü ḥayāl
Şeb çü āsāyend ser ber-ḥişt ü ten ber-būriyā

velehü:

Yā Rab zi dū kevn bī-niyāzem gerdān
V'ez efser-i faqr ser-firāzem gerdān
Der-rāh-i ṭaleb maḥrem-i rāzem gerdān
Z'ān reh ki ne sūy-i tüst bāzem gerdān

Şeyḥ Sa'dī ḳuddise sirruh buyurmuşlardır:

Ey ḳanā'at tüvangerem gerdān
Ki verā-yı tü ḥiç ni'met nīst
Künc-i şabr iḥtiyār-ı Loḳmānest
Her ki rā şabr nīst ḥikmet nīst

[48]

20. Mākīyān ez behr dāne mībüred ser zīr-i ḥāk

Ḳahḳaha ber-kūh ü ber-der-şīve-i kebg-i nerest

'Mākīyān' kesr-i kāf ile ḥākīyān vezninde tavuḳ dedikleri ḥayvāndır. 'Dāne' ḥabbe ma'nāsınadır, arpa ve buğday gibi. 'Büred' ḍamm-ı bā ile getirmek ma'nāsına olan bürden maşdarından feth-i bā ile getirir ma'nāsına fi'l-i muzāri'dir. 'Mey' lafzı muzāri'e duḥūlünde edāt-ı ḥāldir. Ve istimrār içün de gelir. Şeyḥ Sa'dī'niñ:

Her nefesī ki fer ü mīreved memedd ḥayātest

fıkrasında olduğu gibi. Ve fi‘l-i māzīye duḥūlünde zamān-ı māzīden hikāye içündür. ‘Zīr’ kesr-i zā ile aşağı ma‘nāsınadır. Ve kirli ve pūşīde ma‘nāsına da gelir. ‘Mākīyān’ ‘mībūrediñ’ fā‘ili ve ‘ser’ mef‘ūl-i şarīhi ‘ez behr dāne’ ve ‘zīr-i ḥāk’ lafzları müte‘allakāt-ı fi‘ldendirler. ‘Ḳahḳaha’ ḳāfların fethalariyle ḳah ḳah deyü āvāz ile tekrār-be-tekrār gülmek ma‘nāsınadır. ‘Kūh’ kāf-ı ‘Arabiyyeniñ ḳammiyle ‘ḳağ’ ma‘nāsınadır ki ‘Arabīde cebel denir. Kāf-ı ‘Acemiyye ile baḥs ma‘nāsınadır. ‘Vāv’ ‘ātīfedir. ‘Der’ burada vadi ve dere ma‘nāsınadır. ‘Şīve’ şīniñ kesriyle tavr ve ḳā‘ide ve ḳānūn ma‘nalarıdır. ‘Kebg’ kāfiñ fethi ve bāniñ sūkūnu ve kāf-ı Fārisīyle keklik kuşuna denir. ‘Ner’ feth-i nūn ile erkek ma‘nāsınadır. ‘Şīve-i kebg-i ner’ izāfetleri lāmiyye ve beyāniyyedir.

Maḥşūl-i beyt

Ṭavuk dāne için başını toprak altına götürür. Ya‘nī çöplükde dāne bulurum ümīdiyle başını derūn-ı ḥāke götürüp bir ḥabbe bulmak için nice meşakḳat ve mezellet ihtiyār eyler. İmdi tavuḡuñ iş bu ḥāl-i ihtiyāc-me‘āline ḳağlarda ve dere başlarında ḥirāmān olarak ḳahḳah ile gülmek ancak erkek kekliḡiñ şīve ve ‘ādetidir. Ez *Bahāristān*-ı nāzım; Hikāyet: “Göğercine, [49] ‘Niçündür ki iki yavrudan ziyāde getirmiyorsun tavuk gibi ziyādeye ḳudretiñ yok mudur?’ dediklerinde, cevābında: ‘Göğerciniñ yavrusu peder ve māderiniñ ḳursaḡından yer ve tavuḡuñ pilici her rāst geldiḡi mezbeleden yiyüp geçinir. İmdi bir ḳursaḡ ancak iki yavru besleyebilüp yarım mezbeleden bir günde biñ pilic eşinmek mümkindir. ’ demiş.”

Ḥāhī ki şevī ḥelāl rūzī
Hem-ḥāne mekūn ‘ıyāl bisyār
Dānī ki derīn serāçe-i teng
Ḥāşıl neşevēd ḥelāl bisyār

Lākin ṭayr-ı mezkūrda her ne ḳadar lisān-ı ḥāl ile:

Eger ḥāhī selāmet der-kenārest

me‘ālini gūyī ise de beyti:

Her kes be ḳadr-i ḥīṣ giriftār-ı miḥnetest
Kes ra nedādeend berāt-ı müselleml

fehvasınca o bî-çâre dahî pençe-i şahin-i kazâdan bir vechile hâlâş olamaz.

Dîdî ân kahkaha-i kebg-i hürāmān Hāfız

Ki zi ser-pençe-i şāhīn-i kazā gāfil bûd

21. Nef'-i 'ämme 'amme rā evlāst ārī dumm-i ḥar

Hoş megesrānist līkin kūn-i ḥar rā derḥurest

'Nef' feth-i nūn ile fā'idelendirmek ma'nāsına, 'Arabīdir. 'Ämme' teşdīd-i mīmle hāşşa muḳābilidir. Herkes vechile ma'nāsınadır. Nef'in 'ämmeye izāfeti maşdarıñ fā'ilinedir. 'Rā' edāt-ı mef'ül veyahud edāt-ı ta'līldir. 'Evlā' feth-i hemze ile ziyāde lāyık ve münāsib ma'nāsınadır. 'Nef' mübtedā, 'evlā' haberi, 'est' edāt-ı haberdir. 'Ārī' evet ve ne'am ma'nāsına, cevābda müsta'meldir. Ve āverden maşdarından ḥazf-ı vāv ile fi'l-i muzāri'-i müfred-i muḥātab da olur, götürürsün ma'nāsına. 'Dum' ḍāmm-ı dāl ile kuyruk ma'nāsınadır. Ḥar'a izāfeti lāmiyyedir. 'Ḥar' ḥānīñ fethiyle eşek ve ḥimār ma'nāsınadır. Ve mecāzen fehm ve idrākī olmayan kimseye de denir. Ve ḥarīden [50] lafzından şatun al ma'nāsına fi'l-i emr de olur. 'Megesrān' sinek sürücü. Ya'nī sineğin ma'nāsına vaşf-ı terkībī aḳsāmından olup aşlinda rānende-i meges idi. Çünkü 'meges' mīmiñ ve kāf-ı Fārisiyyeniñ fethlariyle sinek ki 'Arabīde zübāb ve lisān-ı Çağatāyīde kesreteyn ile 'cibīn' derler. Edāt-ı ism-i fā'il olan nūn ve dāl ve hā-yı resmī ba'de'l-ḥazf ma'nā-yı 'āmm terkībinden ma'nā-yı hāşş-ı 'ilmiyyeye nakl için mef'ül olan muzāfün ileyhi taḳdīm ile megesrān oldu. Cemī' müştakḳātdan olan vaşf-ı terkīblerde bu kā'ide cārīdir. Yāsı vahdet için olup dem mübtedā megesrān haberidir. 'Līkin' kesr-i lām ve sükūn-ı yā ve kesr-i kāf ile ḥarf-i istidrākdir. 'Arabīde lākin gibi kelām-ı müteḳaddemden mütevellid olan tevehhümü def' eder. 'Kūn' ḍāmm-ı kāf ile dübür ve maḳ'ad ma'nāsınadır. Ḥara izāfeti lāmiyyedir. 'Kūn-ı ḥar' dürüşť ve nā-hemvār ve bī-idrāk ve nā-dān kimseye ıtlāk olunur. Nitekim Şeyḥ Sa'dīniñ; şu:

Ger bī-hüner bemāl kūned kibr ber-ḥekīm

Kūn-ı ḥareş şümār ger gāv-ı 'anberest

beytinde mevāḳi' olmuştur. Bunda eşek dübüğü ma'nāsınadır. 'Derḥūr' lāyık ve münāsib ma'nāsınadır.

Maḥşûl-i beyt

‘Avāmîñ nef’ ve fâ’idesi yine ‘avāma münāsibdir. Ve böyle olduğu müsellemdir. Ve mışrâ’-ı şânî irsâl-i meşeldir. Zîrâ ḥimārîñ kıyruğu bir hoş sineklikdir ammâ yine kendi dübüre lāyıkdır. Ya’nî ḥabîşîñ ikrāmı yine kendisi gibi ḥabîşedir demektir.

22. Merd-i kāsib ke’z meşakḳat mīkūned kef rā dūrūşt

Behr-i nā-hemvārî-i nefis-i dağal sūhān-gerest

‘Merd’ âdem. Kāsibe izāfeti mevşūfuñ şıfatına izāfetidir. [51] ‘Kāsib’ sa’y ve ‘amel ile rızķ taleb edici ma’nāsınadır. ‘Ki’ ḥarf-i beyān. ‘Ez’ be-ma’nā min-i ibtidā. ‘Meşakḳat’ feth-i mīmle renc ve miḥnet ve şıkıntı ma’nāsına. ‘Mīkūned’ eyler, ‘kef’ avuç ve dest ma’nāsına, ‘Arabīdir. ‘Rā’ edāt-ı mef’ûldür. ‘Dūrūşt’ dālîñ ve rāññ ḍammeleriyle dūrūst vezninde ğalîz ve sert ve kaba ve ḥaşîn nesne ma’nālarıdır. Merd mīkūnedîñ fâ’ili kef ve dūrūşt mef’ûlleridir. ‘Nā-hemvār’ düz ve müstevî olmayan şey’ ma’nāsınadır, ‘yā’sı ḥarf-i maşdar. Ve daḥi ‘yā’ ḥarf-i şıfatlarıñ âhirine lūḥûkunda maşdariyyet edātı olup ḥabî gibi güzellik demektir. Ve isimleriñ âhirine geldikde maḥalliyyet edātı olur gülî ve dıraḥtî güllük ve ağaçlık demektir. Ve Türkîde maşdariyyet ve maḥalliyyet ma’nālarını ifāde eden ‘-lik’ ve ‘-lık’ edātlarıdır. ‘Yāseminlik’ ve ‘limonluk’ gibi. Hemzesi izāfet içündür. ‘Nefs’ feth-i nūn ve sūkūn-ı fâ ile cān ve rūḥ ma’nāsınadır. Cesed ve ‘ind ve cevher ma’nālarına da gelir. ‘Dağal’ fethateynle mekkār ve ma’yūb ve ḥabāset ve fesād ve ḳalb akçe ma’nālarıdır. Nā-hemvār-i nefis-i dağal izāfetleri lāmīyye ve beyānīyyedir. ‘Sūhān’ ḍamm-ı sînle sūzān vezninde törpü ve eḡe ta’bîr olunan ālet ma’nāsına. Ve taḥfîf ile sūhen daḥi cā’izdir. ‘Ger’ kāf-ı Fārisīyle edāt-ı ism-i fâ’il olup ‘sūhān-ger’ törpücü ma’nāsınadır.

Maḥşûl-i beyt

Kesb edici olan kimesne ki renc ü miḥnetden avucunu törpü gibi dūrūşt ve ğalîz eyler. İmdi öyle nā-hemvār olan el mekkār ve ḥîle-kār olan nefis-i emmāre için törpücüdür. Ya’nî kesb-i akvāt-ı yevmiyye için cehd ü sa’y ile ta’bdan elde ḥāşıl olan nasırlar nefis-i [52] emmāre ve mekkāreyi terbiyye ve ıslāḥ için gūyā bir eḡedir. Nitekim nāzım ḳuddise sirruh *Cilā’u’r-rūḥ* nām ḳaşîdelerinde buyurmuşlardır:

Tü rā tā hest nā-hemvārî’î der-ḥod ḡanîmet dān

Dürüştiḥā-yı devr-i çerḥ rā kānest sūhāneş

23. Sāgar-ı ‘işret büved ez kesb ber-kef ābile

Vaqt-i ān kes hoş ki rāḥat yāfte z’ın sāgarest

‘Sāgar’ feth-i ḡaynla lāgar vezninde ḳadeḥ ve piyāle ma’nāsına, ‘işrete müzāfdır. ‘İşret’ ḥüsn-i mu’āşeret ve meclis edüp nefīs ta’ām ve şerāb tenāvül etmek ma’nāsınadır. ‘Ābile’ sivilce ta’bīr olunan küçük çıbana denir. ‘Ābile’ büvediñ fā’ili ve ‘sāgar’ mef’ül-i şarīḥi ‘ez kesb’ ve ‘ber-kef’ mef’ül-i ḡayr-i şarīḥleridir. ‘Vaqt’ zamāndan bir miḳdār mefrūzdur ki Fārisīde hengām derler. Ān kese izāfeti lāmīyyedir. Vaqt mübtedā, hoş haberi. Edāt-ı haber maḥzūfdur. ‘Ki’ ḥarf-i beyān veyaḥud ḥarf-i ta’līldir. ‘Yāfte’ māzīden kısım ya’nī māzī-i menḳül olup bulmuş ma’nāsınadır. ‘Est’ edat-ı haberī yāfteye muḳayyed olarak zīn, sāgar, rāḥat, yāfte est taḳdīrindedir.

Maḥşül-i beyt

Cenāb-ı nāzım bu beytde eldeki ḳabarcıḡı ḳadeḥe teşbīḥ edüp buyururlar ki sa’y ve ḳuşış ile kesbden elde ḥāşıl olan nasırlar ve ḳabarcıklar ‘işret ḳadeḥi gibi neş’e vericidir. Ve daḡı ikinci sāgardan ḥāliyyet ve maḥaliyyet ‘alāḳasıyle bāde murād olunur. Ol kimseniñ vaḳti hoşdur ki avucunda ḳadeḥ gibi çıbanlar ve nasırlardan maḥzūn ve mükedder olmayup rāḥat ve āsāyiş bulmuşdur. Ya’nī “*Ḥırfetü’l-mer’i kenzuhu*” feḥvāsınca vech-i ḥilālden nafaḳa-i nefis ü ‘iyāl [53] içün kesb etmek ‘ibādāt-ı mefrūzadan olduğunu bilüp de meşḡul olduğu kisb ü kārınıñ ḥasāset ve şu’übetinden aşlā ḡam-nāk olmayan kimse ḡüyā sāgar-ı şahbādan bāde-i ḥamrā nūş etmiş gibi dā’imā neş’e-mend ve hoş-ḥāl olur. Zīrā kisb ü kāra ‘ār eyleyüp ma’e’l-iḳtidār geşt-i esvāḳ ü bāzār ederek zull-i sūāl ile ḥalkı bīzār eyleyen battālīn-i ḡayvānāta mülḥak bil ki ḡayvāndan daḡı erzeldir. Ez Meşnevī-yi Şerīf:

Remz-i el-kāsib ḡabību’llāh³⁷⁹ şinev

Der-tevekkül ez sebeb kāhil meşev

Nitekim terk-i sū’āl ve kesble iştiḡāl ḡuşuşunda Ḥazret-i ‘Alī kerrema’llāhü vecheḡü:

Yeḡülü’n-nās lī fi’l-kesb-i ‘ār

³⁷⁹ اللّٰهُ حَبِيبُ الْكَاسِبِ

Fekiltu'l-‘ār fī zill sū‘āl

Ve “Ebu'l-‘iyāl eḥaḳḳu en yuḥammil” ve yine “Lā yenḳuṣu er-racul min kemālihi izā ḥamele li-‘iyālehu. ” buyurmuşlardır. Şā’ib raḥimehu’llāh:

Bī-kārī vü tevekkül dürest ez mürüvvet

Ber-düş-ı ḥaḳ meyefgen zinhār bār ḥod rā

24. Ferc rā bend ez gelū kūn k’ez zenān-i sa‘terī

Fāriḡest ān kes ki ḳūt-i ō zi nān ü se‘teret

‘Ferc’ insānın ‘avret maḥalline itlāḳ olunur. ‘Rā’ edāt-ı mef‘ūldür. ‘Bend’ feth-i bā ile bağ ve düğüm ve ḥile ve riyā’ ve ‘ahd ve rehn ve ḳuşaḳ ma’nalarına gelir. ‘Gelū’ kāf-ı Fārisiyyeniñ fethi ve lāmıñ ḍammı ve meddiyle boğaz ma’nasınadır. ‘Kūn’ emriniñ fā’ili taḥtında müstetir ‘tü’ zamīri ve mef‘ūlleri ‘ferc rā’ ve ‘bend’ lafzları ve ḡayr-i şarīḥi ‘ez gelū’ lafzıdır. ‘Zenān’ ‘avretler ma’nasınadır, şıfatına muzāfdır. Ve zeden maşdarından şıfat-ı müşebbehe de olur, vurucu ma’nāsına, ‘ki’ beyāniyye. ‘Se‘ter’ feth-i sīnle ester vezninde zıbıḳ dedikleri āletdir ki ba‘zı ‘avretler bellerine bağlayup anıñla birbirlerine cimā’ ederler imiş. Yā-yı nisbetle ‘Se‘terī’ zıbıḳ [54] kullanan ḥatuna derler. ‘Fāriḡ’ iştigāli terk ile boş ḍuran ādama denir. ‘Ḳūt’ ḍamm-ı kāf ve sūkūn-ı vāv ile ḥūt vezninde bedeni tutacaḳ miḳdār-ı ḡıdāya denir. Cem‘i aḳvāt gelir. Zamīre izāfeti lāmiyyedir. ‘Zi’ ibtidā’iyye. ‘Nān’ etmekdir ki ‘Arabīde ḍamm-ı ḥā ile ḥubz derler. ‘Se‘ter’ bunda ma‘rūf nebāt ismi olup ‘āmme za‘ter derler ki iştihā için tenāvül olunur.

Maḥşül-i beyt

Fercini boğazından bağla. Zīrā zıbıḳcı ‘avretlerden fāriḡdir. Ol kimse ki anıñ ḳūt-ı ḡıdāsı etmek ve sa‘terdir. Ya’nī eḡame-i nefiseye meyl ve raḡbet etmeyüp yalnız nān-ı ḥuşḳ ile ḳatıḳ maḳāmında sa‘tere ḳāni’ olan kimse riyāzet ile nefsine ḡalebe etmiş olmaḡla artık tābi‘-i şehvet olmaḳdan ḥalāş olmuş olur. Ve daḡı Allāhü te‘ālā ḥazretleri nefsi aşlında dört biñ yıl cū‘la mübtelā edüp terbiye ḳılmış ve i‘tirāf-ı rubūbiyet etdirmiştir. Pes her ne zamān şehevānī yüzünden ḡoḳ olup ve hevāsına müsā‘ade bulsa ma‘şıyyet deḡil ‘aşemenā’llāhü te‘ālā belki küfre belki iddi‘ā-yı rubūbiyete dā‘ī olur. Nitekim nicelerine vāḳi’ oldu, Cemşīd ve Nemrūd ve Fir‘avn ve emşāli gibi. Ve bu

sebebdendir ki Kur'an-ı 'azîmü's-şānda gelir: “*Ve lev besaṭa 'llāhūr'r-rızka li- 'ibādihi lebeğavfi'l- 'arz.*” Ve demişlerdir ki şehvet-i baṭna müsā'ade bulunduḡca şehvet-i ferc zabṭ olunmaz. Şeyḫ Sa'dî:

Ederün ez ṭa'ām ḥālî dār
Ki derü nūr ma'rifet bînî
Tehî ez ḥikmetî be 'illet-i ān
Ki pürî ez ṭa'ām tā bînî

Ve Emîr 'Ālî Şîr Nevā'î:

Bā dehān-ı ḥuṣḡ ü çeşm-i ter kanā'at kün ez ānk
Her ki ḡānî' şüd be ḥuṣḡ ü ter şeh-i baḥr ü berest

[55]

**25. Her ki rā ḥar sāḥt şehvet nīm ḥardal gū be 'aql
Ḥod be-fehm-i ḥurde-dānān nīm-ḥardal hem ḥarest**

'Her ki rā' her kimseyi ki. 'Ḥar' burada bî-idrāk ma'nāsınadır. 'Sāḥt' yaptı. Sāḥt fi'liniñ şehvet fā'ili. Her ki rā ve ḥar lafzları mef'ul-i şarīḥleridir. 'Şehvet' bir nesneye meyl ve rağbet olunmasıdır. 'Nīm' mīm vezninde yarım ve nişf. 'Ḥardal' ḥā ve dālîñ fethaları ve rānîñ sükūniyle ba'zı ṭa'āma lezzet vermek ve iştihā açmak için isti'māl olunan bir nev' tohumdur. 'Gū' ḡamm-ı kāf-ı Fārisiyye ile söyle ma'nāsınadır. 'Aql' bir nūr-ı rūḥānîden 'ibāretdir ki nefis insānı anîñ vesāṭatiyle 'ulūm-ı nazariyye ve zarūriyyeyi idrāk ve iz'ān eder. Anın ibtidā'î vücūdu veledîñ raḥimde istikmāl-i ḥilḡatle henüz cenîn olduḡu hengāmdır. Ba'dehu tedriciyle bülūḡu vaktine kadar tezāyüd ve nemā' üzere olur. Evvelindeki 'bā' zarfiyyet içündür. 'Be-fehm-i ḥurde-dānān' be-fehmdeki bā da edāt-ı zarfiyyet, fehmiñ ḥurde-dānāna izāfeti maşdarîñ fā'ilinedir. 'Ḥurde-dānān' ḥurde-dānîñ cem'idir. Ḥurde-dān vaşf-ı terkībîdir. Aşlında dānende-i ḥurde idi ḥurde bilici ya'nî ehl-i diḡḡat ve mezāyā-şinās kimseler demektir. 'Nīm-ḥardal' terkīb-i izāfetdir. Ḥardal lafzının nişfi demektir. 'Hem' daḡi. 'Ḥarest' ḥar lafzıdır.

Maḥşül-i beyt

Her kimseyi ki şehveti bī-idrāk eyledi aña ‘akılda yarım hardal söyle. Zīrā şehvetiniñ mağlūbu olan kimse de yarım hardal kadar ‘akl yokdur. Taḥkīk-i ehl-i diḳḳat olanlarıñ fehminde hardal lafzınıñ nısfı har lafzıdır ki aḥmak ve bī-idrāk demekdir. Ya’nī ma’nāda ‘abdu’l-baṭn ve’l-şehvet olan kimseniñ zāhirde hūr ve āzād olduğunun ne şerefi [56] vardır. Çünkü şehvet-i nefsanıyye umūr-ı sāfileden olmağla şāhibi daḥi ḥor ve zelildir. Anıñ içün tā’ife-i şūfiyye sülūklarını riyāzetle bed’ ederlermiş. Şeyh ‘Aṭṭār ḳuddise sirruh:

Ānki bāşed der-kef-i şehvet esīr
Gerçi āzādest ô rā bende gīr
Ān büved eblehterīn-i merdümān
K’ez pey-i nefis [ü] hevā bāşed devān

Ve ba’zı şu‘arā-yı ‘Arab demişdir:

Ve mā yenfa‘u’l-āşl min Hāşim
İz kānet el-nefs min Bāhile

Ya’nī Hāşimiyyü’l-āşl olduğunun ḳā’idesi olmaz, nefsi Bāhile’den olduğdan soñra. Ve Bāhile ‘Arabdan denā’et ile ma’rūfe bir ḳabileler ki ‘izām-ı meyyiteniñ muḥḥunu ya’nī iliğini çıkarup ekl ederlermiş. Hikāye; ‘Abdūlmülk ibn Mervān zamānında Ḥaccāc’ın tavşīfiyle Ḥorāsān vālisi olan Ḳuteybe bin Müslim-i Bāhilī ki seḥā ve ḥalīm ve ‘ākıl ve nīk-sīret bir zāt olup ḳabile-i Bāhile’den olmasından gayrı bir ‘ayb ile me’yūb değıl idi. Mervīdir ki bir gün tend-hūy bir ‘Arābī ile laṭife ḳaşd edüb: “*Yā ‘Arābī benim gibi emīr ve Bāhilī olmaḳ seni mesrūr eder mi?*” dedi. ‘Arābī-i bed-hūy daḥi: “*Bu maḳūle ḳabile-i deniyyeden olmağı ḳabūl etmem.*” dedi. Ba’dehu Ḳuteybe: “*Yā ḥalīfelik ile ḳabūl eder misin?*” dedi. ‘Arābī: “*Ḥalīfelik ile değıl şarḳdan ğarba ḳadar dūnyāyı zīr-i ḳabzā-i taşarrufa almaḳ şarṭiyle daḥi Bāhilī olmağı ḳabūl ve irtikāb eylemem.*” dedikde Ḳuteybe: “*Yā ‘Arābī eger Bāhile’den olursañ ehl-i cennet olursun deseler ḳabūl eder misin?*” deyüp ‘Arābī bir miḳdār tefekkürden soñra “*Benim Bāhilī olduğumı ehl-i cennet bilmemek şarṭiyle ḳabūl ederim.*” dedikde Ḳuteybe ḥande ve ḳahḳaha edüp ‘Arābī’ye ḥayli iḥsān eylemiş, raḥmetu’llāhi ‘aleyh.

26. Sifle rā manẓūr netvān sāḥten k’ô ḥūb-rūst
Mīḥ rā ber-dīde netvān gūften k’ô ez zerest

[57] ‘Manzūr’ nazar olunmuş ma’nāsınadır. ‘Netvān’ tevanisten maşdarından mümkün değildir ma’nāsına nefy-i istikbāldir. Aşlında netvānd idi burada dāli hāzıf olunmuştur. ‘Sāhten’ yapmak ve kılmak ma’nāsınadır. ‘K’ô’ ‘ki ô’ dan muhaffefdir, zamīr manzūra rāci’dir. ‘Hüb-rū’ güzel yüzlü ma’nāsına vaşf-ı terkībīdir. ‘Mıh’ kesr-i mīmle eñser ve kazık ma’nāsınadır. ‘Ber-dīde’ göz üzerine demektir. ‘Güften’ kāf-i memdūdeniñ dammı ve fāniñ sükūnu ve tāniñ fethiyle vurmak ve darb eylemek ma’nāsına maşdardır. Muzāri’i feth-i bā ile kūbed ve emr-i hāzırı kūb gelir. ‘K’ô’ ki ile ô’dan mürekkebdir. ‘Ki’ edāt-ı ta’līl, ‘ô’ zamīr-i gā’ibī, mıha rāci’, ‘est’ edāt-ı haberdir.

Maḥşul-i beyt 26

Denī ve fūrū-māye olan kimseyi hūb-rūdur deyü andan nazarını ayırmayarak manzūruñ kılmak münāsib değildir. Zīrā eñseri altundandır deyü göze vurmak cā’iz değildir. Ya’nī hercāyi ve hezār-āşinā olan maḥbūbu ḥüsn-i bī-beḳāsından ötürü bir an ve bir lahza gözünüñ öñünden ayırmamak revā ve lāyık olmadığını mü’ekked mısrā’-ı şānīyi irsāl-i meşel tarīkiyle buyurmuşlardır. Şöyle ki mīḥ-i zerrīne i’tibār edüp gözüne kaçan şahş-ı bī-idrākiñ dīdesi nā-bīnā olup cihānı görmez olduğu gibi böyle meḥābīb-i mübtezele ile ülfet ve ünsiyyet eden kimseniñ daḥi artık çeşmine ‘ālem görünmez olup işinden ve gücünden āvāre ve dūr ve bu cihetle aḥbābından daḥi gürizān ve mehcūr olarak bī-kadr ve bī-şeref olacağı āzāde-i kayd-ı suṭūrdur. Nitekim şabīhü’l-vech olanlar mülteḥī olup evvelki revnaḳ ve behā-zā’ ile ve ḥüsn ü cemāl-i muzmaḥill olsa ‘uşşāḳ anlardan bīzār ve gülistān emelleri ḥār-zār olur. Pes dūr endīş olanlar ve ma’nāyi ḳable’l-vuḳū’ mülāḥaza [58] ve belki dīde-i bāṭın ile müşāhede eyleyüp erkenden ta’alluḳ rengine boyanmazlar ve soñundan āteş-i hicrāne yanmazlar. Cāmī:

Yā rab dilem ez bütān-ı ser-keş berehān
V’ez ḥaṭṭ ḥoş ü ‘arīz-ı mehveş berehān
Ya’nī ki cemāl-i ḥıṭṣ bīrūn zi heme
Benümā vü merā ez īn keşākeş berehān

27. Şāhidān-i zer ṭaleb rā ‘arīz-i pūr ḥaṭṭ ü ḥāl

Der-kef-i ṭāmi’ be-ḳaşd-i māl-i merdüm maḥzarest

‘Şāhidān’ şāhidiñ cem‘idir. Şāhid Fārisīde maḥbūb ma‘nāsınadır. ‘Zer taleb’e izāfeti mevşūfuñ sıfatınadır. ‘Zer taleb’ altun taleb edici ma‘nāsına vaşf-ı terkībīdir. Zīrā taleb lafzı her ne kadar ‘Arabīde maşdar ise de Fārisīde talebīden maşdarından emr-i ḥāzırdır. ‘‘Ārız’ yañaq ma‘nāsına, ‘Arabīdir. ‘Pür ḥaṭṭ’a izāfeti beyāniyyedir. ‘Pür’ bā-yı Fārisiyyeniñ ḍammı ile dolu ve çok ma‘nāsına. ‘Ḥaṭṭ’ genç kimesneniñ yañağındaki ince tüy ma‘nāsınadır. ‘Vāv’ ‘āṭife. ‘Ḥāl’ ba‘zı insānıñ vüçūdunda bulunan küçük siyāh müdevver lekedir ki ‘beñ’ ta‘bīr olunur. ‘Der’ edāt-ı zarf. ‘Kef’ el. Ṭāmi’e izāfeti lāmiyyedir. ‘Ṭāmi’ tama‘-kār ma‘nāsınadır. ‘Kaşd’ feth-i kāfla bir nesneye teveccüh ve ‘azm eylemek ma‘nāsınadır. ‘Māl’ bir ādemiñ mālīk olduğı nesneye denir. ‘Merdüm’ feth-i mīmle şahş-ı vāḥid ma‘nāsınadır. Kaşdıñ mālā izāfeti lāmiyyedir. ‘Maḥzar’ mīmiñ fethiyle taraf-ı bālāya ‘arz ve ifāde zımnında müte‘addid kimesneler tarafından imzā olunan ‘arīzadır ki ‘arz-ı maḥzar daḥi tesmiyye olunur.

Maḥşul-i beyt

Ṭālib-i zer olan maḥbūblarıñ Şeyḥ Sa‘dī:

Sebze der-bāğ güfte end hoşest
Dāned ān kes ki īn sūḥan gūyed
Ya‘nī ez rū-yı dilberān [59] ḥaṭṭ-ı sebz
Dil-i ‘uşşāk bīşter cūyed

müfādınca ruḥsār-ı ḥaṭ-āverī tama‘-kāriñ avucunda ya‘nī ḥaṭṭ-ı pür-āverde olan meḥābībiñ destinde üftādeleriniñ mālını almak kaşdiyle bir maḥzardır. Ya‘nī ‘arz-ı ‘arız-ı ḥaṭṭ-āverī ile kendilerine mecbūr eyledikleri bī-çāregānıñ emvāl-i mevcūdesini aḥz ü kabz ile gürüh-ı ḳalenderāna ilḥāk ederler. Şeyḥ Sa‘dī:

Neşāyed heves bāḥten bā gülī
Ki her rüz bāşed vü rā bülbülī
Çü ḥod rā be her meclisī şem‘ kerd
Tü dīger çü pervāne gerdeş megerd

28. Rūzgāret tīre destet ḥālī ü dil pür-heves

Şeb dırāz ü nāḥunān üftāde a‘zā pergerest

‘Rūzgār’ burada kāf-ı Fārisī ile zamāne-i nā-pāydār ma‘nāsınadır. Zāmire izāfeti mecāzen lāmiyyedir ki beyānı beyt-i evvelde izāfet beyānında mürūr etdi. ‘Te’ zāmīr-i muḥātabdır ki mā-ḳabli meftūḥdur. Ve gāhī zarūret-i vezn için sākin de olur. Nitekim Cenāb-ı Hekīm Senā’ī’niñ ḳuddise sirruh işbu:

‘İllet-i rūz ü şeb ḥūrest yaḳīn
Çün güzeştī ne ānet mānd ne īn

beytinde vāḳi ‘ānet kelimesindeki tā-yı ḥiṭābıñ mā-ḳabli sākin olduğu gibi. ‘Tīre’ tāniñ kesriyle bulanık ve mütekeddir ma‘nāsınadır. ‘Dest’ mest vezninde yed ve el ma‘nāsınadır. Zāmire muzāfıdır, ‘pür’ dolu. ‘Heves’ ārzū ve istek ma‘nāsınadır. ‘Şeb’ heb vezninde geceye denir. ‘Dīrāz’ feth-i dāl ile uzun ve tavīl ma‘nāsınadır lākin dālın kesriyle meşhūrdur. ‘Nāḥun’ ḥāniñ ḍammīyle tırnaḳ ma‘nāsınadır. ‘Ūftāde’ ūftāden lafzından düşmüş ma‘nāsına māzīden kısımdır ya‘nī māzī-i naḳlīdir. Ve daḥi lisān-ı Türkīde mādde-i aşıyyeniñ ki emr-i ḥāzır şīḡasıdır. Āḥirine ‘-miş’ ‘ilāvesiyle māzī-i naḳlīniñ müfred-i ḡā‘ibi olur. Sā‘ir [60] taşrīfātı inşā‘a’llāh ātīde ‘ācizāne beyān olunur. ‘A‘zā’ feth-i hemze ile ‘uzvuñ cem‘idir. ‘‘Uzv’ ḍamm-ı ‘aynla bedeniñ bir cüz’üdü, bir ḳol ve bir ayak mişillü. ‘Ger’ feth-i kāf-ı Fārisiyye ile uyuz ve kāf-ı ‘Arabīyle şaḡır ma‘nāsınadır.

Maḥşül-i beyt

Seniñ zamānıñ kederli ve eliñ boş ve ḥālbuki göñlüñ daḥi ārzū ve heves ile ḳoludur. Seniñ şu ḥāl-i pür-melāliñ uyuz ‘illetine mübtelā olup ve tırnaḳları dökülmüş olan bī-çāreniñ ḥāl-i felāket-me‘ālī gibidir. Ya‘nī ḥafāzana’llāh uyuz ‘illetine mübtelā olup da ḳaşınacak tırnaḡı olmayan kimesneniñ şeb-i tavīlde ḥ‘āb ve ḥuzūru selb olduğu gibi rūzgār-ı zūr-kāriñ rū-yı müsā‘ade göstermediḡi kimse daḥi göñlündeki ārzū ve emellerini bil-fi‘il icrāya muḳtedir olamadıḡından dā‘imā muḡtarib ve müte‘ellim olur. Şeyḥ Sa‘dī:

Ān kes ki tüvāngeret nemī gerdāned
Ô maşlahat-ı tü ez tü bihter dāned

Velehü:

Gürbe-i miskīn eger pür dāştī
Toḥm-ı güncişḳ ez cihān ber-dāştī

Velehü:

Sifle çü cāh āmed ü sīm ü zereş
Seylī-i ḥāhed be-ḥaḳīḳat sereş
İn meşel āḥar ne-ḥakīmī zidāst
Mūr hemān bih ki ne-bāşed pereş

29. Dest deh bā rāstān der-ḳaṭ'-i puştihā-yı ṭab'

Bī 'aşā mügzer ki der-rāh-i tü şad cūy ü cerest

'Dest deh' el ver. 'Bā' burada mef'ülün ileyh edâtıdır. 'Rāstān' rāstıñ cem'idir. 'Rāst' doğru ve gerçek ve mūsikīde bir maḳām adıdır. Lākin bunda rehber ve mürşid-i kāmil murāddır. 'Der' edāt-ı zarf. 'Ḳaṭ' feth-i ḳāfla kesmek ve bir maḥalden mürür edüp geçmek ma'nāsınadır. 'Puşt' ḍamm-ı pā-yı Fārisīyle burada arka ve şırt ma'nāsınadır. 'Yā' edāt-ı maşdar ve 'hā' edāt-ı cem'dir. [61] 'Ṭab' ṭabī'at ve hūy ma'nāsına. Poştihānıñ ṭab'a izāfeti müşebbehün bihiñ müşebbehe izāfeti ḳabīlindendir ki beyāniyyedir. 'Bī-'aşā' değneksiz. 'Mügzer' geçme ve mürür etme ma'nāsına nehy-i ḥāzırdır. Ve daḥi lisān-ı Türkīde nehy-i ḥāzır emr-i ḥāzırıñ āḥirine '-me' lafzı 'ilāvesiyledir. Meşelā taẓyī'-i evḳāt etme gibi. 'Rāh' yol ve ṭarīḳ ma'nāsına. Zāmire izāfeti lāmiyyedir. 'Şad' feth-i şād ile merātib-i a'dāddan yüze denir. Bunda keşret murād olunur. 'Cūy' ḍamm-ı cīmle cūsten maşdarından iste ma'nāsına fī'l-i emrdir. Lākin bunda nehir ve çāy ma'nāsına isimdir. 'Cer' feth-i cīmle bunda yarıḳ ve çatlaḳ ve yarılmış zemīn ma'nāsınadır. 'Est' bu maḳamda vardır ma'nāsınadır.

Maḥşül-i beyt 29

Cūy ve ṭabī'at şırtlarını ḳaṭ' etmede doğrulara el ver. 'Aşāsız mürür etme. Zīrā seniñ yoluñda çok dereler ve çaylar vardır. Ya'nī ef'āl ve aḳvāli şer'-i şerīfe muṭābıḳ bir mürşid-i kāmile bī'at edüp teslīm ol. Zīrā meftūr olduḡuñ hūy ve ṭabī'at şırtları ve tepelerini ḳaṭ'da ki aḥlāḳ-ı zemīmeden aḥlāḳ-ı ḥamīdeye seyr ü sülūkdan 'ibāretidir. Nitekim Cenāb-ı Cāmī ḳuddise sirruh buyurmuşlardır; nazm:

Sülūk-ı rāh-ı 'ışḳ ez ḥod rehā'ıst
Ne ḳaṭ'-ı menzil ü ṭayy-ı maḳālāt
Sa'ādet ḥāhī ez 'ādet güzer kün

Ki terk-i ‘âdetest aşl-ı sa‘âdet

Ṭarîķinde şa‘bu’l-mürûr çâylar ve dereler ve reh-zenler vardır ki ahvâl-i râhdan âgâh olan bir rehberle iktidâ edüp dest-i keramet-peyvestine teslîm olmadıkça anlardan selâmete güzer edüp de menzil-i maķşûda vüṣûl hîç bir ṭarîķle mümkün değildir. Hâce Hâfız:

Rehberî cû ki derîn bâdiye her sûy rehîst
Merd-i ser-geşte çi dâned ki kücâ bâyed reft

Velehü:

Her şebnemî derîn reh şad baħr-ı âteşînest
Derdâ ki ĩn mu‘ammâ [62] şerħ ü beyân nedâred

Velehü:

‘Acâ’ib-i reh-i ‘ışķ ey refîķ bisyârest
Zi pîş-i âhû ĩn deşt şîr-i ner be remîd

Ve dahî Şeyħ İbrâhîm Hâķķî kuddise sirruh buyururlar ki:

“Ehlu’llâh demişlerdir ki sülûk-ı ṭarîķ-i enbîyâ ve mürselîn ahlâķındandır. Ve hulâsa ‘ibâd-ı şâlihîn etvârındandır. Hâlbukim anlarıñ sülûk-ı ṭarîķ-i Hâķķdan murâd-ı maķşûdları budur ki rûħ-i insânı menâzil-i münezzilât-ı mezkûresinden tedric ile yine evvelki maķâmına terfî kıla ve ma‘rifet-i nefis ile ma‘rifet-i Hâķķ’a vâṣıl ola ve bu ṭarîķiñ ehli beyninde menâzil-i ma‘lûmesi vardır ki sâlik anları biri birinden soñra kaṭ‘ edüp âħirine vüṣûl bulur. Andan sülûk-ı menâzil munkatı‘ olur ve tecelliyât-ı Hâķķ münkaṭı‘ olmaz. Zîrâ tecelliyâtıñ nihâyeti olmaz, bu sâlikiñ hâli menâzil-i ṭarîķ-i maḥsûsî kaṭ‘ eden misâfiriñ hâli gibidir. Sâlike bir mürşid lâzımdır ki aña bu yoluñ ḥayrını ve şerrini bildire. Ve buña silâh iktizâ eder ki zikru’llâhdır. Tâ kim anıñla nefis ve şeytândan taḥaṣṣun eyleye ve sâlik seyr ü sülûkunda ehlu’llâh arasında meşhûr olan maķâmâtı geçüp gider ki anlar yedi maķâmdır. Evvelkisi maķâm-ı zulmât-ı ağıyardır ki anda bu nefis-i nâṭıķa ‘emmâre’ nâmiyle tesmiyye kılınmışdır. Ve ikincisi maķâm-ı envârdır ki bu nefis ‘levvâme’ tesmiyye olunmuşdur. Ve üçüncüsü maķâm-ı esrârdır ki bu nefis anda ‘mülheme’ ismiyle bilinmişdir. Ve dördüncüsü maķâm-ı kemâldır ki bu nefis anda ‘muṭma’inne’ tesmiyye kılınmışdır. Ve beşincisi maķâm-ı viṣâldır ki bu nefis

anda ‘rāziyye’ tesmiyye olunmuştur. Ve altıncısı maḳām-ı tecellīyāt-ı ef’āldir ki bu nefis anda ‘marziyye’ ismiyle bulunmuştur. Ve yedincisi maḳām-ı tecellīyāt-ı şıfāt ve esmādır ki bu nefis anda ‘kāmile’ nāmiyle bilinmiştir. Ve sālīk bu maḳāmāt-ı seb’anıñ her birinde oldukça ol maḳām ile mā-ba’dından maḥcūbdur. Pes ḥadīṣ-i şerīfde vārid olmuştur, ‘abd ile mevlāsı arasında ‘abde [63] nisbetle nūr ile zulmetden ḥucub-i seb’in olup ve ḥaḳīkatde ḥucubdan murād daḥi ancak bu’d münāsibdir. Ne ḥucub umūr-ı ḥissīyyedir ve ne bu’d evḳāt ve mesāfedir. Zīrā ki Ḥaḳḳ te’ālā bu’d ve ḳurb-i ḥissīden ve zamān ve mekān ve cihetden münezzehdir. Ammā sülūk-ı tarīḳ-i Ḥaḳḳ bu yetmiş ḥicābı temzīḳ içün vaż’ olunmuştur ki ḥucub-i seb’in-i merḳūme maḳāmāt-ı seb’a-i mā’lūmeye rāci’dır. Pes nefis-i nāṭıḳa maḳāmāt-ı seb’adan her birinde on ḥicāb ile maḥcūbdur ki ol ḥucub-ı ‘aşereniñ evvelkisi ikincisinden ekṣef ve ikincisi üçüncüsünden ekṣefdir. Tā onuncuya dek bu kıyās ile her bir maḳāmıñ ḥucubu mā-ba’dında olan maḳāmıñ ḥucubundan ekṣefdir. Tā maḳām-ı sābi’e dek bu tertīb üzere gelmiştir. Ve nefis-i emmāreniñ ḥucubı zulmānī olup mā’adāsıñ ḥucubı nūrānīdir. Pes eger sālīk maḳām-ı evvelde iken evvelki ismi a’nā “*lā ilāhe illa’llāh*” kelime-i ṭayyibesini mürşidinden telḳīn edüp her ḥālinde müdāvemetle tilāvet ederse Ḥaḳḳ te’ālā bu ismiñ bereketiyle anıñ bāṭınında bir mişbah-ı melekūtī ṭḳād eder ki ol sālīk mürteḳib olduğu ḳabāḥatleri başiret gözüyle görüp anlarla muttaşır olduğundan ikrāḥ edüp fevt olan evḳātına müteḥassir ve nādim olur. Ve ḳabā’ih-i zāhireden ḥalāş bulmağa sa’y-i müdām edüp ve derūnunda buḥl ve ḥased gibi ḳabā’ih-i bāṭınayı iḥrāc etmeğe ihtimām eder. Ve bu ismi tilāvetde müdāvemet eyledikce ef’āl-i ḳabīḥe ve aḥlāḳ-ı zemīmeden kerāhat ve nefreti ziyāde olup ‘ayn-ı tevbe olan nedāmet ḥuşūle gelir.

Vech-i dildāre ben niḳāb imişim
Çehre-i yāre ben ḥicāb imişim
Şems-i vechi benimle setr olmuş
Ben baña ebr-i āfītāb imişim
Dīde-i dil öñünde varlık ile
Perde-i ḳann ü irtiyāb imişim
Ḳann ederdim ki āb-ı reyḳānım
Vāḳıf oldum hemān serāb imişim

Her ne söylerse [64] ‘aşk ey Hakkı

Hoş aña kâbil hitâb imişim

İntihâ-yı bi’l-hulâsa”

30. Bâş der-dîn şâbit er tersî zi kahr-i Hakk ki pâ

Kerde muhkem der-zemîn ‘ar‘ar zi bîm-i şarşarest

‘Bâş der-dîn şâbit’ dîn ve şer‘at-ı Muhammediyyede şâbit kadem ol. ‘Er’ feth-i hemze ile eger gibi harf-i şartdır. ‘Tersî’ feth-i tâ ile tersiden maşdarından muzâri‘-i muhâtabdır. Havf ederseñ ma‘nâsına fi‘l-i şart olup bâş der-dîn cezâ-i şartdır. ‘Zi kahr-ı Hakk’ Hakk te‘âlânın ğazabından. ‘Ki’ zîrâ. ‘‘Ar‘ar’ mermer vezninde tikenlü ardıç ağacı ki dağ servisidir. Kerde mâzî-i menkûlünün fâ‘ili pâ, mef‘ûl-i şarîhi zi, bîm şarşar ğayr-ı şarîhidir. ‘Zi bîm-i şarşar’ şedîd ve gürültülü olan rûzgârın korkusundan demektir.

Maşşûl-i beyt

Eger kahr-ı ilâhîden havf eder iseñ dîniñde şâbit kadem ol. Zîrâ dağ servisi zemînde kökünü bîm-i şarşardan içün muhkem kılmışdır. Ya‘nî kahr-ı Hudâ-yı müte‘âlden havf ü hirâsın var ise dîn-i İslâmde şâbit kadem olup evâmir-i ‘alîyye-i ilâhiyyeye kemâl-i imtişâl ve nevâhîden ictinâb üzere ol. Zîrâ görmez misin ki dağ servisi rîh-i şedîdîñ hîn-i zuhûrunda kendisine kal‘a gibi bir âfet erişmesi havfından ayağını zemîne metîn ve üstüvâr eylemişdir. Hâce Hâfız:

Ne her dıraht taħammül küned cefâ-yı hazân

Ġulâm-ı himmet-i servem ki in kadem dâred

Şeyh ‘Atîâr:

Ters ey dîndâr ez cebbâr-ı hîş

Şerm dâr ez ‘aql nâ-hemvâr-ı hîş

31. Nîkî âmûz ez heme er kem zi hod âhir çi ‘ayb

Râstî der-cedvel-i zer-ger zi çüpîn miştarest

[65] ‘Nîkî’ iyilik. ‘Âmûz’ âmuhtenden emr olup öğren ma‘nâsıdır. Ve daħi lisân-ı Türkîde emr-i hâzır şîğası maşdarın âhirinden ‘-mek’ ve ‘-mak’ edât-ı maşdarlarını

hazf ileidir. Meşelâ öğrenmek ve okumak maşdarlarından öğren ve oku emirleri gibi ki buña şîğa-ı aşliyye derler. Zîrâ mâzî ve muzâri‘ ve sâ’ir şîğalar kendisinden müştakdırlar. ‘Ez heme’ cümleden. ‘Er’ her ne kadar. ‘Kem’ fetḥ-i kâfla fem vezninde az ve kalîl ve ḥaḳîr ve nâḳış ma‘nâlarıdır. ‘Zi ḥod’ kendiden. ‘Âḥir’ elbette. ‘Çi ‘ayb’ ne ‘âr vardır. ‘Râstî’ doğruluk. ‘Cedvel’ ca‘fer vezninde nehr-i sağıre denir. Lâkin bu maḳâmda murâd yazınıñ etrâfına çekilen ince çizgidir. ‘Zer-ger’ altun kıyumcusudur. Burada müzehhib ve mücellid ma‘nâsınadır. ‘Mıştar’ mîmîñ kesriyle satır resmetmeğe maḥşûş olan âletidir. Ve daḥî ‘çüpîn’ çüpe mensûb demektir ki yâ nisbet ve nûn te’kîd içündür. Burada yâ-yı nisbet mensûbun ileyhiñ mādde-i vücûdunu beyân içündür. Ya‘nî çüpîn mıstar ağaçdan yapılmış mıstar demektir. Demirden düzelmişe âhenîñ dedikleri gibi. Ve gâh olur ki mensûbun ileyhiñ ba‘zî evşâfını beyân içün olur. Meşelâ rengini beyân içün kırmızı güle gül-i âteşin dedikleri gibi. ‘Çüpîn mıstar’ siyâh çeşm kabîlinden olarak vaşf-ı terkîbîdir.

Maḥşûl-i beyt

Cümleden iyilik öğren. Ol kimse her ne kadar senden ednâ ve ḥaḳîr ise de ne ‘âr ve ne de naḳîza vardır. Mısrâ‘-ı şânî irsâl-i meşeldir. Zer-geriñ cedvelindeki doğruluk bir çüpîn mıstardandır. Ya‘nî [66] sıḳlet vermeyerek kendinden ‘âlim ve fâzıl-ter olan kimesneden ‘ilim ve ma‘rifet ve tehẓîb-i aḥlâḳ öğren o kimse her ne kadar mâl ve câh ve sâl cihetiyle senin mādûnuñda ise de. Nitekim denilmiştir:

Ne mâl ileidir, ne sâl ileidir;

Beğim ululuk kemâl ileidir.

Zîrâ ta‘allümden ‘âr olmaz. Görmez misin ki mücellidiñ kitâb şâḥîfesi etrâfına çekdiğı altun çizgisiniñ istikâmeti bir doğru cedvel tahtasındadır. Li-Cenâb-ı Câmî:

Meşev bâ kem ez ḥod müşâḥib ki ‘âḳil

Heme şoḥbet-i bihter ez ḥod güzîned

Girânî mekûn bâ bih ez ḥod ki ô hem

Neḥâhed ki bâ kemter ez ḥod nişîned

32. Nîst ḳadr-i ‘alî u dūn cüz’ be-miḳdâr-ı hūner

Ḳaşr-ı şeh râ pāsban ber-bām ü derbān ber-derest

‘‘Ālī’ ‘ulüvvden ism-i fā‘il olup qadriñ sıfatıdır. ‘Dün’ damm-ı dāl ile aşığaca demektir. ‘Cüz’ cīmiñ dammiyle gayr ma‘nāsınadır. ‘Mikdār’ kesr-i mīmle bir nesneniñ endāze ve ölçüsüne denir. ‘Bā’ meşāhib içündür. ‘Hüner’ damm-ı hā ile ma‘rifet ve şan‘at ma‘nāsına. Mikdārıñ muzāfün ileyhidir. ‘Kaşr’ feth-i kāfla köşk ve kâh ma‘nāsına. Şehe izāfeti lāmiyyedir. ‘Rā’ tahşış içündür. ‘Bām’ tām ve sakf demektir. ‘Derbān’ kapucu. ‘Ber’ ‘and ve yan ma‘nāsınadır.

Maḥşül-i beyt

Qadr ve mertebe ‘ālī ve dūn olması hüner ve ma‘rifetiñ mikdārından gayrile değildir. Pādişāh kaşrınıñ bekçisi köşk yanında ve kapucusı kapunuñ dibindedir. Ya‘nī kişiniñ hıdemāt-ı ‘āliyyede istiḥdām olunmasına sebep kendisiniñ kesb ve tahşil etmiş olduğu ma‘lūmātıdır. Zīrā kaşr pādişāhınıñ neẓāfet ve ḥarāsetine me‘mūr olan kimesneniñ maḥalli bālā-yı [67] saḥ ya‘nī kaşr-ı hümāyūnuñ yukarısı olup ve kapusu muḥāfazasına ta‘yīn kılınan şahşıñ daḥi yeri serāy kapusunuñ yanıdır:

Hest derīn dā‘ire-i lāciverd
Mertebe-i merd be-mikdār-ı merd

Ez Būstān Şeyḥ Sa‘dī:

Ne herkes sezāvār bāşed be-şadr
Kerāmet be-fazlest ü rütbet be-qadr

[]

Hüner mend olmayan mümtāz olur mu ehl-i ‘ālemden
Çemende her giyeḥ hem-qadr-i verd ü yāsemīn olmaz

33. Hikmet ender renc-i ten tehzīb-i ‘aql ü cān-i tüst

Kaşd-ı vā‘iz zecr-i aşḥab ü leged ber-minberest

‘Hikmet’ kesr-i hā ile bunda sırr-ı ḥafī ma‘nāsınadır. Bundan başka hikmet şūfiyye katında eşyāyı ḥaḳīḳati üzere ma‘rifete derler. Nitekim ḥadīs-i şerīfde gelir: “*Rabbī erine’l-eşyā’e ke māhiye.*” Buña hikmet-i zevkiyye derler ki sā‘ir ‘ulūm-ı kesbiyye gibi kesble ḥāşıl olmaz. Belki mevhibe-i ilāhiyedir ki sālik aña Ḥaḳka vüşülünden soñra nā‘il olur amā ol kimseler ki hikmeti ‘taḥḳīḳü’l-‘ilm ve itḳānu’l-‘amel’ deyü tefsir ederler. Taḥḳīḳ-i ‘ilme ‘inde’l-mütekellimīn hikmet-i nazariyye derler ki anıñ

beyânına ‘ilm-i kelâm mütekeffil olmuşdur. Ve itkân-ı ‘amele hikmet-i ‘ameliyye derler ki anıñ tafşilini ‘ilm-i fikh der-‘uhde kılmışdır. Bu hikmet zıkr olunan hikmet-i zevkiyyeniñ muqaddimesidir. Zîrâ ‘ilm ve ‘amel hakikat bâbıdır. Ve Kur’ân-ı ‘azîmü’ş-şân’da gelir: “*Ve utû’l-büyûte min ebvâbihâ*”. Ve bir maħalde daħi gelir: “*Ve’tteķû’llâh ve yu’allimukümü’llâh.*” Ve hadîs-i şerîfde vâkı’ olmuşdur: “*Men ‘amile bimâ ‘alime verraşahu’llâh ‘ilme mā lem ya’lem.*” Şadaķa Resûlu’llâh. ‘Ender’ feth-i hemze ile edât-ı zarfiyyedir. ‘Renc’ feth-i rā ile genc vezninde renciden maşdarından emir şîğası üzere incitme ve āzār ma’nāsına ism-i maşdardır. ‘Ten’ ben vezninde gövde ve beden ve cesed ma’nāsınadır. ‘Tehzîb’ bir şey [68] işlâh edüp hâliş eylemek ma’nāsınadır ki işlâhı sebebiyle şûret-i haseneye ifrâğ olunur. İzâfeti maşdarıñ mef’ûlünedir. Kaşdıñ vā’ize izâfeti maşdarıñ fâ’ilinedir. ‘Vā’iz’ va’z ve naşîhat edici ma’nāsına şıfatdır. ‘Zecr’ fecr vezninde men’ ve nehy eylemek ve şavt ve āvâz ile tard eylemek ma’nāsınadır. Aşhâba izâfeti maşdarıñ mef’ûlünedir. ‘Aşhâb’ feth-i hemze ile yārân ve cemā’at ve etibbā’ demektir. ‘Leged’ lâmiñ ve kâfiñ fethalariyle tepme ma’nāsınadır. ‘Minber’ kesr-i mîmle hutbe okumak için haţib efendîniñ câmi’de çıkup oturduķu yüksek yerdir. ‘Lâkin’ bu maķâmda kürsî ma’nāsına olması daha münâsibdir.

Maḥşûl-i beyt

Vücûda edilen renc ve elemiñ sebep ve hikmeti ‘aķl ve cānıñna şafvet ve leţâfet vermek içündür. Mısrâ’-ı şānî irsāl-i meşeldir. Nāşih ve vā’iziñ kaşdı cemā’atini menâhîden zecr ve men’dir. Ve hâlbuki tepmesi kürsiyyedir. Ya’nî kıllet-i ekl ve nevm ve kelâm gibi umûr ile vücûda verilen riyâzât-ı şâķķadan maķşad ancak tûsen-i nefsi ser-keşi zîr-i licâme alup zebûn ederek ve emr-i ilâhiyyeye rām ve muţî’ kılmak içündür.

İķbel ‘ale’n-nefsi ve istekmele feżā’îluhâ

F’ente bi’n-naķs lâ bi’l-cismi insân

Şâ’ib:

Zi ten dest berdâr [û] cān rā şafâ dih

Ki āyîne çeşmest āyîne-dân rā

Velehü:

Be-himmet cism rā hem-reng cān kûn der-sebûk-rûhî

Bebür z'ın ferş bâ hod in gubâr-i 'arş cevân râ

34. Nākış u kāmīl ne-yeksānend der-kaṭ'-i umūr

Ānçi ez şemşīr mīāyed ne ḥadd-i ḥancerest

‘Nākış u kāmīl’ olan kimseler, ‘ne yeksānend’ müsāvī değillerdir. ‘Der-kaṭ’-ı umūr’ maşlahatları bitirmekde. ‘Ānçe’ ol nesne ki. [69] ‘Ez şemşīr’ kılıçdan. ‘Mīāyed’ gelir ya ‘nī ḥāşıl olur. ‘Ne ḥadd-i ḥancerest’ ḥançeriñ ḥaddi değildir.

Maḥşūl-i beyt

Kaṭ’-ı umūr ve ru’yet-i meşāliḥ-i cumhūrda kāmīl ile nākış müsāvī değillerdir. Zīrā ol nesne ki seyfdan vücūda gelir ḥançeriñ ḥaddi değildir. Kılıcıñ görüp bitirmiş olduğu işi ḥançer bitirmeye kâdir olmadığı gibi ‘ākīl ve dūr-endīş olan zātın daḥi bi’r-re’yi’l-meşā’ib ru’yet edüp ikmāl eylemiş olduğu umūr ve meşāliḥi aḥmak ve ḡabī olan kimse hīç bir vechle bitirmeğe muḳtedir olamaz. İmdi her bir emri ehl ü erbābına tefvīz ve ihāle eylemek lâzımdır ki encāmında şe’āmeti görülmeye. Nitekim; “*Li’l-lāhi derrü men kāl li-küllī ‘amelin ricāl’*” ve “*A’ṭil-ḳavse bārīhā*” “*Ve’t-tācu li’r-re’s ve’l-ḥalḥalu li’l-ḳadem.*” denilmiştir. Şeyḥ Sa’dī:

Nedehed hūşmend-i rūşen-rāy

Be fūrū-māye kārḥā-yı ḥatīr

Būriyā-bāf eger çi bāfendest

Ne-berendeş be-kārgāh-ı ḥarīr

35. Çün kūnend ehl-i ḥased tūfān ṭarīḳ-i ḥilm gīr

Gāh-i mevc ārām geştī rā zi şıkl-i lengerest

‘Çün’ çünkü. ‘Kūnend’ eylerler. ‘Ḥased’ maḥşūdun ni‘meti zā’il olup ḥāsīde intikālını temennī etmektir ki ebvāb-ı seb‘a-ı cehennem muḳābelesinde vāḳi’ olan şifāt-ı seb‘a-ı mezmūmeniñ biridir. ‘Tūfān’ ifrāt ve mübālāḡa üzere yağın yağmura ıtlāk olunur. Bunda ḡavḡa ve ‘arbede ma’nāsınadır. ‘Ṭarīḳ’ yola denir. Ḥilme muzāfdır. ‘Ḥilm’ kesr-i ḥā ile insānda olan yavaşlığa denir. Ve ‘aḳl ma’nāsına müsta‘meldir. Sebeb-i ḥilm olduğu için. ‘Gīr’ kesr-i kāf-ı Fārisīyle giriften maşdarından emr-i ḥāzırdır. Tut demektir. ‘Gāh’ kāf-ı Fārisīyle vāḳit ve zamān [70] ma’nāsınadır. ‘Mevc’ feth-i mīmle fevc vezninde deñiz dalgasına denir, cem‘i emvācdır. İzṭırāb ma’nāsına da gelir.

‘Ārām’ ārāmīden maşdarından emr şîğası üzere ism-i maşdardır. Durmak ve sükûn ve karar ma’nâsınadır. Geştîye izâfeti maşdarıñ fâ’ilinedir. ‘Geştî’ desti vezninde gemi ve sefîne ma’nâsınadır. Ve damm-ı kâfla gûreşe denir. ‘Râ’ tahşîş içündür. ‘Sıql’ kesr-i şâ ile ağırlığa denir. Mâ-ba’dına muzâfdır. ‘Lenger’ feth-i lâm ve sükûn-ı nûn ve feth-i kâf-ı Fârisiyye ile gemi tamburuna denir ki sefîneyi anıñla zabt ü rabt ederler. Hânqâh ve tekye ve bağırdan büyük şahanlara ve türbeye ve ümmü’l-fesâd olan şahş-ı şakîle dağı denir.

Maşşûl-i beyt

Çünkü seniñ zevâl ni’metiñi isteyen kimesneler gavgâ ve ‘arbedelidirler ise sen hilm tarîkîni tut. Zîrâ deryâniñ temevvücü vaqtinde sefineniñ kararı deryâya atdığı tambûrunuñ ağırlığındandır. Ya’nî saña hased edenler mu’âraza ve muhâlefet üzere olurlar ise anlara muqâbele-i bi’l-misle kalkışmayup Hâce Hâfız-ı Şîrâzî kuddise sirruh’uñ işbu:

Āsâyiş-i dü gîtî tefsîr-i in dü harfest
Bâ dostân telaţţûf bâ düşmenân müdürâ

beyt-i meşhûrları ve “*Ve ahsin li-men esâ’ ileyke.*” mazmûniyle ‘amel edüp seyyidü’l-ahlâk olan hilm ile mu’âmele ve mücâmele eylemek lâzımdır. Zîrâ bilmez misin rûzgâr-ı şedîdiñ hengâm-ı zuhûriyle bahriñ hîn-i temevvücünde sefineniñ karar ve selâmeti ancak lengeriniñ sıkletindendir. Hâce Hâfız:

Ġam-nâk nebâyed bûd ez ta’n-ı hasûd ey dil
Şâyed ki çü vâ bînî hayr-ı tû derîn bâşed

36. Bâ hasûdân lütf hoş bâşed velî netvân be-âb

Küşten ân âteş ki ender seng ü âhen müzmerest

[71] ‘Lütf’ damm-ı lâmla rıfk ve mülâyemet ile mu’âmele etmek. ‘Be-âb’ şu isti’ânesiyle. ‘Güşten’ damm-ı kâfla öldürmek ve tepelemek ve âteş ile isti’mâl olundukda söndürmek ma’nâsınadır. ‘Âteş’ Fârisîdir, Türkîde od derler. ‘Seng’ kâf-ı Fârisîyle reng vezninde taş ma’nâsına. Ve temkîn ve vekâr ve mecâzen kâdr ve kıymet ma’nâsına gelir. Burada çakmak taşı murâddır. ‘Vâv’ ‘âtîfe. ‘Âhen’ fethateynle temure

denir. ‘Müzmer’ damm-ı mīmle ızmārdan ism-i mef‘ūldür. Derūnda gizlenen sırra denir.

Maḥşūl-i beyt

Ḥased edenlere lutf ile mu‘āmele eylemek iyi şeydir. Ammā şu ile söndürmek mümkün olmaz ol āteşi ki taş ve temur derununda gizlenmiştir. Ya‘nī çakmak taşının derūn-ı ābda ḡurmasıyla içerisinde meknūn ve maḥfī olan āteş maḥv ve zā‘il olmadığı gibi ḥasūd-ı bī-sūdīn daḡi sine-i pūr-kīnesinde müzmer olan nār-ı ḥasedini āb-ı lutf ile bi‘l-küllīyye iḥmād ve itfā eylemek mümkün değildir. E‘āznā‘llāhū min şerri ḥāsidiñ izā ḥased. Āmīn. Nābī:

Ḥased-i ḡalb-i ‘adū lutf ile olmaz zā‘il
Sengde müzmer olan āteşe āb etmez eḡer

Li-Cenāb-ı Cāmī:

Ger ḥasūd ez fitne āteş zed cihān rā bāk nīst
Āteş-i Nemrūd gül-zār āmed İbrāhīm rā

37. Ger ne‘ī hem-kār bā nīkān zi hem-nāmī çī sūd Yek mesīḥ ibrā-i ekmeḡ kerd ü dīḡer a‘verest

‘Hem-kār’ feth-i hā ve sūkūn-i mīmle ‘amel ve şan‘atda berāber olan kimesneye denir. ‘Bā nīkān’ iyiler ile. ‘Hem-nām’ isimdaş demektir. Zīrā ‘hem’ edāt-ı şirketdir. ‘Çi’ ne. ‘Sūd’ bunda fā‘ide ve menfa‘at. Ve sūden maşdarından sürdü ma‘nāsına māzī de olur. ‘Dīḡer’ yā ile ve yāsız daḡi ḡayr ma‘nāsınadır. Tekrār olan [72] nesneniñ ikincisinden dīḡerle ta‘bīr olunur. İkinci namāzına namāz-ı dīḡer derler. Bir daḡi namāz ma‘nāsına. Zīrā gündüz namāzlarının ikincisidir. Zīrā ibtidā şalāt-ı zuhr iḡāmet olunmuştur. ‘Mesīḡ’ feth-i mīmle Ḥazret-i ‘İsā ‘aleyhi’s-selāmın laḡab-ı şerīfleridir. Yümn ü bereketleri sebebiyle tesmiyye olunmuştur. Ve Deccāl’iñ daḡi uğursuzluḡundan nāşī laḡabıdır. ‘İbrā’ if‘āl bābından ḡasteyi sağ ve dürüst eylemek ma‘nāsınadır. Ekmeḡe izāfeti maşdarıñ mef‘ūlunedir. ‘Ekmeḡ’ feth-i hemze ve sūkūn-ı kāf ve feth-i mīmle anadan gözsüz doğan ādeme denir. ‘Kerd’ eyledi ma‘nāsına. ‘A‘ver’ feth-i hemze ve sūkūn-ı ‘ayn ile yek-çeşm ya‘nī bir gözlü kişiyeye denir.

Maḥşūl-i beyt

Eger iyiler ile ‘amelde berāber değil iseñ anlar ile addaş olmağdan ne fā’ide vardır, ya’nī yokdur. Zīrā bir mesīh ki Hāzret-i ‘İsā ‘aleyhi’s-selām’dır anadan gözsüz doğanlara bi-izni’llāh göz i’tā ederdi ve diğer Mesīh ki Deccāl’dır, bir gözü kördür. İmdi enbīyā-ı ‘izām ve evlīyā-yı kirām hāzerātı ile hem-sīret ve hem-fa’āl olmayup da mücerred hem-nām olmağ kişiye fā’ide ve menfa’at vermez. Zīrā menfa’at vermiş olaydı Hāzret-i ‘İsā ‘alā nebiyinā ve ‘aleyhi’s-selām ile hem-nām olması Deccāl-i kezzāba fā’ide verüp yed-i mübārek Hāzret-i Mesīh’ten zuhūra gelen mu’cizāt-ı bāhire gibi yed-i kezzābdan daği hāşā mu’cizeniñ zuhūru lāzım gelüp bu taqdīrce habīs-i merķūm cümleden ol kendi çeşm-i nā-bīnāsını açup körlük belā-yı ‘azīminden hālāş olurdu. İsmā’īl Hākkī kuddise sirruh:

Nāmı Rıdvān efendi olmağla
Cennet-i ma’nāya hāzin mi olur
Tutalım harfleri üçer olmuş
Hüner ü ‘ayb muvāzin mi olur

Hāzret-i ‘İsā [73] ‘aleyhi’s-selām hīn-i da’vetde kavminiñ vuķū’bulan talebine binā’ en bir nice zamān evvel dār-ı āhirete irtihāl buyurmuş olan Hāzret-i ‘Uzeyr ‘aleyhi’s-selāmı kuvve-i celīle-i mu’cizesiyle ihyā eylemek ve kezalik çamurdan maşnū’ kuş şüretine üfleyüp bi-iznihi te’ālā ifāze-i rūh ile ihyā etmek ve ekmehi ya’nī anadan doğma a’māyı ve ebraşı ‘illetlerinden hālāş buyurmak ve şu üzerinde yürümek gibi nice nice mu’cizāt-ı bāhire ızhār buyurmuşdur. Ve Cenāb-ı Hākk “*Rabbenā enzil ‘aleynā mā’ideten mine’s-semā’*” mışdağınca ni’am-ı celīle-i mā’ideyi inzāl buyurup mezkūr mā’ideden pek çok kimseler ekl eylediği hālde yine bi-feyzihı te’ālā aślā eksilmez ve ekl eden hasteler mübtelā oldukları dertlerden kurtulur idi. Ve daği āhir zamānda nüzülü işrāt-ı sātten olarak Hāzret-i ‘İsā ‘aleyhi’s-selām Şām-ı Şerīf’iñ taraf-ı şarkīsinde vāķi’Mināre-i Beyzā ‘indinde mübārek iki elleri iki melek-i mükerrerrem kanadlarına yapışmış olduğ hālde cānib-i semādan şeref-nüzül buyurup Şām-ı şerīf civārında Fık ismiyle müsem mā olan mağalliñ yokuşunda Deccāl-ı la’īni kendileri katl eyledikten soñra kıyāmet ‘alāmetleriniñ pek büyüklerinden ‘add ve i’tibār olunan ve emr-i zuhūrları āyet-i celīle-i Kur’ān ile menşūş bulunan Ye’cüc ve Me’cüc tā’ife-i keşīresidir. Hāzret-i ‘İsā yeryüzünde irāde-i ilāhīye ta’alluğ etdiğ kadar mu’ammer olduğdan soñra Medīne-i Münevvere’de terk-i hayāt-ı müste’ār ile

āhirete intikāl ederek Hāzret-i ‘Ömer raḍīya’llāhü ‘anh’ın kabır-i şerīfi yanında defn olunsalar gerekdir. Ve daḥi Hāzret-i ‘İsā ‘aleyhi’s-selāmın tercüme-i aḥvāl-i ‘alīyyeleri ve nice nice mu‘cizāt-ı celīlesi kütüb-i tefāsīr ve tevārīḥde mufaşşalan tahrīr ve beyān olunmuştur.

38. Hūlk-i nīkū gīred ān k’ez nīk gīred terbiyyet

Şīr-i ḥikmet nūşed ān k’ümmü’l-kitābeş māderest

[74] ‘Hūlk’ ḍamm-ı hā ile hūy ve ṭabī‘at ma’nāsınadır. Nīkūya izāfeti beyāniyyedir. ‘Nīkū’ iyi ma’nāsına. ‘Ān ki’ ol kimse ki. ‘Ez nīk’ iyiden. ‘Gīred’ tutar. ‘Terbiyyet’ aḥlāk ve keyfiyāt-ı rūḥāniyye ve cismāniyyeyi kemāle eriştirmek ve kemāle eriştirmeğe münāsib olan ḥālāta mazḥar kılmak ma’nāsınadır. Ḥikmete izāfeti müşebbehün bihiñ müşebbehe izāfetidir. Ḥikmetiñ ma’nası otuz üçüncü beytde mürür eyledi. Girediñ fā‘ili ānki ve mef‘ülü şīr-i ḥikmetdir. ‘K’ümm’ kimse ma’nāsına olan ki ile ‘Arabīde ḍamm-ı hemze ile vālide ve aşl ma’nāsına olan ümm lafzından mürekkebdir. ‘Ümmü’l-kitāb’ aşl-ı kitāb ve levḥ-i maḥfūz ve sūre-i Fātīḥa-yı şerīfe ve mecmū‘ Kur’ān-ı Kerīm ma’nāsınadır. ‘Māder’ feth-i dāl ile ana ve vālide ma’nāsınadır.

Maḥşül-i beyt

İyi hūy tutar şol kimse ki iyi olan kimseden terbiyyet tutar, ḥikmet sütünü iḥer. Ol kimse ki Fātīḥa-i şerīfe anıñ anasıdır. Ya’nī Fātīḥa-i şerīfede munderic olan ḥaḳāyık-ı ilāhiyyeye ve mündemic olan rumūz ve işārāt-ı furkāniyyeye kesb ıttılā‘ ve vuḳūf ve mücebiyle ‘amel edüp de derūn ve bīrūnunu ādāb-ı ḥasene ve aḥlāk-ı müstaḥsene ile tezyīn ve taḥliyye eyleyen ‘ārifān mazḥar-ı esrār-ı Ḳur’ān-ı ‘azīmü’ş-şān olurlar. Pīşvā-yı evliyā İmām ‘Aliyyü’l-Mürtażā raḍīya’llāhü ‘anh: “*Küllü mā kāne fī kitābu’llāh fehüve fī fātīḥatü’l-kitāb ve külli mā kān fī fātīḥatü’l-kitāb fehüve bismi’llāhi’r-rahmani’r-rahīm ve külli mā kān fī bismi’llāh fehüve bi’l-bā ve külli mā kān fī’l-bā fehüve fī noḳtatü’l-bā ve inne’l-noḳtāte taḥte’l-bā*” buyurmuşlardır.

39. Fī’l-i nīk ez nīk-ḥūyān cū ki der-taşrīf-i dehr

Müştaḳ ender şüret ü ma’nī be-vefk-i maşdarest

[75] ‘Fi’l’iñ ma’nā-yı lügavîsi kâr ve iş demektir. Ve ıstılâhîsi kelimeniñ aqsâm-ı şelaşesinden isim ve harfin mâ’adâsı olan ya’nî zâta mensûb ve zamāna muķârın olduğu hâlde bir işe veyahud bir hâl ve keyfiyyete delâlet eden kelimedir. Meşelâ lisân-ı Türkîde ‘öğrendi’ ve Fârisîde ‘āmūht’ ve ‘Arabîde ‘te’alleme’ fi’l-i mazîsi gibi. ‘Ez nîk-hüyân’ güzel tabî’atlilerden. ‘Cû’ taleb eyle. ‘Ki’ zîrâ. ‘Taşrîf’ şarf kavâ’idi üzere kelimeniñ şeklini başka kelimelere tebdîl etmeğe derler. ‘Dehr’ aşlında ‘âlemiñ mebd’-i vücūdundan inķizâsına dek olan müddetiñ ismidir. Şoñra her müddet-i keşîrede isti’mâl olundu. Zamân ise müddet-i kalîle ve keşîre üzerine vâķi’ olur. Dehrî derler bekâ-yı dehre zâhib olana. Burada dehrle murâd zamândır. Kâle’llâhü te’âlâ: “*Ve mâ yuhlikunâ illâ’d-dehr.*” ‘Müştaķ’ damm-ı mîmle iştikâķdan ism-i mef’ûldür. İştikâķ bir kelimeyi kelime-i âhardan iħrâc eylemek ma’nâsınadır. Meşelâ maşdardan mâzî ve muzâri’ ve ism-i fâ’il ve ism-i mef’ûl müştaķ olduğu gibi mâzî ve muzâri’e müştaķ ve maşdara müştaķķun minh denir. ‘Ender sûret’ şekilde şuret daħi iki güne olup biri maħsûşdur ki insân ve ekşer hayvân anı idrâk eder. İnsânîñ, feresiñ bi’l-mu’âyene şuretları gibi. Ve birisi ma’nevîdir ki hâşşa idrâk edüp ‘amme idrâk eylemez. İnsânın muhtaşş olduğu ‘aķl ve rüyeti gibi. ‘Ma’nâ’ kelime ve kelâmıñ medlûlüne denir. ‘Fevķ’ feth-i vâv ile bir nesne bir nesneye uygun gelmek ve muvâfıķ olmak ma’nâsınadır. ‘Maşdar’ feth-i mîmle maşdar-ı mîmî ve ism-i mekândır.

Maħşûl-i beyt

İyi işi güzel hūylulardan taleb eyle. Zîrâ kâ’ide-i ‘ilm-i şarfda müştaķ olan kelime şûretde ve ma’nâda müştaķķun minhine muvâfıķdır. Ya’nî [76] ‘ulemâ ve ‘urefâ ile hem-şohbet olarak tehzîb-i ahlâķ edüp kendiñi anlara beñzet. Zîrâ lafz-ı müştaķ şûret ve ma’nâda müştaķķun minhiñ ya’nî maşdarınıñ hūkmünü aħz eyler. Meşelâ bilmek ma’nâsına olan ‘dânisten’ maşdarından bildi ma’nâsına ‘dânist’ fi’l-i mazîsi müştaķ ve gelmek ma’nâsına gelen ‘âmeden’ maşdar-ı şâzından geldi ma’nâsına şâz olarak müştaķ olan ‘âmed’ fi’l-i mazîsi. Ve hâkeza şiyağ-i sâ’ire müştaķķun minhiniñ hūkmünü aħz ederler.

40. Hârĥâr-ı şek derûn-ı dil büved cân râ çü ger

Ma’nî-i ân k’ez berâ-yı şek büved z’ân rû gerest

‘Hārḥār’ zār zār vezninde ıztırāb-ı ıalḃ ma‘nāsınadır. Şekke izāfeti beyāniyyedir. ‘Şek’ feth-i şınle bir kavliñ şihḥatiyle kizbi beyninde şübhe etmektir. Yakīn anıñ muḳābilidir. ‘Derūn’ dāliñ fethiyle iḥerū ma‘nāsınadır. ‘Ger’ feth-i kāf-ı Fārisiyle edāt-ı şart ve uyuz ‘illeti ma‘nālarınadır. ‘Ma‘nī-i ān ki’ ger lafzınıñ ma‘nāsı ki. ‘Berā-yı şek’ şek iḥün. ‘Büved’ olur. ‘Z’ān rū’ o sebebdendir.

Maḥşül-i beyt

Şek ve kemāliniñ ıztırāb ve ḥalecānı derūn-ı dilde rūḥa uyuz ‘illeti gibidir. Ya‘nī bir şey zandan ‘ārī olarak yakīnen bilinmez ise iṭmi‘nān-ı ıalḃ ḥāşıl olamayup insānda vāki’ olan şübhe-i elem ve ıztırāb-ı derūna sebep olacağı bī-rayb ü gümāndır.

41. Hest merd-i tīre-dil der-şūret-i ehl-i şafā

Ān zen-i Hindū ki ez cins-i sefīdeş ḥādirest

‘Tīre-dil’ kara göñüllü ma‘nasına vaşf-ı terkībī olup merdiñ şıfatıdır. ‘Hest’ lafzı Hindūya merbūt olup merd-i tīre-dil, ān zen-i Hindūst ki taḳdīrindedir. Ve ba‘zen ‘hā’ lafzı gibi vār [77] ma‘nasına da gelir. Ḥāce Ḥāfız:

Be-hest ü nīst merencān zamīr ḥoş-dil bāş

Ki nīstīst ser-encām-ı her kemāl ki hest

‘Ehl-i şafā’ şafā ehli ya‘nī pāk ve şāfi olup aḥlāk-ı ḥamīde ile muttaşif olan kimseye denir ki evliyā‘u’llāh murāddır. ‘Hindū’ hānıñ kesri ve nūnuñ sūkūnu ve dāliñ ḍammiyle ancak Hind memleketinde tevellüd eyleyen kimselere denir. Ammā Hind’de tevellüd etmeyüp mu‘aḥḥaran tavaṭṭun eyleyenlere ve insāndan mā‘adā temur ve kılıç gibi Hindiñ emti‘a ve eşyā-yı sā’iresine yā ile Hindī ıtlāk olup vāv ile Hindū demek cā’iz değildir. Ve sā’ir eşyā meşelā temure ve kılıca Hindī derler, Hindū demezler. ‘Ki’ beyāniyye. ‘Cins’ kesr-i cīmle mevcūdātdan bir sınıf ve kısma denir. Şıfatına muzāfdır. ‘Sefīd’ kesr-i sīnle aḳ ve beyāz ma‘nāsınadır. Ve mecāzen zāhir ve āşikār ma‘nasına da isti‘māl olunur. Zamīre muzāfdır. Zamīrine rāci’dır. ‘Ḥādir’ cīm-i Fārisiyle ‘avretleriñ büründükleri aḳ beze denir. Ve ḥayme ma‘nasına da gelir.

Maḥşül-i beyt

Kara göñüllü olup da ehl-i şafā şuretinde bulunan kimse ol Hindli ‘avretdir ki anıñ ferācesi beyāz cinsindendir. Ya‘nī sīret-i müstaḥsene ile kendisiniñ şeb-i muzlim gibi

olan kalb-i tîresini ıslâh ve tenvîre sa'y ve gayret etmeyüp mücerred celb-i dünyâ için şûret-i zâhiresini tezyîn eyleyen şahş-ı gümrâh ol siyâh ve zişt olan çehresini setretmek için beyâz ferâceye bürünmüş Hindli 'avret gibidir. Nitekim Şeyh Sa'dî buyururlar:

Bes kâmet-i hoş ki zîr-i çâder bâşed

Çün bâz küni mâder-i mâder bâşed

Ve Cenâb-ı nâzım kuddise sirruh âhar bir kaşîdelerinde buyurmuşlardır:

Cemâl-i dil taleb kün nî cemâl-i gül ki çün hırşîd

Cemâl-i dil şevend tâbân şevend âfâk hayrâneş

[78]

42. Her hâlel k'ender 'amel bînî zi noqşân-ı dilest

Rahne k'ender kaşr bînî ez kuşûr-ı kayşerest

'Hâlel' hâ ve lâmiñ fethalariyle eksik ve noqşân ve za'f ma'nâsınadır. 'K'ender' ki enderden muhaffefdir. 'Amel' fethateynle fi'l-i bi-kaşd ve bi-gayr-i kaşd olana şâmildir. 'Bînî' görürsün. Ba'zı nüshada 'yâbî' vâki' olmuştur ki bulursun ma'nâsına. 'Noqşân' damm-ı nûn ile eksiltmek ve eksik ve za'f ma'nâlarıdır. İzâfeti maşdarıñ fâ'ilinedir. 'Kaşr' feth-i kâfla bunda köşk ma'nâsınadır. 'Kuşûr' damm-ı kâfla kabâhat etmek ve noqşân ma'nâsınadır. Ve nesneniñ baqiyyesi ve kaşrıñ cem'i olup kaşrlar ma'nâsına da gelir. İzâfeti maşdarıñ fâ'ilinedir. 'Kayşer' feth-i kâfla Rûmî lûgatinde şol ma'sûme denir: Kable'l-vilâdet vâlidesi fevt olup vâlidesiniñ batnını şakq ile ihrâc oluna. Selâtin-i Rûmuñ eñ evvelkisi ki Ağustos ile müsemmâdır. Bu tarzda zuhûr etmekle kayşer ile telkîb olundu. Mu'ahharan muṭlaḳ olarak Rûm pâdişâhlarında 'ilm-i hâş oldu. 'Acem şâhlarına kisra ve Hind pâdişâhlarına rây ve Çîn pâdişâhlarına fağfür denildiği gibi.

Maḥşûl-i beyt

Her za'f ve hâleli ki işiñde görürsün kalbiñiñ za'f ve noqşânındandır. Her rahne ve zarar ki kaşrda görürsün yahud bulursun kayşeriñ ya'nî mi'mârıñiñ 'acz ve kuşûrındandır. İşte bunuñ gibi kişi kendi a'mâl ve ef'âlinde bir hâlâvet-i vicdâniyye bulamayup ve a'mâliniñ daḥi bâr-gâh-ı icâbet-i dest-gâh-ı Rabbânide kabûle muḳârin olmaması niyetinde hûlûş bulunmayup 'amel-i riyâ ile âlûde olduğundandır. Zîrâ

âdemiñ niyyeti hülûşe muķârin olmadıkça işlediği [79] a‘mâl-i hasenesi dağı hâķîkatde bî-revnaķ ve bî-hâşıl olmağla nezd-i ilâhîde hüsni kabûle ķarîn olmayacağı bî-iştibâhdır. Ya‘nî ķaşrda raĥne ve gedik mişillü vâķi‘ olan ķuşûr ve noķşân ķaşr-ı mezķûrun ķayşeri ya‘nî bânî ve mi‘mârınıñ ķuşûr ve ‘adem-i ihtimâmından neş’et eylediği gibi a‘mâl ve ef‘âlde riyâ’ gibi vuķû‘a gelen hâlât-ı kabîha dağı iķlîm-i vücûdıñ emîri olan ķalbiñ ‘adem-i hülûşundan neş’et eylediği bedîhîdir. Bir kimse İmâm Hınbelî hâzretlerine; “İĥlâş nedir?” Deyü su‘âl eyledikde; “*El-iĥlâşu hüve’l-halâşu min âfâti’l-a‘mâl*” deyü buyurdular. Ya‘nî iĥlâş oldur ki ‘ameliñ bî-riyâ’ ve süm‘a olmağla âfât-ı a‘mâlden ĥalâş olmaķdır. Şeyĥ ‘Atţār:

Pâk eger dârî ‘amel râ ez riyâ’
Şem‘-i îmân-ı tû râ bâşed ziyâ
Her ki râ ender ‘amel iĥlâş nîst
Der-cihân ez bendegân-ı ĥaş nîst

Ḥâce Ḥâfız:

Ḥâfız be-haķķ-ı Kır‘ân k‘ez zerķ u şîd bâz ây
Bâşed ki kû-yı devlet bâ muĥlişân tûvân zed

43. Nefs-i zulmet-rev be ĥablu’llâh zi cünbiş bâz mând

Rişte-i ĥürşîd bend-i bâl-i mürġ-ı şebperest

‘Nefs-i zulmet-rev’ ķarañlığā gidici nefis demekdir. ‘Ĥablu’llâh’ ĥâ-yı mühmeleniñ fethi bânîñ ve lâminî sükûnlariyle ip ve resen ma‘nâsınadır. Lafzatu’llâha izâfeti lâmiyyedir. ‘Âlâ tarîķû’l-isti‘âre Kır‘ân-ı ‘azîmü’s-şân ve Furķân-ı celîlû’l-unvân ıtlâķ olunur. Buranıñ îzâĥ ve beyânını murâd eyleyen isti‘ârâtı şâmil olan resâ’ile mürâca‘at buyursun. ‘Bâ’ isti‘ânet içündür. ‘Cünbiş’ cîmiñ ĥammiyle cünbîden maşdarından ĥâşıl maşdardır ki ĥareket ma‘âsını ifâde eder. ‘Bâz’ burada geri ve yine ma‘nâsınadır. Ve açık ve şâhin ma‘nâlarına gelüp ve bâzîden maşdarından fi‘l-i emr de olur. ‘Mând’ ķaldı ma‘nâsına [80] mâzîdir. ‘Rişte’ kesr-i râ ile iplik ve ĥayt ma‘nâsınadır. ‘Ĥürşîd’ güneş ma‘nâsına lafz-ı mürekkebdır. Ma‘lûm ola ki bu lafızda sekiz lûğat olup cümlesi güneş ma‘nâsınadır ki bunlardan ‘ĥûr’, ‘ĥur’, ‘şîd’, ‘şed’, ‘ĥürşîd’, ‘ĥürşîd’, ‘ĥurşîd’, ‘ĥurşîd’. Rişte-i ĥürşîd güneşiñ iplik gibi olan eş‘asıdır. ‘Bend’ feth-i bâ ile bāğ ve düğüm ma‘nâsınadır. ‘Bâl’ be-ma‘nâ cenâĥ-ı ṭâ’ir. Hem

daḥi sā'ir ḥayvān ḳanadı ma'nāsına da gelir. Bend-i bāl-i mürğ tetābu'-ı izāfeti lāmiyelerdir. 'Mürğ' mīmiñ ḍammiyle ḳuş ve fethiyle çayır ve çimen ma'nasınadır. Şebpere izāfeti beyāniyyedir. 'Şebpere' sükūn-ı bā ile yarasadır ki 'Arabīde vazvāt ve ḥuffāş derler. Aşlında hā-yı resmiyyesiz gece uçucu ma'nāsına vaşf-ı terkībī idi. Ba'dehu yarasa ma'nāsına naql olunca 'alāmet-i naql bir hā-yı resmiyye ilḥāk olundu. Şeyḥ Sa'dī:

Ger nebīned be rüz şebpere-çeşm
Çeşme-i āftāb rā çi günāh

Maḥşūl-i beyt

Zulmete gidici olan nefis-i emmāre müceb-i ḥablu'llāh ile 'amel ve ḥareket eylemekden geri ḳaldı ya'nī imtinā' eyledi. Ḥūrşīdiñ ipliği yarasaniñ ḳanadınıñ bāğıdır. Zīrā görmez misin ḥuffāş nūr-ı şemsi aşlā ḳabūl etmeyüp dā'imā zulmāt-ı leyde ṭayerān eylediği gibi rāh-ı Ḥaḳḳda şebpere şıfat gör. Ve lenk olan nefis-i emmāre daḥi şems-i bī-zevāl-i ḥaḳīḳat olan Ḥaḳret-i Ḳur'ān-ı 'azīmü's-şāniñ aḥḳām-ı celīlesiyle 'amel ve ḥareket etmekden imtinā' eder. Ammā hevāya mā'il ve 'āḳıbet kārden gāfil olduğundan müstaḳbahāt aña müstahsen görünüp zulmāt-ı menhiyyāta pūyān ve devān olur. 'Aşemena'llāhü te'ālā min zulmāt-ı enfüsinā. Şeyḥ Sa'dī:

Nūr-ı gītī-fürüz-ı çeşme-i ḥūr
Zişt bāşed be çeşm-i müşek-i kūr

Ve daḥi Ḥaḳḳ te'ālā kendi kitāb-ı mübīnine teşebbüs ve ḥabl-i metīnine temessük etmeği [81] terğīb ve muḥālif gitmekden terhīb edüp kelām-ı ḳadīminde buyurmuşdur: “Elif lām mim zālike'l-kitābu lā raybe fīhi ḥüden li'l-muttaḳīn” “Ve teşimū bi-ḥabli'llāhi cemī'an ve la tüferriḳū” şadeḳa'llāhü'l-'azīm. Ve Ḥaḳret-i Ḥabīb-i Ekrem şalla'llāhü te'ālā 'aleyhi ve sellem buyurmuşlardır ki; “Ey ümmet ve aşḥābım taḥḳīḳen bu Ḳur'ān'ıñ bir ucu Allāhü te'ālāniñ yedindedir ve bir ṭarafı siziñ eliñizdedir. Aña muḥkem teşebbüs eyleyiñiz ki taḥḳīḳan siz Ḳur'ān ile 'amel olduğdan soñra hergiz azup ḍalālete düşmezsiñiz. Ve elbette helāk olmazsiñiz. ” Ve buyurmuşlardır ki; “Kim ki Ḳur'ān-ı 'Azīm'i okuyup ezber ederse ve ḥelālini ḥelāl ve ḥarāmını bilüp mukteżāsınca giderse Ḥaḳḳ te'ālā anı Ḳur'ān ile cennete idḥāl ve kendi ehl-i beytinden nāra müsteḥaḳ olan on kimseye şefti' irsāl eder. ” Şadeḳa Resūlu'llāh.

44. Bī-günāhī rā zī cürm-i dīgerī ez rûy-i cehl

Serzeniş kerden ne resm-i ‘ākıl ü dānişverest

‘Bī-günāhī rā’ bir qabāhatsizi. ‘Zī cürm-i dīgerī’ bir ğayrıñ cürmünden içün. ‘Ez rûy-i cehl’ cehālet sebebinden. ‘Serzeniş kerden’ levm ve tevbīh eylemek. ‘Ne resm-i ‘ākıl ü dānişverest’ ‘ākıl ve ‘ālimiñ resm ve ‘ādeti değildir. ‘Serzeniş’ başa kaçmak ma’nāsına serzedenden maşdar-ı mürekkebinden hāşıl maşdardır. ‘Arabīde tevbīh derler. ‘Dānişver’ ‘ilimli ya’nī ‘ālim demektir. Zīrā ‘ver’ feth-i vāv ile edāt-ı nisbetdir.

Maḥşûl-i beyt

Bir bī-günāhı bir ğayrı kimseniñ cürm ve qabāhatı içün cehālet sebebiyle bi-lā-sebeb tevbīh ve serzeniş eylemek ‘ākıl ve dānā olan kimseniñ resm ve ‘ādeti değildir. Hāzret-i nāzım kıddise sirruh bu beyti tizāh içün beyt-i şānīyi te’kīd ve temşīl tārīkiyle ityān buyurmuşlardır.

[82]

45. Kerm rā k’eş mītüvān ‘ayn-ı kerem ḥānden çi ‘ayb

Ger be-zu’ m-ı merdümeş ümmü’l-ḥabā’ iş duḡterreset

‘Kerm’ feth-i kāf ve sükün-ı rā ile dıraḡt-ı engür. Ya’nī mādde-i şerāb meşhūr olan aşma ma’nāsına, ‘Arabīdir. Nitekim mest-i şahbā-yı ‘ışk ve ḡaḡīkat ve sekrān-ı bāde-i ‘irfān ve muḡabbet olan Şeyḡ İbn Fārız kıddise sirruh ḡazretleriniñ *Ḳaşıde-i Mīmiyye-i Ḥamriyye’leriniñ* maṡla’ı bulunan işbu:

Şeribnā ‘alā zikri’l-ḡabībi müdāmeten

Sekirnā bihā min qable en yuḡliḡu’l-kermu

beyt-i münīflerinde vāḡi’ olmuşdur. Ve yaş üzüm ma’nāsına da gelir. ‘Rā’ edāt-ı mef’ül. ‘K’eş’ ki eşden muḡaffefdir. ‘Tüvān’ tüvānedden muḡaffef mümkin olur ma’nāsına. ‘‘Ayn’ feth-i ‘aynla bir nesneniñ zāt ve nefis ve ḡaḡīkatine denir. Kereme muzāfdır. ‘Kerem’ kāf ve rāniñ fethalariyle mā-yenbaḡī olan nesneyi li’l-ḡaraḡ ifāde etmektedir. Anıñ içün celb-i menfa’at ve def’-i mazarrat içün hibe-i bāl eyleyene kerīm demezler. Anıñ içün ehl-i Ḥaḡḡ buyurmuşlardır ki: Ef’āl-i Ḥaḡḡ mu’allel bi’l-a’rāz değildir. Ve bir kimse bir ḡāyre sikkīn hibe eylese ki ol ḡayr zikr olunan sikkīn ile

kendi nefsinı helāk eder olsa ol vāhibe kerīm denilmez. Kezā fī *Rūhu'l-Meşnevī*. 'Hānden' okumak ma'nāsına. 'Çi 'ayb' ne nakīza vardır. 'Zu'm' zānın harekāt-ı selāsesiyle söylemek ma'nāsınadır. Hem şıdk ve hem kızb olan sözde müsta'mel olmağla ezdāddandır. Ve ekşer muhakkağ olmayup meşkük ve maznün olan maḥalde isti'māl olunur. Merdüme izāfeti maşdarıñ fā'ilinedir. 'Şin' duḡtere muḳayyed olup kerme rāci'dir. 'Ümmü'l-ḥabā'is' kâ'ide-i 'Arabiyye üzere terkīb-i izāfî olup her bir rezāletin vālidesi maḳāmında olan şerābın künyesidir. Zīrā ḍamm-ı hemze ile 'ümm' ana ve māder ve 'ḥabā'is' ḥabīşenin cem'i olarak murdarlıklar ve ef'āl-i nā-sezā ma'nāsınadır. [83] 'Duḡter' dālin ḍammı ve ḥānıñ sükūnu ve tānıñ fethiyle kız ve bint ma'nāsınadır.

Maḥşül-i beyt

Üzüme ki zāt-ı kerem ve 'ayn-ı ni'met ıtlākı mümkün ve cā'iz iken insānıñ şerāba bint-i 'inebdir deyü söylemesinden zāt-ı 'inebe ne ḳabāḥat vardır. Ya'nī şırasından menhī ve ḥarām olan ḥamr yapılıp diyerek Ḥudā-yı Müte'āl ḥazretlerinin mübāḥ ve ḥelāl kıldığı ve bekmez ve nārdek gibi nīce ḥelāl olan şeyler ittiḥāz olunan üzüme de bāde gibi ḥarām nazariyle bakarak taḳbīḥ ve tevbiḥ eylemek kār-ı 'aḳl olmadığı gibi kerīmü'z-zāt ve nīk-sīret olan bir kimsenin daḡi duḡter ve ferzendi vālideyninin te'dībiyle mü'eddeb olmayup anların kesb etmiş oldukları şeref ve ḥayşiyyeti zāyi' etmesiyle bī-ḳadr ü i'tibār olarak hedef-i tīr-i melāmet olduğu gibi bī-cürm ve günāḥ ebeveynini de ferzend-i nā-pesendi sebebiyle āmac-gāḥ-ı tevbiḥ ve serzeniş eylemek şer'an ve 'aḳlen cā'iz değildir. Zīrā bī-ḳāre peder ve māderinin ferzend-i nā-hemvārından çekdiği ḥaclet kendine yeter iken bir ḳat da Zeyd ve Amr'ın seng-i ṭa'niyle mecrūḥu'l-ḥāṭır olmaları inşāf değildir. Şā'ib raḥimehu'llāh:

Māder ez ferzend-i nā-hemvār ḥiclet mīkeşed

Ḥāk-i ser-bālā neyāred kerd ez taḳşīr-i mā

Şeyḫ Sa'dī ḳuddise sirruh:

Zenān-ı bār-dār ey merd-i ḥüşyār

Eger vakt-i vilādet mār zāyend

Ez ān bihter be nezdīk-i ḫiredmend

Ki ferzendān-ı nā-hemvār zāyend

46. Her çi mīyābī zi vey ān ḥāṣiyet k'eş mümkinest

Ṭa'n-ı ô ber-faḳd-i her nā-mümkinī müstenkerest

‘Mīyābī’ bulursun ma'nāsına muzāri'dir. Zā-yı meksüre be-ma'nā min. ‘Vey’ feth-i vāv ile zamīr-i ḡā'ib-i munfaşıldır. ‘Ḥāṣiyet’ menfa'at [84] ve fā'ide-i maḥşūşa ma'nasınadır. ‘K'eş’ ‘ki eş’ muḥaffefidir. ‘Mümkin’ ḥadd-i ḳudretten ḥāric olmayan nesne. Zāmīr ḥāṣiyyete rāci'dir. ‘Ṭa'n’ feth-i ṭā ile biriniñ ‘ayb ve ḳuşūrunu beyān edüp bed-nām etmek. ‘Faḳd’ naḳd vezninde mevcūd nesneyi ḡā'ib etmek ve bulmamak üzere aramak ma'nasınadır. İzāfeti maşdarıñ mef'ülunedir. ‘Nā-mümkin’ mümkün olmayan nesne. Zīrā ‘nā’ ‘Arabīde ‘lā’ ve Türkīde ‘değil’ ma'nāsına edāt-ı nefydir. Gāhī şıfāta ve gāhī ef'āle ve gāhī cevāmide dāḥil olur. ‘Nā-bīnā’ ve ‘nā-dān’ ve ‘nā-kes’ gibi. ‘Müstenker’ istinkār maşdarından ḍamm-ı mīm ve sükūn-ı sīn ve feth-i tā ve sükūn-ı nūn ve feth-i kāfla ism-i mef'üldür. İnkār olunmuş ma'nāsına. Ṭa'n mübtedāsınıñ haberidir.

Maḥşūl-i beyt

Her ne şey ki mümkün olan ḥāṣiyyeti sen andan bulursun her mümkün olmayan şeyiñ fīḳdānı üzerine bir ḡayrısınıñ ṭa'n eylemesi müstenkerdir. Ya'nī tevḥīḳ-i ilāhīyle ḥuşūlū taḥt-ı imkānda olan bir nesneden bulmuş olduḡuñ ḥāṣiyet ve menfa'at-i maḥşūşanıñ mişlini bir ḡayr kimse kendisinde ‘adem-i ḥuşūlū sebebiyle ṭa'n ve mezemmet eylemesi ‘inde'l-‘urefā nā-revā olduḡundan müstenker ve müsteb'addır. H̱āce H̱āfız:

Ger cān bedehed seng-i siyeh la'l negerded

Bā tıynet-i aşlī çi küned bed-güher üftād

Ve lehü:

Gevher pāk bebāyed ki şeved ḳābil-i feyz

V'er ne her seng ü gilī lū'lū ü mercān neşevēd

47. Nīst kerih ez behr-i hem-rāhī ki güyī müzminest

Nīst şer ez behr-i hem-ḥābī ki güyī ebḥarest

‘Kerih’ feth-i kâfla bir nesneden hoşlanmamağ. ‘Hem-râh’ refîk ve yol arkadaş, yâsı maşdariyye. ‘Güyî’ söylersin. ‘Müzmin’ [85] mîmîñ dâmmı ve zânîñ sükûnu ve mîmîñ kesriyle bunda kötürüm ma’nâsınadır. ‘Şer’ feth-i şînle hayr muqâbilidir. ‘Hem-ẖâbî’ uyku arkadaşlığı. ‘Ki’ beyâniyye. ‘Güyî’ söylersin. ‘Ebhar’ hemzeniñ fethi ve bânîñ sükûnu ve ẖânîñ fethiyle ağzı bed kôkan kişiyeye denir. Ve nemmâm ve gammâz ve naqqâl kimesneye de ıtlâk olunur.

Maḥşûl-i beyt

Refâkâtden içün kötürümdür dersin kerîh ve fenâ değildir. Daḥi berâber uyumağdan içün ağzı bed kôkuludur dersin şer ve zulüm değildir. Ya’nî kötürüm olan kimseyi refâkat ve yoldaşlığa kabûl etmez iseñ ma’zürsun ve ‘adem-i kabûlünde daḥi seni kimse ta’yîb eylemez. Zîrâ sâlik-i râh-ı Hudâ olan kimse tarîk-i Hakkda kötürüm gibi mütekâsil olarak,

İnne’l-batâlete ve’l-kesel
Ahlî mezâken min ‘asel
İn lem taşadduknî fesel
‘Ammen kesel ‘ammen kesel

manzûmesiniñ fehvâ-yı şîrîniyle zevk-yâb olmağa batâlet ve kesâleti kendisiniñ daḥî maṭlab-ı ‘âliyyeye vüşûlüne mâni’-i kavî olmuş olur. Ve ağzı bed kôkan kimse ile hem-ẖâb olmağdan daḥi imtinâ’ ederseñ yine ma’zürsun. Zîrâ ebhar olan kimseniñ râyîḥa-ı kerîhesinden karîni müte’ezzî olduğu gibi nemmâmîñ nemîme ve si’âyeti daḥi kendisini ḥaḳîr ve zelîl eyledikten başka hem-dem ve hem-şoḥbeti olan kimseniñ esrâr-ı nihânîsini ifşâ ve ızhâr eylemesiyle anı daḥi maḥcûb eder. İşte nemâmet ve si’âyet şıfat-ı insâniyyeye yakışmayan ahlâk-ı zemîmeden gâyet bed ve fenâ bir hûydur. Nitekim; “*Es-si ‘âyetü kabîhetün ve in kânet şaḥîhetün.*” denilmiştir.

48. Sifle ger ḥaclet keşed z’âşâr-ı fi’l-i ḥod keşed

Külḥanî râ rû-siyeh ez dūd yâ ḥākistereset

[86] ‘Sifle’ kesr-i şînle nâsîñ erâzîl ve fûrû-mâyelerine ıtlâk olunur. ‘Ger’ edât-ı şart. ‘Ḥaclet’ ẖâ-yı mu’cemeniñ fethi ve cîmîñ sükûniyle utanmağ ma’nâsınadır. ‘Keşed’ feth-i kâfla çeker ma’nâsına muzârî’dir. ‘Āşâr’ eṣerîñ cem’idir. ‘Eşer’ fethateynle bir

nesneniñ vücūduna delâlet eden nesneye denir. Ve hadîs ve haber ma'nāsına da müsta'meldir. Ve kesr-i hemze ile ayak izi ma'nāsınadır. Āsār-ı fi'l-i hod tetābu'-ı izāfeti lāmiyyelerdir. 'Gülhan' damm-ı kâf-ı Fārisī ve sükūt-ı lām ve feth-i hā-yı mu'ceme ile âteşgāh-ı hamām ya'nī hamām ocağı ki Türkīde kâf-ı 'Arabīyle külh denir, yā nisbet ve rā tahşış içündür. 'Rū' damm-ı rā ile vech ya'nī yüz. 'Siyeh' siyāh ve kara reng ma'nāsınadır. 'Dūd' damm-ı dāl ile sūd vezninde tütün ve duhān ma'nāsınadır. Ve 'Arabīde küçük kırtcuğazlara denir. 'Yā' terdīd içündür. 'Hākister' kafiñ kesrīyle nāzik-ter vezninde kül ve remād ma'nāsınadır ki âteşden hāşıl olur.

Maḥşül-i beyt

Eger sefih ve alçak olan kimse hacālet çekerse ya'nī utanırsa yine kendi fi'liniñ eşerlerindendir. Zīrā görmez misin külhancınıñ yüzünüñ siyāh olması tütünden veyahud küldendir. Ya'nī külhani meşgūl olduğı 'amel-i ḥasīsi sebebiyle mülevves olup beyne'n-nās menfūr ve bī-i'tibār olduğı gibi nāmūsunu viķāye etmeyerek erāzil-i nās ile ülfet ve ünşiyet eden kimesneniñ daḥi sū-yi qarīni sebebiyle rüsvā-yı 'ālem olması bī-iştibāhdır. Şeyḥ 'Atṭār:

Her ki gerd-i kûre-i engişt geşt
Cāme ez düdeş siyāh ü zişt geşt
Ez melāmet tā bemāni der-emān
Bāş dā'im hem-nişīn-i şālihān

Şā'ib:

Şüd zi vaşl-ı gönce gül-bū cāme-i bād-ı seḥer
Der-neyāmīzī derīn gülşen be-ehl-i dil çerā

[87]

49. Gūş-i ḥikmet kūn taleb nī dīde-i şūret-perest

Ḥazṛ-ı kūr ez şāhidān-ı ḥoş-nevā bīş ez kerest

'Gūş' burada damm-ı kâf-ı Fārisīyle kulaḥ ma'nāsınadır. Ve istimā' ma'nāsına olan gūşiden maşdarından ve kâf-ı 'Arabīyle çalışmak ma'nāsına gelen kūşiden maşdarından fi'l-i emr de olur. Ḥikmete muzāfdır. 'Ḥikmet' kesr-i hā ile bunda 'ilm ve Qur'ān murāddır. 'Taleb' fethateynle istemek ve meyl ve rağbet eylemek

ma'nalarına 'Arabîdir. Bundan başka Fârisîde istemek ma'nāsına gelen talebîden maşdarından fi'l-i emr de olur. Kün emriniñ mef'ûl-i evveli olup mef'ûl-i sânisî gûş lafzıdır. 'Bî' edât-ı nefydir. 'Dîde' kesr-i dâl ile burada göz ve çeşm ma'nāsına isimdir. Ve görmek ma'nāsına olan dîden lafzından ism-i mef'ûl daği olur. Hemzesi izâfet içündür. 'Şûret-perest' vaşf-ı terkîbî olup şûrete tapıcı ya'nî ancak zevâhir-i eşyâ'yı görücü ma'nāsınadır. 'Hazz' hânîñ fethi ve zânın teşdîdiyle behre ve naşîb ma'nāsınadır. Kûre izâfeti lâmiyyedir. 'Kûr' a'mâ ve bî-çeşm ma'nāsına, Türkîde de müsta'meldir. 'Ez' be-ma'nâ min-i beyâniyye. 'Şâhidân' kâ'ide-i Fars üzere şâhidiñ cem'idir. Şâhid 'Arabîde şehâdet edici ya'nî bir huşûş vukû'unda hâzır olup hâkim huzûrunda dîger bir kimesneniñ kavlini taşdîk edici olan kimesneye denir. Fârisîde hûb ve dilber ma'nāsınadır ki burada daği murâd budur. Hoş-nevâye izâfeti mevşûfuñ şıfatınadır ki beyâniyyedir. 'Hoş-nevâ' güzel âvâzlı ma'nāsına vaşf-ı terkîbîdir. Çünkü hoş güzel ma'nāsına ve 'nevâ' feth-i nûn ile nağme ve âhenk ve âvâz ma'nāsına. Ve on iki maķâm-ı mûsikîden bir maķâm adıdır. 'Bîş' kesr-i bâ ile artık ziyâdeye denir. 'Ker' feth-i kâfla şâğırdır ki 'Arabîde aşşam derler. [88] Hazz-ı kûr mübteda' bîş haberdır. 'Est' edât-ı haberi bîşe muķayyedir.

Maḥşûl-i beyt

Kur'an-ı 'azîmü's-şân ve mevâ'iz-i hikmet-nişân istimâ' eylemeğe lâıyık bir kulaķ taleb edüp zâhir-bîn ve sûret-perest olan göz taleb eyleme. Zîrâ maḥbûbân-ı hoş-nevâdan kûrûñ hazz ve naşîbi şâğırdan daha ziyâdedir. Ya'nî şâhidân-ı nüzhet-gâh-ı ins ü ḥaķıķat olan zevât-ı reşâdet-simâtîñ huzûr-ı sâmîlerine varmazdan muķaddem anlarıñ kelimât-ı kudsiyyet-âyât-ı âlîlerini istimâ' ve kabûl eylemeğe şâyân bir gûş-i cân peydâ edüp de rûy-mâl olan taleb-i müstemi' içün olan hazz ve naşîb-i mücerred rû-yı mübâreklerini müşâhede edenîñ hazzından dahâ ziyâdedir. İbrâhîm Ḥaķķî kuddise sirruh buyururlar ki: *"Ey 'azîz; ma'lûm olsun ki ehl-i hikmet ve hey'et ittifâķ üzere demişlerdir ki eflâķ biri birini muḥîṭ ve mümâss bulunup hareketleri muḥtelif olmağa her bir felek başka bir perdeden şadâ verüp nağamât-ı cân-fezâlarla tesbîḥ ve tehlîl edüp 'ale'd-devâm germiyyet-i 'ışķ-ı Yezdân ile rakş ve deverân ederler. Ve eflâķiñ böyle ḥâlâtı aşḥâb-ı irşâd âlât ve riyâzât ile istimâ' ve temâşâ edüp nice esrârına ıttılâ' ve vukûf taḥşîl etmişlerdir. Ve eflâķiñ eşvât ve nağamâtın perdeleriyle zabṭ edüp uşûl ve fûrû' maķâmât i'tibârıyla biri birine ḥekîmâne mecz edüp ervâḥ içün nice biñ gûne*

ma ‘cün ve lezzeti şerbetler yapup her bir maḳām-ı cān-fezāyı nice derde devā ve nice maraḳa şifā ve nice ṭab ‘a şafā ve nice ḳalbe cilā ve nice rūḥā ḡıda bulmuşlardır. Ve bu ‘ilme ṭıbb-ı rūḥānī ve hendese-i rūḥānī ve ḳuvvet-i rūḥānī ve fenn-i mūsikī dahī tesmiyye ḳılmışlardır. ”

Mūsikī ḥikmete dā’ir fendir
Bilene bilmeyene rüşendir
Nice esrārı var idrāk edecek
Yer gelir sīneleri ḳāk edecek
Zīr ü bālāsı [89] hevādır amma
Dā’ir olur mu hevāsız dünyā
Ḥikmeti cānda revān mūzmerdir
Añlamaz lutfunu ol kim kerdir
Güş ḳıl nağmesini mürḡānıñ
İḳtizā eyler ise insānıñ
Nağme bir mantıḳ-ı rūḥānīdir
Nağmeniñ lezzeti vicdānīdir
Ger ḥaḳīḳatle olursuñ sāmī ‘
Olmaz evḳāt-ı ḥayātıñ žāyi ‘

50. Çün fütēd z’āheng-i sıḥḥat tār-i reg ber-‘ūd-ı ten
Zaḥme behr-i sāz-i ān āheng zaḥm-ı nişterest

‘Çün’ ḳünkü. ‘Fütēd’ ḳamm-ı hemze ile üftāden maşdarından fi‘l-i muzārī’dır. Hemzesi li-ecli’t-taḥfīf sākıt olmuştur, düşür ma’nāsına. ‘Āheng’ hemze-i memdūde ve hānıñ fethi ve nūnuñ sūkūniyle ḥānende ve sāzende taḳımlarına denir. Ve ḳaşd ve irāde ve tarz ve reviş ma’nālarına āhengīden maşdarından şīḡa-i emr üzere ism-i maşdar da olur. ‘Şıḥḥat’ şadıñ kesriyle kesr ve raḥne gibi bir ṭāḳım ‘ayb ve naḳīzadan berī ve sālīm olmak ma’nāsınadır. ‘Tār’ burada saz ḳılı ma’nāsınadır. Bundan başḳa ibrişim teli ve terḳūs ve bulanıḳ şu ve arḡac ve ḳararmış ma’nālarına da gelir ki izāfeti beyāniyye olup fütēd fi‘liniñ fā’ilidir. Ve z’āheng ve ber-‘ūd-ı ten lafzları mef’ül-i ḡayr-ı şarīḥleridir. ‘Reg’ feth-i rā ve sūkūn-ı kāf-ı Fārisiyye ile ḳamar ve ‘arḳ

ma'nāsınadır. 'Ber' isti'lā içündür. 'Üd' dāmm-ı 'aynla lāgūta nev'inden on altı kirişli bir sāzmış. H̃āce H̃āfız:

Dānī ki çeng ü 'ūd çi takrīr mikünend

mısrā'ında vāқи' olmuşdur. İbtidā 'Arabda 'ūd ile elhān-ı Farisī icrā eden Naḍr bin H̃āriş bin Kelede'dir. Tene izāfeti beyāniyyedir. 'Ten' tānıñ fethiyle beden ve cism ma'nāsınadır. 'Zahme' feth-i zā ile nağme vezninde tahtadan ve boynuzdan yapılmış saz çalacak küçük çüpdür. 'Arabīde kesr-i mīmle mızrāb derler. 'Behr' için. 'Sāz' sālhten [90] maşdarından h̃ānıñ zāya qalbiyle şīğa-i emr üzere ism-i maşdardır, yapmak ve kılmak ma'nāsınadır. İsm-i işārete izāfeti maşdarıñ mef'ülunedir. Anıñ müşārün ileyhi tār-ı regdir. 'Zahm' zānıñ fethi ve h̃ānıñ sükūniyle yara ve cerāhat ma'nāsına, niştere izāfeti lāmiyyedir. 'Nişter' kesr-i nūn ve sükūn-ı şīn ve feth-i tā ile damardan kan alacak āletdir ki nişterden muḥaffefdir.

Maḥşül-i beyt

Çünkü lāgūta gibi olan beden-i ādemī üzerinde tel gibi olan damar şıḥḥat kaşdından düşüp ya'nī şıḥḥati zā'il olur ise anıñ şıḥḥat-yāb olmas için isti'māl olunan zahme-i nişter yārasınıñ revīşi ve 'ādetidir. Ya'nī ḥafāzana'llāhü te'ālā 'ilel-i cismāniyyeden biri 'ārız olmasıyla vücūd-ı insān şıḥḥatden qaldığı ḥālde bir ṭabīb-i ḥāzık bi'l-icāb kan almak gibi tedābīr-i ḥekīmānesiyle ol marāzıñ def' ve izālesine çāre-cū olmak ve müşkil-terīn-i emrāz olan 'ilel-i rūḥāniyye ki aḥlāk-ı zemīme ve reddiyyeden 'ibāretdir. İmdi bir ḥekīm-i rūḥānī-yi 'İsā-deme kemāl-i teslīm ve inḳıyād edüp ānıñ terbiyye-i mürşidānesiyle serāçe-i kalbi ḥāşāk-i rezā'ilden taḥtīr ve taḥliyye ve evşāf-ı memdūḥe ile taḥliyye ve taşfiyye etmeğe himmet ve ḡayret eylemek ehemmi umūrdandır. Şeyḥ 'Atṭār:

Renc endek rā bekün ḡam-h̃āregī

Ver nebīnī 'acz der-bīmāregī

Derd-i ser rā çün necūyed kes 'ilāc

Ḥavf ān bāşed ki bed gerded mizāc

Li-Cenāb-ı Cāmī rahmetu'llāhi 'aleyh:

Ten eger bīmār şūd ber-ser miyārīdem ṭabīb

Ey 'azīzān kār-ı ten sehlest fikr-i [dil] künīd

51. Nakş-i pehlū nusḥa-i tafşīl-i renc-i ten bes est

Cāme-çākī rā ki tā sübh ez ḥaşıreş bisterest

‘Nakş’ nūnuñ fethi ve kâfiñ sükûniyle bir nesneyi bir kaç şey ile alaca eylemek ma’nâsınadır. Pehlūya izāfeti lāmiyyedir. ‘Pehlū’ [91] bā-yı Fārisiyyeniñ fethi ve hāniñ sükûnu ve lāmiñ ḍammiyle yan. Ya’nī koltuk ile kalça başları beyinde olan kıt’a-ı beden ma’nâsınadır. Ve feth-i lām ile şehir ve beldeye denir. Ve İsfahān eyāletine derler. Ve ehl-i hāl ma’nâsına da gelir. Beyne’l-muḥakkikīñ rāh-ı pehlevī tarīk-i ‘uzmā-yı ehl-i ḥākīkate işaretdir. Ve Sünbülzāde Vehbī Efendi merḥūmun *Tuhfe*’sinde “*Pehlevi’niñ daḥi Şīrāz yeri*” kelāmına nazaran Şīrāz’ıñ ve nevāḥisiniñ ismidir ki Pehlevī lisānı aña mensūbdur. ‘Nüşa’ nūnun ḍammiyle kitābıñ ve mektūbıñ bir kıt’a şuretime denir. Ve marazı def’ için yazılıp başa ve gerdāna taķılan du’āya daḥi denir. Tafşīle izāfeti kâ’ide-i Fārisiyye üzere. Ya’nī āḥir-i muzāf kesre ile okunarak ‘Arabī kelimeniñ ‘Arabī kelimeye izāfetidir. ‘Tafşīl’ tef’īl vezninde bir nesneyi beyān eylemek ma’nâsınadır. Mā-ba’dına izāfeti maşdarıñ mef’ūlūnedir. ‘Renc’ rāniñ fethi ve nūnuñ sükûnu ve cīm ile derd ve ‘illet ma’nâsınadır. Tene izāfeti lāmiyyedir. ‘Bes’ bāniñ fethi ve sīniñ sükûniyle çok ve kifāyet eder ma’nâsınadır. ‘Est’ edāt-ı haber. ‘Cāme’ kaftān ve eşvāba denir. ‘Çāk’ yırtık ve yırtmaç ma’nâsına. ‘Yā’ vahdet, ‘rā’ taḥşış, ‘ki’ rabt, ‘tā’ intihā-yı gāyet içündür. ‘Şubḥ’ şādın ḍammı ve bāniñ sükûniyle fecr-i şādık vaktine ve evvel-i nehāra denir. ‘Ez’ be-ma’nā min-i beyāniyye. ‘Ḥaşır’ feth-i hā ile ma’rūf bir döşemedir ki sazlıkdan işlenir. Türkīde daḥi ḥaşır denir. Fārisīde buriyā derler. Żamīr ma’nāda bistere muḳayyed olarak bisteres taķdīrinde olup cāme-çākīye rāci’dır. ‘Bister’ bā-yı Fārisīniñ kesri ve sīniñ sükûnu ve tāniñ fethi ve rā ile döşek ve döşeme ma’nâsınadır ki ‘Arabīde ferāş ve besāt derler.

Maḥşūl-i beyt

Yan taraflıñ nakşı beden meşakḳatiniñ tafşīliniñ nüshası olmak kāfidir. [92] Eşvāb ve urbası yırtık kimseye ki anıñ döşeği ve besātı ḥaşırdandır. Ya’nī faķīriñ māl-ı dünyādan mālīk olup gece gündüz ‘üryān olarak üzerinde yatup kalkdığı ḥaşır-i köhnesiniñ vücūd-ı faķīre te’sīr eylemiş olduğu nakşı faķīr-i bī-çāreniñ faķr u ihtiyācdan çekdiği miḥnet ve meşakḳatīñ şerḥ ve tafşīlini mübeyyin bir nüshadır. Cenāb-ı nāzım ḳuddise sirruh:

Tāc ü taht-ı salṭanat rā h'āb bīnend ü ḥayāl
Şeb çü āsāyend ser ber-ḥıst ü ten ber-būriyā

**52. Hoş büved hoş-bū beher şüret ki bâşed çün 'abīr
K'eş be-sehv er ġāfilī taşḥīf ḥ'āned 'anberest**

'Hoş' iyi. 'Büved' feth-i vāv ile olur ma'nāsına muzāri'dir. 'Hoş-bū' sıfatı mevşūfu üzerine takdīm ile izāfetsizce vaşf-ı terkībīdir. Güzel koḡulu ma'nāsına. Büvedin fā'ilidir. Hoş mef'ūlüdür. 'Bā' be-ma'nā zarfiyyet. 'Her' edāt-ı sūrdur ki dāḥil olduḡu ismin efrādını istī'āb eder. 'Arabīdir. 'Kül' kelimesi gibi. 'Çün' gibi. 'Abīr' aynıñ fethi ve bānıñ kesriyle güzel rāyihālī bir terkībī ismidir ki 'anber murādıfıdır. 'K'eş' ki harf-i beyānīyle zamīr-i şīndan mürekkeb olup zamīr 'abīre rāci'dir. 'Be-sehv' yañılmaḡla. 'Er' egerden muḥaffef harf-i şartdır. 'Ġāfil' ism-i fā'ilidir. Kıllet-i taḥaffuzdan nāşī terk edici ve diḡkat etmeyici ma'nāsına. 'Yā' edāt-ı vāhdet. 'Taşḥīf' tef'īl vezninde bir kelimeniñ ḥaṭṭen nokṡalarını tebdīl ederek ma'nāsını taḡyīr eylemektir. 'Ḥ'āned' ḥ'ānden lafzından feth-i nūn ile fi'l-i muzāri'-i müfred-i mezkūr-i ġā'ib ve müfred-i mü'enneş-i ġā'ibedir. Okur ma'nāsına. Zīrā Fārisīde müzekker şīḡası mü'enneş şīḡasıyla müşterekdir. Nitekim teşniyye şīḡası cem' şīḡasıyla müşterek olduḡu gibi 'Anber' feth-i 'aynla ḡanber vezninde ṡayyib ma'rūfuñ ismidir. Bunun māddesi ba'zı eczā'ir-i [93] Hind cibālinde olan bal arıları hoş-bū olan birçok nebātātın re'y ile ḥāşıl eylediḡi 'aseldir ki keşret-i bārān sebebiyle ḡovanlarını seyl şuyı deryāya getirdikde eczā'-ı 'asliyyesi maḥv olup eczā'-ı şem'iyyesi bāḡī kaldıkda mevc-i sāḥile atup anda bulunurmuş. Zīrā ba'zı 'anberlerde arı ḡanadı ve ayaḡı ve ḡuyruḡu müşāhede olunurmuş. Mütēkaddimīne ḡöre bunun māddesi bir dābbe-i baḡriyyeniñ revīş ve fazlasıdır. Yaḡud deryādan zift gibi ḡaynayup deheneyni sebebiyle şuyun üzerine çıkup mūncemid olduḡda mevc sürüp sāḥil-i deryāya bırakırmış.

Maḡşūl-i beyt

'Abīr gibi güzel rāyihālū olan şey her ḡanḡı şüretde olursa da yine güzel olur. Zīrā bir ġāfil kimse ḡaṡa ederek 'abīr lafzını taḡyīr ile 'anber okursa da bir zarar yokdur. Ya'nī lafzını taḡyīr ile ma'nāsına da bir taḡayyūr gelmez. Zīrā 'anber lafzı 'abīr murādıfıdır. Ya'nī 'abīr gibi ṡayyib-ṡıynet olan bir zāt-ı nīk-sīret bir echel-i ebteriñ şoḡbet-i cān-

gāhına giriftār olup andan şānına lāyık olmayan mu‘āmele-i küstāhāne görse ol kerīmü’z-zātın kadr ve şeref-i zātisine ašlā bir hālel ve zarar terettüb eylemez. Şeyh Sa‘dī rahmetu’llāhi ‘aleyh:

Ger hūner-mend zi ô bāş cefāyī bīned
Tā dil-i h̄ĩş ne-yāzāred ü der hem ne-şevēd
Seng-i bed gevher eger kāse-i zerrīn şikenēd
Kıymet-i seng ne-yefzāyed ü zer kem ne-şevēd

[]

Pāk-ıynet neşevēd ‘ākıbet kārīş bed
Penbe çün köhne şevēd kāğıd-ı Qur’ān gerded

53. Kūs-ı nāmūs er zenī ez çerh-i encüm ber-güzer Çün def-i rüsvāyīst īn pūr celācil çenberest

‘Kūs’ dāmm-ı kāf-ı ‘Arabī ile meşhūr kūb gibi büyük dāvula denir. Nāmūsa izāfeti beyāniyyedir. ‘Nāmūs’ kāmūs vezninde şerī‘at [94] ve ‘iffet ve ‘işmet ve maḥrem-i esrār ve nām ve şān ma’nalarına ‘Arabīdir. ‘Er’ ḥarf-i şart. ‘Zenī’ vurmak ma’nāsına olan zeden maşdar-ı şāzından muzārī‘-i müfred-i muḥātabdır. Ve fi‘l-i şartdır. Vurursun ma’nāsına. ‘Çerh’ cīm-i ‘Acemīniñ fethiyle felek ve āsmān ma’nāsınadır. Ve ḥareket-i devriyyesi olan şeylerin mecmū‘una ıtlāk olunur. ‘Encüm’ feth-i hemze ve sükūn-ı nūn ve dāmm-ı cīmle kevākib ya’nī yıldızlar ma’nāsınadır ki müfredi necmdir. ‘Ber-güzer’ ber te’kīd içündür. ‘Güzer’ dāmm-ı kāf-ı Fārisiyye ve feth-i zāl ile güzeşten maşdar-ı tā‘ī-i şīnīsinden şīniñ rāya tebdīli ile fi‘l-i emrdir, geç ve şavuş ma’nāsına. ‘Çün’ edāt-ı ta‘līl. ‘Def’ feth-i dāl ile ma‘rūf ālet-i lehvdır. Türkīde daḥi def ta‘bīri meşhūrdur. ‘Rüsvāy’ dāmm-ı rā ve sükūn-ı sīn ile rüsvāyılık ve rezalet ve i‘tibārdan düşmektir. ‘Pūr’ dāmm-ı bā-yı Fārisīyle dolu ma’nāsına. ‘Celācil’ cīm ve lāmıñ fethi ve cimīñ kesriyle küçük çāk ve def pulları ma’nāsına cem‘dir. Bunda ‘alā tarīkū‘t-teşbīh kevākib murāddır. Müfredi dāmm-ı cīmle bülbul vezninde cülcül lafzıdır. ‘Çenber’ feth-i cīm-i Fārisiyye ile muḥīṭ dā‘ire olan nesneye denir. Def ve fıçı ve tabl kaşnağı ve felek ve hāle gibi. Ve deverān hey‘etine ve ḥalkaya daḥi ıtlāk olunur.

Maḥşul-i beyt

Eger ‘iffet ve ‘işmet kûsunu vurur iseñ yıldızlarıñ feleğinden şavuş. Çünki pullar ile dolu. Ya ‘nī kevākib ile müzeyyen olan felek rüsvâyılık defidir. Ya ‘nī ‘âlemde ehl-i ‘iffet ve nezâhet olmak isteyen zât-ı ‘âlî-himmet kevākible müzeyyen olan çerh-i dūn ü bî-vefāya ser-fürü eylemeyüp ancak ol hāl-ı heft-âsmān ve ol rezzāk-ı her ins ü cān olan Hūdā-yı Mennān hāzretlerine tevekkül-i tām ile rabt-ı kalb ederek kâffe-i umûrunda [95] kemāl-i istikāmet üzere bulunur ki āb-rū ve ‘izz ü şeref dañi bundadır. H̄‘āce H̄āfız kuddise sirruh buyururlar:

Berev ez hāne-i gerdūn be derū nān meṭaleb
K’ın siyeh-kāse der-āñir be-küşed mihmān rā

‘Örfi-i Şīrāzī rahimehu’llāh:

Hāk ez felek meḥ’āh ü murād ez zemīn mecūy
Māh ez zemīn meḥ’āh ve vefā z’āsmān meḥ’āh

54. Süy-i ma‘nā rev ki ger māned be-şüret bā sipend

Key küned def’-i gezend ān nokta k’ender micmerest

‘Süy’ sīniñ ḍammı ve yā ile be-ma‘nā cānib ve ṭaraf. Hāzıf-ı yā ile dañi cā’izdir. Rev emriniñ mef’ülüdür. ‘Ma‘nā’ burada ḥākāyık-ı kevnıyye ve ilāhiyye ma‘nāsınadır. ‘Rev’ feth-i rā ile reften lafzından fi’l-i emrdir, git ma‘nāsına. Ve ḍamm-ı rā ile vech ya‘nī yüze denir. ‘Ki’ zīrā. ‘Ger māned’ feth-i nūn ile beñzer ise de. Be-şüret şurette. ‘Bā’ zarfiyyet içündür. ‘Sipend’ sīniñ kesri ve bā-yı ‘Acemiyyeniñ fethi ve nūnun sükūniyle yüzerlik toñumu ki işābet-i ‘ayn içün etfāle buñur gibi yakarlar. Āteşe yandığında çıtırdısı sā’ir yanan nebātātadan ziyādedir.

Ey şabā müştī sipendī ber-ser-i āteş be-rīz
Ger be-pürsed yār hāl-i Şā’ib-i dil-teşne rā

‘Key’ naşıl. ‘Küned’ ḍamm-ı kāfla eyler ma‘nāsına. ‘Def’ şavmak ma‘nāsına, künediñ mef’ülüdür. Ve mānediñ mef’ül-i gayri şarīḥleri be-şüret ve bā sipend lafzlarıdır. ‘Gezend’ kāf-ı Fārisiyyeniñ fethi ile kemend vezninde zarar ve elem ve āfet ma‘nāsınadır. Def’iñ gezende izāfeti maşdarıñ mef’ülüdür. ‘Nokta’ nūnuñ ḍammiyle benek ve ḥarf-i mu‘cemeniñ üstüne veya altına vaz’ olunan küçük benek ma‘nāsınadır. Ve maḥall ve mevki’ ma‘nāsına da gelir. Māned ve küned fi’lleriniñ fā’ilidir. ‘Ki’ edāt-

ı rabtdır. ‘Ender’ hemzeniñ fethi ve nûnuñ sükûniyle fî gibi edât-ı zarfdır. ‘Micmer’ kesr-i mîmle minber vezninde buhûrdân ma‘nâsına ism-i âletdir.

[96]

Maḥşûl-i beyt

Ma‘nâ cānibine git. Zîrâ ol nokta ki micmer lafzındadır. Her ne kadar terkîm ve tahrîrde yüzerlik tohumuna beñzer ise de naşıl def‘-i zarar edebilir. Ya‘nî çeşm-i zâhir-bîn ile zevâhir-i eşyâya nazar edüp de anlarıñ havâşş ve ḥaḳâyıkından ğâfil olup kalma. Zîrâ görmez misin ki buhûrdân ma‘nâsına olan micmer lafzındaki cîmiñ noktası her ne kadar bi-ḥasebi’ş-şüret yüzerlik tohumuna müşâbih ise de lâkin min ciheti’l-ma‘nâ beynlerinde fark olduğu ezherü mine’ş-şemsdir. *Allāhümme erinā ’l-eşyā’ e kemā-hiye*. Ve daḥi ma‘nâ insānıñ ḳalb ve rûhunda olup yoḥsa cesed ve lisānında değıldir. Zîrâ cesedinde olan şüret ve lisānında olan lafzdır. Ma‘nâ ve ḥaḳîḳat yanında lafz ve şürete i‘tibār yokdur. Belki lafzıñ kemāli ma‘nâ ve şüretiñ cemāli ḥaḳîḳat ileidir. Ve şüretiñ mezmûm olduğu bî-ma‘nâ olmasıyladır. Ve illā ma‘nâya muḳārin olan şüret maḳbûldür. Lübbe muḳārin olan ḳaşr gibi. Anıñ içün kîse-i Muşḥaf-ı Şerîf ve kisve-i Ka‘betu’llāh ve emsāli mu‘aẓẓamdır. Zîrâ sereyān-ı bereket ile ḥürmet bulup lafz iken ma‘nâ ve şüret iken ḥaḳîḳat rütbesin iḥrāz eylemişlerdir. Nitekim Şeyḥ Sa‘dî ḳuddise sirruh:

Cāme’î ka‘be rā ki mîpüşend

O ne ez kirm-i pîle nāmî şüd

Bā‘azîzî nişest rûzî çend

Lācerem hemçü ô girāmî şüd

Ve ervāḥ-ı insāniyye tefāvût üzere olup ba‘zısı daḥi dünyāda kesb etdiğı cilā ve şafvet miḳdārı mu‘teber olur. Zîrâ āḥiretde herkesiñ şıfat-ı bâḫınası teşekkül edüp ḥālîne münāsib olan şüret ile zâhir olsa gerekdir. Ez Meşnevî-yi Şerîf:

Rev be-ma‘nâ gûş ey [sîret]-perest

Z’an ki ma‘nâ ber-ser-i sūret-perest

Cān-ı bî-ma‘nâ der-în ten bî-ḥilāf

Hest [97] hemçün tîğ-i çüpîn der-ḡilāf

Çün ḡilāf ender büved bā kıymetest

Çün birün şüd sūhten rā āletest

55. Kem nişin z'emşāl-i ḥod eyemen ki bāşed der-raḳam

Miṣl-i ḥancer ḥancer emmā behr-i ḳaṭ' -i ḥancerest

‘Kem’ kāfiñ fethiyle āz ve ḳalīl ve nāḳış ma‘nāsınadır. Ve ‘Arabīde kem ile miḳdārdan su‘āl olunur kim ḥaberiyye ve istifhāmiyye gibi. ‘Nişin’ nūnuñ kesri ve şīniñ fethiyle nişesten lafzından ‘alā ḥilāfi’l-ḳıyās fi’l-i emrdir. Otur ma‘nāsına. ‘Emşāl’ feth-i hemze ile mişliñ cem‘idir. ‘Mişl’ mīmiñ kesri ve şāniñ sūkūniyle bir şeyiñ beñzeri ve mānendi ma‘nāsına, ḥoda izāfeti lāmiyyedir. ‘Eymen’ hemze-i ve mīmiñ fethaları ve yāniñ sūkūniyle emīn ma‘nāsınadır. ‘Ki’ zīrā. ‘Raḳam’ rāniñ ve ḳāfiñ fethalarıyle yāzu yazmak ma‘nāsınadır. ‘Ḥancer’ ḥā-yı mühmeleniñ fethiyle Sencer vezninde nāy-ı gelū ma‘nāsına. Boğazda ṭā‘ām geçecek mecrādır. ‘Ḥancer’ ḥā-yı mu‘ceme ile vezn-i mezkūr üzere ma‘rūf āletdir. Ve kılıca daḥi ıtlāḳ olunur. ‘Ammā’ hemzeniñ fethi ve mīmiñ teşdidiyle ḥarf-i şartdır. Tafşīl içün daḥi olur. ‘Ḳaṭ’ ḳāfiñ fethiyle kesmek ma‘nāsınadır. Ḥancer izāfeti maşdarıñ mef‘ūlūnedir.

Maḥşūl-i beyt

Kendi emşālinden emīn olduḡuñ ḥālde az otur. Zīrā ḥā-yı mu‘ceme ile bıçak ve kılıç ma‘nāsına olan ḥancer lafzı hengām-ı taḥrīrde ḥā-yı mühmele ile boğaz ma‘nāsına olan ḥancer lafzı gibi olup ancak min ciheti’l-lafz ve ş-şüret farkları bir nokṭa ile ise de lākin ḥā-yı mu‘ceme ile olan ḥancer lafzı eşyā ḳaṭ’ı içün müsta‘mel bir ālet-i cāriḥa olmaḡla ikisi beyninde min ciheti’l-ma‘nā fark-ı küllī vardır.

[98]

Eger maḥremī z’ô be yek nokṭa gāfil meşev

Ki maḥrem be yek nokṭa mücrim büved

Ya’nī kişi tecārib-i keşīre ile bir kimseniñ aḥvāl ve aḥlāḳına vuḳūf-ı tām ḥāşıl etmedikce, mücerred anıñ ḥüsn-i güftāriyle şüret-i zībāsına firīfte olarak ol kimseyi emīn bilüp kendiye maḥrem-zār edinmekde kemāl-i ḥazm ve ihtiyāṭ üzere bulunup “*El-ḥazmu sū’i’z-zān*” mażmūniyle ‘amel eylemek lāzımdır. Zīrā “*Āfetü’ş-şey’ min cinsihi.*” denilmiştir.

Bed nefis mebāş ü bed gümān bāş

V'ez fitne vü mekr der-emān bāş

Şeyh Sa'dî:

Tüvān şināht be yek sâ'at ez şemā'il merd
Ki tā kücāş resīdest pāygāh-ı 'ulūm
Velī zi bāţineş eyemen mebāş ü ğirre meşev
Ki hābş-i nefis negerded besālhā ma'lūm

56. Ta'n ez kes hoş nebāşed gerçi şîrîn-gū büved

Zahm-ı ney ber-dīde sahtest er heme ney-şekkerest

'Ta'n' feth-i tā ve sükün-ı 'aynla bir kimse bî-zebān-dırāzlıkla kadh ve ta'yīb eylemek ma'nāsınadır. 'Ez kes' kimseden. 'Hoş nebāşed' iyi olmaz. 'Gerçi' her ne kadar. 'Şîrîn-gū' tatlı söyleyici ma'nāsına vaşf-ı terkībīdir. Aşlında güyende-i şîrîn idi. 'Büved' olur ise de. 'Zahm' yara ma'nāsına. Ney lafzına muzāfıdır. 'Ney' feth-i nūn ile nāy lafzının muhaffefi olup mutlakā kāmış ma'nāsınadır. Hem daħi bir düdük adıdır. 'Arābīde mizmār denir. Bu daħi bir kaç nev' olup şāh ve manşūr ve girift ve kaval daħi anıñ efrādındandır. Hāzret-i Mevlānā:

Bişnev ez ney çün hikāyet mīkūned
Ez cüdāyihā şikāyet mīkūned

'Ber-dīde' göz üzerine. 'Saht' sīniñ fethi ve hāniñ sükūniyle güç, düşvār ve muhkem ma'nalarındadır. 'Er' edāt-ı şartiyye kemā sebķ. 'Heme' fethateynle heb ve cümle ma'nāsınadır. 'Ney-şekker' ney kelimesiniñ şekkere izāfeti beyāniyye olup şekker kāmış ma'nāsınadır. [99]

Maḥşül-i beyt

Cenāb-ı nāzım kuddise sirruh şahş-ı tā'ini ney-şekkere ve kelimāt-ı ta'rīzānesini ney-i mezkūruñ derūnundaki şekkere teşbīh edüp buyururlar ki; bir kimseden ta'n ve teşnī' iyi olmaz. Eger çi tā'in tatlı söyleyici olursa da. Zīrā kāmışın göz üzerine olan yarası müşkildir. Her ne kadar ma'hūd kāmış bütün şekker ise de. Ya'nī eger çi ta'n şıfat-ı kabīhasiyle muttaşır olan ta'ān-ı bed-fa'āliñ ta'n ve teşnī'inden hālāş mümkün değıl ise de yine kişi şahş-ı le'imiñ ta'nına ser-rişte olacak hareketde bulunmayup her hāl ve zamānda vikāye-i nāmūs edüp harf-girāniñ dest ü zebānından her ne vechle mümkün

ise taḥlīṣ-i girībān eylemek mukteẓā-yı şī‘ār-ı insāniyyetdir. Nitekim; “*Raḥime’llāhü imra’e ‘arefe kadrehu ve lem yete’adde tavrehu*” buyurulmuştur. Ve bir kimse kendisiniñ ‘uyüb-ı keşiresinden iğmāz-ı ‘ayn edüp ıslāhına himmet etmeyüp de li-ğaraẓ bir dīgeriniñ ma‘āyib ve mesāvīsiniñ zıkr ve ta’dād etmekle perde-i nāmūsunu hetk ile ḥacl ve şermsār eylemek şān-ı insāniyyet değildir. Ez Sübḥa-i Şıbyān:

Halk içinde bundan artık ‘ayb olur mu bir kişi
Kendi ‘aybı var iken zıkr ede ‘ayb-ı dīgeri

Şeyḥ Sa’dī:

Nebīned müdde’ī cüz’ ḥıṣṣen rā
Ki dāred perde-i pindār der-pīş
Gereş çeşm-i Hudā bīnī be-baḥşend
Nebīned hīç kes ‘āciz ter ez ḥıṣṣ

Ve lehü:

Sūḥan āḥir be dehen mīgüzered mūzī rā
Sūḥaneş telḥ neh’āhī deheleş şīrīn kün

57. Ger ‘urūc-ı nefṣ ḥāhī bāl-i himmet ber-güşā K’ance der-pervāz dāred i’tibār evvel perest

‘‘Urūc’ ‘aynıñ ḍammiyle ḥurūc vezninde şu‘ūd gibi yukarı çıkmak ma’nāsına. Nefse izāfeti maşdarıñ fā’iline olup ḥāhīniñ mef’ulüdüdür. [100] ‘Nefs’ cān ve rūḥ ve zāt ma’nalarıdır. ‘Ḥāhī’ ḥā-yı mu’cemeniñ beyne’l-feth ve’l-kesr imālesi ve vāv-ı ma’düle ile ḥāsten maşdarından sīniñ hāya ḳalbiyle fi’l-i muzāri’-i müfred-i müzekker-i muḥāṭab ve müfred-i mü’ennes-i muḥāṭabadır. İster iseñ ma’nāsına fi’l-i şart. ‘Bāl’ tıyūrda ḳanad ve cenāḥ ve insānda ḳol ve ‘aḍud ma’nāsıdır. Bundan başka neşv ü nemā bulmak ma’nāsına olan bāliden maşdarından fi’l-i emr daḥi olur. Ve Baḥr-i Ḥabeşde kā’in bir nev’ iri ve büyük balıktır. Ve ‘Arabīde ḳalb ve fu’ād ma’nāsıdır. Himmete izāfeti beyāniyyedir. ‘Himmet’ bir nesne üzerine cem’-i ḥāṭır etmektir. Şöyle ki ḥilāfı ḥāṭıra gelmeye ve bu maḳūle himmetden murād taḥalluf etmez demişlerdir ki ba’zı nüfusuñ bi-ḥasebi’l-fiṭra ba’zı umūr-ı ḡarībeye iḥtişāşı vardır ki ḡayride bulunmaz. Nitekim Hindistān’da ba’zı ḳavm vardır ki bir nesne

huşûşunda ihtimâm etseler halkdan ‘uzlet ihtiyâr edüp himmetleriñ ol nesne cânibine şarf ederler ve ol nesne dañi ihtimâmları üzerine vücûda gelir. Ve bu kabildendir ki Sultân Maḥmûd Ġaznevî diyâr-ı Hind’e ġazâ etdikde bir şehre müşâdefe etdi ki her bâr ki aña kaşd etse marîz olurdu. Sırrından sū’âl etdikde ol şehir ehlinde ba’zı cemâ’at vardır ki şarf-ı himmet etdikde muktezâ-yı himmetleri üzere maraḡ vâki’ olur. Pes def’ine çare taleb olundukda sultânıñ ba’zı aşhâbı darb-ı tubûl-i keşîre ile teşvîş-i himmete re’y etdi. Sultân dañi hîle-i mezkûre ile ‘amel etdikde maraḡı zâ’il olup medîneyi istiḥlâş eyledi. Kezâ fî Rûhî’l-Meşnevî. ‘Ber’ te’kîd içündür. Evâ’il-i müştaḡḡât ve meşâdire dâhil olur. ‘Küşâ’ kâf-ı ‘Arabîniñ veyañud Fârisîniñ ḡammiyle keşûden veyañud küşâden maşdarlarından emr-i muḡâtabdır. Aç ve feth eyle ma’nâsına cezâ-i şartdır. Fâ’ili taḡtında [101] müstetir tü zamîri ve mef’ûlü bâl lafzıdır. ‘K’ânçe’ ki ânçeden muḡaffefdir. ‘Ki’ edât-ı ta’lîl. ‘Ânçe’ ol nesne ki. ‘Der’ edât-ı zarf. ‘Pervâz’ bâ-yı Fârisiyyeniñ fethi ve rânıñ sükûnu ve vâv-ı memdûde ile uçmak ma’nâsınadır. Ve kanad açıcı ma’nâsına vaşf-ı terkîbî de olur. ‘Dâred’ dâşten maşdarından şîniñ râya ḡalbiyle fî’l-i muzâri’idir. Tutar demekdir. ‘İ’tibâr’ hemzeniñ kesriyle ifti’âl vezninde maşdardır. Böyle yerlerde ‘add eylemek ma’nâsınadır. ‘Evvel’ hemzeniñ ve vâv-ı müşeddedeniñ fethiyle bir nesneniñ ibtidâsına denir ki âḡiri muḡâbilidir. ‘Per’ feth-i bâ-yı Fârisîyle kanad. ‘Est’ edât-ı ḡaber.

Maḡşûl-i beyt

Eger nefs-i emmâreniñ süflîden ‘ulvîye çıkmasını ister isen himmet kanadını aç. Zîrâ pervâz ve tayērân etmekte evvelâ i’tibâr tutan ya’nî maḡbûl ve mu’teber olan şey kanaddır. Ya’nî eger nefs-i emmâre ve mekkâreniñ terbiyye ve tezkiyye ile ḡazîz-i mezellet ve süfliyyetden ḡalâş olup evc-i ‘izzet ve rif’ate ‘urûcunu murâd eyleyen merd-i sa’âdet-mend bu maḡlab-ı a’lânıñ huşûlüne ‘aḡl-ı ḡâşır kifâyet etmeyüp ḡâlibleri maḡlûba îşâl eder. Bir mürşid-i kâmil ve mürebbî-i fâzıl lâzım olduḡun bilüp ḡalbi ḡarâr edüp ḡusn-i ḡann eylediḡi bir şeyḡe bî’at ve anıñ emrine kemâl-i itâ’at üzere olup nefs-i ḡasîsiñ ḡaḡ’-ı merâtib-i ‘âliyye eylemesi içün evvelâ bâl-ı himmeti küşâd eylemek lâzımdır. Nitekim; *“El-mer’a yeḡîru bi-himmetihi kemâ enne’t-tayre yeḡîru bi-cenâḡeyhi.”* denmiştir. Şeyḡ İbrâḡîm Ḥaḡḡî ḡuddise sirruh *Ma’rifetnâme*’lerinde buyururlar ki: *“Ey ‘azîz! Ma’lûm olsun ki ehlu’llâḡ demişlerdir ki insânıñ iki rûḡu vardır ki ḡükemâ-yı İslâm anıñ birine rûḡ-i ḡayvânî ve birine rûḡ-i insânî derler.*

Ammā anlarıñ rūḥ-i ḥayvānī dedikleri cevher bir buḥār-ı laṭīfdir ki bedende [102] olan ḥayāt ve ḥiss ve ḥareket-i irādiyyeyi ḥāmildir. Ve biz bu rūḥa nefs-i ṣḥvāniyye ve nefs-i behīme ıtlāk ederiz. Pes nefs-i ebedāne maşrık bir cevherdir ki bedeniñ bāṭın ve zāhirine berāber işrāk eyledikde ḥālet-i yakāza ḥāşıl olur. Ve bedeniñ yalnız bāṭınına işrāk eyledikde ḥālet-i nevm ḥāşıl olur. Ve bedenden işrākını bi'l-külliyeye kaṭ' eyledikde ḥālet-i mevt ḥāşıl olur. "Sübḥāne'ş-şāni'el-ḥekīm" ve ammā ḥükemāniñ rūḥ-i insāni dedikleri cevher nefs-i nāṭıkadır ki ol zātında her ne kadar māddeden mücerred bir cevher ise de lākin kendi ef'ālinde māddeye muḳārindir. Ve ancak emmāre ve levvāme ve mülheme ve muṭma'inne ve rāziyye ve marziyye ve kāmile esmāsiyle tesmiyye kılınan bu nefsidir. Ve bir nice şıfāt ile muttaşıf olduğca bu esmāniñ biriyle zıkr olunmuşdur. Pes eger bu nefs-i nāṭıka ol nefs-i ṣḥvāniyyeniñ muṭ' ve müñkādı olup aña her ḥālde mürāfaḳat ve muvāfaḳat eyleyerek anıñ taht-ı ḥükmünde bulunduyssa buña 'emmāre' derler. Ve eger emr-i teklifi tahtında sākin olarak Ḥakka tābi' olup lākin henüz anda meyl-i şehevāt-ı fāniyye kaldıysa aña 'levvāme' ve eger bu meyli zā'il olmağa nefs-i ṣḥvāniyye ile mu'ārazada metānet bulup ve kendi 'ālemine ziyāde meyl ile kābil-i ilhāmāt olduysa buña 'mülheme' ve eger nefs-i ṣḥvāniyyeniñ ḥükmünden çıkarak maḳām-ı 'ubūdīye vāşıl ve iztirābı sākin olup şehevātı külliyyetle ferāmūş etdiyse buña 'muṭma'inne' ve eger bundan teraḳkī ederek maḳāmātı nazarında maḥv ile cümle murādātından geçüp fānī olduysa buña 'rāziyye' ve eger bu ḥālī kemāl bulup 'inde'llāh maḳbūl ve inde'n-nās maḥbūbu'l-kulūb olduysa buña 'marziyye' ve eger cemī'-i kemāl ile muttaşıf bulunup ve tekmil 'ibād için ḥalka rücu' ile emr olunduyssa buña 'kāmile' tesmiyye ederler. Ve bu nefs-i [103] nāṭıkanıñ zāhiri ve mürekkebi vardır ki ol nefs-i ṣḥvāniyye-i mezbūredir. Ve bāṭını vardır ki rūḥdur. Ve rūḥuñ bāṭını 'sırr' ve sırrıñ bāṭını 'sırru's-sırr' ve sırru's-sırrıñ bāṭını 'ḥafī' ve ḥafīniñ bāṭını 'aḥfā'dır. Ammā bir nesneniñ bāṭını anıñ ḥaḳīḳati ve māddesidir. Meşelā sırr yeriñ bāṭını ḥaşeb kıṭ'aları ve ḥaşeb kıṭ'alarının bāṭını şeçere ve şeçereniñ bāṭını 'anāşır-ı erba'adır. Pes bu emr-i vāhid-i Rabbānī gāyet leṭāfetde bulunduḡu ḥālde 'aḥfā' tesmiyye olunur. Ve bir derece tenezzül edüp bir miḳdār tekeşşüf eylediḡi ḥālinde 'ḥafī' ve ikinci derece tenezzül edüp andan ziyāde tekeşşüf eylediḡi ḥālinde 'sırru's-sırr' ba'dehu kezālik tenezzülünde 'sırr' ba'dehu kezālik tenezzülünde 'rūḥ' ba'dehu kezālik tenezzülünde 'kalb ve nefs-i nāṭıka ve laṭīfe-i insāniyye ve ḥaḳīḳat-i insān' denilir ki bu derecede esmā-ı erba'a ile tesmiyye olunur. Ve eger bir derece

daḥi tenezzül eylediyse nef̄s-i emmāre tesmiyye olunur. ‘Aşemenā’ llāhü te ‘ālā min şerri’ l-emmāre. Āmīn. Ve bu rūḥ-i a ‘zam ki anıñ hakkında Ḥaqq te ‘ālā “Kule’ r-rūḥ min emri Rabbī” buyurmuşdur. Bu emr-i rabbānī bir sır-ı yezdānīdir ki anıñ kine ve māhiyyetin Ḥaqq te ‘ālā ancak kendi nef̄siñ bilen havāşş-ı ‘ibādına duyurmuşdur. ”

58. Kenden-i bünyād-ı devlet rā büved seyl-i ‘azīm

Reşḥa-i kilik-i ‘avānān gerçi bes müstaḥḳarest

‘Kenden’ kāfiñ fethi ve nūnuñ sükūniyle maşdardır. Kazmak ve taḥrīb eylemek ma’nāsınadır. Bünyāde izāfeti maşdariñ mef’ülunedir. ‘Bünyād’ bānıñ ḍammı ve nūnuñ sükūniyle esās ve temel ve binā ma’nāsınadır. Devlete izāfeti beyāniyyedir. ‘Devlet’ dāliñ fethiyle māl ve rütbe ve i’tibār şāḥibi olmak ma’nāsınadır. ‘Rā’ edāt-ı ta’līl. ‘Büved’ ḍamm-ı bā ve feth-i vāv ile fi’l-i muzāri’idir. Olur ma’nāsına. ‘Seyl’ feth-i sīnle bāb-ı şānīden [104] akmak ve cereyān etmek ma’nāsınadır. Ve maşdariñ ism-i mevzu’a mevzū’iyyeti ḥasebiyle cereyānı çok olan şuya da ıtlāk olunur. Fārisīde seylāb derler. ‘Azīme izāfeti beyāniyyedir. Mübālağa-i edāt-ı teşbīḥ ḥazf olup çün seyl-i ‘azīm taḳdīrindedir. ‘Reşḥa’ rānıñ fethi ve şīnıñ sükūnu ve ḥā-yı mühmele ile ḍamla ve kaṭre ma’nāsına. Kilke izāfeti lāmiyye olup büvedin fā’ili ve seyl mef’ülüdür. ‘Kilik’ kāfiñ kesri ve lāmıñ sükūniyle ‘umūmen kāmış ḥuşūşen kalem olan kāmışa denir. ‘Arabīde yānıñ fethiyle yerā’a derler. ‘Avānāna izāfeti lāmiyyedir. “‘Avānān’ kākā’ide-i fars üzere ‘avānıñ cem’idir. “‘Avān’ ‘aynıñ fethiyle mu‘āvenet edici ve yardımcı ma’nāsınadır. ‘Gerçi’ her ne kadar. ‘Bes’ bānıñ fethiyle çok demektir. ‘Müstaḥḳar’ istiḥḳardan ḍamm-ı mīmle ism-i mef’uldür. Ḥaḳīr olmuş ma’nāsına.

Maḥşül-i beyt

Ḳaleme mu‘āvenet edenleriñ ḳaleminiñ şızıntısı eger çi ziyāde ḥor ve ḥaḳīr ise de bir ehl-i devlet ve şervetiñ esās iḳbālını taḥrīb etmek için bir seyl-i ‘azīmdir. Ya’nī eşref-i şānāyi’ olan şān’at-ı kitābetde bulunan zevātı ḥayşiiyyetlerine lāyık ḥürmet ve ri’āyet ile muṭayyebü’l-ḥāṭır kılmak lāzımdır. Zīrā anlarıñ hengām-ı taḥrīrlerinde ḳalem-i müşgīn raḳamlarından āvāz-nerm ve ḥazīnle cereyān eyleyen midād-ı sevād-nikābları her ne kadar bi-ḥasebi’s-şüre bir ḥāl-i ‘anber-ḥāl gibi gāyet aşḡar ve müstaḥḳar ise de:

Ki āb-ı çeşme-i ḥayvān derūn-ı tārīkīst

maẓmūnundan gāfil olmayup münṣī-i ḥaḳīḳī olan kimseye yerā‘e-i berā‘esiyle bir kimseniñ nā‘il-i merām olmasına himmet eder ise bi-izni‘llāh ṣāhid-i maḳṣūdunuñ rū-nümā olmasına bekām olur. Ve anlara lāzım gelen ri‘āyetde kuşūr etmeyüp pençe-i ‘iḳāb ḳalmalarına giriftār olmaḳdan ihtirāz etmek lāzımdır. Zīrā reṣṣā-i ḳalemleri bi-ḥasebi‘ş-şüre siyāh olduğundan [105] nazar-ı kūteh-bīnānda ḥaḳīr görünür ise de lākin ḳalemiñ min-ciheti‘l-ma‘nā; “*Nun ve ‘l-ḳalemi ve mā yeṣturūn.*” āyet-i kerīmesi ve “*Levlā el-ḳalem lemmā ḳām ed-dīn ve lā ṣulḥe‘l-‘ayṣ*” ḥadīs-i şerīfiyle ḳadri a‘lā ḳılındığından aṣḥāb-ı ‘ilme ve erbāb-ı ḳaleme ri‘āyet-i maḥṣūṣada bulunmaḳ lāzımdır. Ez *Būlbūlnāme*-i Şeyḫ ‘Aṭṭār ḳuddise sirruh:

Ḳalem güftā ki men ṣāh-ı cihānem
Ki tāc ü taḥt rā men tercümānem
Ḳalem ḡavvāṣ-ı deryā-yı ma‘ānī
Sūḥanhāyeṣ heme çün dürr-i kānī

Ez *Cilā‘u‘r-rūḥ*-i nāzım:

Ḥazer kün ey ‘avān ez nevḥa-i mazlūm ü eşk-i ter
Ki mītersem küned kārī du‘ā-yı Nūḥ u tūfāneṣ

Ḥafī olmaya ki ḳalem-i müṣḡīn-raḳamıñ ḳaṭ‘-ı umūr ve tesviyye-i meṣāliḥ-i cumhūrda seyf-i ṣārim gibi ‘azīm te‘ṣīri olduğu nūktesine mebnī ‘Arabīde ikisine bir lafzla ṣīḡa-ı teṣniyye üzere aḳte‘ān ıtlāḳ eylemişlerdir. Ez *Sūbhā-i Ṣıbyān*:

Aḳte‘ān seyf ü ḳalemdir ṣeḳālān ins ile cin
Neyyirān Ay ve Güneṣdir melevān leyl ü nehār

59. Nīst ez merdī ‘acūz-ı dehr rā geṣten zebūn

Zen ki fā‘iḳ geṣt ber-ṣevher be ma‘nā ṣevherest

‘Ez’ zā‘iddir. ‘Merdī’ ādemlik. ‘‘Acūz’ ‘aynıñ fethiyle pīre-zen ve ḳoca ḳarı ma‘nāsınadır. İşbu lafzıñ me‘ānī-i keṣīresi *Ḳāmūs*’da beyān olunmuştır. Dehre izāfeti müṣebbehün bihiñ müṣebbehe izāfetidir. ‘Dehr’ be-ma‘nā zamān ve müddet ve bi-lā-nihāye olan zamāna denir. ‘Rā’ edāt-ı şıla. ‘Geṣten’ kāf-ı ‘Acemīniñ fethiyle olmaḳ ma‘nāsına şüden kelimesiniñ mürādifidir. ‘Zebūn’ zānıñ fethiyle ‘acūz vezninde pek za‘īf ve ḳuvvetsiz ma‘nāsınadır. Lākin bu maḳāmda maḡlūb ma‘nāsı verilmesi

münāsib görülür. ‘Ki’ harf-i beyān. ‘Fā’iḳ’ her nesneniñ güzide ve a‘lāsına ıtlāk olunur. ‘Geşt’ kāf-ı ‘Acemīniñ fethiyle şüd lafzı mürādıfıdır. ‘Ber’ harf-i isti‘lā. ‘Şevher’ şīniñ fethiyle cevher vezninde [106] er ve zevc ma‘nāsına. ‘Bā’ harf-i zarf. ‘Ma‘nā’ bunda haḳıḳat ma‘nāsınadır.

Maḥşül-i beyt 59

Zamāne koca ıarısına za‘ıf ve mağlūb olmak şān-ı ādemoiyyet değıldir. Zīrā zevcine ğālib ve fā’iḳ olan ḥātūn haḳıḳatde er gibidir. Anıñ içün demişlerdir ki bir ḥānede mākīyāndan āvāz-ı ḥorūs gelse o ḥānede felāḥ kalmaz. Ya’nī dā’imā ḥāl ve şānı mekr ve ḥīleden ‘ibāret olup ebleh-fırīb olan ‘acūz dehrin haḳıḳatde mel‘abe-i şūbyān denmeğe şāyān olan zīnet-i şūrīsine firīfte olarak ni‘am-ı celīle-i bāḳiyye üzerine işār ve ihtiyār eylemek kişiye müceb-i nedāmet ve müriş-i fezāḥetdir. Zīrā “*Er-ricālu kavvāmune ‘ale’n-nisā’*” mażmūn-ı şerīfi üzere istilā’ ve tasalluḥ ricālin şānıdır. Ve ḥadīs-i şaḥīḥada gelir: “*Len yüfliḥa kavmūn temlikühüm imrā’ate*”. Ve lākin imrā’e iki nev’dir ki haḳıḳī ve ḥikemīdir. Pes recūliyyeti nāḳış ve mürüvveti kâşır olanlar daḥi zenāne mülḥaḳlardır. Anıñ içün zāhirde zabt-zen ve bātında ḳam’-ı hevā-yı nefis eder kimse kem-yābdır. Ve ḥilāfı daḥi buña ḳıyās oluna. Ya’nī nice zenān vardır ki ‘aḳl-ı kāmil ve taşarruf-ı tām ile ricāl ḥükmündedir. Şeyḥ ‘Atṭār:

İn cihān rā çün zenī dān ḥūb-rūy
Ḥıṣ rā ār āyed ender çeşm şūy
Muḳbil ān merdī ki şüd z’ın çift ṭāḳ
Puşt ber-vey kerd ü dādeş se ṭalāḳ
Ber-tü bādā ey ‘azīz-i bā-hüner
Ger çünin mekkāre bāşī ber-ḥazer

60. Rāh-ı ‘uzlet pūy ü ḥurrem zī ki çendin ḳahḳaha

Kebg ezān dāred ki dūr ez ḥalk ber-kūh ü derest

‘‘Uzlet’ ḳamm-ı ‘aynla bir kimse ile ihtilāt etmeyüp bir yere çekilmek ma‘nāsınadır. Rāhin ‘uzlete izāfetiyledir. ‘Pūy’ pūyiden lafzından [107] emr-i muḥāṭabdır. Sūr‘at ve şitāb eyle ma‘nāsına. ‘Ḥurrem’ ḥā-yı mu‘cemeniñ ḳammı ve rā-yı müşeddedeniñ fethiyle mesrūr ve şādān ve ḥoş-ḥāl ma‘nāsınadır. ‘Zī’ zāniñ fethiyle zīsten maşdarından emr-i muḥāṭabdır. Yaşa ve ber-ḥayāt ol ma‘nāsına. ‘Ki’ ta‘lil. ‘Çendin’

çend ile ĩnden mrekkeb olup bu kadar ma'nsınadır. 'ahaha' kfların fethlariyle kh kh dey vz ile glmekdir. 'Kebg' kfın fethiyle keklik kşudur. 'Dred' tutar. F'ili kebgdir. 'Ki' ta'll. 'Dr' uzak. 'Hlk' feth-i h ile be-ma'n malk. 'Ber' zere. 'Kh' kf-ı 'Arabyle a ve cebel ma'nsına. 'Der' feth-i dl ile bunda a maarası ma'nsınadır.

Maşl-i beyt

Hlkdan 'uzlet ve inziv yoluna seird ve şdn ve hoş-hl olduu hlde yaşı ve mu'ammer ol. Zr keklik khaha ile glmei anın in tutar ki malkdan dr olup alarda ve mara dernlerinde kendi 'lemindeyir. Ya'ni şobet-i cn-hrşı rh-i revna 'azb-ı elm olan bir taım eşrr-ı nsla lfet ve şobet eylemekden ictinb ile kişıye itiyr-ı kşe-i vahdet edp d'im kendi hliyle meşl olmak hayırlıdır. Şey Bah'ddn-i mili:

Şobet-i nknet er nebved naşb

Br ez hem-şobetn-ı bed şekb

Nitekim; "*Men itre'l-'uzlete fe'l-'uzile.* " buyurulmuştur. Kem kl Muammed El-azl rahmetu'llhi 'aleyh: "*İnne'n-nse yfsidne m yuaşılu lek mine'l-'ibdeti ve't-t'ati in lem yu'şihimu'llh fe'aleyke bi'l-'uzleti 'ani'n-nse ve'l-isti'zete min şerri ehlin haz'z-zamn.* " Şey Sa'd:

Kes gred rm-ı dil der-kenr

Ki ez şobet-i hlk gred kenr

H'ce Hfz:

Bibr zi hlk u zi 'an kıys kr begr

Ki şyt-ı kşe-nişnn zi kf t kfest

[108]

Bu 'lem km gnl kaydın ekersen minet  gmdr

Fensz 'lemi seyr eyle bir hoşca 'lemdr

Grp tenhlı kbr ire nefret klma lmekden

Trk-i nsi tut kim her avu toprak bir demdr

Şey Bah'ddn-i mili:

Ger tū ḥāhī ‘izzet-i dünyā vū dīn
‘Uzletī ez merdüm-i ‘ālem güzīn
‘Uzlet āmed genc-i maḳṣūd ey ḥazīn
Līk ger bā zūhd ü ‘ilm āyed ḳarīn
‘Uzletī bī-‘ayn-i ‘ilm ān zilletest
Ver būved bī-zād-ı zūhd ān ‘illetest

**61. Ḥabs-i nīlī-günbedī ez girye mīṣev ġarḳ-ı āb
Şeb çü mürġī k’āşiyāneş ġonce-i nīlūferest**

‘Ḥabs’ ḥānīñ fethi ve bānīñ sūkūniyle men‘eylemek ma‘nāsına maşdardır. Lākin bunda maḥbūs ma‘nāsınadır. Nīle izāfeti zarfıyye. ‘Nīl’ kesr-i nūn ile fīl vezninde çivit otu ve kök ve kebūd renk ma‘nāsına maşdar da olan nehr-i meşhūruñ ismidir. Ve feth-i nūn ile nā’il olmak ma‘nāsınadır. ‘Günbed’ kāf-ı Fārisiyyeniñ ḍammı ve nūnuñ sūkūnu ve bānīñ fethiyle ḳubbe ma‘nāsınadır. Nīl-i günbed aşlında günbed nīli idi. Żarūretten içün muzāfūn ileyh muzāf üzerine taḳdīm olundu. Āsmāndan kināyedir. Yāsı ḥiṭāb içündür. ‘Girye’ kāf-ı Fārisiyyeniñ kesrī ve rānīñ sūkūniyle būkā ve ağlamak ma‘nāsına olan girīsten maşdarından ism-i maşdardır. ‘Mī’ zā’id. ‘Şev’ şüden maşdarından emrdir, ol ma‘nāsına. ‘Ġarḳ’ ġaynīñ fethi ve rānīñ sūkūniyle maġrūḳ ma‘nāsına. Āba muzāfdır. ‘Mürġ’ mīmiñ ḍammıyle be-ma‘nā ḳuş ve ṭayr. Yāsı vahdet-i nev‘iyyedir. ‘Ki’ ḥarf-i beyān. ‘Āşiyān’ şīnīñ kesriyle mākiyān vezninde lāne gibi ḳuş yuvası ve vaṭan ma‘nālarınadır. Żamīr mürġe rāci’dır. ‘Ġonce’ ġaynīñ ḍammı ve nūnuñ sūkūniyle birikdirmek ve ṭop etmek ma‘nāsınadır. Gül ġoncelerine ġonce tesmiyyesiniñ münāsebeti budur. Hemze-i [109] müctelibe izāfet içündür. ‘Nīlūfer’ nūnuñ kesri ve lāmīñ ḍammı ve fānīñ fethiyle ‘āmmeniñ lūfer dedikleri çiçekdir. Āfitābīñ ṭulū’unda şudan zuhūr edüp çiçek açar ve ġurūbunda yine şuya çekilir. Ve derler ki şuya çekildiġi vāḳit bir ḳuş gelüp olduġu mevzi’e ḳonup ārām eder. Şudan zuhūrunda ḳalkup gider imiş.

Maḥşul-i beyt

Kebūd-reng olan ḳubbede maḥbūssun. Ağlamakdan şuya ġarḳ ol. Bir ḳuş gibi ki gece olunca anıñ yuvası şu içinde nābit olan lūfer çiçeġi ġoncesidir. Ya’nī bu cihān-ı bī-vefāya bir kerre çeşm-i ‘ibretle nazār eyleyen rūşen-nazarān,

İn cihân hod Һabs-i cânhâ-yı şümâst

Hîn revîd ân sū ki şahrâ-yı şümâst

fehvasınca ten cânâ maḥbes ve tene daḥi bu ‘âlem kafeş olduḡun fehmi edüp bu ‘âlem-i mülkde kesb-i kemâl ile ol vaṭan-ı aṣlî tarafına meyl ve muḥabbet eyler. Nitekim H̱âce H̱âfız, dîvânında buyurur:

Bâl bükşâ vü şafîr ez şecer-i tûbâ zen

Hayf bâşed çü tü mürġî ki esîr-i kafeşî

Bu emr-i müşkiliñ huşul-pezir olması ancak ol çâre-sâz-ı derd-mendân ve ol dest-gîr-i müste-mendân olan Cenâb-ı Hudâ-yı Mennân ḥazretlerinden istimdâd ve isti‘âne olmaksızın muḥâl ender muḥâldir. Binâberîn şeb-tâ-be-seḥer çeşmine ḥ̱âb girmeyüp mânend-i dülâb sîne-i sūzânla nâlân ve çeşm-i ḥün-bâr ile giryân olarak kendisini derûn-ı âbda nâbit lüfer çiçeġiniñ goncesini kendine âşiyân olan mürġ-i ma‘hûd gibi ġarḳ-ı lücce-i ḥünâb eylemelidir. Tâ kim şâyân-ı merḥamet-i ilâhiyye ola. Nitekim Ḥazret-i Mevlânâ kuddise sirruh *Meşnevî-i Şerîf*’lerinde buyururlar:

Çün Hudâ ḥ̱âhed ki mâ yârî küned

Meyl-i mâ râ cânib-i zârî küned

Tâ negiryed [110] ebr key ḥanded çemen

Tâ negiryed tıfl key cüşed leben

Güft ‘felyebkû keşîrân’ ġuş dâr

Tâ berîzed şîr-i fazl-ı Kirdigâr

Ey ḥunek çeşmî ki ân giryân-ı üst

V’ey ḥümâyûn dil ki ân bürÿân-ı üst

Âḥîr-i her girye âḥîr ḥandeîst

Merd-i âḥîr-bîn mübârek bendeîst

Her kücâ âb-ı revân sebze büved

Her kücâ eşk-i revân raḥmet büved

Bâş çün dülâb-ı nâlân çeşm-ter

Tâ zi saḥn-ı cânt ber-rÿyed ḥazer

Eşk ḥ̱âhî raḥm kün ber-eşk-bâr

Raḥm ḥ̱âhî ber-za‘îfân raḥm âr

Ve yine haşyetu'llāhdan nāşī hengām-ı seherde dökülen hūn-ı sirişkiñ nezd-i ilāhīde olan fazīletini beyān şadedinde lisānū'l-ğayb Ḥāce Ḥāfız kuddise sirruh dīvān-ı haḳāyık-beyānlarında buyururlar:

Girye-i şām ü seher şükr ki zāyī' negeşt
Kaṭre-i bārān mā gevher-i yekdāne şüd

‘Örfi-i Şīrāzī:

Çehre rā ez āb-ı yāḳūt-ı nedāmet ber-fürüz
Çün gül-i rū-yi dil-ārāyān zi teşvīş nigāh

Şā'ib:

Hīç kufli nīst negüşāyed be āh-ı nīm-i şeb
Mānde-i der- 'ukde-i dil īn ḳadr ḫayrān çerā

Ve lehü:

Be-nevmīdi menih ez dest-i ḫod dāmān-ı şebhā rā
Ki ez ḫāk-i siyeh gülhā-yı rengīn mīşeved peydā

Li-muḫarririhi'l-müznibi'l-faḳīr:

Eger etse cihānı pür ser-ā-ser berf-i 'işıyānım
Şümüs-ı raḫmetiñ Yā Rab anı bir anda maḫv eyler

62. Munkirān rā vāridāt-ı 'ārifān nebved ḳabūl

Kāfirān rā mu'cizāt-ı enbīyā key bāverest

‘Munkirān’ münkiriñ cem'idir. ‘Munkir’ mīmiñ ḳammı ve kāfiñ kesriyle inkār maşdarından ism-i fā'ildir. Bilmediğinden nāşī öyle değıldir deyü 'inād eyleyen kimseye denir. ‘Rā’ taḫşīş içündür. ‘Vāridāt’ bunda evlīyā'u'llāhıñ ḳalb-i 'ālīlerine lāyiḫ olan füyūzāt-ı ilāhiyye murāddır. ‘Ārifāna izāfeti ism-i fā'iliñ [111] mef'ülunedir. ‘Ārifān’ 'ārifīñ cem'idir. Ve bunda merdān-ı Ḥudā ve 'ārif-i bi'llāh murāddır. Ḥāce Ḥāfız:

‘Ārif ez pertev-i mey rāz-i nihānī dānist
Gevher-i her kes ezīn la'l tüvānī dānist

Ve daħi İsmā'ıl Hakkī kuddise sirruh *Pend* şerhinde bu vechle beyān buyurmuşlar ki; “İnde'l-‘ulemā ma‘rifet cüz‘iyyātda ve ‘ilm külliyyātda isti‘māl olunduğundan ‘ilm ma‘rifetden eşrefdir. Zīrā ‘ilm iki mef‘üle müte‘addīdir ki biri Hakk ve biri ‘abddir. Zīrā ‘abd-i ekmel odur ki anda bekā-yı resm ola. Ya‘nī kendi cānibini mülāhaza daħi buluna. Yoħsa mahv-ı mutlakda kalmaya. Ma‘rifet ise mef‘ul-i vāhide müte‘addīdir. Bu yüzden eger Hakk’a ta‘alluħ eder ise kevnden ve eger kevne ta‘alluħ eder ise Hakk’dan muhtecib olmaħ lāzım gelir. Çünkü ‘ilm eşrefdir. Cenāb-ı nāzım kuddise sirruh ‘ārifān demeyüp ‘ālimān demek lāzım idi. Ve lākin ibtidā’da ‘ulemā-yı rūsūma ‘ulemā demek ‘örf olmağla anlardan temyīz için ‘ālim-i bi’llāh olanlar ve ‘ārif-i bi’llāh ve ‘ālim-i bi-aħkāmī’llāh olanlara ‘ulemā dediler. Pes ‘ārifīn ma‘rifeti ‘ālimīn ‘ilminden küllīdir. Zīrā ‘ārif ehl-i hikmetdir ki eşyāyı ‘alā mā hīye ‘aleyh bilmiş ve esmā ve şifāt ve zāt-ı Hakkı bi-kaderü’t-tākatü’l-beşeriyye fehm eylemişdir. Zīrā ma‘rifeti takvā ve ‘amel-i şālih ve sülūk üzerine mebnī olduğundan ‘ilmine şübhe tārī olmaz. Fikr-i ‘aqlı ehlī olan ise bir dalda dırmaz ve Hakk-şinās olmayan kimseye ‘ārif demezler. Gerek ise ‘ārif tahalluş eylesün ve ‘ulūm ve kavānīn-i ‘akliyyeyi ve rūsūm-ı ‘örfiyyeyi bilsün. Zīrā maḳşūd-ı aḫlī ‘ilm-i ilāhīdir. Ve her nesne ki kendine maḳşūs olan kemālden ‘ārī ola aña ıtlāk olunan ism-i mücerredir. ” İntihā-yı bi’l-hulāşa. ‘Kāfirān’ kāfirīn cem‘idir. ‘Kāfir’ Arab fānıñ kesri ve ‘Acem fethiyle okur. Mü‘min olmayana denir. Ve Mün‘im-i ḥaḳīkī celle ni‘metühü ḥazretleriniñ ni‘metlerini inkār eden kimseye denir. Ve zulmetiyle her şey setr [112] eylediği için geceye daħi ıtlāk olunur. Toħumu zeminde gizlediği için ekinciye daħi denir. ‘Mu‘cizāt’ mu‘cizeniñ cem‘idir. ‘Mu‘cize’ mīmiñ ḍammı ve ‘aynıñ sūkūnu ve cīmiñ kesriyle i‘cāz maḣdarından ism-i fā‘ildir. Enbīyā-ı ‘izām aleyhisselām ḥazretātından şādir olan ḥāriḳ-i ‘ādeye ıtlāk olunur ki ḥaḣm-ı münkir taḥaddī ve inkāra mübāderet eyledikde ‘āciz kılmaħ için ızhār ederler. Āhirindeki hā mübālağa içündür. Enbīyāya izāfeti lāmiyyedir. ‘Enbīyā’ hemzeniñ fethiyle nebīniñ cem‘idir. ‘Nebī’ fe‘il-i be-ma‘nā fā‘ildir. Darb-ı bānıñ mehmūzu’l-lāmından hemze yāya ḳalbolunup idğām olunmuşdır. Erbāb-ı ḥaḳīḳat ta‘rif-i nebīde bu vechle ta‘bīr ederler ki “En-nebī hüve’l-insānu’l-kāmili’l-meb‘ūs min ‘indi’llāhi ilā ḥalkıhi li-da‘vetihim ileyhi ve ḥalāşihim mine’l-cehl ve’z-zulme”. Ya‘nī nebī ḥalkı Hakk’a da‘vet ve zulmet-i küfr ve küdüret-i cehlden taḥlīş için min ‘indi’llāh meb‘ūs olan insān-ı kāmile derler. ‘Key’ kaç ve naşıl. ‘Bāver’ bā-yı muvaḥḥide-i memdūdeniñ

ve vāviñ fetħalariyle inanmak ve taşdıķ ma‘nāsına olan bâveriden maşdarından emr şîğası üzere ism-i maşdardır. Est be-ma‘nā hest.

Maḥşül-i beyt

‘Āriflerden vārid olan enfās-ı kıdısiyyeyi münkirlerin aḥz ve kabûlü olmaz. Ya‘nî istimā‘ ve kabûl eylemezler. Peyğamberân-ı ‘izām ḥazerâtından şâdır olan mu‘cizâta ğayr-ı müslim olanlarıñ nasıl îmânı vardır. Ya‘nî peyğamberân-ı zî-şân ‘aleyhi’s-selām ḥazerâtından zâhir ve bâhir olan mu‘cizât-ı ‘alîyyelere mü‘min olmayanlar maḥzâ ta‘annüdlerinden inanmadıkları gibi ehl-i inkâr-ı pür-idbâr olanlar daḥi vereş-e-i ḥazerât-ı enbîyâ olan e‘izze-i kirâmîñ kelimât-ı kıdısiyet-âyâtlarını taşdıķ ve kabûl eylemezler. Ḥazret-i Mevlânâ:

Kâr pākân râ kıyās ez ḥod megîr
Gerçi mâned der-nüvişten şîr ü şîr
[113] Cümle ‘âlem zîn sebep gümrâh şüd
Kem kesî z’abdâl Ḥaḳḳ âġâh şüd
Hem-serî bâ enbîyâ ber-dâştend
Evlîyâ râ hemçü ḥod pindâştend
Kaşd-ı ceng-i enbîyâ mîdâştend
Cism dîdend âdemî pindâştend
Güfte înek mâ beşer îşân beşer
Mâ vü îşân beste-i ḥ‘âbîm ü her

Li-Cenâb-ı Fuzûlî:

Pāk etmeġe erbâb-ı ḥaṭâ şafḥa-ı ḳalbin
İzhâr-ı kerâmet kılup ehl-i nazâr ammâ
Zâlimlere ızhâr-ı kerâmet eşer etmez
Kılmaz dil-i Fir‘avnı münevver yed-i beyzâ

Nes’elu’llāhü’l-irşād ilâ ṭarîķ-i ḥavâşşu’l-‘ibād. Ve daḥi Şeyḫ İbrâḫîm Ḥaḳḳî kıddise sirruh *Ma‘rifetnâme*’lerinde buyurmuşlar ki: “*Ehl-i ‘ârifân aḥvâl-ı ḳulübü ġayret ve ḥamîyyetlerinden kendi aralarında işâretle söyleşüp kitâblarında bile rumûz ile yazmışlardır. Tâ kim bîġâne bulunan ehl-i nefis anlara ‘aḳl-ı ḳâşırılarcınca sū’-i zann ile demesinler ki azmışlardır.*” Li-Cenâb-ı Ḥâfîz kıddise sirruh:

Sūḥan-şinās ne'ī dilberā ḥaṭā īn cāst

Çü bişnevī sūḥan-i ehl-i dil megū ki ḥaṭāst

Zīrā ki ehl-i 'irfānīn kütübü ehl ve nā-ehl yedine düşüp kendi nefsin bilmeyen cūhelā ol 'ibārāt ile iddi'ā-yı 'irfān edeceklerin sezmişlerdir. Pes ṭarīḳ-i ma'rifet mūnderis olmayup vāzih olsun ve kendilerden şoñra ṭaleb-i 'irfān olanları irşād için cihānda nā'ib kıalsun ḳaşdiyle ol bābda nice kitāb te'lif edüp ıstīlāḥātın lū'lū'-ter gibi dizmişlerdir. Tā kim dürer-i ğurerinden ol āşinālar behre-mend olup şafā-yāb olsunlar. Zīrā ki her 'ilmiñ ıstīlāḥātı ehlinden semā' ve ta'allümsüz bilinmez iken ṭālib-i 'irfān olanlar bu 'ilm-i ḳulūb ıstīlāḥātı ehl-i dilden ta'allümsüz mütāla'asından zevḳ ile tamāmen sezmişlerdir ki keennehü kendiler vāz' edüp yazmışlardır.

Mürşid-i kāmīl olunca nā-yāb

Saṇā mürşid yetişir şimdi kitāb

[]

Şā'ib meṭaleb rüy-i dil ez kes ki derīn 'ahd

Rüyī ki negerded zi kesī rüy-i [114] kitābest

Ve ammā göñül aḥvālını remz ve işāretle nuṭṭ ve kitābet eyleyen ehl-i 'irfānīn nice kelimātīn 'avām-ı nāss añlamadıĝından muḥabbetlerinden maḥrūm olup kitāblarından el üzmüşlerdir. Hālbukim anlar nūr-ı īmānı bulduklarından Ḥaḳḳ ile bātılı fark ve temeyyüz kılup nefslerin ve mevlāların bilmişlerdir. Ve ehl-i cehl ise ehl-i 'irfānı gāhī red ve inkār ve gāhice ḳabūl edegelmüşlerdir. Ve bu inkār ve muḥabbetde nice esrār-ı ḥikmet vardır ki ehl-i dil anları bilmişdir. Pes 'ārifē lāyık deĝildir ki esrār-ı muḥabbeti ehl-i cehle ızḥār ede. Meĝer ol muḥabbete ki kendi zīrā'ını ḳaşd eyledikde anın zīrā'ından ḳan revān olmuşdır. Hālbuki ol mertebe-i muḥabbetde kendi 'ulūm ve 'irfānı ve aḥvāl-i dil ve cāñı göñül yolundan cezbe ve zevḳ ile ḥuşul bulmuşdır. Zīrā ki 'ilm-i ḳulūb ancak 'ilm-i ḥāldir ki tezekkürle ḳulūba ḳolmuşdur. Ve 'ulūm-ı 'aḳliyye ise ta'allūm ve tefekkürle ḥāşıl olmuşdur.

63. Fıḳra fıḳra ez kelām-ı şīr-i merdān gūş kūn

Zānki ber-Bū Cehl-i cehl ān Zūlfıḳār-ı Ḥaydereset

'Fıḳra' kesr-i fā ve sūkūn-ı ḳāfla bunda rivāyet ve ḥikāyet ma'nāsınadır. Cem'ī feth-i fā ile feḳār lafzıdır. İkinci fıḳra evvelki fıḳranıñ te'kid-i lafzīsidir. 'Kelām' feth-i ḳāfla

söz ve kavlı ma'nâşınadır. Kütüb-i nahviyyede “*Mā tazammâne kelimeteyn bi'l-isnâd*” ta'rîfiyle mu'arrefdir ki gerek müfid ve gerek gayr-ı müfid olsun 'alâ kavli bi-nefsihi müktefî olan söze denir ki isnâdı mutazammîn tām ve müfid olan sözden 'ibâretidir. Ve dahî kelâm cümleden ahaşşdır. Pes her kelâm cümle olup her cümle kelâm değildir. 'Şîr-i merdân' şîr-i merdiñ cem'idir. 'Şîr-i merd' izâfetsiz ya'nî sükûn-ı rā ile dilber ve bahâdır kimseden kinâyedir. Ve ehl-i sülûk 'indinde ol zâta ıtlâk olunur ki 'âlem-i melekût ve ceberrût tarîkinde günâ [115] günâ germ ü serd mücâhedât çeküp ve 'âlem-i lâhût iklîmlerinde çekilen riyâzât-ı şâkka-i seyr ü sefer ve seyâhatin turş ü telhinden zâ'ika-dâr ve huşû-ı nefsanîyyeden fâriğ ve ezkâr-ı ilâhiyye ile müste'nis ve dü-cihânîñ na'îmi anîñ 'indinde nâçîz ve bî-i'tibâr ola. İşte bundan murâd Cenâb-ı şâh-ı velâyet İmâm 'Alî rağîya'llâhü 'anh ve kerrema'llâhü vechehü efendimiz hâzretleridir. 'Güş kün' istimâ' eyle. 'Zânki' ol sebebdendir ki. 'Ber-Bû Cehl' cehâlet ve nâ-dâñî babası olan Ebû Cehl İbn Hişâm 'aleyhi mâ-yesteħakka üzerine. 'Âñ' ism-i işâretiniñ müşârün ileyhi fıkıradır. 'Zülfikâr' 'zû' şâhib ma'nâsına olup hâlet-i ref'î vâv ve hâlet-i naşbî elif ve hâlet-i cerrî yâ ile i'râb olunan hurûf-ı sitte-i mu'teleden biridir. 'Zülfikâr' aşlında 'Âşî Bin Münebbih'in ve bir rivâyetde Münebbih'in seyfi olup Ğazve-i Bedr'de kendisi tu'me-i şîr-i şemşîr olmağla seyf-i mezkûr nâmzed-i haşşa-i hümâyûn buyurulduğda Hâzret-i fâhr-i 'âlem şalla'llâhü te'âlâ 'aleyhi ve sellem Efendimiziñ dokuz kabza kılıçlarından biri olup soñra Hâzret-i 'Alî'ye ihsân buyurdular. Ortasında fıkârât-ı zâhr gibi fıkralar olmağla Zülfikâr tesmiyye olundu. Seyf-i mezkûr 'alâ rivâyet Belkîs'in Hâzret-i Süleymân 'aleyhi's-selâma ihdâ eylediği beş seyfiñ biri olup ol seyfler 'Zülfikâr' ve 'Zünnûn' 'Muħazzim' ve 'Rüsûb' ve Şamşâme'dir. 'Hayder' feth-i hâ ile şafder vezninde şîr ve arslan ma'nâşınadır. Murâd şîr-i Ĥudâ Cenâb-ı 'Aliyyü'l-Murtezâ kerrema'llâhü vechehü hâzretleridir. Zülfikâr'ın Hayder'e izâfeti lâmiyyedir.

Maḥşûl-i beyt

Hâzret-i 'Alî rağîya'llâhü te'âlâ 'anh'ın güftâr-ı haqîkat-reftârlarından fıkra fıkra istimâ' ve kavlı kıl. Zîrâ Ebû Cehl-i pelîdiñ ol fıkraları [116] 'adem-i kabûl ve inkârı yine kendisini tebâh ve helâk etmekde Hâzret-i Hayder-i Kerrâr'ın Zülfikârları gibi serî'üt-te'sîrdir. Ya'nî medîne-i 'ulûm-ı zâhire ve bâtınanıñ bâbı ve medḥali olan Cenâb-ı İmâm 'Alî rağîya'llâhü te'âlâ 'anh ve kerrema'llâhü vechehü'nüñ kelimât-ı haqîkat-âyâtları güş-ı cân ile istimâ' ve kabûl kılan tâlib-ı şâdık içün sebep-i şeref ve sa'âdet-i dâreyn

olup ve maḥzā ta‘annüdünden ol kelīmāt-ı tayyibeleri aşgā ve qabūl eylemeyen bed-
bahta mūcib-i esef ve nedāmet-i ‘uzmā olur. Zīrā işitmedik mi ki Ebū Cehl-i şeqāvet-
pīşeniñ kemāl-i istikbār ve ta‘annüdünden nāşī kelīmāt-ı tayyibe-i Cenāb-ı
Murtaḫaviyye’yi aşgā eylemeyüp inkār edişi yine kendisini ‘ācilen helāk eylemekde
Zūlfikār-ı Şafder-i Kerrār gibi serī‘ü’t-te’sīr oldu. Ol ser-gerd-i müşrikīn olan Ebū
Cehl-i dūḫaḫ-ḫarīniñ helāki Ġazve-i ‘Azīme-i Bedr’de vuḫū‘ bulmuştur. Ve daḫi
‘ulemā-yı siyer rahimehümü’llāh ol Ġazve-i mūbārekeyi şöyle beyān buyurmuşlardır ki
Ġazve-i Bedr-i Kebīri Hicret-i senīyyeniñ ikinci senesi māh-ı Ramaḫān’ınıñ on ikinci
Cumartesi günü altmış dōrt muḫācirīn-i faḫḫām iki yüz kırk bir ḫadar enṣār-ı kirāmdan
cem‘an üç yüz beş ‘aded mūbāriz ile Medīne’den ḫareket ve zīb-i zeyn-i maṭīyye-i
‘azīmet oldular. Bu seferden ġāyet merām-ı ḫāfileyi nehb ve iġtinām olmaġla
mūhimmāt-ı ḫaviyye ile ḫıḫılmayup ḫattā leşker-i nuşret-perverde yalnız üç re’s at ve
yetmiş deve bulunmaġla bi’l-mūnāvebe sūvār oldular. Fī’e-i müşrikīn tamām bīñ nefer
olup yüz re’s at ve yüz elli develeri var idi. Ekābir-i Ḳureyşden üç pehlivāniñ ya’nī
Şeybe ve ‘Utbe’niñ oġlu Velīd ḫamle-i ‘azīme-i Ḥāzret-i Ḥamza ve Ḥāzret-i ‘Alī’ye
ṭāḫat getiremeyerek seyf-i cihānistān Ḥāzret-i Ḥamza ve ‘Alī ile meydānda maḫtūl
olduġuñ ṭā’ife-i Ḳureyş görünce cümlesi birden ehl-i İslām üzerine ḫamle ve ḫücūm
eyleyerek ṭarafeyn-i kemāl-i germiyyetle cenge girişdiklerinde [117] Cenāb-ı Ḥāḫḫ
Ḥāzret-i Cembrā’il ve Ḥāzret-i Mīkā’il ‘aleyhi’s-selāmı eblaḫ ve güzel atlara binmiş ve
başlarına beyāz ‘imāmeler şarmış insān şūretinde bir ḫoḫ melā’ike-i kirām ile ‘asker-i
İslāma i‘āne ve imdāde irsāl buyurmuş idi. Aşḫāb-ı ġüzīn melā’ike-i kirām ile berāber
kemāl-i şecā’atle a’dāniñ keşretine baḫmayup hemān ḫoyun sūrūsüne girmiş şīr-i jiyān
gibi ḫamle ve ḫücūm gösterdiklerine binā’en az müddet ḫarfında dūşmen leşkerīniñ
cümlesi maġlūb ve mūnhezim ve ekşerīsi sūyūf-ı ġuzāt-ı muvaḫḫidīn ile maḫtūl olup
ayaḫlar altında muḫāḫḫar ve maḫzūl ḫaldı. ‘Aleyhi’s-şalātū ve’s-selām Efendimiz nezd-
i vālālarında bulunan aşḫāb-ı ġüzīne; “*Kimdir ol merd-i dilīr ki bize ‘utull-i ‘anīd-i
Ebū Cehl-i pelīdden ḫaber getirüp şafā-baḫş ḫāṭır ola*” buyurdūklarında, ḫidmet-
ġüzār-ı ‘āḫībet-maḫmūd ‘Abdu’llāh İbn Mes‘ūd raḫīya’llāhū ‘anh tekeffūl-i ḫidmet edüp
meydān-ı heycāda mūrdeler ve ḫūn-āġuşte-i zaḫm ḫūrdeler arasında Ebū Cehl’i
ḫāksār-ı mezelletde ḫūār ü zār yatmış bulup Ḥāzret-i İbn-i Mes‘ūd anı gördiġi gibi bī-
iḫtiyār şadr-ı sīnesine oturdūḫda Ebū Cehl ġözün aḫub; “*Ne bālā maḫalle şū’ūd
eylemişsin ve beni sen misin ḫatl eden? Beni ol kimse ḫatl eyledi ki benim nīze-i*

cānistānım anıñ gūş-ı semendine yetişmez. ” dedi ki murādı zīr-i destī-i melā’ike ile şikeste oldukların ifādedir. Zīrā Ebū Cehl nīze-i berķ-nümā-yı Hāzret-i Mīkā’il ile enduhte-i çāh-ı cehennem olmuştur. Hāzret-i İbn-i Mes’ūd her ne kadar şecī’ ve dilīr iseler de ammā tıgleri kelīl ve künd olmağla kelle-i Ebū Cehl’i rübūde-i çevgān-ı şemşīr edemedi. Ebū Cehl tıg-ı tīzini zīr-i zānūdan İbn Mes’ūd hāzretlerine verüb: “Benim şemşīr-i ser-tīzim ile imzā-yı ‘azīmet eyle. Hem seniñ işiñ bitüp hem hayli minnetdir baña. ” deyü niyāz eyleyince müşārün ileyh hāzretleri daği Ebū Cehl’i kendi seyfiyle fersūde-i şemşīr eyledi. Li’llāhi derrü men kāle. [118] “Men selle seyfe’l-bağyi kütile bih. ” Şā’ib raḥimehu’llāh:

*Zālim ez şemşīr-i zulm-i ḥıṣ gerded raḥne dār
Ez berā-yı zehr-i ḥod tiryāk kereded cism-i mār*

Ol vākit de ol ‘anīd-i pelīd yetmiş yaşında idi. Ve birāder-i bed-aḥteri ‘Āş İbn Hişām daği katl olundu. Ve lākin ‘İkrime Bin Ebī Cehl feth-i Mekke günü kendi zevcesi Ümm-i Hekīm şefā’atiyle mazhar-ı ‘afv ve emān ve mūte’ākiben daği nā’il-i īmān olmağla aşḥāb-ı kirāmdandır raḍīya’llāhü te’ālā ‘anh.

Hudā kādirdir eyler seng-i ḥārādan güher peydā

Ol serdār-ı ehl-i fesādiñ ser-i maḳtū’ı şaḳīl ve zıst olup İbn-i Mes’ūd hāzretleri daği refīķü’l-ḥaşemān za’ifü’t-terķīb olmağın götüremediklerinden bir rīsmāna bend edüp keşān keşān dergāh-ı refī’ü’s-şān sultān-ı ins ü cāna ‘azīmet ile ser-i berīde-i Ebū Cehl’i ḥāk-i ḳadem-i Resūlu’llāh şalla’llāhü ‘aleyhi ve sellem’e bıraḳdıklarında Peyğamberimiz ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām cebīn-sāy-ı miḥrāb-ı melekūt olup beş kerre secde-i şükr eylediler.

64. Nükte-hā-yı pest-i kāmīl hest ṭālib rā bülend

Noktahā-yı pāy-i Ḥayder tāc-ı ḳāf-ı Ḳanberest

‘Nükte-hā’ ḳā’ide-i Fars üzere nükteniñ cem’idir. ‘Nükte’ nūnuñ ḳammı ve kāfiñ sükūniyle fikirle istiḥrāc olunup ḳalbde mü’essir olan laṭīfe ve daḳıḳaya derler. Ḥāce Ḥāfız:

Her sūḥan vāḳtī ve her nükte mekānī dāred

Ve nokta ma'nāsına da gelir. Peste izāfeti beyāniyyedir. 'Pest' bā-yı Fārisiyyeniñ fethi ve sīniñ sükūniyle alçak ma'nāsınadır. 'Alā ʔarīki'l-isti'āre deni ve ḥasīs ādeme denir. Kāmile izāfeti lāmiyyedir. 'Kāmil' ism-i fā'ildir. Eczāsı tām olan şeye denir. 'Hest' est gibi edāt-ı haber olup bülende muḳayyed olarak bülendest taḳdīrindedir. 'Ṭālib' de ism-i fā'ildir. [119] Ḥāhende ya'nī isteyici ma'nāsına. 'Rā' edāt-ı şıladır. 'Bülend' bāniñ ḍammı ve lāmiñ fethiyle yüksek ve 'ālī ma'nāsınadır. 'Nokṭahā' nokṭaniñ cem'idir. 'Nokṭa' ḥarf-i mu'cemeniñ üstüne veyā altına vaẓ' olunan küçük benekdir. Pāye izāfeti lāmiyyedir. 'Ḥayder' den murād Cenāb-ı ḡazanfer muḥārib 'Alī İbn Ebī Ṭālib ḥazretleridir. Ḳāfin ḳanbere izāfeti lāmiyyedir. Ve ba'zı nüshada ḳāf yerine fark vāki' olmuşdur ki feth-i fā ile başıñ depesi ma'nāsına. 'Ḳanber' 'anber vezninde Cenāb-ı şafder-i ḡālib 'Alī İbn Ebī Ṭālib raḍīya'llāhü te'ālā 'anh'ıñ ḡulāmları ismidir. Beşīr ile ol ḥazretiñ ḳapuculuḡu ḥidmetiyle müşerref idiler. Ve daḥi nüktehā mübtedāsıniñ bülend ḥaberi. Ve nokṭahā mübtedāsıniñ tāc ḥaberidir.

Maḥşül-i beyt

İnsān-ı kāmiliñ ve mürebbī-i fāzılıñ kendi maḳām-ı 'ālīlerine nisbetle ḡüyā nāçiz ve bī-i'tibār gibi olarak lisān-ı ḥaḳīḳat-beyānlarından şadır olan nikāt ve rümüzāt-ı laṭife ṭālib-i ḥaḳīḳi için 'ālī ve berterdir. Zīrā 'Alī lafzınıñ nīhāyetinde bulunmasına ḡüyā ayaḡı meşābesinde olan ḥarf-i yāniñ tahtındaki nokṭateyni ḳanber kelimesiniñ evvelindeki ḳāf ḥarfiniñ fevḳinde bulunduḡundan keennehü nokṭateyn-i merḳūmeteyn lafz-ı mezkūruñ tācı maḳāmındadır. Ya'nī ser-çeşme-i evliyā-yı muḳtedā-yı aşfiyā Ḥazret-i İmām 'Alī kerrema'llāhü vechehü efendimiziñ ve anlarıñ eşer-i sa'ādetlerine iḳtifā eden zevāt-ı reşādet-simātiñ sīret-i ḥasene-i Cenāb-ı Ḳanber'de bulunan bende-i muḥlişlerine ḥayr-ı maḥẓ olarak isti'dād ve ḳābiliyyetlerine nazaran buyurmuş oldukları kelimāt-ı pür-berekātları ol sālikān-ı rāh-ı Ḥudāniñ nezd-i mebahātlerinden tāc-ı mücevherinden daha e'iz ve maḳbūl-terindir. Mete'anā'llāhü bi-kelimātihimi's-şerīfe ve bi-esrārihimi'l-lāṭife. Āmīn. Li-Cenāb-ı Ḥāfız:

Ḳadr-i mecmū'a-i [120] gül mürḡ-i seḥer dāned bes
Ki ne her k'ô varakī ḡānd me'anī-dānest

65. Ḥāk-i yārān şev ki poşt-i kibr ü kīnet beşkened

Kühl-i aḡber çeşm-i nuşret rā ḡubār-i leşkerest

‘Hāk-i yārān’ hāk-i rāh-ı yārān taqdīrindedir. Hākiñ izāfeti lāmiyye. ‘Yār’ dost ve muhib ve mu‘īn ma‘nāsınadır. Lākin bunda merdān-ı Hudā murāddır. Ve i‘āne eylemek ma‘nāsına olan yāresten maşdarından fi‘l-i emr de olur. ‘Şev’ şüden maşdar-ı şāzından fi‘l-i emrdir. Ol ma‘nāsına. ‘Ki’ edāt-ı ta‘lil. ‘Poşt’ bā-yı Fārisiyyeniñ dāmmı ve şiniñ sükūniyle arka ma‘nāsınadır. ‘Arabīde zāniñ fethiyle zahr derler. Buradandır ki me‘būn oğlana da puşt derler. ‘Kibr’ kāfiñ kesriyle nefsiñi büyük görmek ma‘nāsınadır ki iblīs sıfatıdır. Ve ululuk ve ‘azamet ma‘nāsına da gelir. ‘Vāv’ harf-i ‘atıfıdır. Ve daği harf-i ‘atfiñ mā-kaḫli harf-i şahih olur ise harf-i ‘atf telaffuz olunmayup mā-kaḫliniñ dāmmesiyle iktifā olunur. Eger mā-kaḫlinde ḫurūf-ı imlādan ya‘nī ‘vāv, yā, elif, hā’ dan biri bulunur ise meşelā ‘ebrū ve çeşm’ ve ‘pā ve dest’ ve ‘şūfi ve zarīf’ ve ‘ākīlāne ve hekīmāne’ gibi ol zamān harf-i ‘atf dāmmesi ile telaffuz olunur. ‘Kīn’ kesr-i kāfla buğz ve ‘adāvet ma‘nānadır. Tā-yı ḫitāba izāfeti lāmiyyedir. ‘Şikend’ şiniñ kesri ve kāfiñ fethiyle kırmak ma‘nāsına olan şikesten maşdarından şāz olarak kırar ma‘nāsına fi‘l-i muzāri‘dir. Ba-yı meksūre edāt-ı istikbāldır. Tahtında kā’in o zamīri fā‘ili ve kibr ü kīn lafzları mef‘ūlleridir. ‘Kūhl’ kāfiñ dāmmı ve ḫāniñ sükūniyle göze çekecek sürmeye denir. Ağbere izāfeti beyāniyyedir. ‘Ağber’ ‘anber vezninde pāy-dār olmayup gubār gibi zā‘il ve zāhib olan şeye ıtlāk olunur. Ve toz renginde olan boz şeye de denir. ‘Çeşm’ cīm-i [121] Fārisiyyeniñ fethiyle göz ve ‘ayn ma‘nāsınadır. Nuşrete muzāfıdır. ‘Nuşret’ nūnuñ dāmmiyle imdād ve galebe ve mu‘āvenet-i rūḫāniyye ma‘nāsına maşdardır. ‘Rā’ edāt-ı şıla. ‘Gubār’ ḡayniñ dāmmiyle toz ma‘nāsınadır ki Fārisīde kāf-ı Fārisiyyeniñ fethiyle gerd derler. Leşkere izāfeti lāmiyyedir. ‘Leşker’ lafzda ve ma‘nāda ‘asker gibidir. Ve daği kūhl mübtedāsiniñ gubār ḫaberi; ‘est’ edāt-ı ḫaberdir.

Maḫşūl-i beyt

Dostlarıñ ayakları altında toprak ol. Zīrā bu ḫaşlet-i memdūḫe seniñ kibr ve ‘azametiñiñ ve kīn ve buğzuñuñ arkasını kırar. Çünkü nuşret ve galebe gözüne sürme ancak ‘askeriñ ayağıniñ tozudur. Ya‘nī görmez misiñ kışın pāy-māl olmağla bī-kaḫr ü i‘tibār olan o nāçiz toprak eyyām-ı şayfde āfitāb-ı ‘ālem-tābiñ nazar-ı kimyā-eşerine muḫābil düşmeğın zemīn-i mezelletden gubār ḫalinde rakş-ı kenān sū-yı āsmāna şu‘ūd edüp gözler ve başlar üzerine konduğı gibi ḫaziz-i rezilet-i istikbārdan evc-i tevāzu‘

ve fūrūtenīye ‘urūc ile irtifā’-i kadr ve şeref maṭlab i‘lāsı daḥi ancak Ḥāce Ḥāfız kuddise sirruhü’nüñ:

Ānān ki ḥāk rā be-naẓar kīmyā kūnend
Āya būved ki kūşe-i çeşmī be-mā kūnend

beyt-i meşhūrların ḥasbiḥāl ederek merdān-ı Ḥudānıñ dergāh-ı feyz-i iktināhlarında hezār ‘aciz ve iftikār ile seg-i aşḥāb-ı kehf gibi cebhe-sāy olarak anlarıñ ḥalka-ı şoḥbet-i pūr-bereketlerine dāḥil olup naẓar-ı kīmyā-eşerlerine mazhariyyetle ber-feḥvā “*men tevāda ‘refa ‘ahu ‘llāh*” ol sa‘adet-i sermedī ḥāşıl olur. Nitekim Şeyḥ Sa‘dī kuddise sirruh *Gūlistān*’ında buyurmuşdur:

Seg-i aşḥāb-ı kehf rūzī çend
Pey-i nīkān girift ü merdüm şüd

Ve daḥi ümmü’l-‘uyūb ve a‘zam-ı zūnūbdür ki aḥlāk-i zemīmeniñ menşe’ ve medārıdır. [122] Ve āfet-i kulūbuñ eşkal ve ekberidir. Bu kibirden ḥalāş bulan göñül her marazdan ba‘īd ve her kederden berīdir. Anıñ içün evlīyā-yı kirām izāle-i kibirde ihtimām-ı tām ederlerdi ve tarīk-i zūll ve iftikāra giderlerdi. Zīrā ki Ḥakk te‘ālā buyurmuşdur ki; “*Va ‘llāhü lā yuḥibbu külli mütekebbirin cebbār*”. Ve ḥadīş-i qudsīde buyurmuşdur ki: “*El-kibrīyā rıdā’ı ve’l-‘azameti izārī femēn nāzi’nī fī vāḥidīnā edḥalethū nārī*”. Ve Ḥazret-i Ḥabīb-i Ekrem şalla’llāhü te‘ālā ‘aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: “*Ḥakk te‘ālā cemī’ şerleri bir ḥānede vaz’ edüp anın kapusun kibr eylemişdir.*” Ez *Bahāristān*-ı nāzım-ı kuddise sirruh:

Cem‘est ḥayrhā heme der-ḥāne ü nīst
Ān ḥāne rā kilīd beḡayr ez fūrūtenī
Şerhā bedīn kıyās beyek ḥāne īst cem‘
Ve an rā kilīd nīst be-cüz’ mā’ī vü menī

66. Leşker-i in‘ām nā-dīde be-bāngī tefriḳast Defter-i şīrāz nā-kerde be-bādī ebterest

‘Leşkeriñ’ izāfeti mevşūfın şıfatınadır ki beyāniyyedir. ‘In‘ām’ kesr-i hemze ile ni‘metī gayra işāl etmektir, ol gayr nāṭık olmak şartıyle. Pes ‘in‘ām fülān ‘ālā fursa’ denilmez. ‘In‘ām-ı nā-dīde’ vaşf-ı terkībī olup in‘ām görmemiş ma’nāsınadır. ‘Bāng’

kāf-ı Fārisīyle şayha ve āvāz-ı bülende denir. ‘Bā’ meftūha muşāhebet içündür. ‘Yā’ edāt-ı vahdet-i nev‘iyye. ‘Tefrika’ taniñ fethi ve kāfiñ sükunu ve rāniñ kesriyle biri birinden ayırmağ ma‘nāsına tef‘il bābından maşdardır. ‘Defter’ dāliñ fethiyle biri birine dāmm olunmuş şahīfeleriñ hey‘et-i mecmū‘asına denir. Lisānımızda da defter ta‘bīr olunur. Cem‘i defātir gelir. Şeyh Sa‘dī rahimehu’llāh:

Berg-i dırahtān-ı sebz der-nażar-ı hūş-yār
Her varakī [123] defterīst ma‘rifet-i Kirdigār

Mā-ba‘dına izāfeti beyāniyyedir. ‘Şirāz’ şiniñ kesriyle kitābıñ yapraklarını zabt etmek için mücellidleriñ bir nev‘ şan‘atıdır. Şā‘ib rahimehu’llāh:

Eger ne medd-i bismi’llāh būdī tāc-ı ‘unvānhā
Negeştī tā kıyāmet nev ḥaṭṭ-ı şirāze dīvānhā

‘Nā-kerde’ yapılmamış ma‘nāsına. ‘Be-bādī’ bir rūzgār ile demektir. ‘Ebter’ hemzeniñ fethi ve bāniñ sükunu ve taniñ fethiyle burada perīşān ve dağılmış ma‘nāsınadır. Ve ‘akabinden kaç‘an zürriyyeti kalmayan ve hüsn-i zikrden münkaṭı‘ olan kimseye ve hāsır ve ziyān-dideye ve müflise ıtlāk olunur.

Maḥşul-i beyt

İhsān görmemiş olan ‘asker bir şadā ile dağılırlar. Zīrā şirāze yapılmamış defter bir rūzgār ile perākende olur. Ya‘nī görmez misiñ evrāk-ı kütüb perākende ve perīşān olmaması için şirāze ile rabṭ ü zabt olunduğu gibi bir ḥidmete naşb ve ta‘yīn olunan kimseler daḥi ḥidmet-i ma‘nālarında diğkāt ve devām üzere bulunmaları için ber-manṭūk “*el-insān ‘abīdū’l-ihsān*” her birerlerine ḥāllerine çeşbān hüsn-i mu‘āmele ve mükāfāt etmekle emrīne rām ve muṭī‘ kılmağ lāzımdır. Şeyh Sa‘dī:

Bende-i ḥalka-be-gūş er nenüvāzī bereved
Lutf kün lutf ki bīgāne şeved ḥalka-be-gūş

67. Nā-pesendī ger resed ez yār-i rūşen-dil çi bāk

Nīst ‘aybī āb-ı şāfi rā ki ḥāşāk āverest

‘Nā-pesend’ nā-maḥbūl ve nā-müstahsen ma‘nāsınadır. Yāsı vahdet-i nev‘iyyedir. ‘Ger’ edāt-ı şart. ‘Resed’ feth-i rā ile resīden maşdarından muzāri‘dir. Erişir

ma'nāsına. Ez harf-i cerrī resed fi'iline müte'allıktır. Yārīñ rūşen-dile izāfeti beyāniyyedir. 'Rūşen-dil' mevşūfiñ şıfatı üzerine taqdīmiyle siyāh çeşm kabīlinden olarak vaşf-ı terkībīdir. [124] Aydın gönüllü ya'nī kalb-i selīm şāhibi ma'nāsınadır. 'Çi bāk' ne havf ve ihtirāz vardır. 'Nīst' değildir. 'Aybī de yā-ı zā'idedir. 'Āb' şu ve mā ma'nāsınadır. Ve isti'āre tarīkiyle revnağ ve leţāfet ve vaķār ve feyz ma'nālarına da gelir. Şāfiye izāfeti beyāniyyedir. 'Şāfi' hāliş ve pākīze nesneye denir. 'Rā' edāt-ı şıla. 'Ki' şıfatla mevşūf beyninde edāt-ı rābıttadır. 'Hāşāk-āver' vaşf-ı terkībīdir, çör-çöp götürücü ma'nāsına. Zīrā hāşāk süpürüntüye denir. Ve 'āver' feth-i vāv ile āverden lafzından getir ma'nāsına fi'l-i emrdir.

Maḥşūl-i beyt

Kalbi şāfi olan dostdan eger bir nā-maḥbūl şey erişirse dostluğuna ne zarar vardır. Zīrā şāfi ve berrāk şuyuñ hīn-i cereyānında üzerinde ba'zen ḥas ve hāşāk maḥūlesi bulunması mā-yı mezbūr ḥaḳḳında 'ayb ve naḳīza olmadığı gibi şāfi-zamīr ve rūşen-dil olan muḥibb-i şādıḳdan daḥi li-ḥikmet-i nā-gāh bir nā-pesend zuhūrunda anı tevbīḥ ve serzeniş eylemeğī bir vechle cā'iz görmeyüp andan iğmāz-ı 'ayn belki anlara muḥabbetini ber-kemāl eylemek şān-ı mürüvvat ve kemāl-i fütüvvetdir. Şeyḥ Sa'dī:

Deryā-yı firāvān neşevet tīre be-seyl
'Ārif ki berenced tünük ābest henūz

Ve lehü:

Ez Ḥudā dān ḥilāf-ı düşmen ü dost
Ki dil-i her dü der-meşiiyet-i üst
Ger çi tīr ez kemān hemī güzired
Ez kemāndār bīned ehl-i ḥired

[]

'Ayb-ı yārānı görüp ey yār-ı cān
Eylemezseñ kimseye fāş u 'iyān
Müjde kīm her 'aybdan olduñ ḥalāş
Bu hüner eyler seni yār-ı havāşş
'Afv eder merd-i ḥaṭā-pūşı Ḥudā
Böyledir ḳavl-i Resūl-i Müctebā

Hazret-i Mevlānā: [125]

Zann nīkū ber-ber ihvān-ı şafā
Gerçi āyed zāhir ez īşān cefā
İn hayāl ü vehm-i bed çün şüd bedīd
Şad hezārān yār rā ez hem berīd

**68. Dil beperver behr-i feyz nev-be-nev k'ez nahl-i huşk
Mihored hürmā-yı ter meryem ki 'İsā perverest**

'Perver' bā-yı Fārisiyyeniñ fethi ve rāniñ sūkūnu ve vāviñ fethiyle beslemek ve terbiyyet ma'nāsına olan perverden maşdarından fi'l-i emrdir. Terbiyyet eyle ma'nāsına. Evvelindeki bā-ı meksüre te'kīd içündür. Fā'ili tahtında müstetir tü zamīri ve mef'ülü dil lafzıdır. 'Feyz' feth-i fā ve sūkūn-ı yā ile hibe ma'nāsındır. Hakk te'ālā hazretlerine Feyyāz denir ki Vehhāb demektir. Nev-be-neve izāfeti mevşūfiñ şıfatınadır. 'Nev-be-nev' nūnuñ fethi ve vāviñ sūkūnu ve bāniñ fethiyle yeñiden yeñiye demektir. Ve aslı ez nev-be-nev ya'nī ez harf-i ibtidāsıniñ hazfıyle taḥfif olunup nev-be-nev denilmiştir. Nitekim ser-te-ser anā karinedir. Zīrā ez ser-tā-be-ser demektir ki tā intiha-yı gāyet içündür. Ve intihāya ibtidā lāzım olmağla ez taqdīr olunmağla bā'is budur. Zīrā ez ibtidā-yı gāyet içündür. 'K'ez' ki ez muḥaffefidir. 'Nahl' feth-i nūn ve sūkūn-ı hā ile hürmā ağacı ma'nāsına. Huşke izāfeti beyāniyyedir. 'Huşk' hāniñ ḍammı ve şīniñ sūkūniyle kuru ve yābis ma'nāsınadır. 'Hored' horeden lafzından feth-i rā ile ekl eyler ma'nāsına fi'l-i muzāri'dir. 'Mī' lafzı muzāri'e dūḥūlünde zamān-ı ḥāle delālet eder. Ammā māzīde edāt-ı ḥikāyetdir. Ve gāh olur ki maḳām-ı istimrārda müsta'meldir. Bundaki gibi. Ve 'muzāri'' şimdiki zamān ile gelecek zamāna şāmil olan zamān-ı 'umūmiye delālet eden şīğadır. Lisān-ı Türkīde uşūl-i taşrīfi mādde-i aşliyyeniñ āhirine 'rā' ilāvesiyle müfred-i gā'ibī ve '-ler' ilāvesiyle cem'-i gā'ibī [126] ḥāşıl olur. 'Yazar-yazarlar' gibi. Ve 'ḥāl' şimdiki zamāna delālet eden şīğadır. Uşūl-i taşrīfi mādde-i aşliyyeniñ āhirine 'hā-yı' resmiyye getirildikten sonra '-yor' ilāvesiyle müfred-i gā'ib ve '-ler' ile cem'-i gā'ib olur, 'yazıyor-yazıyorlar' gibi. Ve 'müstakbel' gelecek zamāna delālet eden şīğadır. Uşūl-i taşrīfi mādde-i aşliyyeniñ āhirine 'ha-yı' resmiyye ilāve olunduktan sonra ḥafiflerde '-cek' ve şakṭillerde '-cak' getirilerek müfred-i gā'ib '-ler' ile cem'-i gā'ib olur. 'Gelecek-gelecekler' ve

‘yazacak-yazacaklar’ gibi. Kezā fī *Kavā’idi’l-’Osmāniyye*. ‘Hurmā’ damm-ı hā ile Türkîde daḥi bu isimle ma‘rûfdur. ‘Meryem’ mîmîñ fethi ve rânîñ sükûniyle imâm-ı kavm ve ‘âlim-i millet olan ‘İmrân’ın kerîmesi ismidir ki vâlide-i Ḥazret-i ‘İsâ’dır ‘aleyhimâ’s-selâm. Ve Meryem’in ma‘nâsı ‘âbide demektir. Ve vâlidesi ismi Ḥanne’dır. Ve mûmâ ileyhâ Ḥanne ḥâmile iken zevci ‘İmrân fevt oldu. Menba‘-ı şıdk-ı i‘câz olan fem-i mufahḥam Ḥazret-i Fahr-i ‘Âlemden şeref-şüdûr eden: “*Ḥayrunisâ’u’l-’âlemîne erba’a Meryem bint-i ‘İmrân ve Ḥadîce bint Huveylid ve Fâtıma bint-i Muḥammed ve Âsiye imra’atü Fir’avn.*” hadîs-i beşaret-tahdîşiyle Ḥazret-i Meryem’in ‘inde’llâh ‘ulüvv-i şân ve irtifâ‘-ı rütbe ve menzilini i‘lân buyurmuşlardır. Ve Meryem ḥorediñ fâ’ili, ḥurmâ mef’ûl-i şarîḥi, ez naḥl gayr-ı şarîḥidir. ‘Ki’ edât-ı râbt-ı şıfat. ‘‘İsâ perver’ ‘İsâ terbiyyet edici ma‘nâsına vaşf-ı terkîbîdir. ‘‘İsâ’ aynıñ kesriyle ‘İbrânî yahud Süryânîdir ki seyyid ve mübârek ma‘nâlarıdır.

Maḥşûl-i beyt

Tâzeye tâze olan feyz-i ilâhî için tıfl-ı dili besle. Zîrâ kuru ḥurmâ ağacından ter ü tâze ḥurma ekl eder. Şol Cenâb-ı Meryem ki Ḥazret-i ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâmı terbiyyet edicidir. Ve daḥi kütüb-i tevârîḥde [127] beyân olunduḡu vech üzere Ḥazret-i Meryem ḥîn-i şabâvetinde teyzeleriniñ zevcî olan Zekerîyâ ‘aleyhi’s-selâmın taḥt-ı terbiyyelerinde olup mu’ aḥḥaran Ḥazret-i Meryem büyüdüḡde derûn-ı mescidde zâtına maḥşûş olarak bir ḥücre taḥşîş ve ta’yîniyle Cenâb-ı Meryem mezkûr ḥücrede Ḥazret-i Ma‘bûd-ı Ḥaḳḳî’ye her dürlü tâ‘at ve ‘ibâdetle meşḡûl ve Cenâb-ı Meryem’in yanına Ḥazret-i Zekerîyâ ‘aleyhi’s-selâmdan gayrı kimesneniñ girmesi memnû‘ idi. Ba‘zı vakîṭ Cenâb-ı Zekerîyâ ‘aleyhi’s-selâm Ḥazret-i Meryem’in yanında mevsimiñ gayrı yemişler görüb; “*Bu yemişler neredendir?*” deyü sū’âl buyurduḡlarında; “*Hüve min ‘indi’llâh*” cevâbını verir idi. Ḥaḳḳ te‘âlâ ḥazretleri bir gün Cebrâ’îl-i emîni bir genc yiḡit şüretinde Ḥazret-i Meryem’in olduḡu maḥalle gönderüp Qur’ân-ı Kerîm nâṭık olduḡu vechle Ḥazret-i Meryem ‘ömründe ḥiç görmemiş olduḡu bir zâtın tenhâca yanına gelmesinden ḡolayı ziyâdesiyle korbub; “*Sen kimsin? Senden Allâh’a şıḡınırım.*” deyince Ḥazret-i Cebrâ’îl ‘aleyhi’s-selâm kendisiniñ Cebrâ’îl-i emîn olduḡunu bildirdikten soñra Cenâb-ı Meryem’in aḡzından ve ba‘zı aḳvâle göre kaftânı yaḡasından üfürüp kudret-i Ḥaḳḳla Ḥazret-i Meryem ḥâmile ve ba‘dehu Beyt-i Lahm nâm maḥallde ki Ḳuds-i Şerîf’e pek yakîn bir köydir anda vaz‘-ı ḥaml ile Ḥazret-i ‘İsâ

‘aleyhi’s-selām mehd-i cihānı teşrīf ve tenvīr edüp Hāzret-i Meryem bu şüretle pedersizce çocuk doğurmuş olmasından dolayı halkıñ ta‘nı korkusundan ziyādesiyle mahzūn-ı mükeddere olduğu hālde Hāzret-i ‘İsā ‘aleyhi’s-selāmı alup memlekete girer iken rāst gelenler taşlar atup ta‘rīz etmek istemişler ise de Hāzret-i ‘İsā efendimiz beşikle vālidesi omuzunda bulunduğu cihetle kudret-i bālīga-ı ilāhiyye ile nuṭka gelüp Şā’ib raḥimehu’llāh:

Zi da‘vī beste kereded çün zebān ma‘nī şevved peydā
Begüftār āvered ḥāmūşī-i Meryem Mesīhā-rā

“Ben Allāh’ıñ kulum ve Allāh baña kitāb inzāl [128] edüp beni peygāamber-i zī-şān kılmışdır. ” deyü tekellüm eyledikde artık kavmi kendisine ta‘rīz eylemekden kefi yed etmişler idi. Ve Hāzret-i Meryem raḍiyā’llāhü ‘anhā’nıñ ‘ömr-i şerīfleri elli üç sene kadardır. Zīrā Hāzret-i Mesīh’e ḥāmile kaldıklarında on üç yaşında idi. Şoñra mahdūm-ı mufahḥamiyle otuz üç seneden ziyāde mu‘ammer olup Hāzret-i ‘İsā’nıñ cānib-i semāya ref’lerinden şoñra daḥi altı sene ber-ḥayāt olmuştur. Hāzret-i ‘İsā efendimiziñ aḥvāl-i ‘alīyyeleri kütüb-i tefāsīr ve tevārīḥde mufaşşalan beyān olunmuştur. Ve daḥi Cenāb-ı nāzımın bu beytinden murād-ı ‘ālīleri; ey ṭālib ‘irfān-ı ma‘nevī eger sen daḥi nefes-i Muḥammedīye mazhar olmuş bir mürebbī-i kāmile bī‘at ile vücūduñu teslīm edersin. Ol daḥi mazhar olduğu nefsi ‘ālīyi seniñ ağzından veyāḥud kulağından ilka eyledikde ol sā‘at sendeki meyyit ‘avrete müşābih sende olan rūḥ-i sultānī ol zātın er menzilinde olan rūḥ-i sultānisi vāsıtasıyla ḥāmile olup isti‘dādına göre bir veled tevellüd eyler ki beyne’l-mürşidīn aña ‘veled-i ḳalb’ derler. Pes eger ol veled-i ḳalbi kābiliyyetiñ iktizāsı ve mürebbīniñ himmet-i ‘alīyyesi ile müzekker olarak müddet-i ḳalile zarfında tevellüd etdirir iseñ saña daḥi Mesīhā sıfat olan veled-i ḳalbiñ terbiyyesi için vālide-i mükerreme-i Hāzret-i ‘İsā’ya iḥsān buyurulan ni‘am-ı celīle-i ilāhiyye gibi nev-be-nev füyūzāt-ı nā-mütenāḥīye iḥsān buyurulup ol ṭıfl-ı dil ta‘bīr olunan veled-i ḳalbin ‘ilm ve kelāmı olan ‘ilm-i ledüne vākıf ve ḥaḳāyık-ı ilāhiyyeye kemā-hīye ḥaḳkuḥā ‘ārif olursun demektir. Allāhü a‘lem. Şeyḥ ‘Attār:

Yād-ı Hāḳḳ āmed gıdā-yı rūḥ rā
Maḥrem āmed īn dil-i mecrūḥ rā
Mü’minā zıkr-i Hudā bisyār gūy

Tā beyābī der dü ‘ālem āb-ı rüy
Zıkr rā ihlāş mībāyed nuḥust
Zıkr-i bī-ihlāş key bāşed dürüst
İştıyāk-ı Hakk büved zıkr-i dilet
Güş tā ın zıkr gerded ḥāşilet

[129]

69. Kāfirī dān nefis-i ser-keş rā ki lāzım āyedeş

Serkeşī çün ser-keş-i kāfī ki ender kāfirest

‘Kāfirī’ bir kāfır. ‘Dān’ bil. ‘Nefs-i ser-keş rā’ baş çekici. Ya ‘nī itā’atsiz olan nefsi. ‘Ki’ öyle nefis ki. ‘Lāzım āyedeş’ aña lāzım gelir. ‘Ser-keşī’ itā’atsizlik. ‘Ser-keş’ kāfa muzāfdır. ‘Çün ser-keş-i kāfī’ bir kāfīn ser-keşliği gibi. ‘Ki’ öyle kāf ki: ‘Ender kāfirest’ kāfır lafzındadır.

Maḥşül-i beyt 69

İtā’atsiz olan nefis-i emmāreyi bir kāfır bil ki aña ser-keşlik lāzım gelir. Bir kāfīn ser-keşliği gibi ki ol kāf kāfır kelimesindedir. Ya ‘nī kāfır lafzındaki kāf ḥarf-i elif ziyādesiyle ‘kā’ olup güyā ser-keşlik lāzım geldiği gibi nefis-i emmāre-i bi’s-sū’ daḥi himmet-i mürşid-i kāmīl ile terbiyye olmayup tā maḳām-ı rāziyye ve marziyyeye varmadıkça şāhibine rām ve muṭī’ olmadığından itā’atsizlik anıñ lāzıme-i ḥālinden olur. ‘Aşemena’llāhü te’ālā min şürüri enfüsünā. Āmīn. Nitekim İmām Buşīrī rahimehu’llāh *Kaşīde-i Bürde-i mübārekelerinde* buyurmuşlardır:

Ve ḥālifi’n-nefse ve’ş-şeytāne v’a’şihimā
Ve in hümā meḥḥazāke’n-nuşḥa fe’t-tehimi
Felā tuṭī’ minhüma ḥaşmen velā ḥakemen
Fe ente ta’rifu keyfe’l-ḥaşmi ve’l-ḥakemi

70. Sāgar-i ‘işret mezen bā zen ki ger hest ez nūḥust

Rāz-dār-ı sırr-ı ‘iffet āḥir ez sāgar ğerest

‘Sāgar-ı ‘işret’ ‘işret ḳadehini. ‘Mezen’ vurma. ‘Bā zen’ ‘avret ile. ‘Ki’ öyle ‘avret ki. ‘Ger hest’ her ne ḳadar rā ise de. ‘Ez nūḥust’ ibtidādan. ‘Nūḥust’ nūnuñ ve ḥānıñ

dammleriyle evvel ve ibtidā ma'nāsına. 'Rāz-dār' sır tutucu ya'nī şāhib-i rāz ve ehl-i sır ma'nāsına. Mā-ba'dına muzāfdir. 'Sır' kesr-i sīnle gizli olan nesneye denir. 'İffete muzāfdir. "İffet" [130] 'aynıñ kesri ve fā-yı müşeddedeniñ fethiyle kabāyiñden perhīz edüp geri durmak ma'nāsınadır. 'Āhır' hānıñ fethiyle taqrīr ve te'kīd ifāde eder. Ve 'ākıbet ve encām ma'nāsına da gelir. 'Ez sāgar' kadeñden. 'Ger' gaynıñ fethiyle fāhişe qarı ma'nāsınadır. Ve fāsīdū'l-ķalb olan kimesneye de denir.

Maḥşūl-i beyt 70

'Avretle 'işret kadehini vurma. Zīrā her ne ķadar 'avret ibtidādan 'iffetiñ sırrını muḥāfaẓa eylese bile encāmında bir kadeḥ meyden fāhişe olup hetk-i nāmūs ve ifşā-yı sır eylemesi derkārdir. Ya'nī zenān ile hem-bezm olup 'işret etdirme. Zīrā zen her ne ķadar ibtidādan 'afife ve mestūre ise de e'āzım-ı kebā'irden olan bādeyi nūş eyledikten soñra artık kendisiniñ ol ḥāl-i 'iffet ve mestūriyyeti bütün bütün zā'il olduğundan esrār-ı ḥafīyyesini ketm ve iḥfāya muķtedir olamayup ifşāsiyle hetk-i perde-i nāmūs ve 'ār eylemiş olur. Nitekim Şeyḥ 'Atṭār ķuddise sirruh *Pendnāme*'lerinde:

Cām-ı mey rā ey pūser bā leb meyār
Ez Ḥudā-yı ḥıṣ āhır şerm dār
Der-mekeş ān āb-ı āteş-reng rā
Ters ezān āteş ki sūzed seng rā

Ve *Būlbūlnāme*'lerinde daḥi buyurmuşlardır:

Şerābī rā ki bedmestī sıfātest
Ḥarāmeş dān eger āb-ı ḥayātest
Ḥarām ez behr-i ān kerdend mey rā
Ki bā evbāş mīḥordend vey rā
Neşāt-ı mey ḥumār-ı ğam neyerzed
'Arūs-ı yekşebe mātem neyerzed
Mekūn mestī miyān-ı bezm-i evbāş
Ki mestī mīküned esrārḥā fāş

- 71. Behre ez cinsiyyet efzāyed ki çün der-faşl-ı dey**
Mihr 'üryān bāşed ez vey ḥazz-ı 'üryān evferest

‘Cinsiyyet’ cîmiñ kesri ve nûnuñ sükûnu ve yâ-ı müşeddede ve tâ ile cins olmak ma’nâsınadır. ‘Cins’ nev’den e’amm olana derler ki nev’ anıñ [131] bir ɗarbı ya’ni bir şınıfıdır. İnsân hayvânıñ ɗarbı olduğu gibi. Ve lâkin haqıkat-i müttehıde ifrâdına dağı cins denilir. Aralarında ba’zı evşâf ve aıvâl ile ihtilâf ve imtiyâz olacağ. Nitekim; “*Er-racul cins ve el-merâ’tü cins*” derler. ‘Efzâyed’ hemzeniñ fethiyle efzûden maşdarından muzâri’dir. Tezâyüd ma’nâsına. ‘Ki’ beyâniyye. ‘Çün’ edât-ı illet-i faşl. Deye muzâfdır. ‘Dey’ dâliñ fethiyle şitâyî, kış. ‘Mihr’ kesr-i mîmle güneş ve Âf-tâba denir. Bundan başka merhamet ve şefkat ma’nâsına. Ve feth-i mîmle ‘Arabîde kâyn ya’nî nikâha denir. ‘Üryân’ aynıñ ɗammiyle bürehne ya’nî çıplak ma’nâsınadır. ‘Bâşed’ olur. Bâşediñ mihr fâ’ili ve ‘üryân mef’ûl-i şarîhi ve der-faşl-ı dey zarf-ı zamânıdır. ‘Vey’ zamîri güneşe râci’dir. ‘Hazz’ hânıñ fethi ve zâ-yı müşeddede ile naşb ma’nâsına mübteda. ‘Üryâna’ izâfeti lâmiyyedir. ‘Evfer’ kesret ve vefret ma’nâsına olan ve vefr maşdarından ism-i tafzîl olup haber-i mübtedâdır.

Maşşul-i beyt 71

Hem-cins olmağdan naşb ziyâde olur. Çünkü faşl-ı şitâda şems ‘üryân olur ise andan çıplak olanlarıñ hazzı ziyâdedir. Ya’nî kişiye dâ’imâ ebnâ-ı cinsiyle ülfet ve ihtilâf eylemekde fâ’ide ziyâdedir. Çünkü görmez misin şemsiñ eyyâm-ı şitâda câ-be-câ zir-i şehâbdan zühûrunda libâs-ı köhne içinde soğukdan ditreyen fukarâ ve bî-çâregân gürûhı a’lâ semûr ve sincâb kürkleri giyen agnîyâ ve tüvângerândan daha ziyâde maşşûz ve memnûn olurlar. Nitekim; “*Lâ tuşahibû gayre ebnâ’i’l-cins*” buyurulmuşdur. Şâ’ib:

Şehper-i tâvûs râ âhir meges-rân mîkünend
Fahır ber-‘üryân-tenân ez câme-i rengîn mekûn

Hâce Hâfız:

Nühust mev’ize-i pîr meclis in harfest
[132] Ki ez muşahib nâ-cins ihtirâz künîd

Nabî:

Yine hem-cins bilir birbiriniñ miğdârın

İsmâ’îl Haqqî:

Olma nā-cins-ile hergiz müşterek
Hem-niṣṣiniñ kendi cinsinden gerek

Ma'lūm ola ki iki nesne arasında intizām ve ittiṣāl olmak ve ülfet ve ictimā' bulunmak ya münāsib-i zāhire veyā münāsib-i bāṭına ḥasebiyledir. Ya'nī yā zātta veyā şifātta veyā ef'âlde veyā ahvâlde veya merâtibde iştirākledir. Maḥkīdir ki İmām Ğazālī kuddise sirruh Kuds-i Şerīf'de bir kebüterle bir zāgı gördü ki birbirlerine muttaşıl olmuşlar ve üns bulmuşlar. Bu ictimā'-ı cinseyn elbet bir münāsebe mebnidir deyü ileyhe işāret edüp ol ikisi yerlerinden hareket etdiler. Gördü ki ikisi de lenkdir. Pes bildi ki ol ictimā' bu 'arec münāsebetiyle imiş.

Heme mürġān küned bā cins pervāz
Kebüter bā kebüter bāz bā bāz

72. Dil mekūn bā jende-pūṣān bed ki cāsūs-i dilend Behr-i cāsūsī çü şeh k'ender libās-ı çākerest

'Dil' gönül. 'Me kun' eyleme. 'Bā jende-pūṣān' yamalı elbise giyenlere. 'Bed' kötü. 'Ki' zīrā. 'Cāsūs-ı dilend' gönül cāsūslarıdır. 'Jende pūṣān' zā-yı Fārisiyyeniñ fethiyle yamalı giyiciler ma'nāsına vaṣf-ı terkībīdir. 'Bed' bānıñ fethiyle fenā ve kötü ma'nāsınadır. Me kün nehy-i ḥāzırınıñ dil ve bedel mef'ül-ı şarīḥleri ve bājende-i pūṣān ġayr-i şarīhidir. 'Cāsūs' şerre dā'ir olan sırrı tecessüs eden kimseye denir. Ānān mübtedyı maḥzūfınıñ haberidir. Mā-ba'dına muzāfdır. Dilenddeki '-nd' est-i haberiyyeniñ cem'idir. 'Behr' içün. 'Cāsūsī' cāsūsuluk. 'Ki' edāt-ı rabṭ-ı şıfat. 'Libās' kesr-i lāmla beden üzerine giyecek eşvāb ma'nāsına, 'Arabīdir. Çākere izāfeti lāmiyyedir. 'Çāker' feth-i kāfla kul ve bende ma'nāsınadır. [133]

Maḥşül-i beyt

Yamalı eşvāb giyen fuḳarāya ḳalbiñi bed ve kötü eyleme. Zīrā anlar cevāsīs-i ḳulūbdurlar. Çünki pādişāh tecessüs-i ahvāl-i 'ālem içün bendesi libāsında tebdīle çıkmışdır. Ya'nī libās-ı köhne içinde bir şāḥib-i ḥāl ve ehl-i dil olan fuḳarā-yı gördükde çeşm-i ḥāḳāretle nāzar ederek derūnuñdan sū-yı zann ve buġz ve 'adāvet gibi şeyler geçirerek bunlarıñ ḥāḳḳında efkār-ı fāsıdeye düşme. Zīrā tā'ife-i ḥırḳa-pūṣān ya'nī dervīṣān-ı dil-rīṣān her ne ḳadar şuret-i zāhirede perīṣān iseler de lākin bevāṭın-ı

‘alîyyeleri; “İttekū firāsetü’l-mü’min feinnehü yenzuru bi-nûri’llāh” fehvâ-yı şerîfince envâr-ı ilâhiyye ile münevver olup nûr-ı firâsetle ahvâl-i kalbiyyeye vâkıf olmalarıyla şâyed âyine-i kalb-i ‘âlîleri ğubâr-âlûd olur ise ol kimse mazhar-ı ğazab-ı ilâhî olur. Hafazanâ’llāh. Çünkü Hudâ-yı Mute‘âl hazretleri muhlis olan ‘ibādınıñ dil-i āgâhlarına tecellî buyurmasıyla ol zevât-ı velâyet-simât dañi kuvve-i kudsiyyeleriyle haķâyık-ı eşyâyı ‘ârif ve fetānet-i fitriyyeleriyle serâ’ir-i ħulûba vâkıf olurlar. Bināberîn müşārün ileyhim haķlarında bed-dil ve bed-gümān olmaķdan be-ġāyet ihtirāz ve ittikā üzere olup ez dil ü cān anlara muħabbet eylemekle kendini sevdirecek ka‘be-i dillerine girmeġi pek büyük şafâ ve sa‘âdet bilüp hacc-ı ma‘nevî etmeġe sa‘y etmelidir. Hazret-i Mevlāna:

Dil nigh dārīd ey bī-ħāşılān
Der-ħużūr-ı ħazret-i şāhib-dilān
Pīş-i ehl-i dil edeb ber-bāţīnest
Z’ānki īşān ber-serā’ir fāţīnest
Pīş-i ehl-i ten edeb ber-zāhirest
Ki Hudā zīşān nihān rā sātīrest
Bī-edeb ġūften sūħan bā ħāş-ı Ĥaķķ
Dil be mīrāned siyeh dāred varak
Ez Hudā cūyīm tevġīķ ü edeb
Bī-edeb maħrūm ġeşt ez luţf-ı Rabb

[]:

Bu’l-‘acebdır şoħbet-i erbāb-ı dil
Kim olur meftūħ anda bāb-ı dil
Her ne ma’nā olsa [134] ħāţırda nihān
Olur ol meclisde elbette ‘ayān
Bunlara mekşūfdur her zīşt ü ħūb
Oldular zīrā cevāsīsü’l-ħulūb

Ĥāce Ĥāfız:

Kilīd-i genc-i sa‘âdet ħabūl-i ehl-i dilest
Mebād kes ki derīn nūkte şekk ü reyb küned

73. Çäre der-def‘-i havâtır şöhet-i pîrân best

Rahne ber-Ye‘ cüc besten hâşşa-i İskenderest

‘Çäre’ meded ve tedbîr ma‘nâsınadır. ‘Def’ dâliñ fethiyle şavmak ma‘nâsınadır. Havâtıra izâfeti maşdarıñ mef‘ûlunedir. ‘Havâtır’ hâtıranıñ cem‘idir. ‘Hâtıra’ efkâr ve tedâbîr ve vesâvis gibi insânıñ derûnuna lâyiğ olup cevelân eden şeye denir. ‘Şöhet’ damm-ı şâd ile lügatde muṭlaḳ mülâzemetdir. Bir sâ‘at olursa da anıñ içün ekşer ‘ulemâ aşhâb-ı Resûlu’llâh şalla’llâhü ‘aleyhi ve sellem ḥaḳḳında bu ma‘nâyı aḥz edüp keşret-i şöheti olmayana daḥi ıtlâḳ etmişlerdir. Ve ‘örfde keşret-i mülâzemet ve tûl-i lebişe derler. Anıñ içün muşâhebet ve ıstıḥâb ictimâ‘dan eblağdır. Zîrâ ictimâ‘da tûl-ı lebiş mu‘teber değildir. Ba‘dezan şöhet iki vechledir. Biri ḳable‘l-kemâl olan şöhetdir ki umûr-ı lâzımedendir. Biri daḥi ba‘de‘l-kemâl şöhetdir ki umûr-ı vâcibeden değildir. Anıñ içün keşr-i ‘ulemâ-yı bi’llâh tekmîl sülûkdan soñra ‘uzlet ihtiyâr etmişlerdir ki sebeb-i şöhet-i cinsiyyetdir. Pes şol kimesne ki eḥaşş evşâfda meşelâ tâ‘at ve ma‘rifet gibi âhire mecânîs olup anıñ ḥüsn-i ḥâliyle muḥallaḳ ola şükr-i belîğ lâzımdır. ‘Pîrân’ pîriñ cem‘i olup mürşidân-ı tarîḳat-ı ‘alîyye ma‘nâsınadır. Ve müsinn ve ihtiyâra da denir. ‘Bes’ feth-i bâ ile kâfi ma‘nâsına. ‘Rahne’ gedik. ‘Ye‘cüc’ damm-ı cîmle Yâfeş İbn Nûh ‘aleyhi’s-selâm evlâdından bir ḳabîle pederiniñ ismidir. Ve daḥi Ye‘cüc ve Me‘cüc ebu‘l-beşer Âdem ‘aleyhi’s-selâmıñ ihtilâmından ḥaḳḳ olunmuşdır. Zîrâ bir gün [135] Ḥazret-i Âdem li-ecli‘l-ḥikme muḥtelim olmalarıyla nuṭfeleri ter-âbla mümtezic oldu. Ve andan Ḥaḳḳ te‘âlâ bir zen ḥaḳḳ edüp ve Ye‘cüc ve Me‘cüc anıñ neslinden geldi. Pes Ye‘cüc ve Me‘cüc’üñ yalnız baba tarafından bize ittişâlleri vardır. Ve anlar yiğirmi iki ḳabîle olup İskender-i Zülḳarneyn seddi bina etdiklerinde anlardan bir ümmet ehl-i îmân olmağla Zülḳarneyn anları ḥalleri üzere terk etmekle damm-ı tâ ile Türk ıtlâḳ olundu ki Tatar tâ‘ifesidir. Kezâ fi Rûḥı‘l-Meşnevî. ‘Besten’ bağlamak. Rahne besteniñ mef‘ûl-i şarîḥi ve ber-Ye‘cüc ḡayr-ı şarîḥidir. ‘Hâşşa’ bir nesneye maḥşûş olan kuvvet ve te’sîr ve menfa‘ate derler. İskender’e izâfeti lâmiyyedir. ‘İskender’ kesr-i hemze ile iyi âdem ma‘nâsına lafz-ı Rûmîdir. Ve daḥi ḥafî olmaya ki İskender iki olup birisiniñ ismi Şa‘b ve laḳabı Zû‘lḳarneyn’dır ki Yemen’de pâdişâḥlık eyleyen mülûk-i Ḥimyer’den bir pâdişâḥ-ı ‘âlîşân olup Ḥazret-i İbrâḥîm ‘aleyhi’s-selâma îmân getirmişdi. Ve ‘Ḥimyer’ kesr-i ḥâ-yı mühmele ve sükûn-ı mîm ve feth-i yâ ile memleket-i Yemen’de bir ‘âzîm ḳabîleniñ ismidir. Mervîdir ki Cenâb-ı İskender

Zū'lkarneyn Bathā-yı Mekke'ye vâsıl olup Hâzret-i İbrâhîm'in Mekke'de ikâmetiyle ihbâr olundukda tevâzu'an merkebinden nüzûl edüp mâşiyen Hâzret-i İbrâhîm'e mülâkî oldukda Hâzret-i İbrâhîm Cenâb-ı İskender'e selâm verüp i'tinâk eyledi. Anıñçün ibtidâ-yı i'tinâk Hâzret-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâmdan şâdır olmuştır demişler. Cenâb-ı Zū'lkarneyn'in nübüvvetinde ihtilâf olunup lâkin bir şâlih kimse olduğunda asla ihtilâf yokdur. Hâzret-i Hızır anıñ vezîri olup cüst-cü-yı 'ayn-ı hayât eylemeleri ve Hızır ol şuyu bulup ve içüp Zū'lkarneyn içmediği mervîdir. Ve Zū'lkarneyn tesmiyye olunduğunun sebebi dünyânın iki karnını ya'nî şark ve ğarbı gezdiği içündür. Ve daği bu beytde mezkûr olan İskender'den murâd [136] daği Hâzret-i Zū'lkarneyn'dir. Ve dîgeri daği âhîr-i mülûk-ı Yündür ki hükemâ-yı işrâkîniñ hâtemi olan Eflâtûn-i ilâhîniñ şâkirdi ve re'îs-i meşâ'ıyyîn olan Âristo'nun şâkirdi olmağla felâsifeden bir hekîm-mezheb âdem olup vâcibü'l-vücûda ve vahdâniyyetine meslek-i hümemâ üzere mağarr olarak ecdâdı gibi kevâkib ve eşnâma 'ibâdet etmezdi. Ammâ bir peygambere îmân getirüp ve bir şerî'ata teşebbüs etdiği ma'lûm değildir. Pederi olan Filifos'un kuvvetinden soñra Yûnân ve Rûm pâdişâhlığını kendide cem' eylediğinden İskender-i Yûnânî ve Rûmî lakabıyla meşhûr ve soñra âhîr-i mülûk-ı Fars olan Dârâ'nın üzerine daği sefer ederek Dârâ'nın vilâyetin aldı. İmdi işbu İskender'in sinni otuz altı ve müddet-i saltanatı on üç sene miqdârı zamandır. Hâce Hâfız-ı Şîrâzî kuddise sirruh:

Âyîne-i Sikender cām-ı meyest benger

Tâ ber-tü 'arza dâred aḥvâl-i mülk-i Dârâ

Maḥşûl-i beyt 73

Havâtır-ı nefsanîye ve vesâvis-i şeytâniyyeyi def' eylemekde meşâyih-i kirâmın şohbeti kâfidir. Zîrâ Ye'cüc üzerine rahne ve gedik bağlama ancak İskender'in ḥaṣṣasıdır. Ya'nî Hâzret-i İskender-i Zū'lkarneyn Sedd-i Ye'cüc'ü bina buyurmalarıyla kavm-i merķûmunun üzerine galebe eyledikleri gibi sipâh-ı şeytân olan nefs ve hevâ ye'cücüleriniñ üzerlerine daği zafer ancak İskender-sîret olan mürşidân-ı tarîkat ve pîrân-ı ḥaḳîkatîniñ ḥuzûr-ı lâmi'ü'n-nûrlarına kemâl-i âdâb ve meskenetle dâhil ve ğonce-şîfat dehân-beste ve ḥâmûş olarak anlarıñ derc-i ḥikmetlerinden şâdır olacak kelimât-ı ḥikmet-âyâtı ğuş-ı dil ile istimâ' ve ḥüsn-i kabûl etmekle mümkün olabilir. Fennî; beyt:

Aristo-seyr iseñ de sedd-i nuṭṭ et pīş-i kāmilde

Felāṭūn-ı ḥaḳīḳat-bīne naḳl-i mācerā olmaz

Ve illā mürşid-i kāmiliñ himmeti olmaḳsızın nefis ve şeyṭān ‘adū-yı ekberlerine ğalebe eylemek mümkün olamaz. [137]

Eyle bir şāḥib-i derūna intisāb

Kim seni lutfundan etsün kāmıyāb

Bende isti‘dād-ı himmet yok deme

Cevherimde kābiliyyet yok deme

Ḳalb-i saḥtekār eder feyż-i naẓar

Şemsi gör ḥārāyı eyler la‘l-i ter

[Mevlānā]:

Ger tū seng-i şaḥr ü mermer şevī

Çün be-sāḥib-dil resī gevher şevī

74. Cān-ı pejmürde zi feyż-i pīr yābed zindeġi

Hızr ezān hıżrest k’ez vey sebze-i ḥuşk aḥzarest

Cāniñ pejmürdeye izāfeti beyāniyyedir. ‘Pejmürde’ bā-yı Fārisiyyeniñ fethi ve zā-yı Fārisiyyeniñ sūkūniyle şolmuş ve müteġayyirü‘l-ḥāl ve maḥzūn ma‘nāsınadır. Feyziñ pīre izāfeti lāmiyyedir. ‘Yābed’ yāften maşdarından fāniñ bāya ḳalbiyle fi‘l-i muzāri‘dir. Bulur ma‘nāsına. Cān fā‘ili, zindeġi mef‘ul-i şarīḥi, zi feyż ġayr-ı şarīḥidir. ‘Zindeġi’ zāniñ kesri ve nūnuñ sūkūniyle dirilik ve saġlık ma‘nāsınadır. Āḥirindeki kāf-ı Fārisiyye hā-yı resmiyyeden mübeddeldir. ‘Hızr’ ḥā-yı mu‘cemeniñ fethi ve zādiñ kesri veyahud sūkūniyle Belyā bin Melkān’iñ laḳabıdır. Ve laḳab esmā ḳabīlindendir. Ve lākin ism-i mücerred gibi deġildir. Medḥi veya zemmi isti‘āre eder. Müşārün ileyh ḥazretleriniñ nübüvvetinde ve ḥālā ḥayātında ihtilāf olunmuşdır. Ve Ḥayālī Çelebī Hāşiiye’sinde gelir: “Zehebü’l-‘uẓmā’ mine’l-‘ulemā’ ilā en erba‘e mine’l-enbıyā’ fī zümreti’l-aḥyā’i’l-Hızr ve İlyās ve İsā ve İdrīs fī’s-semā’.” Pes bundan nübüvveti daḥi rāciḥ olmaḳ lāzım geldi. Ḥazret-i Mūsā ile Mecma‘e’l-Baḥreyn’de ġorüşüp refāḳat-ı şerīfe ve muşāḥebet-i laṭifesi *Ḳur‘ān-ı Kerīm*’de mūnderic olan Hızr ‘aleyhi’s-selām bunlar olduġu ve pādişāh-zāde olup Cenāb-ı

Zū'lkarneyn'in dayı-zādesi ve vezîri bulunduğu ba'zı müverrihîn beyân eylemişlerdir. Hızır tesmiyye buyurulduđunuñ vechi kendileri bi-feyzihi te'ālā āb-ı hayāt içdikden soñra kıyāmete kadar tūl-ı 'ömre nā'iliyyetle berāber [138] oturduğu yer ne kadar huşk ve giyāhdan hālî ise de sebze-zār olup ter ü tāzegî bulurdu. Zīrā hayāt-ı haķıkiyye erbābınıñ hayātı eczā-ı 'āleme sārīdır. 'Ez' bunda ta'līl içündür. 'Hızrest' Hızır'dır. 'Ki' zīrā. 'Zi vey' Hāzret-i Hızır'dan. 'Sebze' sīniñ fethi ve bāniñ sūkūniyle yeşil ve ahzar ma'nāsınadır. Huşke izāfeti beyāniyyedir. 'Huşk' hāniñ dāmmiyle kuru ma'nāsınadır. Zıddı terdir. Mecāzen nā-kes ve baħıl ve dūrūşt-ṭab' ādeme daħi derler. 'Ahzar' hemzeniñ fethiyle yeşil ve sebze ve çemen-zār ve sebze-zār ma'nālarıdır. Sebze mübtedā, huşk haberidir.

Maḥşūl-i beyt

Maḥzūn ve ğamgīn olan cān mürşid-i kāmiliñ feyzinden hayāt bulur. Hāzret-i Hızır ol sebebeden Hızır'dır ki andan kuru ot tāze olur. Ya'nī Hāzret-i Hızır 'aleyhi's-selām kadem-i sa'ādet-tev'emleriyle teşrīf buyurup başdıkları yerlerde yeşil otlar bitüp çemenistān olduğu gibi eger Hızır-ı ferruḥ-pey gibi mazhar-ı 'ilm-i ledünnī olmuş bir pīr-i rüşen-zamīr ve hüceste-i tedbīri bulup Aşhāb-ı Kehf'in Kıtmīr'i gibi cebhe-sāy-ı zemīn-i meskenet olarak hezār niyāz ile kendini bendeliğe kabūl etdirebilen merd-i sa'ādet-mend-i hücum-ı leşker-i nefis ve heva ile ḥarāb ve yebāb olan şehristān-ı vücūdunda mānend-i esīr maḥkūm ve mağmūm olan o bī-çāre emīrū'l-beden bulunan kalbini ol zāt-ı hüceste-sıfātıñ şöḥbet-i pūr-yümn ve berektiyle kayd-ı esāretten bi'l-ḥalāş ke'l-evvel emīr-i kişver-i vücūd kılan kimse mānend-i Hızır 'aleyhi's-selām mazhar-ı hayāt-ı cāvidānī olur. Yesserenā'llāhü min hazihi's-sa'ādeti. Āmīn. Hāce Hāfız quddise sirruh:

Āb-ı hayvān tīre-gūn şūd Hızır-ı ferruḥ-pey kücāst
Gül beğeşt ez reng-i ḥod bād-ı bahārān rā çi şūd

Nāşıruddīn:

Firāz ü şeyb īn rā hest bisyār
[139] Eger merd-i rehī Hızırī be-dest ār

Meşnevī-i şerīf:

Pīr rā be güzīn bī-pīrān sefer

Hest bes pür āfet ü havf ü haṭar
Çün giriftī pīr hīn teslīm şev
Hemçü Mūsā zīr-i ḥukm-i Hızır rev

Nef'ī:

‘Aqla maḡrūr olma Eflātūn-i vaḡt olsañ eger
Bir edīb-i kāmīli gördükde tıfl-ı mekteb ol

**75. Bū-yi dervīşī ne dārī ḥırķa-i peşmīn ĉi sūd
Çend pīĉi pişk der-nāfe ki müşk-i ezferest**

‘Būy’ ḡamm-ı bā ile koķu ve rāyiķa ve ümīd ve muḡabbet ve ārzū ma‘nālarınadır. Mā-ba‘dına izāfeti lāmiyyedir. ‘Dervīş’ lügatde faķīrdır ki ḡanīniñ muķābilidir. Ve lākin ‘örfde tarīķ-i faķr ü fenāya sālīk olan ehl-i tecerrüddür. Yāsı maşdariyyedir. Aşlında kapuya düşücü manāsına vaşf-ı terkībīdir. Zīrā ‘der’ kapu; ‘vīş’ vāvıñ kesrīyle düşmek ma‘nāsına olan vīşiden lafzından emrdir. ‘Ne dārī’ tutmazsın ma‘nāsına nefy-i müstaķbel. Būy mef‘ulüdü. ‘Ḥırķa’ kesr-i ḡa ile pārķa ve yamadan yapılmış bir nev‘ eşvābdır. Türkīde daķi ma‘rūfdur. Hemze-i müctelibe ile mā-ba‘dına izāfeti beyāniyyedir. ‘Peşmīn’ feth-i bā-yı Fārisiyye ile şūf ve yūñden yapılmış nesneye denir. Yāsı nisbet ve nūnu te‘kīd-i nisbetdir. ‘Sūd’ ḡamm-ı sīnle fā‘ide ve menfa‘at ma‘nāsına. ‘Çend’ cīm-i Fārisiyyeniñ fethiyle sū‘āl-i ‘anī’l-miķdārda isti‘māl olunur. Niceye dek ve ne vaķte ķadar ma‘nāsına. ‘Pīĉi’ bā-yı Fārisiyyeniñ kesriyle bükme ve ḡalkalamak ma‘nāsına olan pīĉiden lafzından fi‘l-i muzāri‘-i müfred-i muḡāṭabdır. Büküp ḡalkalarsın ma‘nāsına. ‘Pişk’ bā-yı Fārisiyyeniñ kesri ve şīniñ sūkūniyle āḡū ya‘nī ceyrān ve koyun fazlasına denir. Pīĉi fi‘liniñ mef‘ul-i şarīḡıdır. ‘Nāfe’ insān ve ḡayvān göbeḡinde denir. Ve derisi kürk olan ḡayvāniñ ķarnı altında olan derilere de denir. ‘Ki’ ḡarf-i rābt-ı [140] şīfat. ‘Müşk’ mīmiñ ḡammı ve kesriyle ‘ıtr-ı ma‘rūfdur. Ve feth-i mīmle ķırba ve tūlūm ma‘nāsınadır. Ve daķi müşk Ḥıṭā ve Ḥuten ve Şibt ve Çīn vilāyetlerinde olan āḡū-yı müşḡiñiñ ki ‘Arab āḡa ḡazālu’l-misk der. Nāfesi ve göbeḡidir. Hemīşe sūnbülter otlardır. Mīr Şā‘ib Tebrīzī:

Ḥıṭādan geĉdi ceyrān ķanını müşḡ eyledi Şā‘ib
Dimen ‘işıyānı tā‘at küfri īmān eylemek olmaz

Menķıldür ki Hāzret-i Ādem ‘aleyhi’s-selām arza ihbāt olunduklarında cümle vühūş gelüp ziyāretleriyle müşerref ve du‘ālariyle muğtenem oldular. Ve āhūlardan bir nev‘ ki āhū-yı miskdir ziyāret etdikde Hāzret-i Ādem anlar için du‘ā ve arķaların yed-i mübārekeleriyle mesh buyurdu. Bu sebebden bu haşsa zuhūr etdi. Ve haķīkat misk bir kandır ki āhūnuñ sürresinde senede vaķt-i ma‘rūfda müctemi‘ olur. Ol sürre ma‘den-i miskdir ki her nesne seçere mīve-dār olduđu gibi sürre dađı hāmīl-i misk olup ve misk zuhūr etmeđe başladıķda āhū-yı misk kāmīl edince ķadr-i marīz olur demişlerdir. Ki ol vilāyetleriñ ahālisi miskiñ vaķtinde darb-ı evtād edüp tā ki āhū anlara sürünüp nāfce orada sākıt ola. Ve misk-i ezfer cānib-i şarkda Şibt dedikleri vilāyetde olup āhū Şibt’den Hind tarafına müsāferet edüp miski ol tarafda ilkā eyledikde āb ü hevāsınıñ te’sirinden redī ya’nī alçak ve rāyihası hafīf olarak Şibt’deki gibi ezfer olmaz imiş. ‘Ezfer’ ‘anber vezninde tīz rāyiħalı olan şeye denir.

Maḥşūl-i beyt

Dervīşlik kokuşu tutmazsın. Ya’nī dervīş-i haķīķi deđilsin. Şūf ve yūñden dokunmuş hırķanıñ ne fā’idesi vardır. Niceye dek āhū ve ceyrān fazlasını a’lā miskdir deyü göbeđiñde büküp müdevver edersin. Ya’nī haķīkat dervīşliđinden bī-ħaber olup mücerred celb-i menāfi‘-i dünyeviyyesi çün [141] hırķa ve tāt giymekle şūret-i şūfiyān ve dervīşānda bulunmak peşimānlıķdan başka bir şey mūntec olmaz. Nitekim Şeyḫ Sa’dī ķuddise sirruh buyurur:

Ey hūnerhā nihāde ber-kef-i dest

‘Aybhā rā girifte zīr-i bağal

Tā çi ḥāhī ḥarīden ey mađrūr

Rūz-i dermāndegī be-sīm-i dađal

Ve dađı ba’zı a’māl vardır ki iḥlāşla olmađla mūrā’ī ṭayyibden ḥāşıl olan lūbn-i ṭayyib gibidir. Ve ba’zı a’māl dađı nifāķdan şādır olmađla mūrā’ī ḥabşden ḥāşıl olan lūbn-i ḥabş gibidir. Ve ‘amel egerçi şerā’iṭ-i zāhiresi ḥasebiyle pāk görünür amā nifāķ ve riya’ ve ğarāz-ı fāsīde ile sergīn gibi olur. Pes ‘ameliñ ṭayyib olduđu yā aşlı meşrū’ ya nifāķdan pāk olduğundandır. Ḥabş dađı buña kıyās oluna. Pes mirtāz olan kimse āhū gibi rāyiħa-dar nesne tenāvül etmemişdir. Ve lākin em‘ā-ı insān menba‘-ı rāyiħa-ı cennet olan ķalbe mūcāvīr olmađla ķalbde ḥāşıl olan ḥāl-i ṭībeden kesb-i rāyiħa-ı ṭībe

eyler belki cemî' vücûduna tîb sârî olur. Nitekim ervâh-ı tîbe dühûl ve nüzûl etdiği mevâzî' dan râyiḥâ-ı tîbe iştişmâm olunurmuş. Ve daḥi insân-ı kâmilîñ ḳalbinde râyiḥâ-ı kerîhaya ârzû bulunmadığından dâ'imâ râyiḥâ-ı tîbeden ihtizâz eder. Ve böyle zât-ı şerîfleriñ vücûd-ı mübârekleri küdüret ve keşâfetden tîb ve tâhir olmak ḥasebiyle fazâlât-ı bedeniyyelerinde bile râyiḥâ-ı misk olurmuş. Cenâb-ı nâzımıñ daḥi:

Çend pîçî pişk der-nâfe ki müşg ezferest

buyurdukları buña mebnîdir. Şeyḥ Sa'dî:

Eger müşk-i ḥâliş nedârî megûy

Ve ger hest ḥod fâş gereded bebûy

Ve daḥi şâriḥ-i Meşnevî Cenâb-ı İsmâ'îl Anḳaravî ḳuddise sirruh 'Münḥacû'l-Fuḳara' nâm kitâb-ı ḥaḳîkat-nişâblarında buyururlar ki; "*Şeyḥ elinden ḥırḳa giymek sünnetdir. Ve muḥâlif-i sünnet deḡildir. Bu ḳavliñ mişdaḳı Ümmü Ḥâlid raḳiya'llâhü 'anhâ ḥazretlerinden 'an'ane ile rivâyet olunan ḥadîs-i şahîḥdir ki Ḥazret-i [142] Peyḡamber 'aleyhi's-selâma bir nice ḳaftânlar hediye getirildi. Anlarıñ arasında bir siyâḥ küçük ḥırḳa var idi. Ḥazret-i 'aleyhi's-selâm cümleye ḥitâben "-Kim ister bu ḳaftanı aña giydüreyim. " buyurduklarında cümlesi sâkit oldular. Pes Cenâb-ı Peyḡamber "Getirün Ümmü Ḥâlid'i" buyurup beni ḥuzûr-ı nebeviyye getirdiklerinde ol Ḥazret dest-i mübârekleriyle ol ḳaftanı baña giydirdiler. " Ma'lûm ola ki ḥırḳa ve kisve iki nev'dir. Biri ḥırḳa-ı teberrûk ve biri ḥırḳa-ı irâdet. Ḥırḳa-ı teberrûkü ol kimseler giyerler ki "Men teşebbehe bi-ḳavmin fehüve minhüm" muḳtezâsınca mürîd-i ḥaḳîḳîye teşebbüh edeler. Ol şartla ki meclis-i fuḳarâya ḥâzır olup anlar ile muşâḥabet eyleye. Tâ bereket-i şöḥbet-i fuḳarâ ile ḥırḳa-ı irâdete müsteḥaḳ ola. Ve ḥırḳa-ı irâdet aña derler ki rûz ü şeb ol dervîş şeyḥiñ ḥidmetinde ve ḥuzûrunda ola. Bir dervîş ki şeyḥiñ irâdetinde ve şöḥbet ve ḥidmetinde ola aña mürîd derler. Ammâ bi-şart-ı ân ki ol ḥırḳa "Tebdîlü's-şekl li-ecli'l-ekl" olmayup belki inkisâr-ı nefis ve ıslâḥ-ı ḳalb nîyyetiyle ola. Nitekim Şeyḥ 'Atṭâr ḳuddise sirruh buyrurular:*

Ey ki der-ber-mîkeşî peşmîne râ

Pâk sâz ez kibr evvel sîne râ

76. Nâz-perver der-hevâ bâ nefis netvâned ḡazâ

Zen ki bâşed lâyıḳ-ı mi'cer çî merd-i miḡferest

‘Nāz-perver’ nāz ve ni‘amle beslenen ādeme denir. Vaşf-ı terkībīdir. ‘Hevā’ fetheteyn ve kaşrla ‘aşkdır ki hayrda ve şerde olur. Ve med ile ‘hevā’ zemīn ve āsmānın ortasıdır. Ve daḥi ‘anāşır-ı erba‘adan biridir. ‘Netvāned’ tevānisten lafzından ḥazf-ı sīn ile nefy-i müstakbeldir. Nāz-perver netvānediñ fā‘ili gāzā mef‘ülü, bā nefis, derhevā ḡayr-ı şarīḥleridir. ‘Zen’ ‘avret. ‘Ki’ edāt-ı rābt-ı şıfat. ‘Bāşed’ ola. ‘Lāyık’ ḡarb-ı yāniñ ecvef-i yā‘īsinden ism-i fā‘ildir. Münāsib olucu ma‘nāsına. [143] Mi‘cere izāfeti ism-i fā‘iliñ mef‘ülünedir. ‘Mi‘cer’ mīmiñ kesri ve ‘ayniñ sūkūnu ve cīmiñ fethiyle ‘Araba maḥşuş bir nev‘ baş örtüsüne denir. ‘Çi’ kesr-i cim-i Fārisīyle edāt-ı istifhāmdır. Ne ma‘nāsına. ‘Merd’ feth-i mīmle ādem ma‘nāsına. Mā-ba‘dına izāfetledir. ‘Miḡfer’ kesr-i mīm ve sūkūn-ı ḡayn ve feth-i fā ile zırh külāhına denir.

Maḥşūl-i beyt

Ārzū-yı şehvāniyyesinde nāz ile beslenici olan kimse nefsiyle gāzā etmeḡe kādir olamaz. Zīrā baş örtüsüne lāyık ‘avret zırḡ giyecek er deḡildir. Ya‘nī ‘adū-yı ekber olan nefis-i emmāresini dā‘imā ārzū ve iştihā eylediḡi şeyler ile besleyerek tūvānā ve bahādır kılan kimesne artık nefis-i emmāresiniñ maḡlūb ve maḡkūmu olmuş olduğundan bir daha anıñ ile gāzā ve cihād-ı ekber eylemeḡe kudret-yāb olamaz. Ve daḥi vücūd-ı insānı iki ‘ālemden ‘ibāret olup biri ‘ālem-i rūḡ ve biri ‘ālem-i ceseddir. Pes hevāniñ ‘ālem-i cesedden ‘ālem-i rūḡa doğru hareketi cesedden ta‘allukunıñ inkıṭā‘ına ve andan tevellūd eden aḡlāk-i zemīme ve şıfāt-ı kabīḡhanıñ zevāline delālet eder. Zīrā aḡlāk ve şıfātıñ kıyāmı hevā iledir. Evlādiñ kıyāmı peder ile olduğū gibi. Çünkü hevā aradan çıka aña tābi‘ olanlara perīşānlık gelüp bu perīşānlıkda rūḡa cem‘iyyet vardır. ‘Asker-i ‘adū münhezim olduğda ‘asker-i İslāma cem‘iyyet ḡaşıl olduğū gibi. Pes hevā ile nefsiñ ‘alākası olduğca rūḡ murādından cūdādır. Ve bundan fehmi olunur ki gāḡice “*Nefsuke mutyetke fe erfeku bihā*” vefqınca ba‘zı müsā‘adāt ḡaşıl olur. Fe‘mmā nefis aña maḡrūr olmaya. Zīrā her reḡā‘ın ḡāyeti fiṭām ve her aḡşāniñ nihāyeti inşirāmdır. Ḥuşuşen ki rūḡa tenezzül vāḡi‘ olsa kā‘ide-i ḡükemā-yı ilāhiyye budur ki mīzān-ı şerī‘at ve kānūn-ı ṭarīkat üzere teşdīd-i riyāzet ve mücāhede ederler. Tā ki ‘ulūm-ı [144] tāze ile müşerref olurlar. Li-İsmā‘īl Ḥaḡḡī kuddise sirruh:

Şemşīr-i gāzā çekmeyecek nefis-i ‘adūya

Şerri ḡokunur şehri vücūd içre ḡamūya

Şeyh ‘Attār kuddise sirruh:

Kār-ı nefis-i bed heme şūr ü şerest

Ceng-i bā nefsek cihād-ı ekberest

77. Der-cüvānī sa’y kün ger bī-ḥalel ḥāhī ‘amel

Mīve bī-nokşān būved çün ez dıraḥt nevberest

‘Cüvān’ cīmiñ ḍammiyle genc ü tāze ma’nāsınadır, yāsı maşdariyye. ‘Kün’ ḍamm-ı kāf ile emrdir, eyle ma’nāsına. Tahtında müstetir tü fā’ili ve sa’y mef’ülüdür. Cüvānī zarf-ı zamānıdır. ‘Ger’ ḥarf-i şart. ‘Bī-ḥalel’ bī-raḥne ve bī-kuşūr ma’nāsına. ‘Ḥāhī’ vāv-ı mechüle ile istemek ma’nāsına olan ḥāsten lafzından sīniñ hāya kalbiyle muzāri’-i müfred-i muḥātabdır. ‘Amel’ ayniñ ve mīmiñ fethiyle fi’l ve iş ma’nāsına. Ḥāhīniñ mef’ülüdür. ‘Nokşān’ ḍamm-ı nūnla eksilmek ma’nāsına. ‘Būved’ būveden lafzından feth-i vāv ile şāz olarak muzāri’dir. Olur ma’nāsına. ‘Çün’ çünki. ‘Diraḥt’ dāliñ kesriyle ağaç ve şecer ma’nāsınadır. Nevbere izāfeti beyāniyye. ‘Nevber’ feth-i nūnla ‘anber vezninde turfanda mīveye denir. Bu maḳāmda tāze ma’nāsınadır.

Maḥşül-i beyt 77

Eger ‘ilmiñiñ bī-ḥalel olduḡun ister iseñ cüvānlıkda ṭā’āt ve ‘ibādāta sa’y et. Çünki tāze ağacıñ mīvesi bī-nokşān olur. Ya’nī yeñi yetişmiş olan nihāl-i tāzeniñ mīvesi kurumaḡa başlamış olan koca kart ağacıñ mīvesinden daha lezīz olduḡu gibi Cenāb-ı Ḥāce Ḥāfız’ıñ:

Şeb-i şöḡbet ḡanīmet dān ki ba’d ez rūzgār-ı mā

Besī gerdiş küned gerdūn besī leyl ü nehār āred

Bahār-ı ‘ömr ḥāh ey dil ve ger ne īn çemen her sāl

[145] Çü nesrīn şad gül-i ra’nā vü çün bülbul hezār āred

naẓm-ı dil-ārāsın ḡuş-ı hūşuna mengūş edüp faşl-ı rebī’ gibi pür ṭarāvet ve leṭāfet olan ‘ahd-i şebābiñ bir demi bir ‘ālemden bihter idüḡin teyakḡun ederek ḡuzūzāt-ı nefsāniyyeden tebettül ve inḡitā’ eden cüvān-ı sa’ādet-mendiñ muḡlişāne eylediḡi ‘ibādātı nezd-i Ḥudā-yı bī-niyāzda āvān-ı pīrī ve şeyḡūḡiyyetde süst-endām olup müteḡassirāne:

Leyte’ş-şebāb ye’ūdu yevmān

Fe aḥberehu bimā fe‘ale’l-meṣīb

me‘al-i maḥāll-i iṣtimālını gūyā olarak hezār ‘acz ve ḳanbūr ile etdiđi ‘ibādet-i bī-ḥalāvetinden daha ziyāde maḳbūldür. Nitekim İsmā‘īl Ḥaḳḳī ḳuddise sirruh buyurur:

Ola gör rāh-ı Ḥaḳḳ’a tīr-i revān

Bir deđil pīr ile sülūk-ı civān

Ve Şeyḥ Sa‘dī buyurmuşlardır:

Civān-ı kūşe-nişīn şīr-merd-i rāh-ı Ḥudāst

Ki pīr ḥod netüvāned zi cāy-ı ḥod ber-ḥāst

Ve lehü ez kitāb-ı *Būstān*:

Ġanīmet şümār īn gerāmī nefes

Ki bī-mürġ kıymet nedāred ḳafes

Mekūn ‘ömr zāyi’ bā fusūs ü ḥayf

Ki furşat ‘azīzest ü el-vaḳt seyf

Nıgeh dār furşat ki ‘ālem demīst

Demī pīş-i dānā bih ez ‘ālemīst

Civānā reh-i ṯā‘at emrüz gīr

Ki ferdā neyāyed civānī zī pīr

Ferāġ-ı dilettest ü nīrū-yı ten

Çü meydān ferāḥest ġūyī bezen

Ḥāce Ḥāfız ḳuddise sirruh:

Ey dil şebāb reft ü neçīdi ġülī zi ‘ömr

Pīrān[e] ser be kün hūnerī neng ü nām rā

Ez *Nān ü Helvā*-yı Şeyḥ Bahaüddīn Āmilī rahimehu’llāh:

Ḥālīyā ey ‘andelīb-i köhne-sāl

Sāz kün efgān u yek çendī benāl

Çün nekerdī nāle der-faşl-ı bahār

Der-ḥazān bārī ḳazā kün zīnhār

78. ‘Ālim-i ‘ālī-maḳām ez behr-i cer ḥāned ‘ulūm

Çün ‘alā k’eş ma‘nī isti‘lā ve kār-ı ô cerest

‘‘Ālim’ dānende ya‘nī bilici ma‘nāsına ism-i fā‘ildir. Mā-ba‘dına izāfeti beyāniyyedir. [146] ‘‘Ālī-maḳām’ aślında terkīb-i izāfī idi. Şoñra şıfatıñ mevşūf üzerine taḳdīmiyle vaşf-ı terkībī olup yüce mertebeli ma‘nāsına, ‘ālimiñ şıfatıdır. ‘Cer’ feth-i cīmle çekmek ve kendiye doğru taḥrīk etmek ve bir kelimeyi meksūr eylemek ve kendisini tezlīl edecek iş işlemek ma‘nālarıdır. ‘Ḥānd’ ḥānden maşdarından feth-i nūn ile okur ma‘nāsına muzāri‘dir. Fā‘ili taḥtında ‘ālime rāci‘ o zamīr-i ḡā‘ibdir. Ve mef‘ūl-i şarīḥi ‘ulūm ve ḡayr-i şarīḥi ez behr-i cer lafzıdır. ‘‘Ulūm’ ‘aynıñ ve lāmiñ ḍammeleriyle ‘ilmiñ cem‘idir. ‘‘İlm’ kesr-i ‘aynla bilmek ma‘nāsıdır. ‘Çün’ gibi. ‘‘Alā’ fethateynle ‘Arabīde ḥarf-i cerdir ki dāḥil olduḡu ismi kesre ile okudur. Ve bundan başka ‘ālī ve yüce oldu ma‘nāsına fi‘l-i māzī de olur. ‘Keş’ ‘ki’ ḥarf-i rābt ile ‘eş’ zamīr-i ḡā‘ibinden mürekkebdır. Ve zamīr ma‘nāya muḳayyed olup ‘alāya rāci‘dir. ‘İsti‘lā’ kesr-i hemze ile bir nesneniñ yukarısına çıḳmak ma‘nāsına maşdardır. ‘Vāv’ ḥāliyyedir. ‘Kār’ iş ma‘nāsına mübtedādır. Zamīre izāfeti lāmiyye ve cer haberidir.

Maḥşūl-i beyt 78

Yüce mertebeli olan ‘ālim cerden içün ‘ulūmu okur ya‘nī taḥşīl-i ‘ilm eyler ise o kimse ‘alā ḥarf-i cerri gibidir ki ma‘nāsı isti‘lā içün olup ḥālbuki anıñ işi cerdir. Ve daḥi Peyḡamberimiz ‘aleyhi’s-salavatü ve’s-selām taleb-i ‘ilm-i şerīf ḥaḳḳında “*Ṭalebü’l-’ilmi farīzātün ‘alā külli müsłimin ve müsłimetin.*” ve “*Kün ‘ālimān ev müte‘allimen ev sāmi ‘ān velā tekün rābi ‘ān fetehelleke.*” ve “*Aṭlebū’l-’ilme veleḃ bi’s-şīn*” ḥadīs-i şerīflerin buyurmuşlardır. Ve fezā’il-i ‘ilm bir kimse üzerine ḥafı deḡildir. Zīrā ‘ilm-i insāniyyete muḥtaşş olup ‘ilmiñ mā‘adāsı olan meşelā şecā‘at ve cūr‘et ve kuvvet ve şefḳat gibi cemī‘ ḥişālde insān ve sā‘ir ḥayvānāt müştarekdir. Ve ‘ilm-i şerīf [147] şaḥibini birr ve taḳvāya taḳrīb edüp anıñla ‘inde’llāḥ kerāmet ve sa‘ādet-i ebediyyeye müsteḥaḳḳ olur. Şāḥib-i mezhebimiz İmām-ı A‘zam rahmetu’llāhi ‘aleyh ḥazretlerinden “*Keyfe ‘arefte’l-’ilm*” deyü su‘āl olunduḳda, cevābında; “*Bi erba‘atü eşyā’, el-evvel temelleḳtü ketemelluḳi’l-kelb ve’s-şānī tevāzu’tü ketevāzu’i’l-hirret ve’s-sāliş şabeḥtu keşibāḥi’l-ḡurāb ve’r-rābi’ şabertu keşabri’l-ḥimār*” buyurmuşlardır. Ve ta‘allüm-i ‘ilm zamānında niyetden lāzımdır. Zīrā “*İnemme’l-a‘mālū bi’n-niyāt.*” feḥvāsınca

niyet cem‘-i ef‘alde aşıdır. Nitekim hadīs-i şerīfde vārid olmuştur ki; “*Kem men ‘amele yeteşavver bi-şūreti a ‘mālī’d-dünyā ve yuşabbiru bi-ḥüsni’n-niyet men a ‘mālu’l-āḥiret ve kem men ‘amel yuşavvir bi-şūreti a ‘mālū’l āḥireti şümme yuşabbiru men a ‘mālu’d-dünya bi-sū-i nniyet*”. İmdi tālib-i ‘ilme lāyık olan işbu hadīs-i şerīf mukteżā-yı ‘ālīsınca ‘āmel olarak ‘ilm-i şerīfī cerr-i menāfī‘-i dünyeviyyesi için taḥşīl etmeyüp ancak taleb-i ‘ilm ile rızau‘llāhı niyet ba‘dehu nefsinden izāle-i cehl etdikden sonra neşr-i ‘ulūm ile sā‘irlere daḥi iṣāl-i nef‘e niyet eyleye. Tā ki “*Ḥayru’n-nās men yenfa ‘u’n-nās*” sırrına mazhar ola ve ba‘de’t-taḥşīlde mücebiyle ‘āmil ola Şeyḥ ‘Aṭṭār ḳuddise sirruh fermāyed:

Her ki ‘ilmī dāred ü nebved berān

Ez tarīḳ-i ‘aḳl bāşed ber-kerān

Ve daḥi tıflān-ı āmūzendegān ‘ilm ü edebe ḥafī olmaya ki taḥşīl-i ‘ilm-i şerīf için altı ḥaşlet lāzımdır ki ḥiṣāl-i mezkūre işbu kıt‘ada beyān olunmuştur:

‘İlm rā hergiz neyābī tā nebāşed şeş ḥiṣāl

Hırş-ı vāfir fehmi-kāmil cem‘-i ḥāṭır küll-i ḥāl

Şefḳat-i üstād bāyed hem-ders ḥ‘ānī müdām

Lafz rā taḥḳīḳ ḥ‘ānī tā şevī merd-i kemāl

79. Müftī-yi ter-dāmen ez mestī nevāzed hemçü def

Defter-i ḥod rā def-i ter-dāmen ārī defterest

‘Müftī’ iftā maşdarından ḳamm-ı mīmle ism-i fā‘ildir. Mesā‘il-i dīniyyeniñ [148] cevāb-ı şer‘ilerini beyān eyleyen ‘ālim kimesneye denir. Ter-dāmene izāfeti beyāniyyedir. ‘Ter-dāmen’ maḳām-ı ‘ālī gibi vaşf-ı terkībīdir. Kelime-i vāḥide ḥükmünde olmağla müftīniñ şıfatıdır. Ālūde-i çirkāb-ı fışḳ u fücūr olan kimesneye denir ki ehl-i ‘ırz ve ‘afīf ma‘nāsına olan ḥuşḳ-dāmen muḳābilidir. ‘Mest’ feth-i mīmle bāde mişillü bir nev‘ müsekkirāt içmeğle ‘aḳl ve idrāki gitmiş olan ser-ḥoşa derler. Yāsı harf-i maşdardır. ‘Nevāzed’ nūnuñ fethiyle sāz çalmaq ve teğannī eylemek ve oḥşamak ve talṭif etmek ma‘nalarına olan nevāhten maşdarından ḥānıñ zāya ḳalbiyle fi‘l-i muzāri‘dir. Bu maḳāmda sāz çalar ve teğannī eyler ma‘nāsı murāddır. Fā‘ili taḥṭında müstetir olan ô zāmīridir ki müftīye rāci‘dir. Ve mef‘ül-i şarṭḥi mısrā‘-ı şānīde vāḳi‘ defter lafzı ve ğayr-i şarṭḥi ez mestīdir. ‘Hemçü’ edāt-ı teşbīhdır. ‘Def’ dāliñ

fethiyle dā'ire ma'nāsınadır ki ma'rūf ālet-i lehvdır. Türkīde dağı def ta'bīri meşhūrdur. 'Defter' dāliñ fethiyle biri birine đamm olunmuş nice evrākı müştemil nüshaya denir ki lisānımızda dağı defter ta'bīr olunur. Cem'i defātir gelir. 'Ĥod'a izāfet-i lāmiyyedir. 'Ĥod' kendi demekdir. 'Rā' 'alāmet-i mef'ūldür ki defiñ ter-dāmene izāfeti lāmiyye. 'Def' mübtedā. 'Ārī' ĥarf-i taşdıķdır ki cevābda müsta'mel olup 'Arabīde fetheteynle 'ne'am' ve Türkīde 'belī' ve 'evet' ma'nāsınadır. Defter ĥaber-i mübtedādır.

Maḥşül-i beyt 79

Fāsık olan müftü mestliğinden defterini def gibi çalup nağme eyler. Zīrā fācir kimseniñ defi yine kendisiniñ defteridir. Ya'nī 'ilmiyle 'āmil olmayup nefis ve hevāsına tab'iyyet ederek ümmü'l-ĥabā'ış olan şarab-ı ĥamr gibi irtikāb-ı me'āşīyle mest-i müdām olan 'ālim kimse kemāl-i mesti ve bī-ĥodluğundan bī-pervā kendi defter ve kitābını def gibi çalarak rakş ve nağamāt eyler. Ve bu ĥāl böyledir. Zīrā kendisinde ĥavfu'llāh olmayup dā'imā menāhī [149] ve melāhī ile evķāt-güzār olan lāubālī 'indinde ĥaṭā ile şavāb ve def ile kitāb yeksān ve siyān olduğundan artık bī-ķayd ü iĥtirāz kendi defter ve kitābını def gibi çalmağa başlar. Bunuñla berāber ķişıye lāzım olan 'ālim olan zātıñ şūret-i zāhirine nazar eylemeyüp hemān andan şādır olan güftār-ı ĥaķķı istimā' ve ķabul ederek mücebiyle 'amel eylemekdir. Nitekim Şeyḫ Sa'dī ķuddise sirruh kitāb-ı *Gülistān*'ında buyururlar:

Guft-i 'ālim begūş-i cān bişnev
Ver nemānd beguftenēş kirdār
Merd bāyed ki ġired ender ġūş
Ver nüvişte est pend ber-dīvār

80. Felsefe çün ekşereş āmed sefeh pes küll-i ān

Hem-sefeh bāşed ki dāred ĥükm-i āncā ekşerest

'Felsefe' feth-i fā ile ile vesvese vezninde 'ilm-i ĥikmet-i ṭabī'iyye ve ilāhiyyedir. 'Çün' edāt-ı ta'līl. 'Ekşer' feth-i hemze ile çok ma'nāsına ism-i tafđīldir. Zāmīr felsefeye rāci'dir. 'Āmed' geldi ma'nāsına māzīdir. 'Sefeh' fethateynle 'aķl ve idrāk ĥafif olmak ve cehl ve nā-dānī ma'nāsınadır. 'Pes' edāt-ı tafşīldir ki mā-ba'dındaki cümleñiñ mā-ķablindeki cümleyi tafşīl edeceğini ifāde eder. Lisān-ı 'Arabīde 'fe'

harfîyle ve Türkîde ‘imdi’ edâtı ile edâ olunur. ‘Küll’ kâfiñ dâmmı ve lâmiñ teşdîdiyle bir ism-i müfreddir ki cemî‘ eczânîñ şümûl ve istiğrâk üzere ismidir. Ān ism-i işâretiniñ müşârûn ileyhi felsefedir. ‘Bâşed’ olur. Fâ‘ili küll ve mef‘ûlü sefehdir. ‘Ki’ zîrâ. ‘Dâred’ tutar. ‘Hükm-i âncâ’ ol mekânîñ hükmünü. ‘Ekşerest’ ekşerdir.

Maḥşûl-i beyt

Çünkü felsefe lafzının ekşerîsi sefehdir. İmdi lafz-ı mezkûruñ küllîsi daḥi sefeh olur. Zîrâ ekşer için hükm-i küll olur. Ya ‘nî [150] hurûf-ı ḥamseden mürekkeb olup ḥikmet ma‘nâsına delâlet eyleyen felsefe lafz-ı müfredi fel lafziyle bî-‘aql ve idrâk ma‘nâsına dâll olan sefeh lafzından mürekkeb farz ve i‘tibâr olunduḡda felsefe kelimesiniñ ekşer hurûfu kendiniñ cüz’ ve aḥîri olan sefeh lafzında bulunmuş olmaḡla cüz’ ve aḥîr-i mezkûr ‘fel’ cüz’-i evveline nazaran cüz’-i a‘zam vâki’ olup ve ekşer için de hükm-i küll olduḡu kâ‘idesine binâ‘en felsefe lafzı daḥi kendiniñ cüz’-i a‘zamı olan ‘sefeh’ lafzının hükmünü aḥz eylediḡinden artık lafz-ı mezkûruñ küllîsi daḥi sefeh olmuş olur.

81. Felsefî ez genc-i ḥikmet çün be felsî reh ne yâft

Mînedānem dîgerî rā sū-yı ān çün rehberest

‘Felsefî’ yā-yı nisbetle ḥekîm ma‘nâsınadır. ‘Ez genc-i ḥikmet’ ḥikmet ḥazînesinden. ‘Çün’ çünkü. ‘Be felsî’ bir pula ve bir mangıra demektir. Çünkü ‘fels’ fânîñ fetḥi ve lâmiñ sükûniyle pul ve mangır ma‘nâsına, ‘Arabîdir. ‘Reh’ yol ve tarîk. ‘Neyâft’ bulmadı. Fâ‘ili felsefî ve mef‘ûl-i şarîḥi reh ve ḡayr-i şarîḥleri ez genc-i ḥikmet ve be felsî kelimeleridir. ‘Mînedānem’ aślında nemî dānem idi. Zārûret-i vezn için nûn-ı nâfiyye te’ḥîr olunmuşdur. Bilmem ma‘nâsına nefy-i ḥâl nefs-i mütekellim-i vahdedir. ‘Dîgerî rā’ bir ḡayrısına. ‘Sūy-ı ān’ ol ḥazîne tarafına. ‘Çün’ naşıl. ‘Rehber’ vaşf-ı terkîbîdir. Delîl ve mürşid ma‘nâsınadır.

Maḥşûl-i beyt 81

Felsefî çünkü ḥikmet ḥazînesine senden bir pula bile yol bulamadı. Bilmem ki bir ḡayrısına ol ḥazîne tarafına naşıl rehber olabilir. Ya ‘nî ḥikmet-i ilâhiyyeye vuḡûf ve ıttılâ‘-ı tām ḥâşıl etdim deyü da‘vā-yı ḥikmet-şinâsî eyleyen kimseniñ kendisi iḥsân-ı ilâhî olmadıkça ḥikmet-i ilâhiyye ḥazînesinden bir nebzeciḡe bile nâ‘il olamadıḡı

hâlde bir gayrısına ol [151] kemter-i maḥfîyi ma'rifete naşıl rehber olabilir bilmem. Nitekim Hâce Hâfız kuddise sirruh buyururlar:

Mezen dem zi hikmet ki der-vaḳt-i merg
Aristo dehed cān çü bî-çäre kerd

Ve daḫi Yūnān kāhinleri tarafından yedi kişiye 'sofos' nāmı verilüp ḥükemā-yı seb'a ıtlāk olunmuşdu ki heft dānāyān-ı Yūnān demek olur. Mu'ahḫaran 'sofos' ismi Cenāb-ı Hakk'a maḥşūş olmaḳ mütālā'asiyle ḥükemāya bu isim çok görölerek feylesūn ta'bīr olunmuşdır ki muḥibb-i hikmet ve kemāl demektir. Ve 'sofos' 'ālim ve ḥekīm ve şāhib-i kemāl ma'nāsınadır. Eñ ibtidā feylesūn nāmını alan aşḫāb Süleymān ibn Dāvud 'aleyhimā's-selām ahlāfindan taḥşīl-i kemāl edüp rü'esā-yı ḥükemā-yı ilāhinden olan Fişāğoroş idi.

82. Ḥükm-i ḥāl-i mantıḳī ḥāhī zi ḥāl-i felsefī

Kün kıyās ān rā ki aşḡar mūnderic der-ekberest

'Ḥükm' ḥānīñ ḍammiyle kazā ma'nāsınadır ki şu nesne şöyledir demekden 'ibāretdir. Hāle muzāfdır. Hāl ol ma'nādır ki min gayr-i taşannu' ve'l-ictilāb ve'l-iktisāb ḳalb üzerine vārid olur. Hūzn ve ḳabz ve başt ve heybet ve üns gibi ḥāl-i müteḡayyir ve müteḡavvil olmaḡla ḥāl denildi. Nitekim maḳām-ı sābit ve müsteḡarr olmaḡla maḳām denildi. Ya'nī ḥāl devām üzerine olmayup şıfāt-ı nefis zuḫūr etdikde zā'il olsa ḥāl denilir. Devām üzere olan melekeye maḳām denilir. Mā-ba'dına izāfeti lāmiyyedir. 'Mantıḳī' fetḫ-i mīm ve āḫirinde yā-yı nisbetle 'ilm-i mantıḳa āşinā olan kimesneye denir. Ve 'ilm-i mantıḳ' ma'lūmāt-ı ḥāşıladan meṭālib-i meḥūleyi iktisābda zihni ḫaṭādan ḫıfz eden bir fen olup fā'idesi fikr ve nazarda ḫaṭāyı şavābdan temyīzdir. 'Ḥāhī' isterseñ ma'nāsına fi'l-i muzāri'-i müfred-i muḫātabdır. 'Felsefe' lūḡat-i Yūnānda muḥibb-i 'ilm ma'nāsına olan feylesof lafzından [152] ta'rīb ve müştakdır. Ve daḫi 'ulūm-ı aḳliyyeden olan 'ulūm-ı felsefe başlıca dört 'ilmi şāmildir. Evvelkisi 'mantıḳ', ikincisi 'ilm-i ṭabī'ī, üçüncüsü verā-ı ṭabī'atda olan umūra ya'nī rūḫāniyāta müte'allik 'ilm-i ilāhī, dördüncüsü fūnūn-ı erba'ayı ya'nī 'ilm-i ḫisāb ve 'ilm-i hendese ve 'im-i hey'et ve 'ilm-i müsikīyi müştamil olan 'ulūm-ı riyāziyye'dir. İmdi 'ulūm-ı felsefeniñ uşūlü fūnūn-ı seb'a-i mezkūreden 'ibāret olup cümlesiniñ aḳdemi mantıḳdır. 'Kün' ḍamm-ı kāfla eyle ma'nāsına emrdir. 'Kıyās' kitāb vezninde lūḡatde

bir nesneyi mişāl olan diğ̃er nesneye taṭbīk ve muḳābele ederek evşāf ve aḥvālını taḳdīr etmek ve iki nesneyi zihnen birbirine beñzetmek ma'nāsınadır. Ve ıştırāḥ-ı mantıkiyyūnda; *"Hüve ḳavlü mü'ellifi min aḳvāli mata sellemet lezime 'anha ez-zātiḥā ḳavlü āḥir"* ta'rīfiyle ma'rūfdur. 'Ān rā' anı. 'Ki' zīrā. 'Aşğar' hemzeniñ fethiyle ism-i tafzīl olup ziyāde şağīr ve küçük ma'nāsınadır ki burada 'ilm-i mantık murāddır. Ekber daḥi ziyāde büyük ma'nāsınadır ki 'ulūm-ı felsefe murāddır. Ve ıştırāḥ-ı mantıkda nefīcenin mevzū'una ya'nī cüz'-i evveline ḥadd-i aşğar ve maḥmūlüne ya'nī cüz'-i şānīsine ḥadd-i ekber denir. 'Münderic' indirāc maşdarından ḍamm-ı mīm ve kesr-i rā ile ism-i fā'il olup bir nesne içinde maḥfūz olan nesneye denir.

Maḥşūl-i beyt 82

Mantıḳīnīñ ḥālīnīñ ḥükmünü de ister iseñ felsefiden ḳıyās eyle anı. Ki cüz'-i ḳüllde dāḥil ve mündericdir. Ya'nī ḳişi iktisāb-ı sīret-i ḥasene ile taḥliyye-i derūn ve istiḥşāl-i 'ulūm-ı nāfi'a ile kesb-i fazīlet-i 'amel etmeyüp de ancak ḡayrileri ilzām ve iskāt ederek ızḥār-ı ma'lūmāt etmek ḡareziyle 'ulūm-ı felsefeden bir kısım ve bir cüz' vāḳi' olan 'ilm-i mantıḳa tevāḡḡul ve iştiḡal eyleyen mantıḳī bu efkār-ı fāsidesinde telef-i 'ömr-i [153] girān-beḥā eylemiş olur. Ḥafī olmaya ki bu fende ḥükemā-yı müteḳaddimīn bahş ve tekellüm ederlerdi. Ancak ibtidā añlamaları parça parça ve müteferriḳ olup Aristo'nuñ zuhūruna dek henüz mebāḥişi tehzīb ve mesā'ili cem' olunmamışdı. Aristo zuhūr etdikde mebāḥişini tehzīb ve mesā'ilini fuşūl üzere tertīb edüp fenn-i mezkūr 'ulūm-ı ḥikemiyyenin aḳdemi ve fātiḥası kıldı. Anıñçün müşārūn ileyhe mu'allim-i evvel tesmiyye olundu. Ma'lūm ola ki İmām Muḥammed Ḡazālī rahmetu'llāhi 'aleyh zamānına gelince ekşer mütekellimīn 'ilm-i mantıḳı küfre yakīn 'add eylemişler iken andan soñra gelen muḥaḳḳıḳīn; *"Fenn-i mezkūr farz-i kifāye olup her beldede 'ālim-i mantıḳ olan bir zātiñ bulunması lāzımedendir."* demeleri maḥall-i 'ibret ve öteden berü efkār ve enzār-ı 'ulemānīñ birbirine muḥālīf ve mu'arız ve belki birinin bir vāḳit de olan fikri vāḳit-i āḥirde olan fikrine münāfi ve münāḳış ola geldiğine bir ḥüccettir. Lākin 'ilm-i mezkūr maḳşūd-ı bi'z-zāt olmayup meḳāşıdı taḥşīle vesīle ve āletdir. Kezā fī tercüme-i İbn-i Ḥaldūn. 'Örfi-i Şīrāzī rahimehu'llāh:

Kesī kez 'ilm-i mantıḳ dem zened bī-'aşḳ mīşāyed

Ki beşmārī be-dūn-ı intisāb faşl-ı ḥayvāneş

Fuzûlî-i Bağdādî rahimehu'llāh:

Eyleseñ tūṭīye ta'līm-i edā-yı kelimāt

Sözi insān olur ammā özi insān olmaz

83. Ān bed aḥter k'eş müneccim güfte-i çün her eşer

Pîş-i ô müsned be-aḥter şüd Hudāyeş aḥterest

‘Ān’ o ve ol ma'nāsına ism-i işāretidir. ‘Bed aḥter’ bed baht ve uğursuz ma'nāsına ānıñ müşārün ileyhidir. ‘Ki’ edāt-ı rābṭ-ı şıfat. ‘Şīn’ zamīr-i ğa'ibī, bed aḥtere rāci'dir. ‘Müneccim’ mīmiñ ḍammı ve nūnuñ fethi ve cīmiñ kesriyle tencīmden ism-i fā'il olup nücūmuñ ṭulū' ve ğurūb ve sā'ir evzā'ı fennine āşinā olmağla aḥvālını zabṭ-ı taḳvī eden ādeme denir. [154] ‘Güfte’ söylemişsin ma'nāsına māzī-i muḳayyed olup müneccim mef'ul-i ḳavlīdir. ‘Çün’ çünki. ‘Eşer’ hemzeniñ ve şānıñ fethalariyle bir nesneniñ vücūduna delālet eden nesneye mevzū'dur. Ve ḥadīş ve ḥaber ma'nālarına müsta'meldir. ‘Pîş-i ô’ müneccimiñ öñünde. ‘Müsned’ bir kelām ve ḥaberi bir ādeme ‘azv ve nisbet eylemek ma'nāsına olan isnāddan ḍamm-ı mīmle ism-i mef'uldür. ‘Bā’ şıladır. ‘Aḥter’ yıldızla denir. ‘Şüd’ oldu. ‘Hudāyeş’ o müneccimiñ Hudāsı demekdir, mübtedā aḥter ḥaberi.

Maḥşūl-i beyt 83

Ol ṭālī'siz ki sen aña müneccim demişsin. Anıñ 'indinde her bir fi'l ve eşer kevākibe isnād olunmağla anıñ Hudāsı güyā yıldızdır. Ve daḥi ma'lūm ola ki *Muḳaddime-i İbn-i Ḥaldūn*'ıñ faşl-ı sādisi tercümesinde ber-taḫşıl beyān olunmuşdur ki kevākibiñ mā-tahtına te'sīri bātılır. Zīrā Cenāb-ı Allāh'dan başka fā'il yokdur. Ve enbīyā-yı 'izām 'aleyhi's-selām ḥazērātı nücūmuñ şān ve te'sīrātını münkirlerdir. Nitekim mervīdir ki veled-i mükerrem-i Muştafi Ḥazret-i İbrāhīm'in vefātında ittifāken ḥusūf vāḳi' olmağla bu muşībet-i semāviyye anıñ vefātından nāşīdır denilmeğın bunu red için Efendimiz 'aleyhi's-selām ḥazretleri “*İnne's-şemse ve'l-ḳamera lā yehşufān li-mevti aḥadin velā li-ḥayātihi*” ḥadīş-i şerīfini buyurmuşlardır. Ma'nā-yı münifī şems ve ḳamer bir kimseniñ mevt ve ḥayātı için tutulmazlar demekdir. İmām Ebū Yūsuf rahmetu'llāhi 'aleyh buyurmuşdur ki; “*Üç 'ilmden mā'adā her 'ilmi ta'allüm et; ol üç 'ilmden birisi 'ilm-i nücūmdür ki müceb-i şe'āmetdir, ikincisi mādde-i maḥşūşa senden başka mādde ile taḥlīk-i zehebden 'ibāret olan kimyādır ki iflāsı trās eder, üçüncüsü*

dinde bahş ve cidâldır ki bu daği zındıkaya bādī olur. ” Ve daği fuḍālā-yı dīn ve ‘ulemā-yı yakīn “Men āmene bi’n-nücūmi feḳad keḳere” ḥadīṣ-i [155] şerīfini taḥḳīḳ edüp Ḥazret-i Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhü ‘aleyhi ve sellem şol ma’nāya işāret buyururlar ki şol kimse ki tedbīr-i ‘ālemde nücūm ve kevākib Ḥaḳḳ sübhānehu ve te’ālānıñ emrine musahḥar olmayup ḥāşā her biri emrinde bi-enfūsihā müstaḳiledir deyü i’tikād eylese taḥḳīḳ ol kīmse kāfirdir. İmām Muḥammed Ġazālī ḳuddise sirruhü’l-‘ālī İḥyā’u ‘Ulūm’da buyururlar ki; “Nücūmda menḥīy ‘anh olan iki emrdir: Birisi nücūm-ı müstaḳile āşārına fā’iledir deyü taşḍīḳ eylemekdir. Pes bu i’tikād bāṭıl ve menḥīdir. Ve birisi daği mübḥemīyyeti taşḍīḳ menḥīdir. Zīrā mübḥemin aḥḳāmı ‘an cehldir. ‘İlm-i nücūm ise ba’zı enbiyāya mu’cizedir. Ba’dehu indirās bulmağla muḥteliṭ olan şeyden gayrı bāḳī ḳalmayup erbāb-ı nücūm anıñ içün ḥaṭādan şavābı teşḥīş ve temyīz etmemişlerdir. Lākin kevākib bi-emri’llāhi te’ālā esbāb-ı āşār olup ve āşār-ı mezḳūra Ḥazret-i Ḥaḳḳ ve Ḳādir-i Muṭlaḳ celle şānehuniñ ḥaḳḳ ve taḳḍīri ile ḥāşıl olur deyü i’tikād olunsa ḳādiḥ-i dīn olmayup belki ḥaḳḳ üzere i’tikād etmiş olur. ”

84. İḥtiyārī nīst ô rā iḥtiyār ez vey mepors

İḥtiyār-ı cümle güm der-iḥtiyār-ı dāverest

‘İḥtiyār’ üründülemek ma’nāsına maşḍardır. Yāsı vahdet veyā tenkīrdır. ‘Nīst’ yokḳdur. İḥtiyār mübtedāsının ḥaberidir. ‘Ô’ zamīr-i ḡā’ib-i munfaşılı beyt-i sābıḳdaki aḥter kelimesine rāci’dır. ‘Rā’ taḥşīş içün. ‘Ez vey’ müneccimden. ‘Mepurs’ ḍamm-ı bā-yı Fārisiyye ile pursīden maşḍarından şorma ma’nāsına nehy-i ḥāzırdır. İḥtiyār mef’ūl-i şarīḥi ve ez vey ḡayr-ı şarīḥidir. İḥtiyārıñ cümleye izāfeti lāmiyyedir. Ve mübtedā. ‘Dāver’ feth-i vāv ile bunda esmā-yı şerīfe-i ḥākim-i ḥaḳīḳī cellet-i ‘āzametedendir. Aşlı dād āver olup keşret-i isti’māl ile dāl-ı şāniyye ḥazf olundu. ‘Ādālet getirici ma’nāsına vaşf-ı terkībīdir. Edāt-ı ḥaber güm lafzına muḳayyedir. [156] ‘Güm’ kāf-ı Fārisiyyeniñ ḍammiyle zāyi’ ma’nāsına olup iḥtiyārıñ ḥaberidir.

Maḥşūl-i beyt 84

Kevākibiñ seyr ve ḥareketi kendi iḥtiyārlariyle olmayup ancaḳ āferīnende-i āsmān ü zemīn olan Rabbü’l-‘ālemīn ḥazretleriniñ irāde-i ‘ālīyyesiyle olduğuna mebnī müneccimden iḥtiyārāt şorma. Zīrā ecrām-ı ‘ulviyye ve ecsām-ı süfliyyeniñ iḥtiyārı ol

hâkim-i hâkîkî celletü 'azametühü hâzretleriniñ meşîyyet-i ilâhiyyesinde mahv olmuşdur. Nitekim Ebu'l-Kâsım ed-Dehvi bir kaşidesinde demiştir:

Mâ hâzihi'l-necmü's-süvārā
El-'ibādu yedun ev āmā
Yakzī 'aleyhā ve leyse taktaẓī
Ve mā lehā fi'l-verā iktizā

Ya'nī bu kevākib-i seyyāre ancak kullar ve cāriyyeler ya'nī 'ubūdiyyet ve mahkūmiyyet hālinde olarak anlara hüküm olunup anlar hüküm edemez. Ve anlarıñ halk içinde bir güne hüküm ve te'sirleri yokdur. Ya'nī anlar dañi ecsām-ı sâ'ire gibi münfa'il ve müte'essir olup müdebbir ve mü'essir değildir.

85. Çerh ü encüm cinn ü merdüm her yek incā müztarend İhtiyār-i cümle piş-i men yucibu'l-müzterest

'Çerh' cīm-i Fārisīniñ fethiyle felek ma'nāsınadır. Ve mutlağa devrān şāhibi olan nesnelere de denir. Meşelā sâ'at çerhi gibi. 'Encüm' hemzeniñ fethi ve nūnuñ sükūnu ve cīmiñ dammiyle necmiñ cem'idir. 'Necm' feth-i nūn ile sitāre ve yıldız ma'nāsınadır. 'Cinn' cīmiñ kesriyle mutlağa havāssıñ mecmū'undan müstetir olan rūhānīyūna ıtlāk olunur ki ins muķābilidir. Bu şüretde melā'ike ve şeyātīn dahil olur. İmdi mela'ike ile cin beyninde 'umūm ve huşuş-ı mutlak vardır. Her melā'ike cindir. Ve her cin melā'ike değildir. Cin rūhānīyūniñ [157] ba'zına ıtlāk olunur. Zīrā rūhānīyūn üç kısım olup kısım-ı evvel 'ahyārdır' ki melā'ike-i kirāmdır. Kısım-ı şānī 'eşrārdır' ki şeyātīndir. Kısım-ı şālīs 'evsātdır' ki ahyār ve eşrārı müstemildir. Ki cin tātā'ifesidir. 'Merdüm' feth-i mīm ile ādem. 'Her yek' her birisi. 'İncā' fi'l ve hareketinde. 'Müztar' ihtiyāc ve mecbūriyyet ma'nāsına olan ıztırār maşdarından ism-i fā'ildir. Ve dañi çerh ve encüm ve cin ve merdüm lafzları mübtedā. Müztar haberi. '-nd' est edāt-ı haberiniñ cem'idir. 'Piş' bā-yı Fārisiyye-i memdūdeniñ kesriyle oñ ma'nāsınadır ki muķābili pes lafzıdır. Ve ilerü ma'nāsına da gelir. Mā-ba'dına muzāfdır. 'Men' mīmiñ fethiyle ism-i mevşūldır. 'Ellezī' ma'nāsına ekşerī zū'l-'uķūlda müsta'meldir. Ve teşdīd-i nūn ile batmān ve kudret helvāsı ve minnet ma'nālarıdır. Ve Fārisīde nefis-i mütekellim-i vahide zamīridir. 'Yucīb' icābet maşdarından dāmm-ı yā ile fi'l-i muzāri'-i ma'lūmdur. Sā'iliñ niyāzını kabūl eder

ma'nāsına. Fā'ili tahtında müstetir hüve zamīri men lafzına rāci'dir. Ve mef'ülü el-müzṭar lafzıdır. Evvelindeki elif ve lām ḥarf-i ta'rīfdir.

Maḥşül-i beyt 85

Felek ve kevākib ve cin ve insiñ her biri if'āl ve ḥarekâtında müzṭarlardır. Zîrâ cümleñiñ ihtiyârı ol mucību'l-muzṭarın olan Hudâ-yı Mûte'āl ḥazretleriniñ nezd-i 'azamet-i ulûhiyyetindedir. Ya'nî şems ve kâmer ve nücûm ve ṭabāyi' bunlarıñ cümlesi Fâtıru's-semāvât ve'l-'arz ḥazretleriniñ emrine müsahḥar olup hîç biriniñ bi-zâtihi fi'l ve ḥareketleri olmadığını bilüp i'tikâd etmelidir.

'Âlem esîr-i dest-i meşîyyet değıl midir?

Ve dağı *Aḥlāk-ı 'Alā'î* nām kitāb-ı ḥikmet-nisābda mestûrdur ki felekîyât-ı intizām emr-i benî âdem içün ve ol 'âlem-i bālâ bu 'âlem işlâhıçün maḥlûkdur. Nitekim; [158] ḥadîş: "*Levlâke levlâke lemâ ḥalaktü'l eflāk*" delâlet eder. Ve derler ki Tevrât'da vârid oldu ki: "*Yâ benî âdem ḥalektüke li eclî ve ḥalektü'l-eşyâ'i li eclike*" ecrām-ı semâviyyeniñ ḥidmetlerine delâlet eder. Nitekim Şeyḥ Sa'dî *Dībâce-i Gülistân*'ında buyurmuşlardır:

Ebr ü bād ü meh ü ḥurşîd ü felek der-kârend
Tâ tü nânî bekef ârî vü be-ğaflet neḥorî
Heme ez behr-i tü ser-geşte vü ferman-berdâr
Şarṭ-ı inşâf nebâşed ki tü fermân neberî

Ve Cenâb-ı nâzım ḳuddise sirruh dîvânlarında buyururlar:

Mebîn hey'et-i çerḥ-i gerdân ki bâşed
Nücûmeş gehî bâziğ ü gâh âfil
Ḥalîlu'llâh-âsâ zi te'yîd-i fîṭrat
Cüz' âyât-ı fâtır meḥ'ân z'în heyâkil
Eger ḳâbilî fi'l-i ḥod yek-ṭaraf nih
Bebîn nûr-i fâ'il 'ayân der-ḳavâbil

86. Ma'nî-i ma'şer ma'îyyet bâ şer âmed z'ân sebeb

Nîst z'în ma'şer kesî bî-şer eger Bû Ma'şerest

‘Ma‘nī’ izāsına elfāz vaz‘ olunan şüret-i zihniyyeden ‘ibâretidir. Bunda kesr-i nūn ileidir. Zīrā āhırinde yā şüretinde elif olan isimler Fārisīde yā ile teleffuz olunmak kâ‘idedir. Mā-ba‘dına izāfeti lāmīyyedir. Hāfī olmaya ki āhırinde hā-yı resmiyye yahud yā-yı memdūde bulunan kelimeye hāl izāfetinde bir hemze ve eger elif yahud vav-ı memdūde bulunur ise bir yā ziyāde kılınır. ‘Hāce-i cihān’, ma‘nī-i beyt’, ‘yektā-yı ‘ālem’, ‘gīsū-yı mu‘anber’ gibi. ‘Ma‘şer’ mīm ve şīnīñ fethalariyle müttehiżü’ş-şān cemā‘ate denir. Meşelā bir ādemiñ ehl ve müte‘allekātı ve nev‘-i cin ve nev‘-i insān gibi. ‘Ma‘īyyet’ feth-i mīm ve kesr-i ‘ayn ve feth-i yā ile berāberlik ma‘nāsınadır. ‘Bā’ muşāhebet içündür. ‘Şer’ mukābil-i hayrdır. ‘Āmed’ geldi. ‘Z’ān sebep’ ol sebebeden. Ve daħi lisān-ı ‘Arabda şol hable itlāk olunur ki anıñla şuya erişeler. Ba‘dehu her şol nesne ki [159] anıñla gayrı şeye vüşül müyesser ola. Sebeb andan isti‘are kılındı. Nitekim “*Es-sebebü hüve’l-ḥabl ellezī yeteveşşalü bihi ilā’l-mā’ şümme esta’irü li-küllü mā yeteveşşalü bihi ilā şey’in āḥar.*” ta’rīfiyle mu‘arrefdir. ‘Nīst’ değildir. Veyahud yokdur. ‘Z’īn ma‘şer’ bu cemā‘at-i müneccimīnden. ‘Kesī’ bir kimse. ‘Bī-şer’ şersiz. ‘Eger’ her ne kadar. ‘Bu Ma‘şer’ Ebū Ma‘şer ise de. ‘Est’ edāt-ı haberdır.

Maḥşül-i beyt 86

Ma‘şer kelimesiniñ ma‘nāsı şer ile berāberlik geldi. Ol sebebeden bu cemā‘at-i müneccimīnden bir kimse şersiz değildir. O kimse re‘īs-i müneccimīn olan Ebū Ma‘şer ise de. Ya‘nī ma‘şer lafzı berāber ma‘nāsına olan ‘ma‘’ lafziyle hayr mukābili olan ‘şer’ lafzından mürekkeb i‘tibār olduğuna nazaran ma‘nā-yı terkībī şer ile birlikde demek olur. Bu şüretce ma‘nā-yı beyt bu ma‘şer-i müneccimīnden hīç biri şer ve ‘uḳūbatdan hālī olmaz. Her ne kadar ol kimse fenn-i nücūmda Ebū Ma‘şer gibi kesb-i mahāret etmiş olsa bile. Zīrā fen sebebiyle kazā ve kader-i ilāhīden firār edüp necāt bulmak mümkün değildir. Li-Cenāb-ı Şeyḫ ‘Attār:

Hīç kes ez ḥod kazā rā red nekerd

Her ki rāzī şüd kazā rā bed nekerd

Ve daħi mūmā ileyh Ebū Ma‘şer’iñ ismi Ca‘fer ibn Muḥammed ibn ‘Ömerü’l-Belhī’dir ki muḥaddema Bağdād’da aşḫāb-ı hadīşden olup zamānınıñ feylesofu olan Ya‘ḳūb ibn İshāk el-Kindī’den ḥisāb ve hendeseden bir miqdār mesā’il ta‘allüm etmekle Ebū Ma‘şer mütelezziz olup taḥşīl-i ‘ulūm-ı riyāziyyeye tālib ve ta‘allüm ve

tekmilden sonra ‘ulūm-ı nücūma iştiğāl ve taḥṣīl ile ehl-i zamānına fā’ik oldu. Ve kendiniñ hey’et ve zīcden teşānīf-i maḳbūlesi vardır. Ve aḥkām-ı nücūmda mahāret-i tāmme ile ma’rūf olup ḥattā bir māddeyi vuḳū’undan evvel haber verdiği için ḥalīfe Müste’in kendüyi [160] bir ḥaylice ḳamçı ile darb etdiğinden “*Aṣebtü fe ‘aḳebtü*³⁸⁰” der imiş deyü mervīdir. Vefātı ikiyüz yetmiş iki senesinde vuḳū’ bulmuştur.

87. Nūr-ı tevḥīdest der-dil meṣ’ar-i idrāk-i Ḥaḳḳ

Ma’ṣer-i aḥter perestān rā kūcā ān meṣ’arest

‘Nūr’ ḍamm-ı nūn ile ziyā ve aydınlık ma’nāsınadır ki zulmetiñ zıddıdır. Tevḥīde izāfeti lāmiyye olup muḳaddem-i ḥaberdır. ‘Tevḥīd’ tef’īl bābından maṣdardır. Ḥaḳḳ te’ālāniñ vaḥdāniyyet-i ḥaḳīḳiyyesine īmān ve iḳrār etmek ve bir nesneyi bir ḳılmaḳ ma’nāsına. ‘Der’ edāt-ı zarf. ‘Dil’ ḳalb. ‘Meṣ’ar’ feth-i mīm ve sūkūn-ı ṣīn ve feth-i ‘ayn ile maḥall-i idrāk ve ṣu’ūr ma’nāsınadır. İdrāke muzāf olup mu’ahḥar-ı mübtedādır. ‘İdrāk’ if’āl bābından ‘aḳl etmek ve aḥlamak ve erişmek ma’nāsına maṣdardır. Ḥaḳḳa izāfeti maṣdarıñ mef’ūlūnedir. ‘Ḥaḳḳ’ feth-i ḥā ile Esmā-i Ḥüsna’dan bir ism-i ṣerīfdir. Ve muṭābaḳat ma’nāsına da gelir. ‘Aḥter perestān’ aḥter perestiñ cem’idir. Aḥter perest vaṣf-ı terkībīdir. Yıldıza ṭapıcı ma’nāsına. Müneccime ıṣtılāḥ olmuştur. ‘Rā’ edāt-ı ta’līl. ‘Kūcā’ ḍamm-ı kāf ile istifhām içündür. Ḳande ma’nāsına. ‘Ān’ ism-i işāretiniñ müṣārūn ileyi nūrdur. ‘Est’ be-ma’nā hest.

Maḥṣūl-i beyt 87

Ḥaḳḳı idrāk etmeğe maḥall “*İnne’llāhü ‘ibāden ḳulūbihim enverü mine’ş-ṣems*” ḥadīs-i ṣerīfī feḥvāsınca ancaḳ ḳalbde leme’ān eyleyen tevḥīd nūrudur. İmdi ma’ṣer-i müneccimīn için o nūr ḳande ḥāşıldır. Ya’nī kāffe-i umūrunu Cenāb-ı Müsebbibü’l-Esbāb’a tefvīz eyleyen ehl-i tevḥīdiñ dil-i āgāhlarında Āf-tāb-ı ‘ālem-āra gibi ziyā-pāṣ ve cemī’ ezvāḳ-ı rūḥāniyyeye mübtedā olan nūr-ı tevḥīd ecrām-ı ‘ulviyyeye te’ṣīr isnādiyle fā’il ve müdebbir [161] ıtlāḳ eyleyen ṣirzime-i müneccimīn için ḥāşıl olmaz. Ḥāfız:

Bebīn tefāvūt-i reh k’ez kūcāst tā bekūcā

³⁸⁰ اصبت فعوقبت

88. Hikmet-i Yūnānīyān peygām-i nefsest ü hevā

Hikmet-i imānīyān fermūde-i peygamberest

‘Hikmet’ kesr-i hā ile şıfat-ı ilāhiyyeden olduğu hâlde “*Ma ‘rifetü’l-eşyā’ ve icāduhā ‘alā gāyreti’l-aḥkām ve’l-itḳān*” ‘unvāniyle ve hikmet-i insāniyyeyi “*Ma ‘rifetü’l-mevcūdāt ve fi’lū’l-ḥayrāt*” ‘ibāretiyle ta’rīf eylediler. Yūnānīyāna izāfeti lāmiyyedir. ‘Yūnān’ İbn-i Yāfeş ibn Nūḥ ‘aleyhi’s-selām olup Baḥr-ı Rūmī sāhilinde meḳs ve iḳāmet etmekle ba’zı ervām ile mücāveret ve ülfet eylemiştir. Āhirindeki yā edāt-ı nisbet ve elif ve nūn edāt-ı cem’dır. ‘Peygām’ bā-yı Fārisīniñ fethi ve yāniñ sūkūniyle haber ma’nāsınadır. Nefse izāfeti lāmiyye. Ve elifsiz peygām daḥi bu ma’nāyadır. ‘Nefs’ nūnuñ fethi ve fāniñ sūkūniyle cān ve rūḥ ma’nāsınadır. Hikmet mübtedā peygām haberi. ‘Est’ edāt-ı haber. ‘Vāv’ ‘āṭife. ‘Hevā’ fethateynle bir nesneye meftūnluḡa denir, ‘Aşk’ ma’nāsına. Ve nefsiñ irāde ve ārzūsuna denir ki murād şehvāta ārzūdur. Hikmetiñ imānīyāna izāfeti lāmiyyedir. ‘Imānīyān’ ehl-i imān ve muvaḥḥidler demekdir. ‘Fermūde’ feth-i fā ile fermūden maşdarından ism-i mef’ūldür. Buyurulmuş ma’nāsına hemze-i müctelibe izāfet içündür. ‘Peygamber’ fi’l-aşl haber getirici ma’nāsına vaşf-ı terkībī olup şoñra nebī ve resūl ma’nāsına ḡalib oldu. Hikmet mübtedā fermūde haberidir.

Maḥşūl-i beyt88

Yūnānlıların hikmeti nefis ve hevālarınıñ haberidir. Ehl-i tevḥīdiñ hikmeti ise Ḥazret-i Peygamber ‘aleyhi’s-selāmıñ buyurmuş oldukları eḥādīs-i şerīfedir. Ya’nī Yūnānīyāniñ ‘ilm-i hikmeti tilḳā-yı nefislerinden olmaḡla ‘indiyāt ve farzīyāt [162] kabīlindendir. Lākin ḥükemā-yı İslāmiyyeniñ ‘ilm-i hikmeti Peygamberimiz ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām ḥazretleriniñ lisān-ı dürer-bārlarından “*Vemā yenṭiḳū ‘ani’l-hevā in hüve illā vaḥyu yūḥā*” nazm-ı celīli feḥvāsınca vaḥy-i ilāhī ile şādır olan kelimāt-ı hikmet-āyātlarıdır. Şeyḫ Bahā’üddīn Āmili *Nān ü Helvā* nām kitābında buyurur:

Çend çend ez hikmet-i Yūnānīyān

Hikmet-i imānīyān rā hem-bedān

Ḥāce Ḥāfız:

Çerāḡ-ı mürde kücā şem’-i Āf-tāb kücā

Ma'lûm ola ki Yûnândan evvel 'ulûm-ı hikemiyyeye râğbet edenleriñ aqđemi kudemâ-yı ehl-i Bâbil ve Mısr olup anlara dağı bu 'ilmler Hind'den mûntakıl olmuştur. Şoñra Farsa intikâl eyleyüp anlardan dağı İskender ibn Fîlifos'uñ Dârâ'ya ğalebesiyle memâlikini istilâ etdikde ehl-i Farsıñ bî-hisâb kitâblarına mâlik olmasıyla 'ulûm-ı hikemiyye Yûnâna mûntakıl olmuştur. Pes Cenâb-ı nâzımıñ dağı hikmeti Yûnânîyâna nisbet ederek Yûnânîyân buyurmaları buña mebnîdir. Hafî olmaya ki târîh-i mîlâddan üç yüz sene muqaddemleri Yûnânistân'ıñ ahvâli muhtell olarak 'ulûm ve fûnûn dağı inkırâza yüz tutup şahîhan hükemâ denilecek zevât kalmamışdı. Vaqtâ ki devlet-i Yûnân'da mûnkariz ve saltanat-ı kayâşıraya mûntakıl olduysa anlar dağı bu 'ulûmu terk edüp hemân kütübde mestûr olarak hazînelerinde bâkî kaldı. Şoñra hulefâ-ı 'Abbâsiyyeden yüz doksan sekiz senesinde yedinci halîfe olan 'Abdu'llâh el-Me'mûn bin Hârûn er-Reşîd gelüp kendisi dağı ehl-i 'ilm olmak hasebiyle 'ulemâ ziyâde râğbet ve i'tibârı olduğundan bu 'ulûm-ı hikemiyyeye ziyâde harîş olarak 'ulûm-ı Yûnânîyyeyi istihrâc ve haţt-ı 'Arabî ile istinsâh zımnında mülûk-ı Rûma pek çok mütercimler irsâl ve tesyîr ederek 'ulûm-ı mezkrûreyi kâmilten celb etdi. Ve ibtidâları hükemânıñ ekşerîsi naşâra yahud yehûddan olup refte refte millet-i İslâmiyyeden zuhûr eden hükemâ milel-i sâ'ireyi başdırmışdır.

[163]

89. Nâme k'eş 'unvân ne kâle'llâh yâ kâle'n-nebîst

Hâşıl-ı maẓmûn-i ân hüsrân-ı rûz-ı maḥşerest

'Nâme' bunda kitâb ma'nâsınadır. Sa'det-nâme ve hümayûn-nâme gibi. 'K'eş' ki edât-ı râbitasiyle şîn zamîr-i ğa'ibinden mürekkebirdir. Zamîr 'unvâna muqayyed ve nâmeye râcî' olup nâme ki 'unvâneş kâle'llâh nîst taqđirindedir. 'Unvân' çamm-ı 'ayn ile mektûb ve kitâbıñ ser-nâme ve dîbâcesine denir. Kemâl İşfahânî:

Câvidân restî eger hubb-ı Resûl ü aşḥâb

Ber-ser-i nâme-i a'mâl-i tü 'unvân kereded

'Kâle' kavî maşdar-ı ecvfinden vâvıñ elife kalbiyle fi'l-i mâzî-i müfred-i mezkrû-ı ğa'ibdir. Dedi ve buyurdu ma'nâsınadır. İsm-i Celâl fâ'ilidir. 'Yâ' harf-i terdîd, elif lâm harf-i ta'rîf. 'Nebî' feth-i bâ ile resûl ve peygamber ma'nâsınadır. Tafşîli altmış ikinci beytde mürûr eyledi. 'Hâşıl' ism-i fâ'il. Maẓmûna izâfeti lâmiyyedir. 'Maẓmûn'

kelâmiñ ma'nâ ve mefhûmu ve ber-ma'nâ-yı laţîf ve hafîyi mutaẓammın olan kelâmdır. İsm-i işârete izâfeti lâmiyyedir. 'Hüsrân' damm-ı hâ-yı mu'ceme ile bir kimse yolundan azmak ve gümrâh olmak ma'nâsına. Rûza muzâfdır. 'Maḥşer' ḥaşr ve cem' olunup toplanacak mahall. Rûzuñ muzâfün ileyhidir.

Maḥşül-i beyt 89

Bir kitâb ki anıñ dībâcesi kâle'llâhü te'âlâ veyaḥud kâle'n-nebî 'aleyhi's-selâm değildir. Öyle kitâbıñ ḥâşıl-ı mâ'nâsı rûz-ı maḥşerde ḥüsrândır. Ya'nî 'ilm-i tefsîr ve ḥadîş ve fıkḥ ve âşâr-ı selef-i şâlihîn gibi tettebbu' ve mü'tâla'ası ve muḳteẓâsiyle 'amel etmesi kişiniñ sebeb-i sa'âdet-i sermedîsi olan kütüb-i şerîfeyi terk ederek kendisiniñ emr-i dîn ve dünyâsına müte'allik olmayan 'ulûm-ı gayr-ı nâfî'aya iştiğâl ile tazîy-i 'ömr-i 'azîz eylemek rûz-ı cezâda müceb-i ḥüsrân ve nedâmetdir. Nitekim Ḥazret-i nâzım ḳuddise sirruh ferzendâr-ı çemendleri [164] Yûsuf Ziyâ'üddîn efendiye tahşîl-i 'ilm-i zarûrî eylemek ḥaḳḳında kitâb-ı *Bahâristân*'ında buyururlar:

'İlmî ki nâ-güzîr-i tû bâşed bedân girây
V'ân râ k'ez ân güzîr büved cüst ü cû mekûn
V'ân dem ki ḥâşıl-ı tû şeved 'ilm-i nâ-güzîr
Gayr ez 'amel be müceb-i ân ârzû mekûn

Ve Sünbülzâde Vehbî Efendi merḥûm *Nuḥbe*'sinde buyurur:

'İlm bir deryâdır ânıñ al iyi incülerin
Yohsa mümkün değil insâna göre cem'-i 'ulûm

Ve daḥi "*El-ḥikmetü dâlletü'l-mü'min aḥezahâ innemâ vecede*" ḥadîş-i şerîfi muḳteẓâsınca işine yarayacak ve i'lâ-yı kelimetu'llâha medâr olacak bi'l-cümle esbâbı cem' ve idḥâr etmek mü'min ve muvaḥḥid olanlarıñ farîzâ-ı zimmetleridir. Ḥendek vaḳ'ası bu bâbda bize bir büyük delîldir. Medîne-i Münevvere'niñ etrâfına ḥendek çevrilmek ḥuşûşunu Selmân-ı Fârisî raḍiya'llâhü 'anh ḥazretleri ḥâk-pây-ı Ḥazret-i Risâletpenâhîye 'arz ve ihtâr etdikde bu keyfiyyet 'Arabistân'da meşḥûd olmamış ve mecûsîden rivâyet olunmuş iken buñâ taraf-ı nebevîden müsâ'ade buyurulmak ümmete bir büyük dersdir.

90. Nîst cüz' büy-ı nebî rehber tû râ süy-ı 'alâ

Ez ‘Alī ān cū ki Bū ‘Alī müstaḳzerest

‘Nīst’ yokdur. ‘Cüz’ bûy-ı nebī’ bûy ıkoı ve ümīd ma‘nāsınadır. Ḥāzret-i Nebī’niñ ıkoıusundan ğayrı. ‘Rehber’ aşıında berende-i reh idi. Yola ğötürücü ma‘nāsınadır ki mürşid demektir. ‘Tü rā’ saña. ‘Sûy-ı ‘alā’ ‘aynıñ fethiyle şeref cihetiyle bülend mertebe olmaı ma‘nāsınadır. Sûyıñ ‘alāya izāfeti mevşūfuñ şıfatınadır. ‘Ez ‘Alī’ Ḥāzret-i ‘Alī’den. ‘Ān’ ol rāyiḥa-ı ‘anberīn-i peyġamberīyi. ‘Cū’ ḍamm-ı cīmle taleb kııl ma‘nāsına emrdir. Ān mef‘ül-i şarīhi ve ez ‘Alī ğayr-ı şarīhidir. ‘Ki’ edāt-ı ‘illet. ‘Bū-yı Bū ‘Alī’ Ebū ‘Alī Sīnā’niñ ıkoıusı. ‘Müstaḳzer’ ḍamm-ı mīmle ism-i mef‘ül olup murdār ve nā-pāk demektir. [165]

Maḥşül-i beyt 90

Saña cānib-i bālāya rehber ve mürşid rāyiḥa-ı ṭıbe-i Ḥāzret-i Peyġamberīden ğayrı yokdur. İmdi ol bûy-ı ‘anber-terīnīde Ḥāzret-i ‘Alī’den taleb kııl. Zīrā Ebū ‘Alī İbn-i Sīnā’niñ ıkoıusu nā-pākdir. Ya’nī kişiniñ sa‘ādet-i ebediyyesine bā’iş ve fevz ve felāḥına bādī ancaı Peyġamberimiz ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām ḥāzretleriniñ şer‘-i şerīflerine iktidā ve eșer-i nebevīlerine iktifā ile olup bu sa‘ādet-i sermediyyeye nā’iliyyet ancaı şān-ı velāyet-penāhīlerinde “*Ene medīnetü’l-‘ilm ve ‘Alī bābuhā*” buyurulan Ḥāzret-i ‘Alī kerrema’llāhü vecchü ve rıḍau’llāhü te‘ālā ‘anh’ıñ kelimāt-ı ḥaḳīḳat-āyātlarıñ kemāl-i muḥabbet ile tetebbu’ ve mücebiyle ‘amel etmekle müyesser olur. Yoḥsa felāsife-i İslāmiyyeden re’īs Ebū ‘Alī İbn-i Sīnā’niñ mü’ellifāt-ı felsefiyyesini müṭāla’a ile bu sa‘ādete vüşül mümkün olamaz.

Ḥilāf-ı peyember kesī reh ğüzīd
Ki herġiz be-menzil neḥ’āhed resīd
Muḥālest Sa’dī ki rāh-ı şafā
Tüvān reft cüz’ ber-pey-i Muştafā

Ve daḥi muṭlaı olarak zıkr olunduıda kāmile maşrūf olup rāyiḥa-ı ṭıbe murād olunur. Zīrā maḳām-ı medḥ aña ḳarīnedir. Ve bûy-ı cennet ve emşāl-i revāyiḥ-i ṭıbedendir. Bināberīn Efendimiz ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām rāyiḥa-ı ṭıbeye muḥabbet buyururlardı. Ḥāzret-i Ya’kūb ‘aleyhi’s-selām leṭāfet-i zātiyyesi ḥasebiyle rāyiḥa-ı ḳamış-ı Yūsuf ‘aleyhi’s-selāmı mesāfe-i ba’ideden ḥiss-i zāhirleriyle istişmām buyurup sā’irler istirvāḥ edemezlerdi. Zīrā keşāfet-i vücūd ve küdüret-i dilleri māni’ idi. Çünkü insānda

bīnī-i ma'nevī olmadıkça bīnī-i zāhir bu ma'kūle revāyih-i tībeyi istiṣmām edemez. Ve'l-'a'vām ve havāṣṣ müsāvī olmak lāzım gelir. Būy-ı ma'nevī kişiye Cenāb-ı Hakk'ın cenāb-ı ma'nevīsine delīl ve rehber olur. Zīrā istiṣmāmdan murād meṣmūm olan nesneniñ maḥalline vūṣūldür. Ya'kūb 'aleyhi's-selām rāyiḥa-ı kāmīṣi istiṣmāmdan nefsi kāmīṣe ve nefsi Yūsuf 'aleyhi's-selāma vāṣıl olduđu gibi. Ve *Dīvān-ı* [166] H'āce Hāfız'da gelir:

Kes nedānist ki menzil-geh-i ma'şūk kücāst
İn kader hest ki bāng-i ceresī mīāyed

Fī'l-ḥaḳīka menzilgāh-ı ma'şūku ta'yīn etmek mümkün değildir. Ammā istiṣmām-ı rāyiḥa etmek delīl ve ṣāhid ma'kūlesidir. Pes bī-delīl sülūk etmek mūrīṣ-i ḥayret-i mezmume ve bā delīl sālik-i rāh olmak mūcib-i ḥayret-i memdūḥadır. Ve daḥi būy ol būydur ki dīnī ola yoḥsa dūnyevī olmaya. Ya'nī mu'anber olan būy-ı dīnī ve manevī ve ḥaḳīkīdir. Būy-ı dūnyevī ve şūrī ve i'tibārī değildir. Zīrā dūnyevī olan būy-ı zāhir burnu istiṣmām eder. Ve kimseye iḥtiṣāṣı olmaz. Fe-mā dīnī olan būyu ancak bāṭın burnu istiṣmām eder ki havāṣṣıñ şıfatıdır. Ve daḥi meṣā'ir ve havāṣṣıñ her biri Hakk'dan ni'met-i celīledir. Ez cümle burun ni'meti ki ḥāṣiyyeti istiṣmām-ı revāyih etmektir. Ve tībī isti'mālde ise menāfi'-i keṣīre vardır.

91. Dest be-güsıl ez Şifā-yı ō ki destūr-ı şekāst

Pāy yek-sū nih zi Kānūneş ki kānūn-i şerest

'Dest' be-ma'nā el. Be-güsıl emriniñ mef'ūl-i muḳaddemidir. 'Be-güsıl' kāf-ı Fārisīniñ ḍammı ve sīniñ kesriyle gūsiḥten maṣdarından fi'l-i emrdir ki lāzım ve mūte'addi olur. Ūz ve ḳopar ve ūzül ve ḳop ma'nāsına. Bunuñ muzāri'i ḳıyās üzere ḥānıñ zāya tebdīliyle gūsized ve emri gūsiz gelecek iken 'alā-ḡayrī'l-ḳıyās muzāri'i gūsiled ve emri gūsıl gelmişdir. Evvelinde bā-yı meksūre te'kīd içündür. 'Ez Şifā-yı ō' anıñ şifāsından. Ya'nī mü'ellefāt-ı İbn-i Sīnā'dan işbu; '*Manṭık*', '*İlm-i Ṭabī'ī*', '*İlm-i İlāhī*', '*Hendesiyye*', '*Hisāb*', '*Mūsikī*', '*İlm-i Hey'et*' ulūm-ı seb'a-ı felāşifeyi cāmi' bir kitābdır. 'Destūr' dāliñ fetḥiyle icāzet ve kānūn ma'nāsına olup ve ḍamm-ı dāl ile 'Arabīde vezīr ve ḳavānīn-i memleketi mūṣtemil olan kitāb ma'nālarıdır. 'Şekā' [167] 'aṣā vezninde bir kimse bed-baḥt olmak ma'nāşınadır. 'Pāy' ayak. 'Yek-sū' bir ṭarafā. 'Nih' kesr-i nūn ile nihāden maṣdarından fi'l-i emrdir.

Vaz' eyle ma'nāsına. Pāy mef'ul-i şarīhi, zi Kānūneş gayr-i şarīhidir. İbn-i Sīnā'nın Kānūn ismiyle müsemma olan kitabından demektir. 'Ki' zīrā. 'Kānūn' kānūn vezninde ocağ ve âteş-dān ve tarz ve kâ'ide ma'nalarıdır. Ve Süryānī lügatinde şühür-ı Rūmiyyeden ma'rūf iki aydır. Birine Kānūnievvel ve birine Kānūnişānī denir.

Maḥşul-i beyt

Ebū 'Alī Sīnā'nın 'Şifā' nām kitabından eliñi üz. Zīrā şekāvet kānūnu ve nümunesidir. Anın Kānūn isminde olan kitabından dañi ayağın bir tarafa қо zīrā şer ocağıdır. İmām Muḥammed Ġazālī 'aleyhi rahmeti'l-müte'ālī 'El-Munkizü mine'd-Dalāl' nām risālelerinde buyururlar; *"Ma'lūm ola ki felāsife tā'ifesi fırkalarınıñ keşreti ve mezhepleriniñ ihtilāfi üzere 'dehrīyyūn' 'tabī'yyūn' 'ilāhīyyūn' isimleriyle aḳsām-ı şelaşeyae münkasımdırlar. Şınıf-ı evvel olan 'dehrīyyūn' müteḳaddiminden bir tā'ifedir ki müdebbir-i 'ālem olan Cenāb-ı Şānī '-i Kādir'i inkār edüp bu 'ālem mine'l-ezel bi-nefsihi mevcūddur. Bunu bir şānī ' yapmamışdır. Kezālik ḫayvān nutfeden ve nutfе dañi ḫayvāndan ḫāşıl olarak ile'l-ebed bu ḫāl lüzere gider deyü zu'm ederler. Bunlar zındıkdırlar. Ve şınıf-ı şānī olan 'tabī'yyūn' dañi bir ḳavmdır ki 'ālem-i tabī'atdan ve 'acāyib-i ḫayvān ve nebātdan bahışlerini ikşār ve a'zā-yı ḫayvānātın teşrīhi 'ilmiyle de bahş eylediklerinden gāyāt umūr ve meḳāşıda muṭṭali' olan Kādir-i Hekīm ḫazretlerini i tirāfa muṣṭarr oldular. Lākin bunlar nüfūs-i insāniyyeniñ ba'de'l-fevt bir daha dirilmeyeceğine zāhib olduklarından āḫireti ve cennet ve cehennem ve kıyāmet ve ḫisābı inkār eylediler. Bunlar da kezālik zındıklardır. Şınıf-ı sālīş olan 'ilāhīyyūn' [168] felasifeden müte'ahḫirindir. İşbu 'ilāhīyyūn' tā'ifesi 'dehrīyyūn' ve 'tabī'yyūn' tā'ifelerini redd edüp anlarıñ fezāyihini irād eylediler. Şoñra Aristotāles dañi üstādı Eflātūn'ı ve anın üstādı Sokrāt'ı ve andan evvel gelen ilāhīyyūnı redd edüp kendisi cemī'isinden teberrā eylemiş ise de bu da anlarıñ rezā'il-i küfrden bi'l-külliyе kurtulamadı. Pes bunları ve anlara ittibā' eyleyen mütefelsifeyi tekfīr eylemelidir. Fārābī ve ibn-i Sīnā'nın naḳillerine nazaran Aristotāles ilāhīyātda olan mezhebini mezāhib-i İslāmīyyine yaklaştırmış ancak bunlarıñ mecmū' ḡalaṭāt-ı ihtilāfātı yiğirmi mes'eledir ki bunlalrdan üçünde anlarıñ tekfīri on yedi mes'eledе tebdī'i lāzımdır. Pes kāffe-i Müslimīne muḫālefet eyledikleri mesā'il-i şelaşeden biri anlarıñ ecsād ḫaşrolunmaz ancak müsāb ve mu'aḳḳab olan ervāḫ-ı mücerrededir. Ve 'uḳūbāt-ı rūḫāniyyedir cismāniyye değıldir ḳavlleridir. Bunlar 'uḳūbātın rūḫānī olduğunu*

işbâtda her ne kadar şâdık iseler de çünkü 'ukûbât-ı rûhâniyye olacaktır. Lâkin cismâniyyeti inkârda kâzib olup şerî'ate inanmamış oldular. Mesâ'il-i mezkûreden biri de anlarıñ Allâhü te'âlâ külliyâtı bilir cüz'iyâtı hâşâ bilmez derler. Bu dañi kezâlik küfr-i şarîhdir. Zîrâ hiç bir şey 'ilmu'llâhdan hâric değildir. Mesâ'il-i selaşeden biri de anlarıñ 'indinde 'âlemiñ kadîm olması ve ezeliyyetdir. İmdi şu üç mesâ'ilden birine bile Müslimînden hiç biri zâhib olmadı. Ammâ bu üç mes'eleniñ mâ'adâsı olarak Cenâb-ı Hakk 'Alîm-i bi'z-zâtdır. Zâ'id-i 'âlâ'z-zât bir 'ilm ile 'alîm değildir demek ve bunıñ emşâli bir takım zehâbları fırak-ı İslâmiyyeden Mu'tezile fırkası i'tikâdlarına yakîn bir i'tikâddır. Bu mişillü ile Mu'tezile'yi tekfîr etmek icâb etmez. " İntihâ-yı bi'l-hulâsa.

Emîrû'l mü'minîn in baḥş mîgüft

Be-elmâs-ı ḥaḳîḳat der-mîsüft

Li-Emîri'l-Mü'minîn kerrema'llâhü vecchü:

Za'ame'l-müneccimü ve'l-ḥakîmü küllehümâ

Lâ taḥşeru'l-ecsâdü feḳultü lehümâ

İn şaḥḥa ḳavlükümâ [169] felestü bi-ḥasîr

Ve in saḥḥa ḳavlî fe'l-ḥüsarü 'aleykümâ

[]

Çünîn güftest sultân ibn Ḥayder

Ḥakîm-i efzal ü ḥıṣṣ-i peyember

Kesî râ k'în sülḥan bihter neyâyed

Çi güyem ber-çünîn nâ-dân-ı ebter

Ma'lûm ola ki ḥekîm-i zû fûnûn İbn-i Ḥaldûn raḥimehu'llâh *Muḳaddime'si* faşl-ı sâdisinde bu vechle tenbîh buyururlar ki; " *Ulûm-ı ḥikemiyyeyi okuyacak kimseler tefsîr ve fıkha muṭṭali' ve 'ulûm-ı şer'iyye ile memlû olduğdan soñra okuyup 'ulûm-ı dîniyyeden ḥâlî iken bir kimse bu 'ulûma mukib olmamalıdır. Zîrâ bu ḥâlde dalâletden rehyâb-ı selâmet olan pek nâdirdir.* " Cenâb-ı Hakk cümlemizi ḥaḳḳ ü şavâba hidâyet ve irşâd eyleye. Âmîn. Ve dañi ḥükemâ-yı İslâmiyye içinde Fârâbî ile İbn-i Sînâ gibi kesb-i teferrüd etmiş bu kadar. Ebû Naşr Fârâbî ekber-i felâsife-i islâmiyye olup envâ' ulûm-ı ḥikemiyyeye dâ'ir altmış kadar kütüb ve resâ'il te'lîf ile mü'ellefât-ı sâ'ireniñ

şöhretini başdırmış ve kendisine Mu'allim-i Şānī dedirmiştir. Vefâtı üçyüz dokuz sene-i Hicriyyesi hilâlindeydir. Ve Ebû 'Alî bin Sînâ şeyh ve re'îs-i hükemâ-yı İslâmiyye olup aña dañi Mu'allim-i Sâliş denilmiştir. Fî'l-aşl kurâ-yı Buḥārâ'dan bir karyede üç yüz yetmiş üç târîhinde mütevellid olup ba'dehu vâlidî 'Abdu'llâh ile Buḥārâ'ya nakl eyledi. Taḥşîl-i 'ulûma iştiğal edüp isti'dād-ı Hudâ-dād ile taḥşîlden fâriğ olduğda on sekiz yaşında idi. Yiğirmi yaşına bâliğ olduğda pederi irtihâl etdi. Ba'dehu seyr ü seyâhat ederek Hemedân'a gelüp Devletü'l-Büveyh'e ittişâl edüp Şemsü'd-Devle'ye vezîr oldu. İki def'a vezâret etdikden sonra 'azl olduğda İsfahân'a teveccüh eyledi. Ba'dehu İsfahân ḥākimi 'Alâ'ü'd-devle ile Hemedân'a 'azîmet eyledikde marâz-ı kulanca mübtelâ olup gâyet-i za'findan ihtilâl-i mizâcî kuvvet bulduğda artık kendiden me'yûs olarak ğasl edüp cem'-i günâhlarına tevle eyledi. Ve yanında olan mâlını fuḳarâya taşadduk [170] ve kullarını âzâd eyledi. Ve üç günde bir ḥatm-i şerîf eyleyüp bu hâl üzere dörtyüz yiğirmi sekiz senesinde irtihâl eyledikde Hemedân'da defn olundu. Müşârün ileyh fevḳa'l-'âde zekâvet-i fitrîye şâhibi bir zât-ı sûtûde-şîfat olup felsefiyâta olan inhimâkinden dolayı za'f-ı i'tikâd ile medhûldür. Lâkin ḥasteliği hengâmında olan tevbesinden vesâ'ir a'mâl-i şâlihasından fesâd-ı i'tikâdına dâ'ir ma'nâ hiss olunmayup kavîyyü'l-i'tikâd bir zât idüğü görünür. Ve dañi şüfiyye ile felâsifenin meşrepleri mübâyenet üzere olduğundan müşârün ileyhe İmâm Muḥammed Ġazâlî ve Cenâb-ı nâzım-ı mevlânâ Câmî ḳuddise sirruhümâ ve ba'zı 'ulemâ levn eylemişlerdir. Lâkin bize nisbetle her biri pîşvâ-yı râh-ı dîn ve dünyâ e'imme-i metbû' ve muḳtedâdır. Pes tarafeynden birisinin ḥaḳḳında ḥaddimizi tecâvüzle itâle-i lisân etmek lâyıḳ değildir. Biz cümlesinden de istimdâd ve istifâdeye muḥtâcız.

92. Şāhib-i 'ilm-i ledünnî rā çî ḥācet ḥaṭṭ u lafz

Şafḥa-i dil muşḥafest ān rā ki Ḳur'ân ezberest

'Şāhibiñ' 'ilme izāfeti lâmiyyedir. Ve 'ilmiñ ledünnîye izāfeti 'āmmiñ ḥāşşa izāfetidir. 'İlm-i ledünnî' taraf-ı ilāhîden vech-i maḥşûş üzere bâṭinen i'tâ ve iḥsân olunan 'ilm-i şerîfdir. 'Rā' edât-ı ta'lîldir. 'Ḥaṭṭ' yazı yazmak. 'Lafz' ifāde-i murād için müsta'mel olan kelimedir. 'Şafḥa' şādîñ fethi ve fânîñ sükûniyle her yaşsı nesneniñ yüzüne denir. Kāğıd yüzü gibi. Nitekim Cenâb-ı nâzım ḳuddise sirruhü'nüñ *Bahāristān*'ında gelir:

Şafḥa-i dehr büved defter-i 'ömr-i heme ḥalk

İn çünîn güft hıredmend çü endîşe gümâşt
Hurrem ânkes ki berîn defter-i pâk ez heme harf
Raķam-ı hayr keşîd ü eſer-i hayr güzâşt

Dile izâfeti beyâniyye olup mübtedâdır. ‘Muşhaf’ [171] mîmiñ dâmmı ve şadıñ sükûnu ve hânîñ fethi ve fâ ile beyne’d-deffeteyn müctemi‘ olan kitâb-ı kerîme denir. Haberdir. ‘Est’ edât-ı haber. ‘Ân’ ism-i işâret-i ba’îd. ‘Râ’ edât-ı taḥşîş. ‘Ki’ harf-i râbt. ‘Kur’ân’ dâmm-ı kâf ile rüçhân gibi maşdardır. Cem‘ ve dâmm eylemek ma’nâsına ba’dehu Peyğamberimiz ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm ḥazretlerine nâzil olan Kitâb-ı Mübîn’de ‘alem olmuştur. Süreleri cem‘ ve dâmm eylediğiçün. ‘Ezber’ Ḥayder vezninde ḥâtırda tutmak ki bir şey hıfz edüp unutmamakdır.

Maḥşûl-i beyt

‘İlm-i ledünniye mâlik olan zât için ḥaṭṭ ve lafza ne ḥâcet. Ya’nî üstâzdan okuyup yazmağa ihtiyâc yokdur. Göñlü levhası muşhafdır. Ol kimseniñ ki Kur’ân-ı ‘Azîmü’s-Şân anıñ hıfzındadır. Ya’nî Ḥudâ-yı Mûte’âl ḥazretleriniñ ıstıfâ ve ihtiyâr edüp deryâ-yı bî-pâyân-ı ‘ilm-i ledünnünden bir kaṭre iḥsân buyurduğı bende-i ḥaşîniñ bî-üstâz ve sebķ-i kâffe-i serâ’ir ve ḥaķâyık-ı ‘ulûm ve fûnûn âyîne-i ḳalbinde cilve-ger ve rû-nümûn olur. Ḥâce Ḥâfız:

Zi muşhaf-ı ruḥ-i dildâr âyetî ber-ḥ’ân
Ki ân beyan-ı maķâmât-ı keşf keşşâfest

‘Ḥikâye’ naķl-i şaḥîḥ ile rivâyet olunur ki Ḥazret-i Mevlânâ’nıñ *Meşnevî-i Şerîf* de şenâ buyurduğı Cenâb-ı Ḥusâmüddîn Çelebî’niñ cedd-i pâkleri olup “*Emseytû Kürdîyyen ve aşbeḥtû Arabîyyen*” demekle ‘inde’l-‘ârifîn muḥterem olan Şeyḥ Ebu’l-Vefâ-yı Kürdî ḥazretleri ümmî olmağla zamânesi ḥalkı zâhirine nazar ile sevâd-ḥavân olmayan şeyḥûḥata ne vechle lâyıķ olur deyü bi-ṭarîķi’s-suḥriyye istidâ-yı mev’ize etdiklerinde ol ‘ârif-i âgâḥ daḥi inşaa’llâḥ yarın murâdıñız üzere va’z ederim buyurdılar. Mervîdir ki ol gece Şeyḥ Ebu’l-Vefâ bârgâḥ-ı a’lâya du’â ve rûḥ-i muḳaddes-i Ḥazret-i Muştafâ’ya şalavât-ı keşîre ba’de’l-ihdâ teveccüh-i tām ile ḥ’âba vardıkda [172] rûyâsında Ḥazret-i Resûl-i Müctebâ-yı seyyidi’l-kevneyniñ nûr-ı Âf-tâb cemâlleriyle dîde-i cânı rûşen olmağla ol zübde-i kâ’inâta ‘arz-ı dâşt-ı mâfi’z-zamîr olarak nâlişler eyledikde Ḥazret-i Resûl-i Ekrem şalla’llâḥü ‘aleyhi vesellem tebessüm ile

yā Ebu'l-Vefā ne ğam ol Erḥamū'r-Rahīmīn maḥz-ı fazlından saña ism-i ‘Alīm ve Hekīm’ ile tecellī kıldı deyü tebşīrden soñra; *Ve “‘allemnāhū min ledünnā ‘ilmen”* ma‘nāsını ta‘līm ve tefsīr buyurdular. Ertesi ‘ulemā-yı faḥḥām ve ekşer enām hengām-ı şabāḥda mescide tecemmü‘ edüp dīde-i başiretleri olmayan bī-iz‘ānlar ol zübde-i aşfīyā içün bu merd-i ümmī ne söyleyecek ‘aceb temāşadır deyü kelām-ı şeyḥe müterakḳıb oldular. Cenāb-ı Şeyḥ ba‘d edā-yı şalavāt minbere şu‘ūd etdikde bed’-i kelāmları; *“Emseytü kürdiyyen ve aşbehtü ‘Arabīyyen”* beyānına meftūḥ olup kitāb-ı Rabbānī’den bāb-ı ‘ilm-i ledünnīyi açup ol kadar cevāhir-i ḥaḳāyık bezl ü nişār etdiler ki ḳaṭarāt-ı Nīsān vāridāt-ı ilāhīden aşdāf-ı esmā’-yı müste‘zīn-i dürer-i ma‘ārif ile pür olup raḥīḳ-i kelimāt-ı ḳudsiyyeden mest-i lā ya‘ḳıl ve temeshur edenler şermende ve ḥacl oldular.

‘Avāmü’n-nās īn ‘arīfān çī dānend
Ṭarīḳ ü ḥālet-i mestān çī dānend

Meşnevī-i şerīf:

Dāñiş-i ān rā sitāned cān zi cān
Nī zi rāh-ı defter ü nī ez zebān
Bīnī ender dil ‘ulūm-ı enbiyā
Bī-kitāb ü bī-mu‘īd ü ūstā
Baḥr-i ‘ilmī der-nemī pinhān şüde
Der-se gez ten ‘alemī pinhān şüde

İmdi kışşadan ḥişşe budur ki rāh-ı Ḥudā sālikleri olan ehl-i ḥālīñ şafḥa-i idrāki ḥarf-i ğayrden pāk olduğundan merāyā-yı ḳulūbi jeng ve şahbā-yı ‘aşḳları reng tutmaz. Pes ‘ilm-i şerīf faḳaṭ ‘ulūm-ı resmīyyeye münḥasırdır ḳıyāsiyle zāhire iḳrār ve bāṭını inkār eylemek mūcib-i ḥacālet ve nedāmetdir. İmdi ba‘zısını ümmī deyü taḥḳīr ve ba‘zına kelimāt-ı nā-lāyık ile ezā ve cefā zevī’l-‘ukūla revā deĝildir. ‘Ale’l-ḥuşūş *“Mā etteḥazu’llāhū min velīyyin cāhilin velev itteḥezuhu le‘allemehu.”* vefḳınca Ḥaḳḳ celle [173] ve ‘alā velī ittiḥāz etdiĝi ‘ibād-ı aşfīyāsına medrese-i nūr-ı ḥaḳīḳat-i Muḥammediyyede ta‘līm-i ‘ulūm-ı ledünniyye buyurur. Kemā ḳāle’l-Mevlevī fī *kitābü’l-Meşnevī:*

Güft-ı peygamber ki hest ez ümmetem

K'ô büved hem gevher ü hem himmetem
Mer merā z'ān nūr bīnend cānşān
Ki men īşān rā hemī bīnem bedān

Mete'anā'llāhü muḥabbetihim. Āmīn.

93. Cāmī aḥsent īn ne şî'r ez bâğ-ı rıdvān ravzaest

K'ender ô her ḥarf zarfî ez şerāb-ı kevşerest

‘Cāmī’ nāzım-ı kuddise sirruh ḥazretleriniñ maḥlaşlarıdır. İsm-i sāmīleri ‘Abdurrahmān’dır. Ve mevlidleri vilāyet-i Cām’dır ki Şeyḥü'l-İslām ‘Aḥmed el-Cāmī’ ḳaddesa'llāhü sirruhü's-sāmī merḳad-ı şerīfleri oradadır. Nitekim ba'zı mü'ellefâtında buyurmuşlardır:

Mevlidem cām ü reşḥa-ı kalemem
Cür'a-i cām Şeyḥü'l-islāmīst
Lācerem der-cerīde-i eş'ār
Bedu ma'nī taḥalluşem Cāmīst

‘Aḥsente’ if'āl bābından māzī-i ma'lūm-ı müfred-i müzekker-i muḥāṭabdır. İhsān eylediñ ma'nāsına. ‘Īn’ ism-i işāretiñ müşārün ileyhi *Lüccetü'l-Esrār'dır*. ‘Ne şî'r' şî'r değildir. ‘Şî'r’ kesr-i ‘aynla mevzūn ve muḳaffā olan kelāma denir ki cem'i feth-i hemze ile eş'ār gelir. Ve daḥi Cenāb-ı nāzım kuddise sirruh *Bahāristān'da* buyururlar ki; “Şî'r; ‘orf-i kudemā-yı ḥükemāda bir şeye mūcib iḳbāl veyā bir şeyden mūcib-i nefret olan ma'nāyı sāmī'niñ ḥayāline ilkā şānından olan muḳaddemāt-ı muḥayyileden mürekkeb bir kelāmdır. İsterse o kelām nefsinde şādık olsun ister olmasın; isterse sāmī' doğru i'tikād tutsun ister inanmasın. ” Nitekim derler; “*Hamr-ı la'līst müzāb yā yāḳūtīst seyyāl*” Ya'nī ḥamr erinmiş la'ldir, yaḥud ḥamr aḳıcı yāḳūtdur. İşbu kelam-ı mūcib-i iḳbāl-i sāmī' olup ve “*Asel çizist telḥ [174] yā şev ra ḳī kerde-i zenbūr*” ve bāl acı bir nesne olup veyaḥud bulanık ārı kusunıḡudur. Bu kelām daḥi nefsiñ baldan nefretine sebep olur. Ve daḥi mūte'ahḥirīn-i ḥükemā muḳaddimāt-ı muḥayyile ile vezn ve ḳāfiyeyi i'tibār eylemişlerdir. Lākin iştilāḥ-ı cumhūrda ol kelāmda vezn ve ḳāfiyyeniñ ḡayrı şey mu'teber değildir. İmdi şî'r bir kelāmdır ki mevzūn ve muḳaffā ola taḥayyül ve şıdk ve 'adem-i şıdk anda mu'teber değildir. ‘Ez’ be-ma'nā min. ‘Rıdvān’ kesr-i rā ile burada derbān-ı Cennet ma'nāsınadır. Ḥoşnūd ve rāzı olmak

ma'nāsına da gelir. 'Ravza' feth-i rā ve sükūn-ı vāv ile bağçe ve būstān ma'nāsınadır ki Fārisīde 'pālīz' denir. Cem'i kesr-i rā ile riyāz gelir. 'Ki' zīrā. 'Ender ô' o kaşidede. 'Her harf' her bir harf. Ve daği harf bir keyfīyyet-i maḥşūşa ile ağzın maḥrec-i mu'ayyeninden çıkan şavtdır. İki nev' olup nev'-i evveline ḥurūf-ı mebanī ve ḥurūf-ı hecā tesmiyye ve nev'-i şānīsine ıstīlāh-ı nuḥātda kelimeniñ aḫsām-ı şelaşesinden 'ism ve fi'l' muḳābili olan ḥurūf-ı me'ānī tesmiyye ederler. Ve söz saḫtın tutmak ve söz ma'nāsına da gelir. 'Zarfı' bir zarfdır. 'Zarf' feth-i zā ile ḳab içinde nesne ḳonmak için isti'māl olunan şey ve mektūb zarfı gibi. 'Ez' min-i beyāniyye ma'nāsınadır. 'Şerāb' içilecek nesne. Kevşere izāfeti beyāniyyedir. 'Kevşer' feth-i kāf ile Ḥayder vezninde Cennet-i A'lā'da vāḳi' nehr-i meşhūruñ ismidir.

Maḥşūl-i beyt

'Ādet-i şu'arā gazellerinde beyt-i aḫirde taḥalluş eyleyüp lākin ṭavīlū'z-zeyl olan kaşidelerinde nihāyete bir kaç beyt ḳalarak taḥalluş eyledikleri mişillü Cenāb-ı nāzım ḳuddise sirruh daği kaşideleriniñ ḥitāmına çend beyt ḳala işbu beyt ile taḥalluş buyurmuşlardır ki: *"Ey Cāmī iḥsān eylediñ; bu kaşide şî'r değildir. Belki Rıdvān'ın bağından bir bağcedir. Zīrā kaşide-i [175] mezkūrede her bir harf şerāb-ı Kevşer'den bir zarfdır."* Ya'nī ey Cāmī ser-ā-pā her beyti nice neşāyiḥ ve 'iberi ḥāvī ve ḥaḳāyık-ı ḥükm-āmīzi muḥtevi olan seniñ işbu kaşideniñ her harfī āb-ı Kevşer ile māl-ā-māl ku'ūs-ı cennāt-ı 'ālīyātdan bir zarfdır ki anıñ āb-ı zülāl-i me'ānī ve mezāmīnine teşnedil olan yārān-ı nūkte-dānān gūyā enhār-ı behişt-i berrinden nūş eden ehl-i sa'ādet mişillü teşne-yāb olacaḳları bī-şekk ü irtiyābdır.

94. Der-sevād-ı ḥaṭṭ-ı ô envār-ı ḥikmet muḥtefīst

Her şeb-i tārīk ābisten be şubḥ-i enverest

'Der' harf-i zarf. 'Sevad' feth-i sīn ile yazınıñ müsveddesi ve şüreti ma'nāsınadır. Ve siyāhlık ve şehir ve ḳaşaba ma'nāsına da gelir. Sevādın ḥaṭṭa ve ḥaṭṭın ūya izāfeti lāmiyyedir. 'Envār-ı ḥikmet' ḥikmet nūrları. Mübtedā. 'Muḥtefī' gizlenmek ma'nāsına olan ihtifā maşdarından ism-i fā'ildir. Ḥaber-i mübtedā. 'Şeb-i tārīk' mevşūfuñ şıfatına izāfetidir. Ḳarañlık gece ma'nāsına mübtedā. 'Ābisten' dānisten vezninde gebe ve ḥāmile ma'nāsına. Şüret-i maşdarda ism-i cāmīd olup insān ve sā'ir ḥayvāndan

e‘ammdır. Haber-i mübtedā. ‘Şeb-i ābistenest’ emsāl-i Fārisiyyeden olup ‘Arabīde “*El-leyletü ḥablī*” ya‘ni geceler ḥāmiledir meşel-i meşhūrdur. Ebu‘l-Me‘ānī:

Havādiş rā felek ābistenest her şām ḥikmet-zāy
Ki şad gūne ḥavādiş zāyed ez vey pīş-i ḥūrşīdeş

‘Subḥ-i enver’ şeb-i tārik gibi beyāniyye olup nūrlı şabāḥ demekdir.

Maḥşūl-i beyt

O kaşīdeniñ her bir ḥaṭṭ ve lafzında ḥikmet nūrları gizlidir. Her bir karanlık gece şubḥ-ı enveri ḥāmiledir. Şeyḥ Sa‘dī kuddise sirruh:

Dil ez bī-murādī be fikret mesūz
Şeb abisten est ey birāder be-rūz

Ya‘nī her şeb-i tārik ‘aḳībinde ḥūrşīd-i ‘ālem-ārā cānib-i ḥāverden rū-nümā [176] olmasıyla estār-ı zulmātı ber-ṭaraf edüp ‘ālemi ziyāsiyle ziyā-dār kıldığı mişillü bu kaşīde-i mübārekeniñ kavālīb-i elfāzında mūnderic ve mūndemic olan bu nice envār-ı me‘ānī-i ḥikem daḥi mütāla‘asından zevk-yāb olan zevāt-ı sa‘ādet-simātıñ dil ü cānların münevver eyler.

95. Hemçü bīkr-i fikr Ḥusrev zāde est ez luṭf-i ṭab‘

Der-kemāl-i ḥūy-i īn yek ḥāher ān yek ḥāherest

‘Hemçü’ edāt-ı teşbīhden olup dā‘imā müşebbehün biḥ olana idḥāl olunur. ‘Bīkr’ kesr-i bā ve sūkūn-ı rā ile kız oğlan kız ve kızıñ kızlığı ma‘nāsınadır. Fikre izāfeti müşebbehün bihiñ müşebbehedir. ‘Fīkr’ kesr-i fā ile düşünmek ve endīşe etmek ma‘nāsınadır. Ḥusrev’e izāfeti lāmiyye. ‘Ḥusrev’ ḥā-yı mu‘cemeniñ ḍammı ve sīniñ sūkūnu ve rāniñ fethi ve vāv ile be-ma‘nā pādīşāḥ-ı zī kudret. Hem daḥi a‘lām ve ricāldendir. Bu maḳāmda olduğu gibi ki murād dībāce-i kitābda mezkūr olan Cenāb-ı Emīr Ḥusrev-i Dihlevī’dır. Pes Cenāb-ı nāzım ile mīr-i müşārün ileyhiñ tercüme-i aḥvālī inşā‘a’llāhü te‘ālā zırde beyān olunur. ‘Zāde est’ doğmuşdur. ‘Ez luṭf-i ṭab‘’ ṭabī‘atiñ leṭāfetinden. ‘Der-kemāl-i ḥūy’ güzelliğiniñ kemālinde. ‘İn’ bu *Lüccetü’l-Esrār* nām kaşīde. ‘Yek ḥāher’ bir hemşire. ‘Ān’ o *Deryā-yı Ebrār*. ‘Yek ḥāherest’ bir hemşiredir.

Maḥşûl-i beyt

Bu kaşîdem Emîr Ḥusrev'in bîkr-i fikri gibi leṭâfet-i ṭabî'atden zuhûr eylemiştir. Güzelliğîn kemâlinde bu kaşîdem ile o kaşîde gûyâ birer hemşiredirler.

96. Ey besâ ḥ'âher ki bâ ḥ'âher çü gerded cilve-ger Der-cemâl ekber büved der-sâl egerçi aşğarest

'Ey' kesr-i hemze ile ḥarf-i nidâ olup münâdâsı maḥzûfdur. 'Besâ' feth-i bâ ile bunda bisyâr gibi keşîr ma'nâsınadır. 'Bâ' muşâḥabet. 'Çü' [177] edât-ı ta'lîl. 'Gerded' kâf-ı Fârisiyyeniñ fethiyle Gesten veyaḥud Gerdiden maşdarından olur ma'nâsına fi'l-i muzâri'dir. 'Cilve-ger' cilve edici. 'Cilve' dilberin ba'zı gûne dil-rübâ ve sâmnânsûz olan ḥareketine denir. 'Ger' kâf-ı Fârisiyyeniñ fethiyle edât-ı ism-i fâ'il olup dâ'imâ âḥire lâḥik olur. 'Der-cemâl' güzelliğinde. 'Ekber büved' ziyâde büyük olur. 'Der-sâl' yılda ya'nî yaşda. 'Eger çi' her ne kadar. 'Aşğarest' ziyâde küçükdür.

Maḥşûl-i beyt 96

Ey kimse! Çok hemşire vardır ki hemşire ile berâber bu 'âlem-i fânîye cilve-ger ve zuhûr edici olur. Her ne kadar sinn ü sâl cihetiyle küçük ise de lâkin ḥûb ve zîbâlığı kemâldedir. Ya'nî Ḥazret-i nâzım quddise sirruhü'nüñ zâde-i ṭab'-ı 'alîleri olan işbu 'Lüccetü'l-Esrâr' nâm kaşîde-i belîğalariyle yediyüz yiğirmi beş târîhinde 'âzim-i dâru's-sürûr olan Emir Ḥusrev-i Dihlevî 'aleyhi rahmet-i Rabbi'l-kavîniñ 'Deryâ-yı Ebrâr' nâm kaşîdesi iki kız karındaş gibidir. Ve daḥi mîr-i müşârün ileyhiñ kaşîde-i mezkûreyi inşâd buyurdukları târîḥe zafer-yâb olamadığımızdan hengâm-ı vefâtlarından beş sene evvel inşâd buyurmuş oldukları farz ve i'tibâr olundu. Allâhü a'lem bi's-savâb ve Cenâb-ı nâzım'ın daḥi işbu kaşîdelerini rişte-i cevâhir-i beyâna keşîde buyurdukları zamân 'feruḥ' lafzının medlûlü olan 'sekiz yüz seksen' târîhidir. Pes işbu iki zamân beyninde bulunan yüz altmış sene fâsıla mîḳdarı dü-şîre-i ṭab'-ı Ḥusrev olan 'Deryâ-yı Ebrâr' nâm kaşîde egerçi nâzımın 'Lüccetü'l-Esrâr' nâm kaşîdesinden sinnen ekber bulunmuş ise de lâkin mevlânâ Câmî ḥazretlerinin kaşîde-i ra'nâları ḥusn-i melâḥat cihetiyle Cenâb-ı Ḥusrev'in kaşîdesinden daḥâ ḥûb-terdir. Mete'anâ'llâhü bi-füyûzâti enfâsiḥümü'l-müteberrike. Âmîn.

[178]

97. Lücetü'l-Esrār ger sâzem laḳab ān rā sezâst

Z'ân ki ez esrâr-ı dîn baḥrî leb-â-leb gevherest

‘Lücce’ Lâmiñ ḍammı ve cîmiñ feth ve teşdîdiyle baḥr ve nehriñ engîn yerine denir. Ve âyîne ve gümüş ma’nâlarına da gelir. Esrâra muzâfdır. ‘Esrâr’ hemzeniñ fethiyle sırrıñ cem’idir. ‘Sırr’ kesr-i sîn ile derûnda gizli olan şeydir ki Fârisîde râz derler. ‘Sâzem’ kâhten maşdarından muzâri’-i mütekellim-i vahdedir. Kılarım ve eylerim ma’nâsına. ‘Laḳab’ fethateynle bir âdemiñ ism-i aşlîsinden mâ’adâ müsemmâ olduğu isimdir. Laḳabda cānib-i ma’nâ mer’î olup a’lâmda mer’î olmaz. Ve laḳab üç güne olub; ‘laḳab-ı teşrîf’ ve ‘laḳab-ı tarîf’ ve ‘laḳab-ı tashîf’ dir. Maḥlaş-ı şu’arâ nev’-i şânîdendir. Ve menhî olan nev’-i şâlişdir. ‘Ān’ ism-i işâretiniñ müşârün ileyhi ḳaşıdedir. ‘Râ’ edât-ı mef’ûl. ‘Z’ân ki’ z’ân sebep ki taḳdîrindedir. Esrârıñ dîne izâfeti lâmiyyedir. ‘Leb-â-leb’ kelimesindeki elif elif-i muḳâbele ve elif-i müsâvâtdır ki bir cinsden olan iki kelimeniñ aralarına gelüp kelime-i vâhide ḥükmünü icrâ eder. Ağzına berâber ḍolu demekdir. ‘Gevher’ ma’lûm.

Maḥşûl-i beyt

Cenâb-ı Nâzım ḳuddise sirruh ḳarîḥa-ı ‘âliyyelerinden ser-â-ser lû’lû’-i naşâyiḥ ve ḥikem ile meşḥûn olarak silḳ-i sûtûra nazm buyurdıkları işbu ḳaşıde-i mübârekelerine *Lücetü'l-Esrâr* tesmiyyesi vechini beyân şadedinde buyururlar. Eger ben anı *Lücetü'l-Esrâr* laḳabiyle mûlaḳḳab edersem sezâ ve lâyıḳdır. Zîrâ benim bu ḳaşıdem ser-tâ-ser dürer-i esrâr-ı Dîn-i Mübîn ile memlû bir ‘ummân-ı bî-pâyândır. Cellânâ’llâhü mine’n-nâ’ilîn. Āmîn.

98. Ḥüccetü'l-aḥrâr eger bâ ān künem zem hem revâst

Z’ânki ber-maṭlûb-ı her âzâde ḥüccet-güsterest

‘Ḥüccetü’l-aḥrâr’ terkîb-i izâfî-i ‘Arabîdir. ‘Ḥüccet’ ḥânıñ ḍammı ve cîmiñ feth [179] ve teşdîdiyle delîl ve bürhân ya’nî kelâmıñ şıḥḥatını işbât eden nesnedir. ‘Aḥrâr’ hemzeniñ fethiyle ḥürrüñ cem’idir. ‘Ḥürr’ ḥânıñ ḍammıyle kişi-zâde ve âzâde ma’nâsına, ‘abd muḳâbilidir. ‘Bâ ān’ *Lücetü'l-Esrâr*’a. ‘Künem’ ḍamm-ı kâf ile fi’l-i muzâri’-i nefis-i mütekellim-i vahdedir, eylerim ma’nâsına. ‘Zem’ ḍâdiñ fethiyle ‘ilâve etmektir. ‘Hem revâ’ daḥa lâyıḳ. ‘Ber-maṭlûb-ı her âzâde’ ya’nî ḳayd ve

ğā'ileden fāriğ olan her bir kimseniñ maṭlūbı üzerine. 'Hüccet-güster' bürhān başt edici ma'nāsına vaşf-ı terkībī aḳsāmından olup aşlında kāf-ı Fārisiyyeniñ ḍammıyle gösterende-i hüccet idi.

Maḥşül-i beyt 98

Eger kaşīdeniñ 'Lüccetü'l-Esrār' nāmı üzerine 'Hüccetü'l-Ahrār' nāmını dā zam ve 'ilāve edersem lāyıktır. Zīrā kaşīde-i mezkūra her bir āzādeniñ maṭlūbu üzerine hüccet ve delīl başt ve beyān edicidir.

99. Mer büved pencāh çün ebyāt-ı ô āmed dü mer

Der-şafā vü muḥkemī şāyed ki güyem mermerest

'Mer' her vezninde. 'Büved pencāh' elli olur. Ya'nī elli demek olur. Büved muzāri'niñ fā'ili mer ve mef'ülü pencāh lafzıdır. Ya'nī elli 'adede 'yekmer' ve yüz 'adede 'dümer' ve yüzelliye 'se mer' ve hakezā ıtlāk olunur. Ve sayı ve hisāb ma'nāsına da gelir. Ve teşdīd-i rā ile 'Arābīde mürūr etmek ve ḍamm-ı rā pek acı bir nev' 'ilāc ma'nāsınadır. 'Çün' çünki. 'Ebyāt' feth-i hemze ile şī'rde olan beytiñ cem'idir. Hāne ma'nāsına gelen beytiñ cem'i bā ve yāniñ ḍammeleriyle büyüüt gelir. 'Āmed' āmeden maşdarından geldi ma'nāsına māzīdir. 'Dü mer' mermer ki mi'e ya'nī yüz demektir. Fārisīde 'şad' denir. 'Der-şafā' pāk ve şāfi olmakda. 'Vü muḥkemī' daḥi metānetde. 'Şāyed' şāyesten maşdarından ḥazf-ı sīn ile muzāri'-i müfred-i ga'ibdir. Lāyıktır olur ma'nāsına. [180] 'Ki' beyāniyye. 'Güyem' güften maşdarından 'alā ḥilāfī'l-kıyās fi'l-i muzāri'-i nefis-i mütekellim-i vaḥde olup söylerim ma'nāsına. 'Mermer' Türkīde daḥi bu isimle meşhūr bir nev' sert taşdır ki ḥārā daḥi derler. 'Arabīde ḍamm-ı rā ile ruḥām denir.

Maḥşül-i beyt 99

Elli 'adede 'mer' ve yüz 'aded ile seng-i ḥārāya 'mermer' ıtlāk olunduğu gibi benim daḥi kemāl-i şafvet-i metānetde mānend-i seng-i ḥārā laṭif ve müstahkem ve şad beyti müştamil bulunan işbu kaşīdeme mermer ıtlākım lāyıktır ve şāyandır.

100. Sāl-i tārīḥş eger ferruḥ nüvīsem dūr nīst

Z'ānki sāl-i devlet-i tārīḥ-i ô ferruḥ-fereset

‘Sāl’ yıl ve sene ma‘nāsına. Tārīḥe izāfeti lāmiyyedir. Aşlı hemze ile tārīḥ yaḥūd vāv ile tevrīḥ olup tef‘īl bābından maşdardır. Vaḳ‘aya ta‘yīn-i vaḳt etmek ve vaḳ‘anın vukū‘una vaḳit ta‘yīn eden kelām ve raḳām ve vukū‘āt-ı ‘ālemi zamāna nazaran tertīble beyān eden kitāb ma‘nālarınadır. Żamīre izāfeti lāmiyyedir. ‘Ferrūḥ’ fānīn fethi ve rā-yı müşeddedeniñ ḍammīyle mübārek ma‘nāsına. ‘Nüvīsem’ ḍamm-ı nūn ile nüvisten maşdarından şāz olarak muzāri‘-i mütekellim-i vaḥdedir. Yazarım ma‘nāsına. ‘Dūr’ ḍamm-ı dāl ile be-ma‘nā ba‘īd. ‘Sāl-i devlet-i tārīḥ-i ô’ tetābu‘-ı izāfet ile anıñ tārīḥi devletiniñ senesi demektir. ‘Devlet’ rütbe ve i‘tibār şāḥibi olmak ve kendi ḳānūnlariyle ḥükm ve idāre olunan memālik-i müstakiledir. Ḥāce Ḥāfız:

Seherem devlet-i bīdār be bālīn āmed
Güft ber-ḥīz ki ān Ḥusrev-i Şīrīn āmed

‘Fer’ feth-i fā ve teşdīd-i rā ile Fārisīdir. Burada taḥfīf olunduğu vezn içündür. Ma‘nāsı kuvvet ve revnaḳ ve ṭarāvet ve fūrūḡ demektir. ‘Arabīde firār etmek denir. ‘Ferrūḥ-fer’ mübārek şevketlü ve revnaḳlu ve şānlu manālarınadır. [181]

Maḥşūl-i beyt

Eger ‘ferruḥ’ lafzını o ḳaşīdeye sāl-i tārīḥ yazarsam ba‘īd değildir. Zīrā anıñ tārīḥiniñ devleti senesi mübārek şānlu ve revnaḳludur. Ya‘nī Cenāb-ı nāzım ḳuddise sirruh işbu ḳaşīde-i mübārekelerini tesbīḥ-i dūr-dāne gibi rişte-i beyāna nazm ile ḥāme-i müşḡīn-fāmlerine ārām verdikleri hengām-ı ferḥunde-i encām ‘ferruḥ’ ‘adedince sekizyüz seksen sene-i hicriyyesidir.

Pes tārīḥ-i ḥitām-ı kaşīde-i nađīde ile üzerine bu kim be‘dā‘a Seyyid Muḥammed Şālih faḳīriñ kalem-i perīşān-raḳamla taḥrīri müyesser kerde-i Rabbü’l-Müste‘ān olan ve ḥitāmı daḥi ‘Ġafūr’ ism-i celīli ḥisābınca sāl-i mübārek fāl-i hicret-i nebevīyyeniñ işbu bīn ikiyüz seksen atısı şehr-i Ramazān-ı şerīfi evāḥirinde vuḳū‘bulan işbu ‘*Mühcetü’l-Ebrār*’ nām şerḥ-i ḥaḳīrānemiñ mābeyni dörtyüz altı sene demek olmuş olur.

Nīst ber-ṭab‘-ı nāziket pinhān

Nükte-i tuḥfetü’l-faḳīr-i ḥaḳīr

[182] Mevlānā ‘Abdurrahmān el-Cāmī ḳuddise sirruhü’s-sāmī ḥazretleriniñ cümle kaşā’idinden ‘*Lüccetü’l-esrār*’ nāmiyle be-nām Fārisiyyü’l-‘ibāre olan kaşīde-i naẓīdeleriniñ üzerine Mekteb-i ‘İdādi-i Şāhāne’de Fārisī ḥāceci bulunan Bīñbaşı Es-Seyyīd Muḥammed Şālih Efendi’niñ bi-‘avnihi te‘ālā zebān-ı ‘azbū’l-beyān-ı Türkī üzere şerḥine muvaffaḳ olup ‘*Mühcetü’l-Ebrār*’ ismiyle tevsīm eylediği kitāb-ı ma‘ārif-nişābınıñ ṭab‘ ve temşīli şāriḥ-i mūmā ileyhiñ icrā buyurdukları taşḥīḥātı ile muşahḥaḥ olduğu ḥālde ‘birinci def‘a’ olarak sāye-i şāhānede Mühendishāne-i Berrī-i Hümāyūn Maṭba‘ası’nda bīn iki yüz seksen sekiz sene-i hicriyyesi Şa‘bān-ı şerīfi evāḥirinde resīde-i ḥüsn-i ḥitām olmuşdur. Ve bi’llāhi’t-tevfīḳ. [183]

Tercüme-i Ahvâl-i ‘Aliyye-i Hazret-i Mevlânâ ‘Abdurrahmân Câmî Kıddise Sirruhu’s-Sâmî Ber-Vetire-i İcmâl

Ol şafâ-bahş-ı bezm-i ‘irfânın peder-i ma‘ârif-perverleri Mevlânâ Muhammed fî’l-aşl memleket-i İsfahân’dan olup havâdişât-ı cihân sebebiyle Horâsân cânibine rihlet ve Câm nâm kaşabada ikâmet ve te’ehhül eyleyüp sekiz yüz on yedi senesi Şa‘bân-ı şerîfinde ol maḥalde gevher-i girân-behâ-yı zât-ı mu‘allâ sıfatları şeref-efzâ-yı gehvâre-i ‘âlem-şühûd olmuştur. Beş yaşına vardıkda pederleriyle şehir-i Herât’a ‘azîmet ve ol beldede ikâmetle tahşîl-i ‘ulûm-ı şettâya himmet eylemiştir. Zât-ı ‘âlîleri vakt-i kalilde ser-âmed-i ‘ulemâ-yı fuḥûl olmuşlar iken ma‘rifet-i ilâhîye vuşlat-ı cây-gîr-i kalb-i şafvetleri olmağla Şeyḥ Bahâ’üddîn Nakşibendî ḥazretlerinin ḥalîfeleri Şeyḥ Sa‘deddîn Muhammed Kâşgarî ḥazretlerinden hırka-püş irâdet olup sülûk ve mücâhedâtla daḥi maḳâmât-ı ‘âlîyyeye irtikâ eyleyüp ‘ilm-i taşavvufda derece-i ‘ulyâya mevşûl ve Pertev-i Âf-tâb-ı ma‘ârif ve fezâ’illeri ser-ḥadd-i şarkdan tâ ḥadd-i ğarba erişmiş olmağla mesned-nişîn-i tarîkat olup selâṭîn ve erkân-ı devletden ve bâ-ḥuşûş sultân Hüseyin Baykara ve vezîr-i a‘zamı olan ‘Alî Şîr Nevâ’î’den şân-ı ‘âlîlerine şâyân olan ta‘zîm ve tebcîllerinde zerre kadar kuşûr zâhir ve nümâyân olmamıştır. Müddet-i ‘ömr-i şerîflerini taşnîfatla güzâr etdiklerinden âşâr ve te’ellûfât-ı ma‘ârif-şî‘ârlarını bu siyâk üzere beyân eylerler; Tefsîr-i Âyet Feiyyâye Ferhebûn, Şerḥ-i Fuşûsü’l-Ḥikem, Şerḥ-i Ba‘z-ı Ebyât-ı Ta’îyye-i Fârîziyye, Şerḥ-i Rübâ’îyât, Şerḥ-i Beyt-i Çend Meşnevî, Şerḥ-i Beyt-i Husrev-i Dihlevî, Süḥanân-ı Hâce Pârsâ, Tercüme-i Ḥadîş-i Erba‘în, Menâkıb-ı Ḥazret-i Mevlevî ve Şeyḥü’l-İslâm El-Enşârî, Risâle-i Tahkîk-i Mezheb-i Şûfiyye ve Mütakellimîn [184] ve Hükemâ, Risâle-i Lâ-ilâhe-illa’llâh, Menâsik-i Ḥac, Heft Evreng-i Müştemil-i Heft-i Kitâb, Dîvân-ı Ğazelîyât ve Rübâ’îyât, Bahâristân, Risâle-i Mu‘ammâ ve ‘Arûz ve Kâfiye ve Mûsikî ve Mekâtibât, Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye Fî’ş-Şerḥi’l-Kâfiyye ve te’ellûfât-ı sâ’iresi küllîyâtında mûndericidir. İş‘âr-ı âb-dârlarının daḥi cihânda kemâl-i revnaḳ ve iştihârı zâhir ve âşikârdır. Sekiz yüz doksan bir târîḥinde ziyâret-i Beytu’llâha ‘azîmetle nâ’il-i sa‘âdet olduğdan soñra semt-i ‘Irâk’a ‘âzim oldukları eşnâda selâṭîn-i Âl-i ‘Osmândan cennet-mekân ‘Sultân Bâyezîd ibn Sultân Muhammed Ḥân’ ḥazretleri taraflarından ‘izâz ve tevķîr ve himmet ve du‘âları iġtinâm olunmuştur. ‘Silsiletü’z-Zehab’ nâm te’lîflerinin dîbâcesini ism-i sâmi-i pâdişâh-ı müşârûn ileyhle tezyîn

eylemişlerdir. Ol yegâne-i dehrîñ ‘ömr-i ‘azîzleri seksen bir sâline resîde olduğda sekiz yüz doksan sekiz senesi Muḥarremü’l-Ḥarāmında târik-i ‘âlem-i ḥ’âb ü ḥayâl oldular. Medfen-i mübârekleri şehir-i Herât’da ziyâretgâh-ı enâmdır. Ekramehu Allâhü te‘âlâ bi-rû’yeti’l-cemâl ve nefe‘anâ’llâhü bi-füyûzâtihi. Âmîn. **[185]**

Tercüme-i Ahvâl-i Deryâ-yı Ma'nevî Emîr Husrev Dihlevî 'Aleyhi Raḥmeti'l-Kavî

Cenâb-ı Husrev'in peder-i sa'd-aḥterleri Emîr Maḥmûd 'an aṣl-i Mâverâ'ü'n-nehr'de Lâçîn emîr-zâdelerinden olup Cengiz Hân ma'rekesinde firâr-ı Dehlî pâdişahı olan Sultân Muḥammed Ta'alluk Şâh'a takarrub ve beḡlik i'tâsiyle derece-i 'ulyâyâ nâ'il olup ba'de zamân-ı ğazâ-yı küffârda şehîd olmuştur. Ferzend-i ercümendi 'Hâce Husrev' yine imâretle pederi makâmında kâ'im ve ḥidmetiyle meşğûl olarak envâ'-ı fezâ'ili taḥşîl ve tekmîl eyledi. Eş'âr-ı melîḥî dil-i 'âşıkâna maḥz-ı lutf ve şifâ ve güftâr-ı latîfî erbâb-ı 'irfâna 'ayn-ı şafâdır. Fezâ'il ve kemâlâtını kemâ-hüve ḥaḳḳuhâ taḥrîr ḥadd-i imkānda olmamağla hemân ba'z-ı ḥâlât ve âşârını taştîr ile iktifâ olundu. *Baḥru'l-Ebrâr* ve *Enîsü'l-Kulûb* ve *Mir'atu's-Safâ* mişillü kaşâ'idi meşhûr ve makbûl ve 'aşrının fuzalâsı tanzîriyle meşğûl olmuşlardır. Ez-cümle bu fakîr-i ḥaḳîr daḥî maḥzâ himem-i rûḥâniyyelerinden istimdâd-ı emniyyesiyle 'âcizâne tercüme eylediği '*Lüccetü'l-Esrâr*' nâm kaşîde-i ğarrâlarını Ḥazret-i Câmî küddise sirruhü's-sâmî mîr-i müşârün ileyhiñ '*Baḥru'l-Ebrâr*' nâm kaşîdelerine nazîre olarak inşâd buyurmuş oldukları dîbâcede beyân olunmuşdı. Kaşîde-i mezkûreye emîr 'Alî Şîr Nevâ'î daḥî nazîre söylemişdir ki; maṭla'ı işbu:

Âteşin la'li ki tâc-ı ḥusrevân râ zîverest

Aḡgerî behr-i ḥayâl-i ḥâm pülhten der-serest

beytidir. Mîr-i müşârün ileyhiñ on sekiz biñ beyt miqdârı ḥamsesi ve mûsikî ve ğayride manzûm menşûr resâ'il-i keşîresi vardır. Sultân Sa'îd Emîr Husrev'in ebyâtını cem' etmeğe cid ü sa'y eyleyüp yüz yigirmi biñ beyt cem' edebilmiştir. Bundan soñra daḥî biñ beyt ğazelîyâtı bulunup bâkiyyesine dest-res olunamadığından metrûk kalmıştır. Şeyḥ Sa'dî-i [186] Şîrâzî pîrliği ḥâlinde Emîr Husrev'i görmek için Şîrâz'dan kâlkup gitmiştir. Ve mülâkât edüp beynlerinde müşâ'ere vâki' olmuştur. Evâḥir-i ḥâlinde şîğâr-ı sinninden beru yaptığı eş'ârı dört kısma takṣîm eyleyüp her birine birer isim tesmiyye eylemiştir. Gençliği ḥâlinde yaptığı eş'âra '*Tuḥfetü's-Sigar*' henüz bed'-i sülûkî ḥâlinde söylediğine '*Vasatü'l-Ḥayât*' kemâl ve evâ'il-i şeyḥûḥiyyeti ḥâlindeki '*Ḳurretü'l-Kemâl*' ve nihâyet-i şeyḥûḥiyyet-i heremi vâktinde şudûr eden eş'ârı '*Bakiyyetü'l-Bakiyye*' deyü ad kılınmıştır. Nihâyet-i ḥâlde dünyâ ve mâ-fihâ nazar-ı himmetinde ḥâr ü ḥas olup kümmelîn-i meşâyih-i Hindden Şeyḥ Nizâmu'l-Ḥaḳḳ ve'd-

dîn h  retlerini  h  met ve naz rında mak  m  t-ı ‘al  yyeye perv  z etmekde oldu. Em  r-
i m      n ileyhi  gerçi t  r  h-i müddet-i vil  deti ma‘l  m değil ancak çok mu‘ammer
olup ‘yedi yüz y  irmi beş’ senesi Dehl  ’de vef  t etmişdir.   ey  hleri  i   ret-i keramet-
ni    nlarıyla H  zret-i H  z  r ‘aleyhi’s-sel  ma m  l  k  t edüp m  b  rek dehen-i   er  fleriyle
dehen-i m      n ileyhe   u ilk   eylemelerini iltim  s eylediklerinde Cen  b-ı H  z  r
Sa‘d  i       z   m  kaddem bu devletle m        f oldu buyurmalarıyla m      n ileyhe
mahz  n olarak h  z  r-ı   ey  e geldikde hem  n   ey  -i m      n ileyh m  b  rek
dehenleriyle Em  r Hüsrev’  n femine ilk   buyururlar. Ol   b  n feyz    berek  tiyle kütüb-
i ke   re ta  n  f ve te’l  f edüp   ey   Sa‘d  i akr  n olmuşlardır. K  ddesa’ll  h   sirruh  m ve
mete’an  ’ll  h   bi-f  y  z  tihim.   m  n.

**Ricāl-i Devlet-i ‘Aliyyeden Ma‘ārif-i ‘Umūmiye Nezāret-i Celīlesi Mektūbcusu
Sa‘ādetlū Nūzhet Efendi’niñ Taķrīzleridir.**

Mevlānā Cāmī kuddise sirruhū’s-sāmī ki peymāne-i ma‘rifetiñ rind-dil-i āgāh-ı ihlāşı ve ħum-ħāne-i ħaķīķatiñ şadr-ārā-yı meclis-i ħāşu’l-ħāşşıdır. Li-muħarririhi:

مخترد مولد دلز افلاس
فلسلای عرجن مة تیقا دن اكد
زیدن آدش ضیف تسمرس عیماج بیصند
فاخلا رکعلا لادن دلا ى فقیه م

mefhūmunuñ mışdāķ-ı ħaķīķīsi olarak ‘ulūm-ı zāhire ve bātinada muķayyedāt-ı menşūresiyle “إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا” medlūl-i şerīfiniñ ‘uķūd-ı ma‘ānīsini ne şūretle ħall etmiş ve müsevvedāt-ı manzūmesiyle “إِنَّ مِنَ الشُّعْرِ لِحِكْمَةٌ” manṭūķ-ı münīfiniñ ve cennāt-ı mezāmīnini teveccühle ağartmış olduđu ħār-aķṭār-ı cihānda mütedāvil āyā-yı iştihār olan muşannefāt-ı celīlesiyle manzūr ve ma‘lūm-ı ‘ālemīyān ve bu cihetle ‘ulūvv-i fezā’il ve kemālāt-ı zātiyesi müstağnī-i tafşīl ü beyāndır. Ve müşārūn ileyhiñ gevher-i gencīne-i ħaķāyık ve dūrer-i girān-behā-yı deryā-yı daķāyık olan cümle ķaşā’id-i nefīselerinden ‘Lūccetü’l-Esrār’ ‘unvāniyle be-nām ve ‘avzetü’l-‘uķāb-ı ħavāşş-ı enām olan ķaşīde-i nađīdeleriniñ her beyti pīrāye-i taķ-ı beyt-i ‘izzet ve her mışra’ı dervāze-güşā-yı dīvān-ħāne-i ķudsiyyet olmađa şāyān ve faķaṭ rumūz ve nikāt-ı ġāmīzesi muħtāc-ı şerḥ ü ‘iyāndır. Bināberīn ma‘ārif-mendan-ı zamāneniñ ser-būlendi ‘Asākir-i Nizāmiye-i Şāhāne biñbaşılardan ve Mekteb-i İ‘dādiye-i Mülūkāne müteħayyizān-ı mu‘allimīninden ‘Es-seyyid Muhammed Şāliḥ Efendi’ ķaşīde-i mezkūre üzerine işbu şerḥ-i mükemmeli te’līf ve tertīb ve ‘Mūhcetü’l-Ebrār’ ismiyle talķīb etmiş ve bunda ħaķķā ki ħaķāyık-ı merām-ı nāzımı ħaķķıyla meydāna ķoyduğundan ve nice nice fevā’id-i ‘azīme derc ve ‘ilāve eylediğinden başka lisān-ı Fārisīniñ kāfe-i zavābıt ve kavā’idini tetimmāt ve fevā’idiyle berāber ifşāḥ ve izāḥ eylemiş olmasıyla ħāḥiş-girān-ı ‘ulūm ü ma‘ārif içün ne derece bā’iş-i istifāde olduğuna mütālā’a buyuracak zevātıñ şehādet-i vicdāniyeleri kāfī olduğundan bunun sitāyiş-i metn-i metīni ma‘razında:

تعطس املاط ماما رد لله
ىماسلا مملعن مملاضفا راونا

ابړط اذعامسا ترکسا مضافلا
ماجللا افصن ی قست رمخلا امناک

Ve şenā-yı şerh-i dil-nişîni hûşûşunda daḥi:

انل رودصلا حرشد مې حرشد لله
مامکا راهزا وار دلا میناک
مېئاجع ی لتت ذا عماسلا رکسا دق
ماجلانم فورعم و رغلا رکسلاو

Manzûmeleriniñ rahîķ-ı mezāyā-yı neşât-efzâlarını ifrâğ-ı sāğar-ı hûsn-i beyân ederek
mü'ellifiniñ mesâ'î-i cemîlesini tebrîk ederiz.

تفرعملها مادقا بارت
تهزندمحم فراعم عی بوتکم

sâlik-i rāh-ı ‘irfān olan ‘uṣṣāḳ-ı Türkistānıñ ekserisi ise ol zebān-ı ehl-i cināñ ile me’nūs olmadığı cihetle nüket ve mezāyāsına ıttılā’dan mahrūm ve me’yūs olduklarından bunlarıñ daḥı ol lezā’iz-i na’ımden zevḳ-yāb olmaları niyyet-i ḥālisiyle üdebā-yı ‘aṣr ve ‘urefā-yı dehrden Mekteb-i İ’dādiyye-i Şāhāne Fārisī ḥācesı Biñbāşı Es-seyyīd Muḥammed Şālih Efendi semend-i himmetini tāziyāne-i gayretiyle sevḳ edüp müṭāla’a edenleriñ istifāde edecekleri şüretde ve şerḥ uşulünde ol mecelle-i mücmeleniñ zebān-ı Fārisīden lisān-ı leṭāfet-resān-ı Türkīye nakl ve tercümesine bezl-i muḳadderet eylemişdir. Li’llāhi derrühü. Doğrusu efendi-i mümā ileyhe bu yolda ma’āşir-i ḥayru’n-nāşa lāhık olup tercümesi daḥı tahsīn ü āferīn ile Mühcetü’l-Ebrār denmeğe lāyık bir eṣer-i fā’ik olduğu ṭaraf-ı ḥaḳīrānemden daḥı taṣdīḳ ve imzā olunmuşdur. Ḥayāt-ı rebī’den şüver-i ecsām neşv ü nemā bulup riyāz-ı ‘ālemiñ nihāl-i dıraḥtānı ve gül ve reyḥānı; naḳş-ı ḥurūf-ı evrāk ile müzeyyen vezniñ şükūfe-i niḳāṭ ile mülevven olup neşr-i fevāyic etdükce hemīşe ḥāme-i himmeti inbāt-ı fevākih-i ma’nādan ḥālī kılmaya. Āmīn.

Mecīd

**Maḥrec-i Aqlām-ı Şāhāne-i Fārisī Ḥacesi Üdebā-yı ‘Aşrdan Mükerrermetlū
Re’fet Efendi’niñ Taḳrīzleridir**

نامز دیر فجل اصد تر صد
راتخم دمحمی مسد ن آ
الاضف رکاسء راز هر سد
رابک فونصد بتکم هجاوخذ
یماج قطنم ز مدیصق کید
رارسلالا تجلب از فا ترهش
نیگنر مدیصق ن آدرک حرش
رایسب دئاو فری و تههم
رارسلالا تجلب حرش ن آ تسه
راوهدر رهوگ ز رپی فدصد
ش نیگنر ی از فناج هخسند
راریلالا تجلب ی مسم دش
دش یماج قاذم ش خب هئشند
راثا ئناعم قیدهر ن آ
تسازسد دننک ن آ دیوسند ز رگ
راصلبلا ولوا مدید همرسد
تسیراز لگ مدیصق ن آ اتفأر
راهب میسند ن آ رب حراشد حرش
383.

³⁸³ (Bu zamanda eşi benzeri olmayan ve salih olan, Hz. Muhammed ile adaş olan o yüce zat, erdemlilerin ordusunun komutanı ve büyüklerin mektebinin efendisi (Câmî'dir). Câmî'nin "Lüccetü'l-esrâr" isimli günden güne meşhur olan, içeriği çok faydalı ve çeşitli bilgilerle (dolu olan) bir kasidesini şerh etti. O Lüccetü'l-esrâr'ın şerhi, şahvar incilerle doludur. Cana can katan ve türlü türlü bilgileri olan bu şerh "Hüccetü'l-ebrâr" olarak adlandırıldı. O eserlerin manalarının katıksız şarabı, Câmî'nin zâikasının neşe vericisi oldu. Basiret sahipleri

SONUÇ

Lüccetü'l-Esrâr'ın Mehmed Sâlih Efendi tarafından yapılmış bu şerhi; kasîdenin şairi, hayatı ve eserleri; bu kasîdeye yazılmış şerhler ve bu şerhlerin şârihleri ve yine son olarak da *Mühcetü'l-Ebrâr* isimli şerh ve şârihi hakkında bilgiler aktardık. Şerhin farklı nüshaları hakkında bilgiler verildi. Bu şerhin metni ve zengin içeriği günümüz Türkçesine aktarıldı. Şerhin muhtevasında bulunan büyük bir kısmı Fars edebiyatından olmak üzere birçok şiir ve dil öğeleri ayrı bir bölümde işlendi.

Abdurrahman-ı Câmî'nin hayatı kaynak eserler ve daha önce yayınlanmış tezler taranarak hakkında bilgiler aktarıldı. Hayatında en önemli unsur olan ilmi ve edebî eserleri ayrıntılı olarak tanıtıldı. Bu eserlerle Câmî'nin fıkıh, tefsir, edebiyat, musiki, tarih gibi ilim ve fen dallarından her birinde eşsiz eserler verdiği ortaya koyuldu. Bu eserlerin Türk edebiyatına etkisi ve bulduğu karşılık da Câmî'nin kendi yaşadığı coğrafyadan daha az olmamıştır. Osmanlı padişahlarına yazdığı eserler, bizzat Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'a davet edilmesi daha yaşadığı dönemde bile nasıl bir etki oluşturduğunu gösteriyor.

Mollâ Câmî, klasik medrese müfredatında kalıcı ve belirleyici eserlerin müellifidir. Onun Arap dili, belâgatı, ulûm-ı dîniyye ve edebî sahaya ait telifleri, tasavvufa dair risâleleri ve hatta musiki gibi ya da şiir yazım tekniğiyle ilgili çalışmaları kendisinden sonra gelenulemânın başlıca müracaat mevkileri olmuştur. Tasavvufa dair telifleri arasında bulunan *Lüccetü'l-Esrâr* kasîdesi ise bu vadiye yazılan metinler arasında hatırı sayılır bir ilginin odağı olmuştur.

Câmî'nin eserlerinden *Lüccetü'l-Esrâr* kasîdesinin hem İstanbul'da hem Anadolu'nun Amasya, Erzurum gibi farklı şehirlerinde şerhleri yapılması kütüphânelerde yazma eserinin bulunması bu eserin gördüğü ihtimamı ortaya koymaktadır. Bu çalışma vesilesiyle bu kasîdenin ve bu kasîdeye yapılan yetkin şerhlerden birinin ilim alemine tanıtılması arzu edilmiştir.

Mühcetü'l-Ebrâr isimli, Mehmed Sâlih tarafından yapılan şerh tezimizin konusu olarak işlendi. Öncelikli olarak hakkında detaylı bir bilgi bulunmayan şârih Mehmed Sâlih hakkında bulduğumuz bilgileri aktarıldı. Çalışmamızda esas aldığımız metin tavsif edildi. Ardından eserin muhtelif nüshalarını tanıtıldı. Bu bölümden sonra söz konusu şerhin edebî yönünü zenginleştiren, şerhedilen kasîdeye anlam bakımından destekleyici olan bunun yanı sıra şârihin de edebî zenginliğini gözler önüne seren manzûmeler, âyet ve hadîs iktibasları, özlü sözler metinden istihrac edilerek ayrı bir bölümde sunuldu.

Metnin tamamı ise dördüncü bölümde transliterasyon harfleriyle yazılmış olarak yer almaktadır. Metni Türk günümüz harfleriyle okuyucuların istifadesine sunduk. Bu bölümde aktardığımız kaynak şiir ve yapılan şerh, her yönüyle klasik şerh

onun karalamalarını gözlerine sürme ederlerse, yeridir. Rafet! O kasîde bir gül bahçesidir, şârihin ona yazdığı şerh ise bahar esintisi.)

metoduna örnek niteliktedir. Bu eserle birlikte Türk edebiyatına yalnızca kaynak eser aktarılmamış her bir beytin içinde onlarca şair tarafından yazılmış, Farsça, Türkçe ve Arapça olmak üzere yüzlerce beyitlik bir yelpaze açılmış ve bu bölümde her biri transliterasyon alfabesi ile günümüz okuyucusuna kazandırılmıştır. Bu şiirlerin Türkçe olmayanların ise inceleme bölümünde asli harfleri korunarak aktarılmasıyla Farsça ve Arapça aslı üzerinden okuma veya çalışma yapmak isteyenlere büyük bir kolaylık sağlanmıştır.

Bu çalışma, tasavvuf tarihi, Fars edbiyatı ve klasik kültürdeki şerh geleneği üzerine yapılacak araştırmalar için mütevazı bir katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim Meali, Haz: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2011.

- Acer, Abdurrahman: Şerh-i Rübaiyyat, Litera yayıncılık, İstanbul, 2014
- Agayeva, Süreyya: “Risale-i Musiki”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XXXV, İstanbul, 2008.
- Ağralı, Ahmet: Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Necâtü'l-Garîk Adlı Eseri, Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler.
- Algar, Hamit: “Abdurrahman-ı Câmî”, (çev. Abdullah Taha Orhan-Zeyneb Hafsa Orhan), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Ali Şir Nevai: Dîvân-ı Ali Şir Nevai “Fânî”, Haz. Rükneddin Hümâyûn-ı Ferruh, Kitabhane-i İbn Sina, Tahran, 1963
- Allahverdiyev, İbrahim: “Abdurrahmân Câmî ve Tasavvufî Görüşleri”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- Atalay, Mehmet: Câmî'nin Lüccetü'l-Esrâr Kasîdesi ve Erzurum Kadı Vekili Ahmed Râşid'in Manzûm Tercümesi, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 24, Erzurum, 2004.
- Aydınbaş, Elif: “Mollâ Câmînin Hırednâme-i İskenderî'si”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.
- Bilkan, Ali Fuat: Nâbî Dîvânı, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993.
- Biltekin, Halit: Vakanüvis Raşid Efendi ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Annkara, 1993.
- Bingöl, Burçak: “Hâcibî ve Şerh-i Luccetu'l-Esrâr (Metin-İnceleme)”, Kırıkkale, 2018.

- Bursalı Mehmed Tâhir: Osmanlı Müellifleri, (Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, 1972.
- Câmî: Bahâristân, (çev. Kilisli Rıfat Bilge), İstanbul, 1970.
- Câmî: Bahâristân, (çev. Nuri Gencosman), II. Baskı, İstanbul, 1970.
- Câmî: Bahâristân, (çev. Yakup Kenan Necefzade), 1967.
- Cunbur, Müjgan: İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları: “Mehmed Sâlih”, İstanbul Maarif Matbaası 1943, İstanbul.
- Çakır, Ahmet: Abdurrahman Nureddîn El-Câmî’de Usuller, EKEV Akademi Dergisi, S. 26, 2006.
- Çelebi, Âsâf Hâlet: Mollâ Câmî, Hece Yayınları, Ankara, 2002.
- Doğan, Muhammet Nur: Fuzuli: Leyla ve Mecnun, YKY, İstanbul, 2000.
- Ebû Saîd Ebûlhayr: Sühanân-ı Manzûm, Haz. Saîd Nefisî, Kitâbhâne-i Senâî, Tahran, 1334.
- Emîr Husrev-i Dihlevî: Gurretü’l-Kemâl, YEK.
<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/275332>
- Erzurumlu İbrahim Hakkı: Dîvân, Haz. Numan Külekçi-Turgut Karabey, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1997.
- Esîrî-i Lâhîcî: Esrârü’ş-Şühûd, Halet Efendi Ek/00097, YEK, 38/a.
<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/262716>
- Evhadüddîn Kirmânî: Dîvân-ı Rübâiyyat, Haz. Ahmed Ebû Mahbûb, Tahran, 1366
- Ferîdî: Tercüme-i Dîvân-ı Hâfız, Haz. Emrullah Yakut, YEK, İstanbul, 2019.
- Ferîdüddîn Attar: Ferîdüddin Attâr, Bülbülnâme, YEK.
<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/198096>

Pendname, Bab-ı Seraskeri Matbaası, İstanbul, 1841.

Pendnâme, YEK, 1286, s. 46.

<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/290065>

Fuzûlî: Dîvânı, Haz. Kenan Akyüz-Süheyl Beken, Akçağ yayınları, Ankara, 1990.

Göktaş, Vahit: Es'ad Efendi (1847/1931) Ve Tevhîd Risâlesi'ndeki Vahdet-İ Vücûd Görüşü, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Sayı: 21, 2008.

Hekîm Senâî: Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîatü't-Tarîka, Ahsenü'l Mürettibîn Matbaası, 1859

Hikmet, Ali Asgar: Câmi: Hayatı ve Eserleri, (çev. M. Nuri Gençosman), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

İslamoğlu, İsam: Mollâ Câmi ve Tefsirinden Fâtîha Sûresi (Edisyon Kritik), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

İlhâmî, Tercüme-i ve Şerh-i Dîvân-ı Câmi, YEK, 1264.
<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/308415>

Karakaya, M. Arif: Cennet Anahtarı Lücetü'l-Esrâr'ın Şerhi ve Küşeykül, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1973.

Kartal, Ahmet: Alî Şîr Nevâî'nin Farsça Şiirleri, bilig, Yaz/2013.

Kaplan, Mahmut: Hayriyye-i Nâbî, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1990.

Kaya, Bilge: XVII. Yüzyıl Dîvân Şairi Mantıkî Ahmed Efendi ve Dîvânçesi, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

Kemâl-i Isfahânî: Dîvân-ı Kemâl-i Isfahânî

- Kurtuluş, Rıza: “Heft Evrenğ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XVII, 1993.
- Lutfullah Vehbî: Feyzü’s-Sünûh, Haz. Mehmet Atalay, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2001
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: Mesnevî-i Şerîf ‘Manzûm Nahîfî Tercümesi’, Haz. Amil Çelebioğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1967
- Mollâ Câmî: Bahâristân, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, İstanbul, 1311.
- Dîvân-ı Molla Camî, Matbaa-i Vezirhan, İstanbul, 1284.
- Dîvân-ı Kamil-i Camî, Tahran, Çaphane-i Piruz, 1922.
- Levâmî, Haz. Halil Karabulut, Çev. Tâhirü’l- Mevlevî, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2021
- Mollâ Murâd-I Nakşibendî: Aşk Bağından Öğütler Ma Hazar (Pendnâme Şerhi), Haz. İbrahim Kunt, Semerkand Yayınları, 2017.
- Muhammed Bakır: Ravzatü’l-Cennât fî Ahvâli’l-Ulemâ ve’s-Sâdât, thk. Esedullah İsmailiyyan, Kum, 1392.
- Murtazâ Mutahharî: Hıdemât-i Mütেকâbil-i İslâm ve İran, İntişârât-ı Sadrâ, Kum, 1375
- Namık Kemal: Namık Kemal’in Şiirleri, Haz. Vasfî Mahir Kocatürk, Buluş Yayınevi, Ankara, 1957.
- Nef’î: Dîvânı, Haz. Metin Akkuş, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.
- Niyâzî Mısırî: Niyâzî Mısırî ve Dîvânı, Haz. Kenan Erdoğan, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998
- Nizâmî-i Gencevî: Mahzenü’l-Esrâr, Azerbaycan Bilimler Akademisi, Bakü, 1960

- Okumuş, Ömer: “Câmî, Abdurrahman”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993.
- Ömer Hayyam: Rübaiyat-ı Hayyam ve Türkçe Tercümeleri, Çev. Abdullah Cevdet, Mabaa-i Şirket-i Mürettebiye, İstanbul, 1926.
- Özkan, M. Ali: Sırlar Denizi Lücetü'l-Esrâr, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2016.
- Öztürk, Mehmet: Feyzî'nin Manzûm Lücetü'l-Esrâr Tercümesi, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 2022.
- Safî Ali b. Hüseyin: Reşehât, (sad; Mustafa Özsaray), Semerkand Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Sâib-i Tebrîzî: Külliyyat-ı Sâib-i Tebrîzî, Kitabfuruş-i Hayyam, Tahran, 1333
- Mecmua-i Rengîn-i Gül Güzîde-i Eşâr-ı Sâib-i Tebrîzî, Haz. Muhammed Kahraman, Tahran Üniversitesi İntişârât-ı İlmî, Tahran, 1358
- Mücevherât-ı Sâib-i Tebrîzî, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul, 1331
- Sâlim: Tezkire-i Sâlim, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1315.
- Selmân Sâvecî: Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî, Haz. Mansur Müşfik, Bengah-ı Matbuat-ı Safî Alişah, Tahran, 1336
- Seyyid Mehmed Tefvik: Neş'e Mollâ Câmî Şiirlerinin Şerhi, Haz. İsmet İpek, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul, 2019.
- Sünbülzâde Vehbî: Nuhbe-i Vehbî, İstanbul: Mekteb-i Harbîye Matbaası, 1251.
- Şeyh Bahâî: Nân ü Helvâ, 1268

- Şeyh Sa'dî: Külliyyatı Şeyh Sadi, Haz. Muhammed Ali Fürûğî, Çaphane-i Muhammed Hasan İlmî, Tahran, 1334.
- Tarlan, Ali Nihad: Beşinci Taht: Yûsuf ve Züleyha, (Yay. Haz. Günay Kut), Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri, Cambridge, 2003.
- Taşkın, Bilal: Abdurrahman el-Câmî'nin Risâle fi'l-vücûd Adlı Eserinin Tercüme, Tahlîl ve Tahkîki, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 7, 2015.
- Togan, Zeki Velidi: "Câmî", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı, C. III, İstanbul, 1970.
- Tosun, Necdet: Osmanlı Döneminde Farsça'dan Türkçe'ye Tercüme Edilen Bazı Mühim Tasavvufî Eserler, Dil Ve Edebiyat Araştırmaları, 2019.
- Turgut, Kadir: "Mollâ Abdurrahman-ı Câmî, Hayatı, Eserleri ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.
- Uludağ, Erdoğan: "Vakaya Dayalı Bir Eser Olarak Lâmî Çelebi'nin Salâmân u Absâl Mesnevîsi", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1997.
- Uludağ, Süleyman: "Câmî", Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, Eskişehir, 2014.
- Uludağ, Süleyman: "Cendî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993.
- Örfî-i Şîrâzî: Külliyyât-ı Örfî-i Şîrâzî, Haz. Muhammed Veliyyülhak Ensârî, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran, 1388
- Verdemir, Kenan: "Câmî'ye Ait Risale-i Musiki'nin Rauf Yekta Bey Tarafından Çevirisi", İstanbul Teknik Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

- Yavuz, Seyit Vâsıta'nın Molla Câmî Dîvânı Şerhi, Korkut Ata
Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 12, 2023.
- Yazar, Sadık: “Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme
ve Şerh Geleneği”, İstanbul Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- Yekbaş, Hakan: “Hüdâyî-i Kadîm dîvânı (edisyon kritik-metin-
inceleme)”, (2005), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 240.
- Yılmaz, Ozan: Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü, TALİD, 2007.